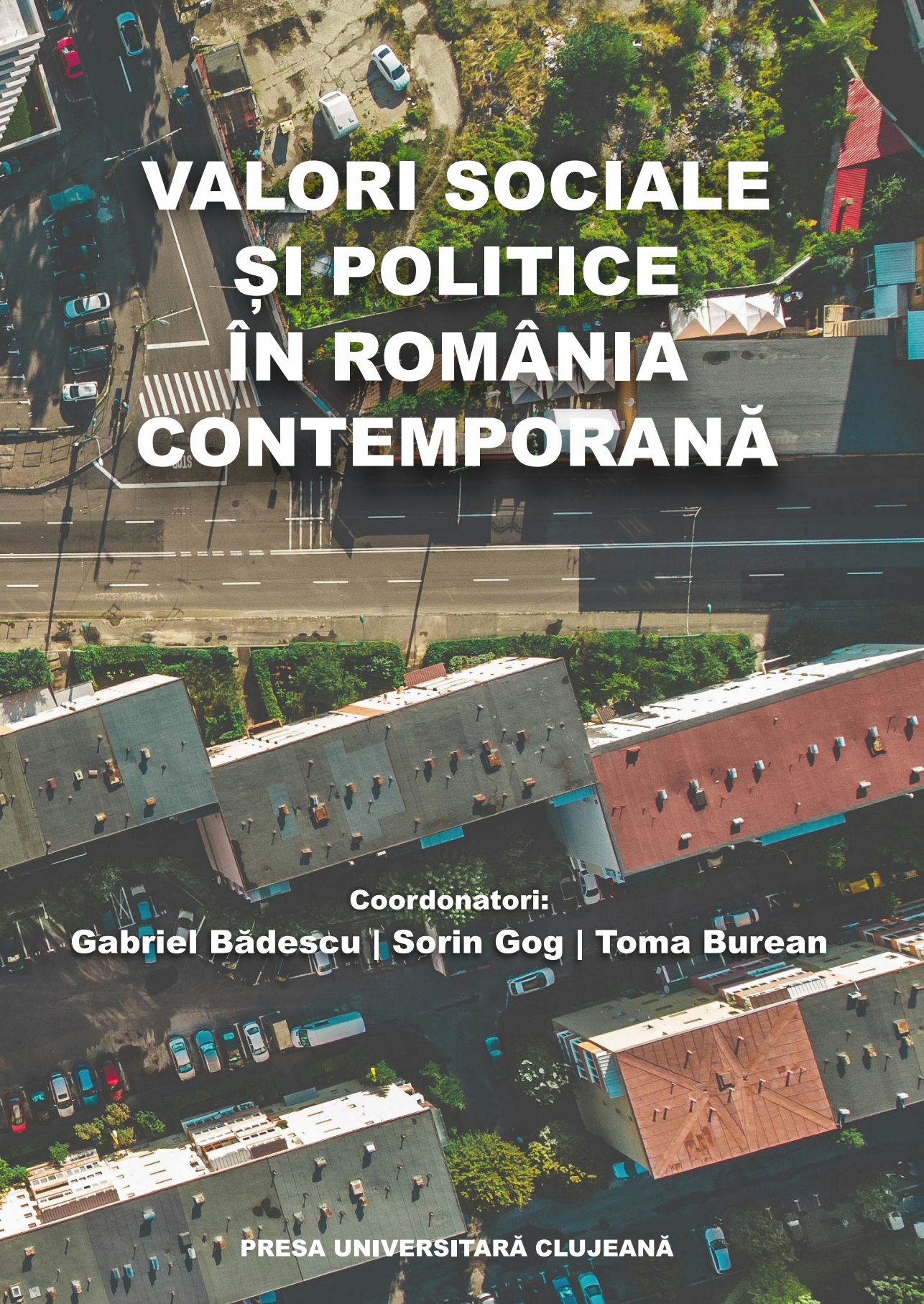

VALORI SOCIALE ȘI POLITICE ÎN ROMÂNIA CONTEMPORANĂ

Coordonatori:
Gabriel Bădescu | Sorin Gog | Toma Burean

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

VALORI SOCIALE ȘI POLITICE ÎN ROMÂNIA CONTEMPORANĂ

•

Coordonatori:
Gabriel Bădescu | Sorin Gog | Toma Burean

This research poster was supported by the Horizon EU Project Interfaced. Corresponding author is Toma Burean: toma.burean@ubbcluj.ro

Funded by the European Union

Views and opinions expressed are however those of the author(s) only and do not necessarily reflect those of the European Union or the European Research Executive Agency. Neither the European Union nor the granting authority can be held responsible for them.

VALORI SOCIALE ȘI POLITICE ÎN ROMÂNIA CONTEMPORANĂ

COORDONATORI:

Gabriel Bădescu | Sorin Gog | Toma Burean

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

2026

Referenți științifici:

Prof. univ. dr. Irina Culic

Conf. univ. dr. Gabriel Troc

Redactor: C.S. dr. Cosmin Borza

Imagine copertă: Ștefan Mareș (Unsplash)

ISBN 978-606-37-3219-5

© 2026 Coordonatorii volumului. Toate drepturile rezervate. Reproducerea integrală sau parţială a textului, prin orice mijloace, fără acordul coordonatorilor, este interzisă şi se pedepseşte conform legii.

Universitatea Babeş-Bolyai
Presa Universitară Clujeană
Director: Codruţa Săcelean
Str. B.P. Hasdeu nr. 51
400371 Cluj-Napoca, România
Tel.: (+40) 744 687 884
E-mail: editura@ubbcluj.ro
editura.ubbcluj.ro | libraria.ubbcluj.ro

Cuprins

Introducere 7

Gabriel Bădescu | Sorin Gog | Toma Burean

De la neoliberalism globalizant la național-neoliberalism 21

Cornel Ban

Influența percepțiilor despre cauzele sărăciei și ale avuției
asupra atitudinii privind impozitarea progresivă în România 57

Diana Dragoman | Cristina Rat

Geografii ale înapoierii. Asupra conceptului de dezvoltare inegală:
o abordare spațială a percepției românilor 103

Aurelian Giugăl | George Secăreanu

Atitudini și valori legate de justiție socială și redistribuție:
diferențe între clasele sociale 127

Cristian Pop | Anca Simionca

Experiența de migrație și genul în atitudinile sociopolitice 157

Ionela Vlase

Diferențe de gen în opinii și în comportament politic din România 185

Toma Burean

Stânga partizană și stânga electorală. Tabloul unei căutări reciproce 209

Claudiu Crăciun | *Alexandru Filippi*

Crize de legitimare ale capitalismului în România: dinamici sociale și producție de cunoaștere ideologizată 239

Sorin Gog

Despre autori 279

Introducere

GABRIEL BĂDESCU | SORIN GOG | TOMA BUREAN

Ce tip de societate a devenit România după trei decenii de transformări economice și politice? Cum se raportează cetățenii la inegalități, la redistribuție și la rolul statului? Există o cerere socială pentru politici progresiste și, dacă da, de ce este ea slab reprezentată politic? Volumul de față pornește de la aceste întrebări și propune un răspuns bazat pe analize empirice ale atitudinilor sociale, economice și politice din România contemporană.

Volumul reunește o serie de analize despre atitudinile sociale, economice și politice din România, într-un context marcat de transformări accelerate și de tensiuni economice, politice și geopolitice. Ideea centrală a studiilor este relația dintre modelul de dezvoltare post-socialist, inegalitățile sociale asociate acestuia și modul în care aceste realități sunt reflectate și interpretate în atitudinile cetățenilor. Fiecare capitol abordează această relație dintr-un unghi distinct: economie politică, redistribuție fiscală, clasă socială, gen, migrație, dezvoltare regională sau comportament electoral. Toate însă evaluează ce tip de societate este România astăzi și ce opțiuni de transformare sunt percepute ca legitime de către cetățeni.

Interesul pentru studiul atitudinilor politice din România a crescut în ultimii ani, pe fondul ascensiunii partidelor național-conservatoare și iliberale, precum AUR și SOS, și al performanței electorale a lui Călin Georgescu în alegerile prezidențiale din 2024. O mare parte a literaturii recente s-a concentrat pe amploarea acestor orientări și pe capacitatea lor de a explica comportamentele electorale (Angi et al. 2025; Petrila 2025; Pop-Eleches 2025). Mult mai puțină atenție a fost acordată atitudinilor de tip progresist și modului în care acestea sunt structurate. Una dintre premisele volumului este că această asimetrie analitică limitează înțelegerea contextului politic

românesc, așa încât analiza alternativelor normative este la fel de necesară ca studiul orientărilor iliberale.

Analizele incluse arată că atitudinile progresiste din România nu pot fi reduse la o singură dimensiune ideologică. Sprijinul pentru redistribuție, pentru un stat social activ, pentru egalitatea de gen sau pentru intervenția publică în economie este fragmentat și adesea decuplat de auto-identificarea ideologică. Această constatare, prezentă în mai multe capitole, sugerează că este mai adecvat să vorbim despre orientări progresiste distincte decât despre un bloc coerent.

O temă transversală este relația dintre atitudinile exprimate în sondaje și comportamentul electoral, relație analizată extensiv în literatura de specialitate care dezvoltă abordări comparative asupra comportamentului politic și a reprezentării. Literatura internațională arată că această relație este mediată de identități politice, de oferta partidelor și de cadrele instituționale (Goldberg, van Elsas & de Vreese 2024; Ahrens 2024). În România, legătura este fragilă din cauza unei oferte ideologice limitate, a reprezentării slabe a intereselor de clasă și a unei istorii post-comuniste în care etichetele de stânga și dreapta au fost distorsionate. Mai multe capitole arată că există un sprijin semnificativ pentru politici redistributive și pentru un stat social mai activ, însă acest potențial este rar transpus în opțiuni electorale coerente. Această disjuncție contribuie la instabilitatea și volatilitatea politice.

Volumul argumentează totodată că studiile despre România sunt relevante dincolo de contextul național. Compararea cu alte țări din Europa Centrală și de Est, precum și cu unele cazuri din Europa de Sud, evidențiază trăsături comune: modele de dezvoltare bazate pe costuri reduse, subfinanțarea statului social, polarizări regionale accentuate și migrație masivă a forței de muncă. România apare astfel ca un caz reprezentativ pentru limitele capitalismului dependent și pentru dificultatea ieșirii din capcana veniturilor medii.

Contextul geopolitic actual adaugă constrângeri suplimentare. Războiul din Ucraina, reconfigurarea lanțurilor de producție și presiunile bugetare reduc spațiul de manevră al politicilor publice, mai ales în economiile cu resurse fiscale limitate. Acest context favorizează soluții naționaliste și face dificilă formularea unor proiecte progresiste coerente. În același timp, el scoate în evidență vulnerabilitățile modelului actual de dezvoltare și nevoia de coeziune socială și de instituții funcționale.

Un rezultat recurent al analizelor este nivelul ridicat de inconsistență a atitudinilor. Sunt frecvente combinații între sprijinul pentru redistribuție și auto-identificarea de dreapta, între valorizarea statului social și neîncrederea în instituții sau între aspirații meritocratice și explicații structurale ale sărăciei. Volumul sugerează că această incoerență este legată de tradiția democratică scurtă, de absența unor dezbateri publice consistente și de un spațiu mediatic care rareori clarifică opțiunile ideologice.

În acest context, volumul avansează argumente privind necesitatea unei schimbări de direcție a modelului de dezvoltare. Creșterea economică recentă a fost însoțită de creșterea inegalităților, iar pandemia de Covid-19 a evidențiat fragilitatea statului social. România s-a situat printre țările cele mai afectate de pandemie în termeni de mortalitate, un fapt legat de capacitatea instituțională și de nivelul de încredere publică (Bollyky et al. 2022). Literatura distinge între un model bazat pe costuri reduse și unul centrat pe investiții în capital uman și în instituții. România se înscrie în primul tipar, iar dificultatea tranziției către al doilea este bine documentată în studiile despre capcana veniturilor medii (Ban & Mihály 2023).

În plus, cartea apare într-un moment de reconfigurare a câmpului politic, marcat de repoziționarea doctrinară a PSD și de aglomerarea spectrului politic pe flancul social-conservator. Această dinamică creează un deficit de reprezentare pentru teme precum egalitatea și justiția socială, în pofida existenței unei cereri sociale latente pentru un stat social mai activ. Un fir roșu al volumului este analiza acestei disjuncții dintre cererea socială și oferta politică.

Capitolele care urmează dezvoltă aceste teme din perspective complementare, abordând impozitarea, inegalitățile regionale, clasele sociale, migrația, genul, comportamentul electoral și percepțiile asupra tranziției post-socialiste. Ele oferă o imagine coerentă asupra poziției actuale a României și asupra limitelor și posibilităților sale de evoluție.

Un element metodologic central este utilizarea unui sondaj reprezentativ comun pentru populația adultă din România, realizat de Fundația Friedrich Ebert Stiftung (FES), completat în unele capitole cu date secundare sau prin comparații internaționale. Această bază comună permite comparabilitatea analizelor și construirea unui tablou integrat al atitudinilor sociale și politice.

Raportul „Atitudini și valori de tip progresist“ publicat în 2022 de către Gabriel Bădescu, Sorin Gog și Claudiu Tufiș investighează atitudinile din România față de stat, percepții față de un stat redistributiv, anumite politici economice și serviciile publice din domeniul educației și al sănătății. Studiul valorilor sociale și politice își propune să descopere dacă există susținere pentru schimbări de perspectivă, în sensul susținerii unui stat social sau a unor măsuri mai ferme de asistență și suport pentru o mai mare implicare a statului român în domenii sociale.

România a înregistrat o creștere economică importantă de la aderarea la Uniunea Europeană. Salariul mediu net a crescut de peste 3 ori, mortalitatea infantilă s-a înjumătățit iar PIB a înregistrat o creștere de peste 400% față de acum 20 de ani. Veniturile au crescut, produsul intern brut s-a mărit iar unii indici sociali s-au ameliorat. Distribuția acestor venituri și a îmbunătățirilor a fost inegală, ceea ce a dus la creșterea discrepanțelor dintre regiuni și a evidențiat mai multe vulnerabilități structurale ale sistemelor sociale publice din România. Coeficientul de inegalitate Gini este la una din cele mai mari valori din Uniunea Europeană, România fiind printre cele mai inegale țări din Uniune. În țară, discrepanța dintre rural și urban a crescut ca și diferențele de venituri dintre orașele mari și alte unități administrative. Un sfert din tinere și tineri au un nivel de trai scăzut, iar rata de abandon școlar este una dintre cele mai mari din Europa. Toate aceste informații ridică semne de întrebare serioase despre eficiența modelului capitalist de dezvoltare din România.

Studiul și-a propus investigarea opiniei publice despre câteva politici de reducere a inegalităților și de consolidare a statului social. Raportul detaliază rezultatele unui sondaj de opinie reprezentativ la nivel național realizat în 2021 și ajunge la concluzii neașteptate și pune în lumină câteva contradicții. Sondajul a fost realizat telefonic de către institutul CCSAS din octombrie până în decembrie 2021 pe un eșantion de 3666 de respondente și respondenți. Chestionarul a fost împărțit în trei secțiuni și a fost aplicat pe trei subeșantioane de câte 1222 de persoane, în perioade diferite și cu întrebări diferite. Mai multe întrebări au fost identice în toate cele trei subeșantioane, marja de eroare pentru întreg eșantionul fiind de 1,6%.

Cercetarea a arătat că o majoritate largă dintre persoanele intervievate și-au exprimat susținerea pentru politici sociale. De asemenea, opiniile despre necesitatea distribuirii banilor de la buget în mod echitabil și extinderea

protecției sociale cât și creșterea investițiilor publice sunt larg împărtășite de toate clasele sociale. În special locuirea este o temă care îi preocupă pe oameni iar inegalitățile sociale sunt o realitate despre care multe persoane cred că trebuie făcut ceva. În același timp există îndoieli serioase cu privire la capacitatea instituțiilor de a implementa aceste politici în mod eficient.

Studiul surprinde mai multe aparente contradicții. Pe de o parte există susținere pentru impozite mai mari și o implicare mai mare a statului în rezolvarea problemelor sociale. Pe de altă parte majoritatea susține un stat cu o economie de piață. Deși chiriașele și chiriașii cheltuie jumătate din venituri pe locuire și supraaglomerarea locativă e cea mai mare din Uniunea Europeană acest lucru afectează pe puțini deoarece 90% locuiesc în apartamentele proprii. Majoritatea preferă mai multe investiții în educație și sănătate, dar nu au încredere că statul va putea distribui banii în mod eficient.

Studiul FES a fost în principal o analiză exploratorie a datelor rezultate din ancheta sociologică și a avut ca scop prezentarea unor tendințe centrale care să fie accesibile și utile pentru publicul larg. Datorită spațiului limitat și tematicii prestabilite, autorii și autoarele și-au focalizat discuția rezultatelor cercetării doar pe anumite teme de interes general, care erau în acel moment relevante pentru dezbaterile publice. Datele colectate permit analize mult mai elaborate și complexe. Scopul acestui volum a fost să reunească specialiști din diverse domenii – sociologie, științe politice, economie – care să folosească aceste resurse pentru realizarea unor studii mai aprofundate și mai conectate la literatura de specialitate. Cele opt capitole din acest volum contribuie la o cunoaștere mai bună a valorilor sociale și politice contemporane și pun în discuție o serie de teme relevante pentru o mai bună înțelegere a dinamicilor de gen, clasă și teritoriale din cadrul societății românești.

Capitolul scris de **Cornel Ban** face o analiză istorică a diferitelor regimuri neo-liberale pe care România le-a traversat în ultimele trei decenii și le situează într-un context mai larg al transformărilor capitaliste din Europa Centrală și de Est. În 2020 România se remarca în regiune prin una dintre cele mai mari creșteri economice, creștere alimentată nu atât de consumul intern, așa cum se întâmplase în deceniul precedent, ci de exporturi tot mai complexe. Această transformare economică ce a avut loc după marea criză financiară nu a fost conjuncturală. Ea trebuie înțeleasă în contextul mai larg al restructurării lanțurilor de producție și de aprovizionare, respectiv al

relocării unor segmente ale producției industriale occidentale în Europa Centrală și de Est, care a găsit aici un raport favorabil între costuri (inclusiv legate de muncă) și beneficii, lucru care i-a permis, o vreme, să se ajusteze la diversele șocuri competitive asiatice. Acest model de creștere economică bazat pe atragerea de investiții străine a contribuit la creșterea consumului gospodăriilor și la reducerea ecartului salarial real dintre media UE și România cu mult peste ceea ce obțineau țări foste comuniste care nu au intrat în UE. Însă bunăstarea produsă nu a fost însoțită de implementarea unor politici sociale și fiscale comprehensive care să amelioreze sărăcia, deprivarea materială și inegalitățile. Din contră, pe măsură ce PIB-ul și puterea industriei localizate în România creșteau, guverne succesive slăbeau pârghii importante ale redistribuției, atât pe calea taxării, cât și a cheltuielilor bugetare. Autorul arată cum, în aceste condiții, politicile de creșteri salariale (pe calea creșterilor regulate ale salariului minim și în sectorul bugetar) și de pensii nu s-au făcut prin intermediul unei mai bune colectări a impozitelor, ci prin împrumuturi substanțiale care, în cele din urmă, au dus la o gravă criză fiscală rezolvată prin adâncirea regresivității sistemului de protecție socială și de educație publică. În acest context, capitolul explorează genealogia crizei politice pe care o parcurgem, care este traversată de două falii majore: ascensiunea extremei drepte în România, pe de o parte, și implementarea unor măsuri de austeritate de coaliția neo-liberală aflată la guvernare, pe de altă parte. Întrebarea importantă pe care acest capitol o adresează este în ce măsură naționalism-neoliberalismul pe care extrema dreaptă îl promovează diferă, de fapt, de politicile neoliberale care au fost deja implementate în România de-a lungul ultimelor trei decenii. Pentru a înțelege mai bine logica dezvoltărilor neoliberale, autorul realizează o scurtă istorie a neoliberalismului românesc și îl compară cu formele de neoliberalism implementate în regiune. Acest lucru ne permite să evidențiem modul în care, în timpul guvernării susținute de Dragnea, au fost elaborate versiuni incipiente ale unui naționalism-neoliberalism care se asemăna mult cu cel adoptat de administrația Orban în Ungaria. Programul AUR de realizare a unui suveranism economic generează vectori similari de favorizare a capitalului autohton și de combatere a capitalului străin din sectoarele neimportante pentru industria de export, doar că grefați pe amestecul de populism anti-stat și protecționism etno-economic specific mișcării MAGA. Argumentul central al acestui capitol este că politicile sociale conservatoare și discursul naționalist nu trebuie să ne

împiedice să vedem faptul că, în esență, dincolo de unele cadre retorice amintind de un neoceaușism retoric, extrema dreaptă inovează în interiorul matricei de reforme neoliberale cu care suntem deja obișnuiți.

Capitolul scris de **Diana Dragoman și Cristina Rat** explorează percepția publică cu privire la impozitarea progresivă în România și modul în care aceasta este structurată de poziționările pe care respondenții le au cu privire la originea sărăciei și bogăției. Analiza din acest capitol aduce o contribuție la dezbaterile privind distribuirea justă și echitabilă a contribuțiilor fiscale, în contextul în care România a adoptat în urmă cu aproape două decenii o cotă unică de impozitare, care a contribuit la adâncirea inegalităților de venit. Textul pornește de la trecerea în revistă a literaturii de specialitate privind susținerea pentru impozitare progresivă în Europa Centrală și de Est, dar și în România, și subliniază rolul pe care încrederea în instituțiile publice și venitul respondenților îl au în poziționarea față de impozitare. Datele furnizate de ancheta FES scot în evidență faptul că există conturată la nivelul societății o opțiune clară pentru un stat social puternic, chiar dacă respectiva preferință nu înseamnă neapărat că respondenții se percep ca fiind „de stânga". Întrebarea importantă pe care acest studiu o adresează vizează modul în care percepția cu privire la cauzele sărăciei (ca datorându-se unor factori structurali sau vinei personale), precum și reprezentările cu privire la obținerea avuției influențează poziționările privind legitimitatea impozitării progresive, într-un context tot mai neoliberal, care încurajează o viziune antreprenorială despre sine și despre societate. Analizele statistice oferite de autoare reliefează faptul că persoanele care se confruntă cu o situație economică dificilă tind să perceapă că atât bogăția, cât și sărăcia sunt consecința nedreptății sociale. Explicația meritocratică a bogăției, ca rezultat al efortului individului, se regăsește doar la 15% dintre respondenți și cu o probabilitate mai mare în rândul celor care se declară „de dreapta". Susținerea pentru impozitarea progresivă este în general mai frecventă în cazul generației mai în vârstă, a persoanelor din mediul rural și a celor care văd bogăția ca un rezultat al nedreptății sociale. Influența vârstei e cel mai probabil un efect al generației, al socializării în perioada comunistă și al familiarizării cu ideea că statul trebuie să aibă un rol social important. În același timp, percepția privind cauzele sărăciei nu a avut efecte statistice semnificative asupra atitudinii privind impozitarea progresivă, deși ne-am fi așteptat ca explicarea structurală a cauzelor sărăciei să conducă la susținerea acesteia. La final,

autoarele propun ca direcție de continuare a studiului evidențierea modului în care mobilitatea socială ascendentă poate influența susținerea impozitării progresive și a mecanismelor de redistribuire socială. Persoanele cu studii superioare tind în general să susțină mai puțin impozitarea progresivă, însă, dacă ținem cont de traseul de mobilitate educațională al respondentului, putem observa că aceia care au depășit nivelul educațional al părinților sunt preponderent în favoarea impozitării progresive.

Capitolul scris de **Aurelian Giugăl și George Secăreanu** investighează formele de dezvoltare regională inegală și de polarizare socială care s-au conturat în România în ultimele trei decenii, ca rezultat al dinamicilor interne de acumulare capitalistă. Tema acestui capitol este situată într-un cadru mai larg ce problematizează transformările capitaliste globale, cu accent pe cele est-europene, care au contribuit la configurarea unor decalaje regionale semnificative de dezvoltare. Pornind de analiza orașelor mono-industriale care au înregistrat după 1989 o cădere dramatică a producției industriale și a numărului de persoane angajate, autorii scot în evidență felul în care sunt configurate diferențele dintre regiunile României în termeni de atragere de investiții directe, respectiv de nivel de trai. În România există unele regiuni care se apropie sau depășesc media europeană, în timp ce altele sunt subdezvoltate economic, iar evidențierea acestora permite o reprezentare mai bună a felului în care este teritorializată geografia sărăciei. Respectivele diferențe au un efect direct și asupra polarizării sociale și a modului în care sunt configurate inegalitățile sociale, dar și asupra fluxurilor de emigrare: România a înregistrat una dintre cele mai mari rate de migrare a forței de muncă din Europa Centrală și de Est. Studiul articulează o întrebare de cercetare importantă și vizează felul în care diversele regiuni din România valorizează libertatea, egalitatea sau siguranța. Datele scot în evidență faptul că valorile liberale au fost internalizate și de segmentele sociale sărace, însă acestea nu își doresc o societate care să nu le poată garanta siguranță. O altă dimensiune importantă investigată pentru a înțelege socio-demografia inegalităților sociale și regionale vizează nivelul declarat de mulțumire față de nivelul de trai și de auto-evaluare a condiției materiale. Rezultatele analizei statistice indică polarizări regionale semnificative, cele mai mari înregistrându-se în zonele care sunt mai puțin dezvoltate economic. În acord cu studiile lui Piketty, autorii subliniază importanța adoptării unor politici de reducere a inegalităților teritoriale și sociale și atrag atenția asupra

modului în care mișcările politice ultra-naționaliste pot să capitalizeze pe marginea nemulțumirilor sociale existente.

Capitolul scris de **Cristian Pop și Anca Simionca** aduce o contribuție importantă la înțelegerea dinamicilor de clasă din România și a modului în care acestea structurează poziționările exprimate de respondenți privind redistribuția și justiția socială. Analiza începe cu o problematizare extensivă a conceptului de clasă și a consecințelor metodologice care decurg din modul în care este circumscrisă această dimensiune în anchetele sociologice. Pornind de la o abordare ce mediază între o paradigmă marxistă și una weberiană, autorii optează pentru un indicator sintetic complex, care să le permită să surprindă empiric modul în care sunt configurate cinci categorii de clase sociale (jos, mijloc-jos, mijloc, mijloc-sus, sus). Această operaționalizare metodologică facilitează evidențierea modului în care poziționarea de clasă a respondenților structurează percepția privind competiția, realizarea averilor, sărăcia, reprezentările cu privire la ce înseamnă o societate justă și alte dimensiuni relevante pentru înțelegerea modului în care intervenția statului ar trebui să fie scalată. Analizele scot în relief faptul că clasele sociale poziționate mai sus tind să reproducă o viziune meritocratică despre lume, despre viață și despre modul în care societatea ar trebui să funcționeze. O atenție importantă este acordată în cadrul acestui capitol percepției cu privire la rolul educației, unde autorii observă o convergență generică privind modul în care aceasta este înțeleasă de către majoritatea populației, indiferent de apartenența de clasă, în registre mai degrabă meritocratice și care mediază pentru respondenți forme de mobilitate socială ascendentă. O concluzie importantă a acestui studiu vizează evidențierea polarizării care există în cadrul societății românești, vădită mai ales prin faliile de clasă în privința dorinței ca statul să realizeze sistematic o redistribuire socială. Autorii pun acest lucru în legătură cu faptul că în cadrul societății românești există o tot mai mare conștientizare a marilor inegalități sociale care au luat amploare după 1989. Capitolul contribuie, de asemenea, la o înțelegere mai bună a particularităților poziționărilor clasei de mijloc (în raport cu clasele de sus și cele de jos) și încearcă să problematizeze contextul cultural și social mai larg în care aceste dinamici de clasă se conturează.

Migrația a constituit unul dintre cele mai importante fenomene sociale post-decembriste din România, ultimele trei decenii de reforme neoliberale transformând țara noastră în cea mai mare sursă de migranți intracomunitari

din Uniunea Europeană. Capitolul scris de **Ionela Vlase** analizează cum a fost experimentată această migrație prin prisma genului, respectiv felul în care aceste variabile structurează valorile lor politice. Literatura de specialitate pe care acest capitol o recenzează permite situarea cercetării pe marginea anchetei FES într-un context mai amplu al transformărilor valorilor politice ale migranților și o conectează la un câmp comprehensiv de studii ale migrației din cadrul societății românești. Comparând persoanele cu experiență migrațională în propria gospodărie cu cele lipsite de o astfel de experiență, se poate observa faptul că percepția lor despre perioada capitalistă este mai degrabă critică, aceasta fiind înțeleasă de un segment consistent al societății românești ca generând o deteriorare a condițiilor socio-economice de trai. Din punct de vedere ideologic, aceste persoane tind să opteze mai degrabă pentru socialism decât pentru capitalism, motivul migrației fiind de cele mai multe ori de natură socio-economică. Pe de altă parte, persoanele care nu au un astfel de tip de experiență tind să valorizeze mai degrabă capitalismul. Genul nu joacă un rol semnificativ în felul în care sunt structurate respectivele poziționări ideologice, însă acesta joacă un rol important, alături de experiența migrațională, atunci când în discuție este percepția cu privire la anumite funcții sociale ale statului. Deși femeile tind, în genere, să vadă perioada de dinainte de 1989 ca fiind mai bună din punct de vedere al asigurării locuințelor, bărbații care au experiență migrațională sunt cei care cred în mai mare măsură că, în prezent, statul ar trebui să fie responsabil de acest lucru. În general, motivul pentru care numeroase persoane migrează este pentru a acumula veniturile necesare achiziționării unei locuințe. Un alt aspect important al analizei îl constituie modul în care genul și migrația structurează reprezentările cu privire la sărăcie. Persoanele care provin din gospodării care au experiență migrațională tind să înțeleagă sărăcia ca rezultat al unor condiții structurale, și nu în termeni de responsabilitate individuală. Pornind de la experiența migrației, capitolul face, de asemenea, o analiză relevantă a reprezentărilor cu privire la sursele îmbogățirii și, implicit, cu privire la modul de constituire a inegalităților sociale.

Textul scris de **Toma Burean** analizează modul în care pozițiile și atitudinile politice din România sunt structurate de gen și subliniază importanța pe care abordarea inegalităților de gen o are asupra bunei funcționări a unui sistem democratic. Acest studiu ne oferă o perspectivă comprehensivă asupra modului în care a fost tematizată relația dintre femei,

bărbați și votul politic. Autorul trece în revistă cele mai relevante studii privind politica și genul din Europa Centrală și de Est și își focalizează atenția asupra modului în care această relație a fost tematizată în România. În contextul în care România este țara cu cea mai mare inegalitate de gen din Uniunea Europeană, acest capitol aduce o contribuție importantă la înțelegerea diferențelor dintre femei și bărbați în termeni de opțiuni și valori politice. Ce diferențe intergenerаționale există în rândul femeilor în cadrul unei societăți preponderent patriarhale? Au ele o deschidere mai mare către democrație decât bărbații? Joacă și în România religiozitatea mai ridicată a femeilor un rol în comportamentul electoral? Per ansamblu, femeile susțin mai mult decât bărbații valori nedemocratice, măsurate aici ca opțiunea pentru un lider puternic sau un regim militar. Un factor important îl joacă în acest caz nivelul de religiozitate mai crescut și nivelul educațional mai scăzut al femeilor din România, variabile ce structurează comportamentul electoral. În analizele comprehensive pe care le realizează autorul constată că nu există diferențe semnificative de gen în privința susținerii partidelor PNL și PSD. Diferențele apar în privința susținerii a două partide noi, AUR și USR. Bărbații, cu un nivel de educație scăzut, mai religioși preferă să voteze cu AUR, în timp ce femeile educate și mai puțin religioase au o preferință pentru USR-PLUS.

Claudiu Crăciun și Alexandru Filippi analizează în capitolul lor relația dintre autopoziționarea ideologică, opțiunea pentru valori și idei de stânga și comportamentul electoral în cadrul societății românești. Textul inventariază tipologia de partide apărute în spațiul post-socialist est-european și face o analiză istorică a felului în care s-a configurat spațiul politic românesc de-a lungul tranziției capitaliste. O atenție deosebită este acordată istoriei Partidului Social Democrat, precum și transformărilor sale succesive, programelor electorale pe care le-a dezvoltat, dar și agendei politice a candidaților la președinție ai acestui partid. Autorii evidențiază faptul că, în ciuda unor minime măsuri sociale pe care le-a susținut, PSD a fost în esență un partid care a contribuit semnificativ la implementarea unor reforme neoliberale în România. Unul dintre aparentele paradoxuri, evidențiate și de alte cercetări anterioare, este faptul că un segment foarte mare al populației are poziționări de stânga, însă se consideră a fi de dreapta în termeni de auto-identificare politică. Autorii construiesc un indicator menit să operaționalizeze orientarea politică a respondenților, bazat pe felul în care își doresc să fie

scalată economia, pe reprezentări ale statului și pe opțiunea pentru anumite politici sociale. Ceea ce scoate în evidență această analiză este faptul că nu există o polarizare foarte mare la nivelul societății românești în termeni de opțiuni de economie politică efectivă, așa cum se întâmplă, de fapt, la nivelul auto-percepției politice. O cauză pentru acest lucru este dată de modul în care subiecții internalizează ideologizarea de dreapta proeminentă în spațiul public și de modul în care pozițiile de stânga sunt în general echivalate retoric ca opțiuni pentru comunism. O contribuție importantă a acestui capitol este realizarea profilurilor electorale ale votanților diverselor partide, cu accent pe compoziția acestora în termeni socio-demografici. Miza este aici identificarea unui vot de clasă la nivelul electoratului și conturarea dinamicii câmpului de bătălie politică pentru diversele segmente de electorat, respectiv felul în care este constituită concurența politică pentru acestea. Autorii dedică o parte consistentă a studiului pentru a explica motivele pentru care PSD trece printr-o erodare treptată și felul în care acest lucru este o consecință a falimentului de a promova măsuri veritabile de stânga cât timp s-a aflat la guvernare.

Ultimul capitol, scris de **Sorin Gog**, analizează modul în care este reflectată în barometrele sociologice percepția cu privire la tranziția de la socialism la capitalism. Textul se concentrează pe filtrele analitice prin care această percepție este tematizată de diverse forme de expertiză care contribuie la instituționalizarea unei imagini despre societatea românească înțeleasă ca totalitate. Pornind de la ancheta FES, capitolul evidențiază percepția majoritară la nivelul societății românești privind faptul că perioada socialistă este considerată ca fiind mai bună din punct de vedere socio-economic decât cea prezentă. În același timp, însă, există o majoritate care consideră că, din punct de vedere al libertăților civile, perioada de după 1989 este semnificativ mai bună decât cea socialistă. Autorul argumentează că un factor important ce structurează aceste percepții este poziția de clasă a subiecților și starea lor materială percepută. Evaluarea critică a tranziției către capitalism nu reprezintă însă o noutate absolută, de vreme ce de-a lungul ultimelor trei decenii au existat numeroase anchete sociologice care au reliefat aceleași tendințe în cadrul societății românești. Capitolul punctează câteva din aceste rezultate și interoghează poziția exprimată de unii experți că aceste date sunt influențate de nostalgia față de comunism. În acest context, autorul problematizează trei spații distincte în care se produc blocaje ideologice cu

privire la producția de cunoaștere despre societatea românească: sistemul politic, mass-media și științele sociale. La nivelul sistemului politic nu s-a conturat în ultimele trei decenii un partid de stânga care să vectorizeze aceste nemulțumiri socio-economice și să instituționalizeze o critică la adresa transformărilor capitaliste. Mass-media a trecut în ultimele decenii printr-un amplu proces de privatizare și capitalizare, fiind un spațiu important în care au loc investiții străine directe. Rolul lor este acela de a reproduce sistemul, nu de a-l interoga critic și, de aceea, codurile prin care mediază reprezentarea societății blochează ideologic orice formă serioasă de contestare a sistemului capitalist. Cel de-al treilea spațiu important pentru această ideologizare a cunoașterii cu privire la societatea românească înțeleasă ca totalitate este constituit de expertiza produsă de științele sociale. Ceea ce putem observa aici, încă de la începutul anilor '90, este felul în care economia, politologia și sociologia românești înregistrează în mod foarte clar disfuncționalitățile pe care reformele neoliberale și politicile de austeritate le generează, însă le înțeleg ca un rezultat al faptului că reformele nu au fost suficient de capitaliste sau că există prea puțină deschidere către modernizare socială. În acest context, autorul face trimitere la o alternativă epistemică inaugurată în anii '90 de economistul și academicianul N.N. Constantinescu care a anticipat extrem de clar modul în care transformările capitaliste românești urmau să genereze inegalități sociale majore și atenționa asupra nevoii de producere de cunoaștere critică cu privire la acestea.

Bibliografie

AHRENS, Leo. 2024. „The Impact of Public Opinion on Voting and Policymaking: Is Public Opinion Exogenous or Endogenous?". *Zeitschrift für Politikwissenschaft*, vol. 34, nr. 1, pp. 77-100.

ANGI, Daniela, BĂDESCU, Gabriel, RADU, Bogdan. 2025. „Beyond Economics: Covid-19 Vaccination and Religious Motivations in Romania's 2025 Presidential Elections". *Romanian Journal of Political Science*, vol. 25, nr. 1, pp. 35-56.

BAN, Cornel, MIHÁLY, Zoltán. 2023. „The Middle-income Trap and its Narrow Escape Hatches: Dependent Development and FDI-led Growth in Romania". În *The Middle-income Trap in Central and Eastern Europe: Causes, Consequences and Strategies in Post-communist Countries*, ed. de Yaman Kouli & Uwe Müller. New York: Berghahn Books, pp. 97-121.

BOLLYKY, Thomas J, HULLAND, Erin N, BARBER, Ryan M, COLLINS, James K, KIERNAN, Samantha, MOSES, Mark și alții. 2022. „Pandemic Preparedness

and COVID-19: An Exploratory Analysis of Infection and Fatality rates, and Contextual Factors Associated with Preparedness in 177 Countries". *The Lancet*, vol. 399, nr. 10334, pp. 1489-1512.

GOLDBERG, Andreas C., VAN ELSAS, Erika J., DE VREESE, Claes H. 2024. „The Differential Impact of EU Attitudes on Voting Behaviour in the European Parliamentary Elections 2019". *Journal of Contemporary European Studies*, vol. 32, nr. 4, pp. 1323-1342.

PETRILA, Laurențiu. 2025. „The 2024-2025 Elections in Romania: From Local Elections to the International Impact of Political Choices". *Romanian Journal of Political Science*, vol. 25, nr. 1, pp. 7-12.

POP-ELECHES, Grigore. 2025. „The Perfect Storm: Political Alienation, Ideological Resonance, and the Role of Influencers in the 2024 Romanian Parliamentary Elections". *East European Politics*, vol. 41, nr. 3, pp. 370-400.

De la neoliberalism globalizant la național-neoliberalism

CORNEL BAN

Punct de plecare

La începutul anilor 2020, România trăia anii celei mai rapide recuperări a decalajelor istorice față de „miezul" Europei. După zece ani în care creșterea economică a țării a fost la vârful piramidei europene, în 2022, România avea un venit pe cap de locuitor ajustat la prețurile locale – o măsură imperfectă, dar larg uzitată – nu doar peste Bulgaria, ci și peste Letonia, Croația, Slovacia și Grecia, la egalitate cu Portugalia (Eurostat 2022). Creșterea venea nu doar din consum, unde gospodăriile românești au avut cea mai mare creștere relativă din UE, dar și din amplificarea exporturilor. Conform unor date de la Institutul Max Planck din Köln, România a trecut din 2010 încoace de la un model de creștere în care principalul motor era consumul intern la unul în care acesta a fost înlocuit de exporturi, creșterea exporturilor având o contribuție de 64% la rata totală de creștere în intervalul 2009-2018 (Baccaro și Hadziabdic 2022, 17). Un deceniu mai târziu, însă, România trecea din nou la un model bazat pe creștere alimentată din datorie publică a cărei sporire s-a făcut fără asigurarea surselor de refinanțare prin reformă fiscală (Ban și Pop 2026).

Oricât de problematice sunt statisticile, rămâne totuși că exporturile au urcat în timp mult pe scara valorii adăugate care face creșterea mai rapidă. Dacă acum 20 de ani exportam lucruri cu valoare adăugată mică (OEC 2023), în 2021 exportam mai mult lucruri de complexitate medie și pe unele segmente chiar înaltă (OEC 2021), conform bazei de date pe complexitatea exporturilor de la Massachussetts Institute of Technology, ascensiunea României în topurile internaționale ale complexității exporturilor fiind remarcabilă (de pe locul 46 în 2003 pe 26 în 2021, peste Polonia, Spania,

Canada)[1]. Ponderea produselor de înaltă tehnologie în exporturile industriale totale este peste media tuturor țărilor din Europa de Sud, Slovacia, Slovenia, Polonia, și aproape de Danemarca și Austria[2]. Aceste creșteri reflectau o explozie atât a investițiilor publice alimentate din fonduri europene, cât și a celor private în interiorul lanțurilor de valoare vestice (cu concentrarea valorii adăugate mari în metropolele de rigoare). Între 2010 și 2025, România a cheltuit între 130 și 150 de miliarde de euro pe investiții publice – aproximativ 3,5% din PIB anual, o pondere comparabilă cu cea a Poloniei și semnificativ peste media Europei de Sud. În aceeași perioadă, investițiile private au depășit 600 de miliarde de euro, echivalentul a circa 20-23% din PIB anual.

Această creștere s-a tradus și într-o anumită convergență socială cu Europa de Vest. Statisticile arată o convergență salarială (nu doar de PIB ajustat) cu Ungaria, Polonia, Portugalia și Slovacia la nivelul salariilor ajustate la puterea de cumpărare (ILO 2021; Eurostat 2020). Țara consemna, de asemenea, scăderea mortalității neonatale[3] și infantile[4], precum și creșterea speranței de viață[5]. Privită în agregat, România a avut în ultimul deceniu cea mai rapidă recuperare a decalajelor care o despărțeau de Europa Centrală și de Sud din istoria sa, comparația cu alte țări din zona Balcanilor de Vest, fosta URSS sau Turcia indicând un efect pozitiv clar al integrării europene (Ban și Adăscăliței 2022; Ban și Volintiru 2021; Volintiru et al. 2021; Surubaru 2021; Fan, Urs și Hamlin 2019). Per total, deși dezvoltarea a fost marcată de divergențe teritoriale imense (vechea problemă a dezvoltării inegale – Benedek et al. 2021; Mitrica et al. 2020; Guțoiu 2021; Petrovici, Poenaru, Mare 2023; Petrovici și Ban 2025), România a înregistrat la începutul anilor 2020 – împreună cu Slovacia și țările baltice – cea mai bună

---

1 Vezi ierarhia exporturilor, https://oec.world/en/rankings/eci/hs6/hs96?tab=rank. Accesat în 20 aprilie 2026.

2 Vezi ponderea produselor de înaltă tehnologie ca procent din exporturile industriale totale https://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.TECH.MF.ZS?locations=RO-PL-AT-SI-IT-ES-DK. Accesat în 20 aprilie 2026.

3 Vezi mortalitatea la naștere, https://data.worldbank.org/indicator/SH.DYN. NMRT? end=2021&locations=RO-HU-FR-PL-TR-BR&start=1986. Accesat în 20 aprilie 2026.

4 Vezi mortalitatea sub 5 ani la 1000 de locuitori, https://data.worldbank.org/indicator/SH.DYN.MORT?end=-2021&locations=RO-HU-FR-PL-TR-BR&start=1986. Accesat în 20 aprilie 2026.

5 Vezi speranța de viață, https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.LE00.IN? locations=RO-HU-GB-DK-MD. Accesat în 20 aprilie 2026.

performanță în termenii indexului agregat de convergență cu media UE prin comparație cu anul 2000 (Alcidi 2019).

Între 2022 și 2024, modelul de creștere bazat pe exporturi a pivotat spre un model în care ponderea consumului a început să crească, impulsionată de majorări de salarii, sporuri, pensii și scheme de compensare energetică, cu o bancă națională care a sprijinit această tendință. Creșterile respective s-au produs însă fără o majorare corelativă a veniturilor statului, plafonate fatal de pragul de 27% din PIB provenit din impozite și taxe (Ban și Pop 2026). Consecința a fost finanțarea a aproape un sfert din buget prin datorie publică și, în vara lui 2025, un val de măsuri de austeritate care a pus capăt acestei perioade de echilibru iluzoriu între ponderea consumului și a exporturilor în rata de creștere economică.

Începând cu iarna anului 2024 devenea tot mai clar că societatea românească urma să se confrunte cu o criză triplă: o criză a sistemului politic edificat după 1989, aflat sub amenințarea existențială a unei mișcări ce amestecă, baroc, postfascismul cu ceaușismul; o criză a modelului de creștere economică; și o criză a paradigmei neoliberale de politici socio-economice, ajunsă în pragul imploziei bugetare. Acest capitol arată cum, începând cu a doua parte a anilor 2010, România a trecut de la neoliberalism „globalist" la național-neoliberalism, cu orizonturile unei evoluții postneoliberale chiar pe pilonul structural al capacității statului de a gestiona economia și de a proteja societatea: cadrul macro-fiscal.

De la neoliberalismul global la național-neoliberalism

În *Ruling Ideas*, arătam că neoliberalismul este cel mai bine conceptualizat nu ca un pachet doctrinar rigid, ci ca un set de alegeri recurente făcute de elitele economice și politice în contexte constrângătoare, de regulă, în perioade de criză sau de tranziție sistemică. El nu este o ideologie totală, ci o rețetă politică flexibilă care constă în trei obiective ultime: menținerea credibilității macroeconomice în fața piețelor financiare, deschiderea către comerț internațional și către fluxuri de capital străin, respectiv cultivarea competitivității interne și externe ca scop suprem al politicilor economice. O astfel de insistență recurentă, în ciuda pluralității opțiunilor existente, transformă aceste alegeri într-un „proiect neoliberal". Așadar, în loc de a deduce neoliberalismul din textele lui Hayek sau Friedman, analiza urmărește ce fac efectiv elitele atunci când iau decizii economice majore

și ce obiective ultime subsumează deciziile tactice și strategice ale zilei. Este vorba despre o definiție funcțională, ancorată în logica momentului politic și a constrângerilor instituționale, care permite etichetarea unui regim de politici economice ca neoliberal sau nu, astfel acomodând un mare grad de impuritate intelectuală la nivel de instrumente și de „setări" ale politicilor publice. Prin urmare, neoliberalismul este cel mai bine înțeles ca o constelație de idei și practici economice, care se stabilizează în timp prin alegerea constantă a acelorași opțiuni într-un câmp de posibilități larg, dar ierarhizat. El nu este inevitabil, dar este frecvent selectat.

În această cheie, neoliberalismul este o ideologie a *guvernabilității sub constrângere* – o soluție de avarie cu pretenții de raționalitate tehnocratică. Dar tocmai aici intervine dimensiunea crucială a variațiilor locale. Nu toate versiunile neoliberalismului arată la fel: analiza comparativă dintre Spania și România o dovedește. În Spania, reforma neoliberală a fost condusă de economiști formați în centre academice internaționale, dar ancorați într-un proiect social-democrat care a permis compatibilizarea disciplinei bugetare cu un sistem solid de protecție socială și cu politici industriale selective. A rezultat o formă „temperată" sau încastrată social de neoliberalism, în care compromisul de clasă a fost durabil politic. În România, în schimb, orientarea neoliberală a fost mai radicală, cu o combinație de austeritate permanentizată (cel puțin la nivel deziderativ), impozitare regresivă și o dezangajare extinsă a statului din finanțe, energie, industrie, cu un sistem redistributiv costeliv (zis „rezidual") și cu o aplicare neuniformă a reglementărilor care constrâng piața. De pildă, sistemul de impozitare regresivă a mărit inegalitatea, nu a avut efectele promise de tip Laffer (creșterea încasărilor în urma reducerii cotelor) și a slăbit stabilizatorii automați: asigurările de șomaj, ajutoarele sociale (Kovács 2022; Varsano, Kim și Keen 2006; Barrios et al. 2020; Popescu et al. 2019). Spre deosebire de Spania, România nu a produs un „neoliberalism temperat", ci un neoliberalism dezîncântat, o versiune fără contragreutăți instituționale sau sociale.

Ascendentă din mijlocul anilor nouăzeci, versiunea globalizantă a acestui neoliberalism a pivotat gradual spre sfârșitul anilor 2000 într-o situație de competiție cu o versiune rivală, mai întoarsă spre capitalul autohton: național-neoliberalismul. Dar înainte să intrăm în discuția despre regimul politicilor economice, să vedem în ce fel de model de creștere (Baccaro, Blyth, Pontusson 2022) s-a inserat România după aderarea la UE.

România în context european

Văzute din elicopter, țările Europei Centrale și de Est (ECE) reprezintă un succes răsunător în materie de exporturi. În combinație cu geografia și cu importanța tot mai mare a producției „just-in-time" în cadrul lanțurilor de aprovizionare europene, acest model de creștere a plasat regiunea pe o traiectorie care a ocolit direcția obișnuită a dezindustrializării premature, urmată de alte economii de piață emergente care nu au avut avantajele geopolitice și instituționale unice ale Asiei de Est. Așa cum arată **Figura 1**, în anii 2000, valoarea adăugată a producției industriale în PIB s-a stabilizat la un nivel apropiat sau superior celui german (cu excepția notabilă a țărilor baltice, unde valoarea adăugată a producției industriale în PIB s-a diminuat la fel ca în Ucraina sau în Brazilia). Acest context regional este esențial pentru a pricepe mai bine evoluția României.

Însă pentru a înțelege această dinamică din semi-periferia avansată de care ține România trebuie să ne uităm la ce s-a întâmplat în centrul capitalist european. Or, aici, în anii '90 și 2000, creșterea concurenței asiatice în raport cu complexul european de exporturi a pus presiune asupra celui din urmă. Ca să rămână competitiv în domeniul manufacturier, centrul german mai ales a fost nevoit să recurgă la moderarea salariilor pe plan domestic și să se extindă, pe plan extern, în regiunea ECE, aflată în imediata vecinătate. Primul rezultat a fost obținut prin relocalizarea capacității industriale cu calificări scăzute sau medii în această regiune sau cel puțin cu ajutorul acestei strategii (Baccaro, Blyth și Pontusson 2022). În plus, odată cu financiarizarea, în anii 1990 și 2000 sistemul financiar european bazat pe bănci a suferit presiunile dereglementărilor și ale concurenței americane, ceea ce a determinat sistemul european să extragă randamente mai mari din împrumuturi acordate țărilor sud-europene și să crească veniturile absorbind o mare parte din sistemele financiare din cadrul ECE (Blyth 2015).

Decapitalizarea multor întreprinderi de stat din perioada socialistă (parțial prin politici monetare văzute ca necesare de economiști ortodocși, respectiv ca extrem de distructive, potrivit heterodocșilor ca Daniela Gabor (Gabor 2015), precum și deficitul de capital privat local au generat prăbușirea investițiilor în contextul șomajului galopant și au pus presiuni asupra deficitului bugetar și asupra soldului de cont curent. În plus, tipul de economie neoliberală care a structurat tranziția est-europeană epuizase posibilitățile unei direcții neodezvoltaționiste încastrate social (Ban 2016) ce

ar fi putut să creeze un echilibru între noul imperativ al competitivității pe plan mondial și cererile democratice de protecție față de fluctuațiile pieței (Bohle și Greskovits 2012).

Mai mult, întrucât capitalul național creat prin privatizări și rente a fost, per ansamblu, incapabil să facă față concurenței internaționale, începând cu sfârșitul anilor 1990, est-europenii au răspuns acestor dinamici externe concurând unii cu alții pentru instituționalizarea unui model de creștere economică în care creșterea PIB-ului se baza masiv pe investiții străine, dinamică ce avea să ajungă în România cu ceva întârziere, după ce țara a început să intre în orbita UE la începutul anilor 2000 (Ban și Adăscăliței 2022). Dar cum acest lucru a presupus, cel puțin inițial, menținerea salariilor la un nivel scăzut în contextul intensificării nemulțumirilor față de rezultatele tranziției la capitalism, regimul de creștere bazat pe investiții străine directe s-a combinat cu cel al consumului pe bază de credit, facilitat de privatizarea sistemelor bancare naționale care au fost achiziționate de cele vest-europene, cota de piață a capitalului financiar occidental ajungând, în medie, la 80% (Grittersová 2019).

Aceste bănci s-au bazat masiv pe finanțare externă înainte de criză și, datorită ratelor mai scăzute ale dobânzii și ușurinței cu care se acordau împrumuturile în valută, gospodăriile din regiune au contractat credite mari pentru achiziționarea de case sau de bunuri de consum durabile (Gabor 2015). În acest fel, regimul de creștere a fost sudat de un bloc social care a reunit capitalul străin, capitalul național (care a beneficiat de pe urma relocării celui dintâi în regiune) și forța de muncă (mai cu seamă lucrătorii cu venituri medii din sectoarele bunurilor comercializabile).

Regiunea a plătit un preț social tragic pentru aceste transformări în anii ’90, în special în rândurile clasei muncitoare industriale, însă nu trebuie să mergem în fosta URSS ca să vedem că putea fi mult mai rău. Contrastul cu „hinterland-ul” tradițional al SUA (America Latină) și soarta producției industriale în fostele țări comuniste din afara UE sunt cât se poate de evidente și subliniază importanța norocului proximității regiunii față de nucleul capitalismului european. Aproape fiecare Semestru European și fiecare raport al FMI-ului realizat în conformitate cu prevederile Articolului IV din Statutul Fondului arată că exporturile producătorilor industriali au fost principalele motoare ale creșterii pentru regiunea central și est-europeană. Această comparație interregională impune să fie adăugate și noile state membre în concluzia lui Dani Rodrik conform căreia „transferul considerabil al activității industriale mondiale din ultimele decenii s-a îndreptat către Asia de Est, și

în special către China, America Latină și Africa Subsahariană reprezentând, la nivel global, regiunile în curs de dezvoltare perdante" (Rodrik 2016, 16).

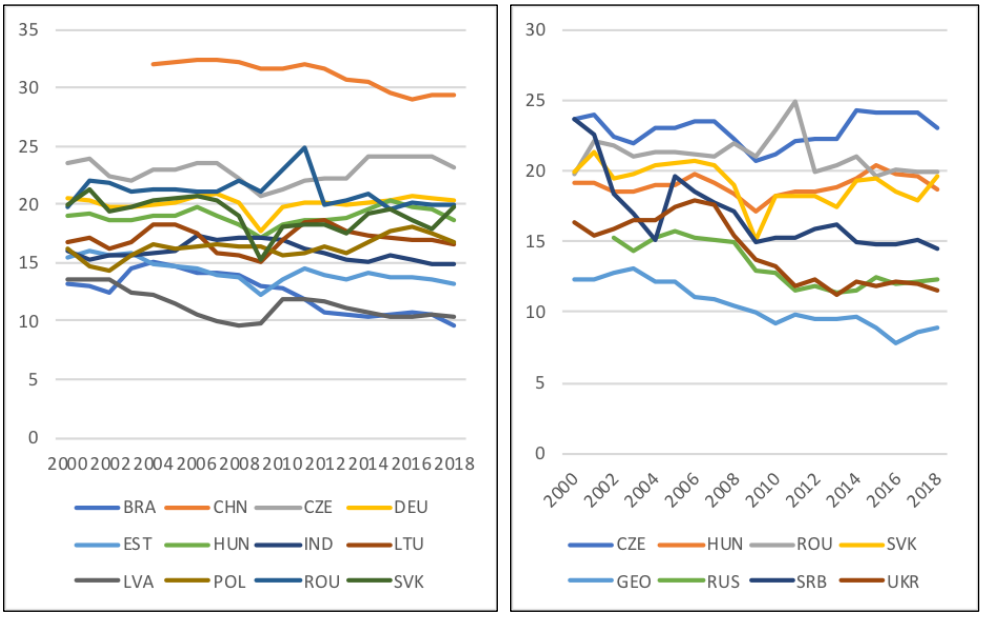

Figura 1. Valoarea adăugată a sectorului manufacturier ca procent din PIB

(Sursa datelor: AMECO)

Fapt crucial, lucrurile par să stea așa aproape peste tot în regiune. Așa cum arată **Figura 2**, dependența de exporturi era în mod deosebit dramatică nu numai în economiile deschise mici din regiune (a căror dependență de exporturi este depășită în UE doar de Irlanda), ci și în Polonia și România, unde exporturile reprezintă o pondere în PIB la fel de mare ca în Germania. Dacă la începutul anilor 1990 numai fosta Cehoslovacie și Ungaria se puteau lăuda cu o pondere a exporturilor în PIB apropiată de cea din Germania, 30 de ani mai târziu acestora li s-au alăturat Polonia, Slovenia și Bulgaria, țări care au crescut ponderea exporturilor în PIB peste nivelul înregistrat în Germania, ajungându-se în unele cazuri aproape la o dublare a acestei ponderi.

De asemenea, dacă în anii 1990 România și Polonia aveau ponderi ale exporturilor în PIB asemănătoare cu cele înregistrate de Europa de Sud, prin 2001 Polonia a ajuns să fie mai dependentă de exporturi decât este Germania în prezent, iar România a urmat aceeași direcție, ajungând să aibă o pondere a exporturilor în PIB apropiată de cea a Suediei, așa încât, de la mijlocul

anilor 2000, a depășit cu mult ponderile exporturilor în PIB înregistrate de Europa de Sud și de Regatul Unit.

Aceste cifre contestă ipoteza intuitivă că, date fiind piețele lor interne relativ mai mari față de alte țări din regiune, Polonia și România ar trebui să se apropie mai mult de modelul bazat pe consum specific Europei de Sud și Regatului Unit decât de cel bazat pe exporturi specific Germaniei, respectiv pot indica unul dintre motivele pentru care exporturile industriale din Europa de Sud s-au contractat. De asemenea, diminuarea fluxurilor de investiții străine directe după 2008 și completarea golurilor cu fonduri europene de până la 3%-5% din PIB au fost asociate cu o creștere puternică a exporturilor, ajungându-se la o plafonare abia de curând.

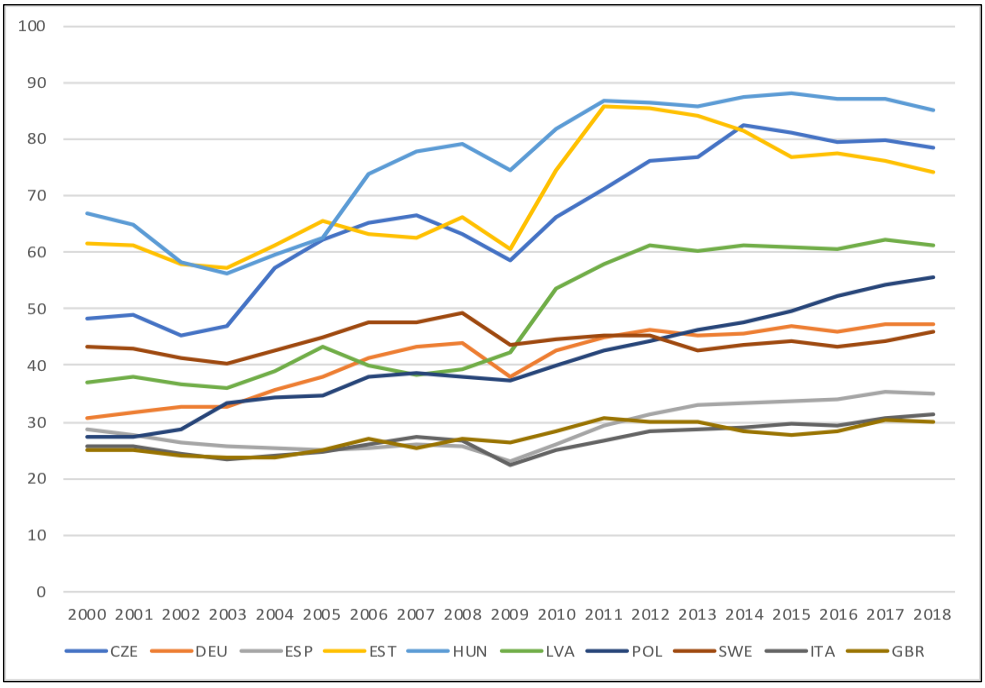

Figura 2. Exporturi de bunuri și servicii ca pondere în PIB

(Sursa datelor: calculele autorului pornind de la baza de date WDI a Băncii Mondiale)

În ciuda faptului că țările CEE s-au ridicat ca țări producătoare după criză (exporturile lor de astfel de bunuri au crescut cu 50% în cazul Slovaciei și cu 80% în cazul Cehiei), Germania, deși cuprinsă recent de criza industrială, își păstra în anii 2000 și 2010 necontestată poziția de principal furnizor de bunuri finisate. Însă fără regiunea ECE, performanța înregistrată de Germania în materie de

exporturi după criză ar fi mai greu de imaginat: creșterea numărului de mașini finisate cu o valoare adăugată ridicată a fost obținută prin creșterea importurilor unor părți sau componente din regiunea ECE (Gracia și Paz 2017). Țările din Est, inclusiv România, au fost, așadar, platforme de asigurare a competitivității industriale germane, acest dinam al economiei continentale.

Boom-ul exporturilor alimentat în general de industria auto nu a fost doar un fenomen stratosferic specific lumii marilor investitori. Spre deosebire de Europa de Sud, unde acesta s-a contractat, în ECE am avut creștere pe bază de exporturi precum *și* consum. Așa cum arată **Tabelul 1**, țările ECE au înregistrat anual cifre peste media UE atât în materie de exporturi, cât și în materie de consum, numai două țări (Bulgaria și Estonia) înregistrând rate mai mari ale consumului decât ale exporturilor, iar România și Lituania înregistrând o creștere dublă față de media UE atât a exporturilor, cât și a consumului. Faptul că, în medie, în fiecare an, țările vestice au pompat prin UE 4% din PIB-ul lor colectiv în Est a făcut diferența, un stimul fiscal permanent de tip keynesist puțin menționat de analiza suveranistă și neoliberală locală recentă.

Tabelul 1. PIB, rate de creștere a exporturilor și a consumului

Average real growth rates of GDP, export and household consumption

Average Annual Real Growth Rate, 2000-2018			
	GDP	(A) Export	(B) Household Consumption
European Union	1.6	4.6	2.5
Bulgaria	3.7	5.9	7.8
Czech Republic	2.9	8.4	6.4
Estonia	4.0	6.4	8.0
Latvia	3,9	7.3	7.7
Lithuania	4.1	10.0	8.3
Hungary	2.4	8.6	5.3
Poland	3.7	8.3	6.2
Portugal	0.7	4.6	2.9
Romania	4.0	9.5	9.7
Slovenia	2.4	6	3.5
Slovakia	3.9	9.1	8.6
Turkey	5.2	6.4	9.1
Serbia	3.3	12.7	5.2

Source: Authors' calculations based on Eurostat

Cum înțelegem acest tabel care contestă oarecum discursul mizerabilist despre regiune? Pornind de la textul fondator din literatura de specialitate despre regimurile de creștere (Bacarro și Pontusson 2016), prezentăm rata anuală de creștere a exporturilor nete (exporturi minus importuri) și a consumului casnic, evaluându-le pe ambele prin prisma contribuției la PIB (mai degrabă decât prin prisma indicatorului mai neprelucrat al ponderii în PIB). Aceasta reprezintă un indicator destul de clar al importanței relative a exporturilor nete și a consumului ca stimuli ai creșterii. Importanța, pentru economie în ansamblu, a ratelor de creștere înregistrate de fiecare sector depinde de dimensiunea relativă a sectorului respectiv, de modurile de finanțare a consumului și de amploarea constrângerilor externe.

Tabloul care rezultă de aici arată că factorul determinant al creșterii în această regiune îl reprezintă exporturile. Indiferent de ciclul economic, ponderea exporturilor în PIB în țările din centrul și estul Europei variază între ponderile înregistrate de Germania și Suedia, fără să se apropie însă vreodată de ponderea consumului înregistrată de Suedia (și cu atât mai puțin de cea înregistrată de Regatul Unit). Într-adevăr, niciuna dintre aceste țări, nici chiar cele cu populații și piețe interne mari (România și Polonia), nu se apropie măcar de statutul de modele de creștere bazate pe consum. Evident, integrarea lor în Marele Complex European de Exporturi nu a fost însoțită de posibilitatea compensării sociale extinse și permanente a muncii.

Mai precis, în perioada consumului pe bază de credit (2000-2008) toate statele ECE s-au situat mult peste media UE în termeni de contribuție a creșterii exporturilor și a consumului la creșterea producției. Dar, așa cum arată în timp ce unele dintre ele s-au bazat aproape exclusiv pe exporturi, altele au pus un accent mai mare pe consum. Astfel, economiile cehă, slovacă, slovenă, baltică și maghiară erau semnificativ mai orientate către export decât țările cu populații mai mari (0,4% pe an în cazul României și al Poloniei), contribuția exportului net la PIB ridicându-se în cazul Ungariei și al Slovaciei la nivelurile anuale medii (aproximativ 1% pe an) atinse de Suedia și Germania în perioada 2004-2007, analizată de Bacarro și Pontusson (2016). Slovacia și Ungaria au fost campioanele absolute în ceea ce privește contribuția exporturilor la creștere, în timp ce România a fost campioană în materie de consum. Cu toate că România a depășit ușor Polonia în termeni de contribuție a exporturilor la creștere, contribuția consumului ei la creștere a fost de trei ori mai mare decât cea înregistrată de Polonia. Într-adevăr,

singurele țări care au înregistrat un echilibru solid între consum și exporturi au fost Estonia (o economie de servicii medii și high-end) și Letonia (un centru financiar).

Dacă facem însă o comparație cu cazurile prezentate de Bacarro și Pontusson (2016), chiar și în țările mai orientate către consum contribuția anuală a exporturilor nete la creșterea PIB-ului a fost mult peste cazurile „clasice" de creștere bazată pe consum (Marea Britanie și Italia). Contribuția anuală de 0,4% a exporturilor la creșterea PIB-ului, în cazul Poloniei și al României, este mai mare decât cele mai bune cicluri înregistrate de Italia (0,05% și, respectiv, 0,19%) și depășește mult valorile negative înregistrate de Marea Britanie, în timp ce Cehia, Slovacia și țările baltice ating performanța Suediei în materie de exporturi.

Privind retrospectiv, este incontestabil că România a înregistrat progrese economice remarcabile în ultimele două decenii. Comparativ cu țări similare din Europa Centrală și de Est, ritmul de creștere economică a fost susținut, consumul gospodăriilor a crescut rapid, complexitatea exporturilor s-a îmbunătățit vizibil, iar salariile reale au urmat o traiectorie ascendentă. Inegalitatea de venit s-a redus ușor, iar integrarea în Uniunea Europeană a funcționat, fără îndoială, ca un catalizator puternic pentru aceste transformări. De la o societate marcată de sărăcia de masă, România a devenit una cu standarde de viață considerabil mai ridicate, cel puțin în termeni medii. Aceste progrese nu trebuie ignorate – ele trebuie recunoscute și înregistrate ca atare.

Cu toate acestea, persistă contradicții structurale profunde. România rămâne o țară cu un strat durabil de sărăcie și excluziune socială, vizibil nu doar în statistici absolute, ci și în comparație cu state care au un PIB mai redus. Deși produsul intern brut pe cap de locuitor aproape s-a triplat între 2008 și 2024, distribuția beneficiilor creșterii economice rămâne extrem de inegală. Centrele urbane dinamice, precum București, Cluj sau Timișoara, continuă să se dezvolte rapid, în timp ce multe regiuni rurale și comunități marginalizate rămân în afara acestui proces. În 2024, aproape jumătate dintre toți europenii care trăiesc cu sub 5 euro pe zi sunt cetățeni români.

În 2008, circa 32% din populație era expusă riscului de sărăcie sau de excluziune socială – un nivel printre cele mai ridicate din UE. În 2024, acest procent a scăzut la 27,9%, o îmbunătățire notabilă, dar insuficientă, România rămânând pe locul al doilea în UE la acest indicator, după Bulgaria. Rata

sărăciei relative a scăzut de la aproximativ 23% în 2008 la 19% în 2024, un progres lent, dar constant. În mediul rural însă, situația a rămas critică: aproape 45% dintre locuitorii satelor continuă să fie expuși riscului de sărăcie, o scădere marginală față de nivelul din 2008. Copiii sunt în continuare printre cei mai vulnerabili. În 2008, aproape 33% dintre copiii români trăiau sub pragul sărăciei; în 2024, rata a coborât la 26,2%, dar rămâne ridicată în context european. În privința sărăciei extreme – definită ca traiul cu mai puțin de 2,15 dolari pe zi – România a înregistrat îmbunătățiri, însă în 2022 peste 56.000 de copii se aflau încă în această situație, potrivit datelor UNICEF.

Situația comunităților rome reflectă o stagnare persistentă. În 2008, aproximativ două treimi dintre romi erau expuși riscului de sărăcie. În 2020 și 2024, acest procent s-a menținut la un nivel extrem de ridicat, în jur de 78%, iar peste jumătate dintre romi trăiesc în condiții de deprivare materială severă. Aceste cifre semnalează că, în ciuda creșterii agregate, România nu a reușit încă să transforme dezvoltarea economică într-un proces incluziv, capabil să reducă decalajele persistente dintre regiuni, clase sociale și grupuri etnice (Ban și Buciu 2025). Așa cum arată următoarea secțiune, acest deficit social va primi niște răspunsuri oarecum ușor de întrevăzut date fiind tradițiile locale.

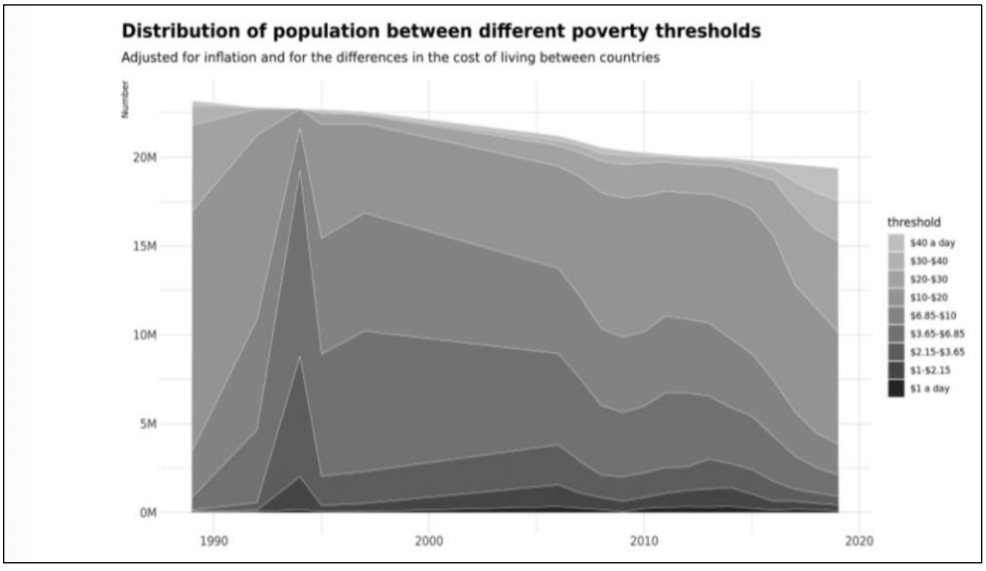

Figura 3. Grafic editat de Petre Buciu

Național-neoliberalismul

Ascensiunea naționalismului pretins antineoliberal în unele țări din Europa Centrală și de Est ridica la începutul anilor 2020 întrebarea dacă aceste evoluții ne duc dincolo de neoliberalism sau dacă, dimpotrivă, reprezintă doar o reconfigurare a acestuia. În unele cazuri – cum ar fi Ungaria sau Polonia – s-a afirmat apariția unui model de creștere orientat spre stat, marcat de naționalism economic și de conservatorism social, deși, în cazul polonez, avem de a face și cu un welfarism catolic clar (Naczyk și Eihmanis 2025; Oellerich și Bohle 2025). Aceste politici îmbină subordonarea economiei „interesului național" cu sprijinirea familiei tradiționale și cu anularea moștenirii reformelor neoliberale din perioada post-comunistă, în special, privatizările. Se remarcă, de asemenea, impozitarea selectivă a unor multinaționale și protecționismul social, toate în numele suveranității economice (Szelewa și Szikra 2022; Inglot, Szikra și Raț 2022; Szikra și Öktem 2023).

Totuși, rămâne deschisă întrebarea dacă aceste deviații reprezintă într-adevăr o ruptură de fond față de neoliberalism sau doar o adaptare strategică. Dacă se renunță la identificarea simplistă a neoliberalismului cu respingerea intervenției statului, devine clar că multe dintre aceste regimuri păstrează neschimbate obiectivele esențiale ale neoliberalismului: credibilitatea în fața piețelor financiare, deschiderea comercială și financiară, respectiv competitivitatea internă și externă. Chiar și atunci când statul revine ca actor economic, rolul său este de multe ori orientat tot spre garantarea acestor trei obiective, ceea ce sugerează o inflexiune a neoliberalismului mai degrabă decât o depășire a lui. Politicile de dezvoltare națională pot coexista cu promovarea investițiilor străine directe, cu liberalizarea piețelor sau cu menținerea ortodoxiei fiscale. De altfel, capitalismul liberal a integrat de multă vreme politici redistributive moderate sau mecanisme de reglementare a pieței fără a-și pierde caracterul neoliberal.

Problema centrală este, așadar, delimitarea clară între ceea ce reprezintă miezul unui regim ideologic și ce constituie elemente periferice sau contextuale. Chiar și cele mai coerente analize despre regimuri presupus post-neoliberale ajung, la o privire atentă, să descrie forme hibride în care obiectivele centrale ale neoliberalismului rămân active, în timp ce unele instrumente de politici publice sunt adaptate la noul context politic. Acest tip de „național-neoliberalism" păstrează paradigma, dar îi schimbă

înfățișarea – dintr-un neoliberalism „globalist" într-unul ancorat în suveranitate economică și în discurs identitar.

Împreună cu Gabor Scheiring și Mihai Vasile am urmărit aceste transformări prin compararea a două cazuri: Ungaria și România. În plan descriptiv, Ungaria oferă un exemplu de național-neoliberalism „dur", structurat și persistent politic, susținut de o majoritate parlamentară stabilă și de un aparat tehnocratic capabil. În contrast, România a experimentat o versiune „moale" și scurtă, limitată la guvernarea 2016-2019, în cadrul unui regim constituțional liberal care a limitat posibilitatea de a institui rupturi durabile. În ambele cazuri, transformările-cheie s-au petrecut într-o perioadă scurtă (2010-2013 în Ungaria, 2016-2019 în România), ceea ce le face comparabile din perspectiva schimbării de regim de politici publice. Analitic, concluzionam acolo că un proiect național-neoliberal poate avea reziliență nu doar prin sprijinul piețelor financiare sau prin funcționarea competentă a instituțiilor macroeconomice, ci și dacă reușește să articuleze un bloc social larg și să mobilizeze capacități tehnopolitice care să neutralizeze opoziția internă și să amortizeze presiunile externe – inclusiv cele provenite din partea unor investitori strategici sau din arhitectura instituțională a Uniunii Europene. În acest sens, Ungaria a reușit, România – nu.

Analiza pornește de la constatarea că anumite politici naționaliste nu doar că sunt compatibile cu valorile neoliberale, ci chiar pot susține funcționarea acestora. În timp ce alte forme de liberalism susțin comerțul liber și mobilitatea capitalului din rațiuni de eficiență economică sau de stabilitate internațională, neoliberalismul le sprijină mai ales pentru capacitatea lor de a genera competiție între jurisdicții, ceea ce, la rândul său, blochează politicile alternative la nivel național. Însă, în viziunea noastră, această compatibilitate între naționalism și neoliberalism nu se limitează la o simplă retorică națională în slujba neoliberalismului de manual, ci capătă o formă mai profundă de împletire ideologică și instituțională. Defineam astfel național-neoliberalismul ca pe un compromis între miezul paradigmei neoliberale și imperativele politice ale promovării interesului național, așa cum este acesta definit conjunctural de forțe politice naționaliste (Ban, Scheiring, Vasile 2023).

Această împletire nu ar trebui să surprindă. De-a lungul timpului, rețelele neoliberale instituționalizate au întreținut legături strânse cu forme emergente de naționalism, inclusiv de dreapta radicală, ceea ce sugerează că

opoziția aparentă dintre neoliberalism și naționalism este mai curând o rivalitate internă decât o antiteză ideologică. Dar ce presupune concret acest compromis național-neoliberal și în ce condiții poate deveni un proiect politico-economic rezilient?

Pentru a răspunde la prima întrebare, am analizat ce elemente ale neoliberalismului sunt modificate, completate sau compatibilizate cu politici economice de altă factură. Porneam de la ideea că statismul conservator – o formă de intervenționism limitat, centrat pe sprijinirea familiei tradiționale, protejarea capitalului autohton și afirmarea suveranității economice – poate fi suprapus peste structura de bază a neoliberalismului fără a-i altera fundamental obiectivele. De exemplu, scopul maximizării suveranității economice – prin limitarea dependenței de creditori externi, sprijinirea capitalului local sau controlul asupra sistemului bancar – poate fi urmărit prin ajustări ale instrumentarului neoliberal, fără a-i nega logica de fond. În acest sens, ceea ce se obține nu este o ruptură, ci o reformulare națională a neoliberalismului.

Conceptul de neo-dezvoltaționism, formulat inițial pentru economii emergente precum Coreea de Sud sau Brazilia, presupune nu doar politici industriale active, ci și capacitatea capitalului local de a integra lanțuri globale de valoare, susținut de un stat capabil să coordoneze politici de inovare, protecție intelectuală și creditare strategică (Lee 2013; Aiginger și Rodrik 2020; Juhász, Lane, Rodrik 2024). Aceste condiții lipsesc în economiile est-europene dependente, unde majoritatea exportatorilor sunt subsidiare ale unor multinaționale și unde integrarea verticală este slabă. În plus, neo-dezvoltatorismul presupune o viziune structurală asupra dezvoltării: mobilizarea forței de muncă, creșterea productivității și orientarea finanțelor către sectoare cu valoare adăugată și salarii mari. Astfel de orientări lipsesc aproape complet în România (Weiss și Thurbon 2021; Thurbon 2014; Thurbon 2012).

Prin urmare, cu Gabor Scheiring și Mihai Vasile vedeam național-neoliberalismul ca un program politic recombinat, care nu poate fi considerat depășit decât în măsura în care este înlocuit cu o paradigmă de politici economice ce are propriile obiective și instrumente distincte – nu doar completări ale unui cadru deja existent (Ban, Scheiring, Vasile 2023). În loc să luăm dezvoltatorismul postbelic ca reper, cum o face o parte a literaturii despre postneoliberalism, este mai util să ne raportăm la neo-

dezvoltatorismul practicat în democrații precum Brazilia în perioada Lula – Rousseff, cu toate limitările, dar și cu potențialul său analitic pentru înțelegerea direcțiilor alternative într-un capitalism dependent (Ban 2013).

Criza economică din 2008, urmată de criza de balanță de plăți din 2010, a readus Partidul Social Democrat (PSD) la guvernare în 2012, după opt ani de administrație conservatoare. În următorii trei ani, guvernarea PSD sub Victor Ponta a încercat să creeze condițiile necesare pentru înrădăcinarea unei forme mai ancorate de neoliberalism, în limitele impuse de piețele de obligațiuni și de constrângerile instituționale internaționale. În ansamblu, politica economică a fost inspirată de o tendință tehnocrată, așa-numita „a treia cale", și nu de un naționalism economic articulat, așa cum s-a întâmplat în Ungaria.

În studiul cu Scheiring și Vasile arătam că primele semne ale îndepărtării PSD de această direcție au apărut în timpul guvernului tehnocrat condus de Dacian Cioloș (2016-2019), când Liviu Dragnea, noul lider PSD, a folosit scandalul creditelor în franci elvețieni pentru a ataca guvernul, acuzându-l că protejează băncile străine. Retorica PSD a început să includă critici dure la adresa capitalului străin, o abordare care nu mai fusese auzită de la începutul anilor '90. Totuși, la acel moment, aceste mesaje nu formau încă o ideologie economică coerentă și nici nu erau însoțite de un plan clar de politici, așa cum se întâmplase în Ungaria. Manifestul electoral al PSD din 2016 a temperat mesajele naționaliste, dar exista o tentativă vizibilă de a calibra sau chiar de a depăși neoliberalismul dinspre stânga în anumite domenii – politicile salariale, politicile financiare, politicile industriale. Totuși, nimeni nu contestă în mod direct supunerea politicilor criteriilor de credibilitate pe piață sau prioritizarea competitivității externe și a climatului favorabil investițiilor.

La o primă vedere, PSD părea să meargă mai departe într-o direcție oarecum postneoliberală, blocând, în același timp, măsurile care ar fi dat baza fiscală pentru un stat care să își asume cu resurse adecvate sarcina reducerii decalajelor sociale structurale. Promisiunile (și implementarea) unor politici bazate pe cerere internă, prin creșteri de salarii minime și prin majorări în sectorul public, reflectau o influență care nu se potrivea cu neoliberalismul fiscal. În următorii trei ani, România a înregistrat cele mai mari creșteri salariale din regiune, determinate în special de aceste intervenții salariale, ceea ce a dus la creșterea ponderii consumului în

modelul de creștere și la o ușoară reechilibrare în favoarea muncii. Totuși, acest proces a generat deficite bugetare și de cont curent semnificative, în condițiile în care veniturile fiscale au scăzut, pe fondul unor reduceri de taxe în cheie neoliberală și al lipsei unei reforme reale în administrarea veniturilor. Când s-a pus problema digitalizării ANAF, digitalizare care aducea în Bulgaria venituri fiscale superioare României ca procent din PIB, guvernul PSD condus de Liviu Dragnea a împotmolit definitiv acest proces.

PSD a anunțat și intenția de a promova o politică industrială orientată spre sectoare cu valoare adăugată ridicată și de a înființa instituții financiare menite să sprijine capitalul autohton, dar majoritatea acestor proiecte nu s-au concretizat. A existat deci, la un nivel politic mai degrabă performativ decât real, o oarecare reacție de împotrivire față de dependența financiară. Intenția guvernului Dragnea de a înființa un fond suveran în 2016 și o bancă națională de dezvoltare în 2017 a fost prezentată în mod explicit ca o modalitate de finanțare a investițiilor interne[6] afectate de această expunere redusă, urmată, implicit, de diminuarea problemelor de subfinanțare generate de dependența financiară. Până în prezent, aceste intenții nu au ajuns însă la stadiul de implementare, competența scăzută și contestarea și instabilitatea politică în interiorul statului acționând ca forțe oarecum autodistructive în acest sens, așa cum explică în detaliu Nils Oellerich în a sa teza doctorală (Oellerich 2024). În ce privește bugetele pentru cercetare-dezvoltare care să scoată economia din dependență au rămas la niveluri extrem de scăzute, chiar și în raport cu standardele scăzute ale regiunii.

Filosofia fiscală a PSD a fost mai degrabă o încercare de a pune o etichetă „națională" pe un pachet de politici de tip neoliberal decât o respingere a acestuia. Programul de guvernare promitea să transforme România în țara cu cea mai mică povară fiscală din Europa. S-a redus impozitul pe venit de la 16% la 10% și s-au introdus măsuri fiscale favorabile capitalului: eliminarea

[6] Dacă fondul suveran reprezintă o inițiativă controversată pentru o țară care nu trăiește de pe urma resurselor naturale, banca de dezvoltare pare a fi un mijloc indispensabil de accesare a finanțării acordate de BEI și prin Planul Juncker. Cu toate acestea, cu o cotă de piață de numai 8,7% în 2017 (BNR 2018, 118), instituțiile financiare unde statul este cel mai mare acționar rămân un actor minor în sistemul financiar românesc. În ciuda retoricii anti-etatiste, guvernul PNL-USRPlus prelua ideea băncii de dezvoltare, ca dovadă că presiunea de a contracara cât de cât efectele dependenței nu ține de ideologie, ci de constrângeri structurale evidente pentru orice guvernant al capitalismului real „masat" de criza din 2008.

impozitului pe dividende, scăderea TVA-ului pentru construcții și turism, eliminarea taxelor pentru tranzacții imobiliare, precum și reduceri substanțiale de contribuții sociale. Au existat și măsuri progresive (precum reducerea TVA la produse de bază), dar acestea au fost eclipsate de orientarea generală în favoarea capitalului.

Într-un studiu cu Dorothee Bohle arătam că, spre deosebire de guvernarea Fidesz din Ungaria, PSD nu a naționalizat fondurile private de pensii, nu a impus monetizarea datoriei externe de către banca centrală și nu a stimulat creditarea internă prin intervenții publice (Ban și Bohle 2021). Nu a existat o tentativă clară de a prelua participații în sectoare strategice, nici eforturi semnificative pentru „românizarea" sectorului bancar sau energetic. Politicile monetare au rămas independente, iar investițiile publice nu au fost orientate strategic pentru a elimina blocaje structurale.

Pe plan social, PSD a adoptat – fără rezultate pozitive – unele măsuri inspirate din conservatorismul pronatalist de tip maghiar: a eliminat plafonul pentru alocația de creștere a copilului, o măsură care a favorizat în special clasele medii și superioare. Însă accesul la acest beneficiu a fost limitat pentru familiile fără venituri impozabile. Politica fundamentală privind piața muncii a fost activarea forței de muncă, dar politicile active de ocupare au rămas slab finanțate și nevalorificate. În ansamblu, ceea ce părea o abatere de la neoliberalism a fost, la o analiză atentă, mai curând o reconfigurare a acestuia într-o cheie națională, fără a contesta însă obiectivele sale esențiale.

Ați zis postneoliberalism?

Ideea neoliberalismului dezîncântat că impozitele mici sunt cheia investițiilor a acutizat o problemă structurală: un buget de stat subfinanțat, blocat în cheltuieli fixe, buget a cărui pondere în PIB este mult sub cea a vecinătății sale, din Bulgaria până în Polonia. Contrar mitologiei rostogolite în public la începutul anilor 2020, statul român nu avea doar cele mai mici venituri din regiune, dar și cele mai mici cheltuieli. Departe de a fi un lucru bun pentru economie, cum se spune, subfinanțarea statului înseamnă blocarea măsurilor care fac creșterea sustenabilă și incluzivă social. Consensul internațional este clar în acest sens. Un stat subfinanțat aduce cu el o serie de flageluri pe termen scurt (probleme cu costul datoriei publice, cursul de

schimb, rata dobânzii) și pe termen lung (infrastructura deficitară, mediu nesănătos, forța de muncă needucată, cu sănătate precară, inegalitate socială).[7]

Se spune adesea că statul român are cheltuieli supradimensionate. În raport cu ce și cine, însă, ar fi supradimensionate aceste cheltuieli? Într-o analiză recentă cu Petre Buciu arătam că dacă ne uităm la cheltuielile statului român ca procent din PIB se observă clar că România are de fapt un stat emaciat, aflat la coada Europei în categoria cheltuielilor, chiar pentru standardele joase ale regiunii Europei Centrale și de Est (Ban și Buciu 2023). Ceea ce contează aici nu este atât clasamentul, cât ecartul: dacă statul român cheltuia în ultimul deceniu între 35 și 40 la sută din PIB, aflând-se chiar sub Bulgaria, țările Vișegrad, competitoarele României, își permiteau să cheltuie în aceeași perioadă între 40 și 50 la sută din PIB.

Dacă statul român cheltuia mai puțin ca vecinii raportat la PIB, el, de asemenea, aduna mai puțin decât cheltuia. Și, iată, din acest punct de vedere cheltuielile erau subdimensionate, veniturile totale ale statului „târându-se" între 31 și 34 la sută din PIB, mult sub banda de 40-45 la sută din PIB cât au țările Vișegrad. Mai mult decât atât, dacă țările din regiune fie au mărit, fie au menținut ponderea veniturilor statului în PIB, România (alături de Ungaria) a făcut figură separată din 2015 încolo, micșorând această pondere, diferența fiind că Ungaria a făcut-o de la cele mai mari venituri în PIB (totale și fiscale) pe când România a făcut-o de la cele mai scăzute. Comparația nefavorabilă României se menține dacă ne uităm strict la veniturile fiscale, unde însă retardul fiscal românesc este frapant începând cu 2015, an în care România începe să se rupă de Bulgaria, care are o creștere spectaculoasă de venituri fiscale, pe când România, eșuând în reformele instituționale aplicate fiscului său, începe să rămână cu mult în urma statului vecin cu o economie mai puțin vibrantă.

Deși modelele de creștere economică bazate pe investiții străine directe (ISD) și orientate spre export au avut performanțe superioare celor bazate pe capital autohton și consum intern, pe toate dimensiunile măsurabile, multe dintre dezavantajele capitalismului dependent bazat pe ISD – criticate și de PSD – sunt deja bine documentate în literatura de specialitate despre România și Europa Centrală și de Est. Probleme precum sistemele slabe de

[7] Pentru o prezentare a acestui consens a se vedea Ban și Rusu (2019), respectiv Berg și Ostry (2017).

inovare, prețurile de transfer, portițele pentru planificare fiscală agresivă, condițiile precare de muncă în industriile cu calificare redusă și presiunile împotriva măsurilor redistributive sunt aspecte bine cunoscute și analizate.

Național-neoliberalismul fiscal[8]

Dacă guvernul Dragnea ar fi ales să abordeze aceste probleme fiscale – fără a construi o narațiune antagonică între capitalul străin și cel autohton – și dacă ar fi adoptat reforme fiscale favorabile muncii și grupurilor vulnerabile, ar fi întărit negocierea colectivă, ar fi finanțat adecvat serviciile publice și ar fi stopat clientelismul în favoarea firmelor privilegiate, ar fi putut acționa ca un partid social-democrat. În schimb, a preferat să construiască o interpretare a economiei politice românești care a absolvit atât statul, cât și capitalul autohton de responsabilitatea pentru performanțele economice și sociale slabe ale țării. Soluțiile propuse au abordat doar parțial problemele dependenței economice și au mizat, în schimb, pe retorica facilă a conflictului dintre elitele străine, firmele autohtone și „popor", adică un populism fiscal național-neoliberal. Guvernele coaliției PNL-PSD de la începutul anilor 2020 au temperat această retorică, reducând-o la un registru sotto voce, însă tendințele fiscale antamate de guvernul Dragnea au rămas și unele cazuri s-au acutizat.

Important de subliniat este că PSD-ul epocii Dragnea nu s-a limitat la un discurs național-neoliberal. A trecut și la politici concrete – instituționale, fiscale și bugetare – profund contradictorii, prin care a încercat, în mod real, să transfere în sarcina capitalului străin costurile unor beneficii oferite firmelor autohtone, clasei de mijloc și unor segmente ale forței de muncă. Politica fiscală național-neoliberală a încercat să extindă cât mai mult spațiul de manevră pentru apărarea intereselor capitalului autohton, în cadrul constrângerilor legate de deschiderea internațională și de competitivitate. Filosofia fiscală promovată de PSD a urmat această logică: aplicarea unei amprente „naționale" peste o schemă neoliberală, ambalată într-o retorică anti-globalistă.

Analiza modificărilor legislative arată că singurele măsuri fiscale cu un profil progresist – benefice pentru o masă critică de contribuabili, inclusiv

[8] Secțiune bazată pe Ban 2023.

persoane cu venituri modeste – au fost reducerea TVA-ului în 2017 (ajungând la o medie de 14,2%, cea mai scăzută din UE) și majorările salariale acordate unor categorii de angajați din servicii publice esențiale (medici, profesori), precum și persoanelor care aveau un venit minim. În lipsa unor măsuri adecvate de creștere a veniturilor bugetare, aceste decizii au dus la o creștere a deficitului bugetar cu 2,2 puncte procentuale, ceea ce a plasat România sub procedura de deficit excesiv, cu un deficit de 4,56% la sfârșitul lui 2019. Totuși, aceasta nu a afectat încrederea investitorilor în titlurile de stat românești.

Privind retrospectiv, într-un alt studiu am arătat că angajamentele PSD privind reintroducerea unei fiscalități progresive, modernizarea ANAF, combaterea portițelor fiscale exploatate de clasa de mijloc superioară și reducerea contribuțiilor sociale ridicate s-au dovedit firave (Ban 2023). În realitate, partidul a acționat, ca și alte guverne românești, în direcția reducerii poverii fiscale generale, povara deja foarte redusă și bazată pe impozitarea înaltă a muncii. Astfel, impozitul pe venit de tip „flat tax" a fost redus în 2017 la 10%, sub pretextul protejării clasei de mijloc „naționale" – deși, pentru peste un sfert din forța de muncă aflată la salariul minim, beneficiile au fost minime. Mai mult decât atât, situarea CASS și CAS la cel mai înalt prag din UE a făcut extrem de dificilă adoptarea unui impozit progresiv pe venituri.

România achiziționa așadar un profil distinct în peisajul fiscal european: deși cheltuielile publice nu urmează modelul redistributiv specific Europei de Vest, ca pondere în PIB, angajații din România plătesc cele mai mari contribuții sociale din regiune, în timp ce impozitele pe venit se numără printre cele mai scăzute. Această configurație generează un regim fiscal regresiv, în care povara financiară apasă disproporționat pe umerii salariaților cu venituri mici și mijlocii, în timp ce contribuția celor cu venituri mari sau din surse de capital rămâne marginală. Până la urmă modificările aduse Codului Fiscal – precum introducerea de noi excepții și reducerea cotei unice de la 16% la 10% – au contribuit la scăderea și mai accentuată a ponderii veniturilor fiscale în PIB, ajungând la cel mai redus nivel din Europa de Est membră a UE.

Slaba colectare a TVA-ului nu poate fi pusă exclusiv pe seama capacității administrative insuficient reformate a ANAF, ci se explică în mare parte și prin existența unor cote extrem de reduse aplicate unor produse și servicii care nu au caracter social. Cotele de TVA de 5% aplicate la medicamente,

cărți, manuale, ziare sau alimente pot fi considerate sociale și justificabile. Însă e dificil de susținut caracterul social al unei cote reduse de TVA de 5% aplicate la livrarea de locuințe cu suprafață utilă de până la 120 mp și prețuri de până la 110.000 euro – cel mai mic prag din Europa – mai ales în contextul unei bule imobiliare evidente. La fel, nu este clar ce este „social" în aplicarea aceleiași cote reduse de TVA pentru hoteluri, parcuri de distracții sau bâlciuri, în timp ce se susține că nu există fonduri suficiente pentru a face atractivă profesia de dascăl pentru tineri.

Mai departe, ce beneficiu public justifică tratamentul fiscal extrem de favorabil acordat prin legislația intrată în vigoare, sub administrația PSD-PNL la 1 ianuarie 2023, care reduce impozitul pe câștigurile obținute prin tranzacții bursiere – acțiuni, ETF-uri sau instrumente speculative precum CFD-urile – de la 10% la 1% sau 3%? Cu alte cuvinte, în plină criză de subfinanțare a serviciilor publice esențiale, se opta pentru politici fiscale regresive care favorizau acumularea de capital în partea superioară a distribuției veniturilor, în detrimentul echității sociale și al construcției unei baze fiscale sustenabile.

Această politică a fost dublată de o serie de măsuri pe latura ofertei, care au favorizat sectoarele dominate de capitalul autohton: TVA redus pentru construcții și turism, scutiri de taxe pentru majoritatea tranzacțiilor imobiliare, impozit zero pe dividende – indiferent de rezidența beneficiarului – ceea ce a dus la o scădere cu 16% a încasărilor din această sursă. Reducerile substanțiale ale contribuțiilor sociale datorate de angajatori au fost în beneficiul capitalului și în detrimentul muncii, fiind criticate fără rezultat de sindicate. Pe când angajații contribuiau proporțional cu veniturile lor, profesioniștii liberali organizați ca PFA, care pot încasa chiar și un milion de euro brut anual, achitau contribuții sociale ca și cum ar avea doar salariul minim. Acestea sunt doar câteva exemple ale ceea ce poate fi numit moartea printr-o mie de tăieturi a spațiului fiscal din România – un proces lent, dar sistematic, de subminare a capacității statului de a colecta venituri suficiente pentru a susține politici publice solide și echitabile.

În ciuda discursului pretins anti-elite economice, național-neoliberalii au apărat interesele celor bogați și foarte bogați (majoritatea rezidenți români) sub pretextul sprijinirii acumulării de capital autohton. Între 2016 și 2019, avuția gospodăriilor a crescut semnificativ, în special pentru cei mai bogați 10% din populație (care dețin 60% din avere), inclusiv pentru milionarii în

dolari. Potrivit raportului Credit Suisse din 2017, România avea peste 15.000 de indivizi cu averi între 1 și 100 milioane USD. Principalele surse ale acestei acumulări nu au fost inovația sau activitatea antreprenorială productivă, ci aprecierea valorii imobiliare și a titlurilor financiare – domenii în care ANAF a rămas structural slab, iar PSD a evitat să investească, deși avea la dispoziție un program sprijinit de Banca Mondială.

Raportul BNR privind inflația din 2019 confirmă că beneficiile creșterii economice din ultimii ani s-au concentrat în topul celor 20% din populație. Într-o economie cu cele mai bune performanțe din regiune între 2000 și 2018, ar fi fost de așteptat și venituri fiscale mai mari, dar realitatea a fost inversă. Impozitul pe tranzacțiile imobiliare a fost eliminat pentru valori sub 95.000 euro, ceea ce a dus la o scădere cu 80% a veniturilor din această sursă. În același timp, taxa pe dividende, redusă de la 16% la 5%, a afectat puternic veniturile statului (360 milioane euro pierdere). În schimb, veniturile din impozitul pe venit au crescut în linie cu evoluția PIB. În România, venitul net al celor mai bogați 1% din societate scade într-o anumită măsură după aplicarea taxelor, ceea ce indică faptul că, la acest nivel, sistemul fiscal își îndeplinește parțial funcția redistributivă. Totuși, în cazul categoriei situate în top 8-10% al veniturilor – corespunzător unor salarii brute de aproximativ 2200 de euro – situația este mult mai problematică în comparație cu restul țărilor europene. În raport cu statele din regiune, acest segment reprezintă principalul beneficiar al arhitecturii fiscale actuale, fiind tratat cu un regim preferențial. Din acest motiv, orice reformă fiscală coerentă și echitabilă va trebui să abordeze explicit această categorie, corectând privilegiile fiscale care afectează progresivitatea sistemului și capacitatea statului de a mobiliza resurse pentru politici publice solide.

Guvernele ultimului deceniu ar fi putut folosi majoritatea parlamentară pentru a întări autonomia și capacitatea ANAF – prin bugete multianuale, recrutare competitivă, cariere bazate pe performanță –, dar nu au făcut-o. Deși salariile ANAF au crescut în urma politicilor PSD, instituția a rămas vulnerabilă politic. Programul de digitalizare convenit cu Banca Mondială, care ajutase Bulgaria să crească veniturile bugetare cu peste 2,5% din PIB, a fost abandonat în ultimul an de guvernare PSD și nu a mai fost reluat. Non-deciziile au fost la fel de relevante. Nici guvernarea Dragnea, nici cele ulterioare nu au propus impozitarea averilor, taxarea progresivă a proprietăților, majorarea taxei pe dividende (adoptată doar în 2024, sub mari presiuni bugetare), impozite pe

moșteniri mari, creșterea TVA pe produse de lux sau poluante ori impozite pe tranzacții financiare. Practic, politica fiscală național-neoliberală s-a exprimat nu doar în ceea ce s-a adoptat, ci și în ce s-a evitat deliberat.

În practică, capitalul autohton s-a bucurat de o fiscalitate relaxată atât prin decizii explicite, cât și prin aplicarea laxă a legilor existente. Niciun guvern, inclusiv PSD, nu a luat măsuri pentru combaterea strategiei frecvente prin care IMM-urile declară insolvență pentru a evita plata taxelor, deși România era într-o perioadă de boom economic. În 2018, Ministerul Finanțelor estima că doar 6% din arieratele fiscale erau recuperate, în condițiile în care 28.000 de firme se aflau în diverse stadii de insolvență. Sub presiune internațională, în septembrie 2018 a fost adoptată o nouă lege a insolvenței care ar fi permis un control mai riguros asupra acestui fenomen, dar până la plecarea PSD de la guvernare capacitatea instituțională de aplicare rămânea insuficientă. Deși economia românească înregistra o creștere puternică a producției industriale și a valorii adăugate, lipsa unei reforme a colectării veniturilor a însemnat că firmele, în special cele autohtone, au beneficiat de un regim extrem de favorabil privind impozitul pe profit. La un nivel de doar 2,01% din PIB, colectarea acestui impozit era printre cele mai scăzute din UE. De exemplu, România pierdea 80% din veniturile teoretice din impozitul pe profit, comparativ cu doar 35% din TVA și 20% din impozitul pe venit.

Așa cum reiese din datele Consiliului Fiscal pentru anul 2022, comparativ cu 2009, ponderea accizelor, taxelor pe proprietate și a contribuțiilor de asigurări sociale de sănătate (CASS) în PIB a rămas practic neschimbată. În schimb, impozitul pe profit a înregistrat o scădere semnificativă: de la 2% din PIB în 2009 la doar 1,5% în 2020 – o valoare considerabil mai mică decât ponderea impozitului pe venit, care în același an era de 2,3% din PIB. Această evoluție indică o diminuare a contribuției capitalului la bugetul public, într-un context în care presiunea fiscală continua să fie concentrată asupra muncii.

În decembrie 2018, guvernul Dragnea a luat prin surprindere întreaga piață prin introducerea unei taxe de 1,2% pe activele bancare, aplicabilă în cazul în care băncile practicau dobânzi peste un anumit prag prestabilit, legat de rata interbancară. Intenția declarată a fost de a capta o parte mai mare din profiturile consistente ale băncilor (care în 2017-2018 înregistrau cele mai mari randamente ale activelor din Europa, după mai mulți ani de

pierderi contabile) și, într-o formă indirectă de represiune financiară, de a forța scăderea dobânzilor pentru segmentele de alegători și firme vulnerabile în fața creșterii rapide a ratelor dobânzilor – plafonarea fiind impusă prin lege de către autoritatea fiscală. Cu excepția acestei taxe pe activele bancare, măsurile luate în România nu au avut amploarea celor din Ungaria și au fost rapid diluate: taxa a fost redusă la 0,4% pentru băncile mari și aplicată doar la 20%, nu la 100% din active. În cele din urmă, s-a renunțat la măsură odată cu plecarea guvernului Dragnea de la guvernare la finalul lui 2019, ideea revenind însă în contextul austerității din 2025.

În ultimii ani, eforturile statului român de a soluționa problemele fiscale prin reforma colectării au dat rezultate modeste, culminând în 2023 cu o situație bugetară tensionată: un deficit de aproximativ 4 miliarde de euro s-a suprapus peste creșterea dobânzilor internaționale, determinată de politicile monetare restrictive ale băncilor centrale pentru combaterea inflației, și peste valul de revendicări salariale venite din partea profesorilor și a altor categorii de angajați din sectorul public. În contextul eșecului reformei colectării, al înăspririi condițiilor de refinanțare pe piețele financiare și al presiunii sociale pentru a compensa erodarea puterii de cumpărare, statul român nu mai dispunea de o marjă de manevră realistă în afara unei reforme serioase a legislației fiscale. Și cu toate acestea, în 2024 guvernul de coaliție PSD-PNL alcătuia un buget cu măriri de pensii și salarii în sectorul public pe baza unor estimări exorbitante despre creșterea economică. În condițiile în care se risca în mod clar credibilitatea finanțelor țării în ochii piețelor de titluri de stat, România era practic în mod clar ieșită din cadrele neoliberalismului fiscal. România continua să subimpoziteze sectoare largi ale economiei, care deja beneficiaseră disproporționat de pe urma creșterii economice, dar aceasta nu o făcea neoliberală pentru că nu se mai poate vorbi de neoliberalism la 9% deficit și risc de retrogradare la „junk".

O aliniere a fiscalității acestor zone la niveluri practicate în regiune nu ar fi rezolvat doar crizele bugetare pe termen scurt, ci ar fi extins și capacitatea statului de a mai cumpăra un nivel elementar de consimțământ popular prin furnizarea de bunuri publice esențiale. Țara continua să funcționeze cu un mic arhipelag de paradisuri fiscale interne, care blocau modernizarea profundă a societății și a economiei. Această realitate era cu atât mai problematică într-un context marcat de declin demografic, polarizare socială și politică, crize climatice și energetice, coerciție pe bugetul apărării –

provocări structurale care nu puteau fi abordate fără un stat capabil și bine finanțat. Consecința a fost reforma Bolojan, cel mai mare program de austeritate fiscală după 2010 și ale cărui consecințe sunt prea fragede pentru a fi evaluate în acest moment.

În 2025 România avea nevoie de un efort colectiv de europenizare reală a economiei redistribuirii bunăstării, dar și a economiei regimului de productivitate. Literatura de specialitate este clară: mult mai mulți bani la buget (estimam minimum 8% din PIB – Ban și Buciu 2024), un sistem fiscal puternic progresiv în ansamblul său, o bază locativă cu costuri reduse pentru o urbanizare accelerată, investiții accelerate în educație tehno-științifică. Ca stat, România pare captivă între două elite: pe de o parte, o elită economică care își apără cu cerbicie regimul de subimpozitare, pe de altă parte, o elită politico-administrativă cu caracter profund extractiv, care a refuzat ani la rând un minim de ranforsare instituțională și de construire a unui stat birocratic capabil și înzestrat cu resurse pe măsura nevoilor.

Competiția dintre aceste două viziuni duce la o delegitimare constantă a statului – inclusiv a acelor părți din administrație care chiar funcționează și fără de care haosul ar fi complet. În aceste condiții, orice majorare de taxe sau impozite care să-l vizeze pe contribuabilul obișnuit, care să acopere eșecul sistemic descris mai sus, este extrem de greu de legitimat politic. La ieșire se încălzește pentru putere extrema dreaptă.

Ce se mai poate face? Câteva reflecții despre reflecțiile pe sondajul FES

Într-o cheie complementară, datele recente din ancheta FES confirmă tensiunile acestui tablou social. Pe de o parte, nivelul ridicat al sprijinului popular pentru un stat activ și pentru extinderea protecției sociale (Bădescu, Gog, Tufiș 2022, 16) indică o cerere difuză de reancorare socială a economiei de piață. Pe de altă parte, același sondaj arată că acest impuls redistributiv coabitează cu o orientare politică dominant conservatoare, reflectată în nivelurile notabile de sprijin pentru AUR (Bădescu, Gog, Tufiș 2022, 13). Așa cum arată și Tudorina Mihai[9], opinia publică captată de sondajul FES trimite mesaje care trebuie interpretate cu atenție. Cererea populară de protecție

[9] În această secțiune mă refer la capitolele din volumul *Ce urmează după neoliberalism* (Gog și Stoiciu 2024).

socială față de dislocările produse de piață este clară, dar poate fi articulată, de fapt, în cheie social-conservatoare, nu social-democrată sau socialistă. Anumite poziționări ale publicului arată însă că articularea unei politici de stânga prin sindicalism și drepturi sociale de bază, precum cel la educație, pot constitui niște pârghii în acest sens, deși modurile de subiectivare ale clasei mijlocii, excavate atent de Elena Trifan – unele marcate de reducerea sărăciei la decizii individuale greșite – sugerează că ideea unei coaliții de clasă la stânga va fi foarte dificilă și va cere multă creativitate.

Ce se poate face? Mai întâi, societatea nu are cum să disciplineze (sau să încapsuleze) capitalismul dacă munca organizată nu are putere instituționalizată. Aici nu e loc de reinventat apa rece: unul dintre pașii esențiali ar fi negocierile colective intersectoriale, cum bine afirmă Ovidiu Goran, Aurora Trif și Dragoș Adăscăliței, căci ele dau muncii organizate putere reală asupra capitalului. Doi: cum sărăcia sau, după caz, mobilitatea socială se setează din copilărie, un ansamblu de măsuri de echitate socială în sistemul educațional – cum susțin Sebastian Țoc și Andreea Gheba – ar avea un impact major și o susținere largă. Legat de această din urmă contribuție este de remarcat, totuși, că între 2022 și 2025 mărirea bugetului de burse a fost spectaculoasă – de peste șase ori, de la 200 de milioane la 1,2 miliarde. Dincolo de faptul că această mărire a fost proiectată fără acoperire în venituri fiscale, ducând la obliterarea sistemului în guvernul Bolojan sub presiunea riscului de faliment, și dincolo de faptul că 1,2 miliarde de euro, țintite mai ales spre elevii vulnerabili social și predispuși la abandon, ar fi putut contribui substanțial la corectarea flagelurilor surprinse de autori, trebuie totuși recunoscut că guvernele Marii Coaliții au arătat că nu au fost insensibile la susținerea populară masivă pentru învățământul public, în ciuda patologiilor sale într-o societate polarizată și încă marcată de sărăcie extremă (Vincze et al. 2025; Ban și Buciu 2025).

Trei: haosul climatic este în primul rând un flagel social, nu un lux „ecologist", cum, din păcate, perorează o stângă încă atașată de cărbune și oțel. Adrian Dohotaru vine cu o analiză și o agendă activistă ecosocialistă proaspătă, dar ea ar merita contrastată politic și analitic și cu alte forme de luptă împotriva acestui flagel. China a dezlănțuit cea mai mare decarbonizare din istorie mobilizând planurile cincinale, marii capitaliști industriali, băncile și fondurile de stat, reglementări de mediu minimale, reprimarea ecologiștilor care apărau habitatele amenințate de industria

regenerabilelor – pe scurt, un hibrid dirijisto-dezvoltaționist cu caracteristici chinezești care sfidează etichetele vestice (de care chinezilor nu le prea pasă, de altfel). La fel, înverzirea Danemarcei s-a făcut cu neoliberalism monetar-fiscal, investiții în mare parte private – mai ales de la fondurile lor de pensii – dar și prin planuri energetice cincinale și prin proprietate de stat sau, după caz, municipală asupra marilor furnizori de energie electrică și termică. În Danemarca, ecosocialismul a ajutat discursiv și oarecum politic (punând presiune pe centru-stânga mai ales), dar nu a fost decisiv pentru atingerea rezultatului. Meniul e, deci, complicat și cu multe note de subsol greu de etichetat. Mi-a plăcut, oricum, că Dohotaru insistă pe capacitarea fiscală a statului ca precondiție a oricăror abordări de impact pe subiect.

Legat de climă, problematica conexă a securității alimentare din perspectiva țăranilor și muncitorilor agricoli reliefată de Irina Velicu și Hestia Delibas mi se pare importantă, mai ales în condițiile în care lanțurile transnaționale de aprovizionare cu hrană devin tot mai fragile. Totuși, trebuie discutat mai în profunzime de ce LVC sau Eco Ruralis au rămas inițiative de nișă. Hegemonia discursului productivist în politica agricolă a Uniunii Europene este importantă, și la fel este și capacitatea de mobilizare politică a agrobusinessului. Rămân însă și argumente pragmatice care nu sunt analizate critic: în condițiile celei de-a treia revoluții de mecanizare a agriculturii și a colapsului numărului de tineri interesați de această muncă, poate fi Via Campesina un răspuns viabil la cererea de hrană? Oare nu cumva slăbiciunea acestei inițiative are de-a face și cu dificultatea de a găsi aliați pe un subiect care este simultan atât de important și, totuși, atât de marginal în atenția publică? Cum pot fi depășite tensiunile interne dintre cadrele retorice radical anticapitaliste și necesitatea unor angajamente pragmatice cu statul capitalist? Depășirea acestor dileme presupune o abordare multi-scalară care să combine nu doar revendicările normative pentru o economie rurală post-extractivistă, ci și propuneri de politici concrete – de la mecanisme fiscale progresive privind proprietatea funciară, la extinderea programelor de achiziții alimentare administrate local – menite să asigure reproducerea socio-economică a gospodăriilor țărănești.

Patru: dincolo de zaharicalele despre „România, țara proprietarilor", problema locativă poate fi o platformă esențială pentru stânga urbană, mai ales. Contribuțiile activiste venind de la Enikő Vincze, Ioana Florea și Mihail Sandu-Dumitriu surprind acest important deficit social al capitalismului

românesc și cheamă la o alternativă socialistă la regimul liberal al locuirii – alternativă care presupune ca statul să producă și să administreze, la scară, locuințe sociale publice și să asigure controlul social asupra fondului locativ. Nu îmi este clar dacă alternativa socialistă la care se face referire este integrală sau vizează doar locuirea – dar chiar și dacă se referă doar la locuire, se impune și acolo o abordare comparativistă, mai ales în contextul în care statul român fie este în deficite cronice, fie are bani, dar calculează politic că rolul său în locuire este o formă de clientelism pentru cei care nu sunt „super fragili" social. Realitatea este că, în majoritatea statelor capitaliste europene și neeuropene în care există un stoc semnificativ de locuințe sociale sau în regim cooperatist (categorie absentă din cele două capitole), marele investitor colectiv în aceste locuințe este constituit de municipalități. De la „Viena Roșie" încoace, **municipalismul social**, nu socialismul de nivel național, reprezintă alternativele realiste la regimul locativ liberal.

Sondajul FES arată, nu fără ambiguitate, că ar exista cerere populară de politici sociale și economice de stânga în România. Așa cum ne-a arătat amestecul de neolegionarism și neoceausism din fenomenul Călin Georgescu-AUR, o astfel de cerere nu este deocamdată articulată politic de către stânga. Vladimir Bortun trece în revistă muntele de potențial de stânga risipit numit PSD, precum și eșecurile grupulețelor ceaușiste și progresiste care au încercat, fără cel mai mic succes, să propună o alternativă la moștenitorul instituțional al PCR. Bortun își asumă ipoteza unei a patra variante, respectiv un **socialism internaționalist adaptat vremurilor noastre**. La nivel normativ, ideea este extrem de curajoasă, mai ales în contextul în care clasa muncitoare – subiectul istoric al vechiului socialism internaționalist – a devenit una dintre bazele electorale esențiale ale diverselor forme de extremism de dreapta. Nu e clar deloc care ar fi pașii intermediari prin care un astfel de proiect ar întoarce această tendință, dat fiind că aceste partide există – din India până în Marea Britanie. Ce înseamnă, efectiv, astăzi, dincolo de declarații de solidaritate care nu costă mare lucru, un internaționalism fezabil în cadrele capitalismului transnațional al lanțurilor de valoare gestionate planificat de mari corporații cu levierul în mână și în care marea alternativă la capitalismul occidental este dezvoltanționismul dirijist al Chinei? Care ar fi baza organizațională și materială a unei astfel de inițiative? De ce ar reuși în România ceva ce nu a reușit în țări cu condiții mult mai favorabile? De ce,

dat fiind muntele de obstacole menționat, să merite timp prețios un partid socialist internaționalist și nu unul socialist europenist? Sau de ce am avea nevoie de un socialism radical care va atrage neîndoios represiunea celor care văd în el un pericol existențial și nu ne-am petrece timpul adaptând la criza climatică și transformările tehnologice de azi proiectul neterminat (și bastardizat în social-liberalism) al social-democrației care se mulțumește cu economia mixtă, regândind, pe baza lecțiilor dure administrate de anii ’70 și ’80, bazele unui nou compromis istoric dintre muncă și capital?

Analitic vorbind, ce e de făcut în științele sociale în acest moment de criză majoră a capitalismului și sistemului politic din România? Personal, pledez pentru un comparativism riguros. Sunt într-un oarecare dezacord aici cu Vladimir Pasti, care afirmă că România geme de implicarea excesivă în disputa capitalismelor dezvoltate și că aceasta ar îndepărta științele sociale de găsirea unor soluții specifice pentru criza specifică a capitalismului românesc. Impresia mea este că, dimpotrivă, în România economia politică comparată (cu ramurile ei politologice, economice și sociologice) este cvasi-inexistentă. Se vorbește doct despre un „Est” generic, ca și cum România și Slovenia ar avea ceva serios în comun (nu au – prima e mai apropiată de Mexic, iar a doua de Austria și Danemarca ca model de distribuție și coordonare în capitalism dependent – Bohle și Greskovits 2012; Simons și Ban 2026). Bibliografia pe ceea ce înseamnă politică industrială, stat dezvoltator, dirijism chinezesc etc. este minimală, în cel mai bun caz. Observația că avem nevoie de soluții specifice este și banală, și o invitație la un leneș nombrilism – ca și cum trebuie musai să reinventăm roata în fața marilor întrebări legate de reducerea inegalităților, a mecanismelor de perpetuare a decalajelor etc. Dacă am fi înțeles mai bine cum de Cehia și Slovenia au sărăcie și inegalitate „scandinavă”, de exemplu, sau de ce Portugalia și Italia stagnează economic și social deși sunt „occidentale”, în loc să regretăm, cum zice vulgata locală, că nu am avut un Balcerowicz (dreapta) sau să reducem cele mai banale și rezolvabile probleme la „capitalism” cu C mare (omogen, vag), poate am fi gândit niște pârghii de reforme sociale și economice mai puțin punitive cu foarte multă lume.

Dată fiind criza triplă care este baza de pornire a acestui capitol, este clar că, în condițiile de constrângere materială existentă, România va fi probabil forțată să revină la modelul de creștere bazat pe exporturi, cel mai probabil prin devalorizare internă, reducând ponderea consumului intern. În cadrele

politice convenționale, aceasta înseamnă cel mai probabil o reafirmare a regimului de politici neoliberale clasice, cu elemente mai accentuate pe partea de întărire a statului fiscal sub presiunea demografiei, înarmării și amenințării cu incapacitatea de plată. Este direcția în care se îndreaptă și AUR, un partid care are mai multe în comun cu neoliberalismul iliberal german din AfD decât cu diversele forme de MAGA din Polonia, Slovacia, Ungaria. Ce sistem politic, oricât de necorupt, poate rezista la peste 20% șomaj în rândul tinerilor, peste 30% risc de sărăcie și... 19% deprivare materială severă, în condițiile în care modelul economic european de care depindem este, la rândul său, constrâns de avansul tehnologic chinez și de protecționismul american? Ce model de creștere poate face față șocurilor cu deficite gemene imense, întinse pe ani, și unui stat subfinanțat și atât de slab profesionalizat, încât nici banii nerambursabili de la UE nu sunt absorbiți la media regională? Ce este echilibrat în toate acestea? La cum arată lucrurile, o guvernare „antisistem" ajutată de costurile politice mari ale austerității de după 2025 va experimenta cel mai probabil cu genul de cadre postneoliberale deloc emancipatoare care încep să apară în lume, din Argentina în India.

Bibliografie

AIGINGER, Karl, RODRIK, Dani. 2020. „Rebirth of Industrial Policy and an Agenda for the Twenty-first Century". *Journal of Industry, Competition and Trade*, vol. 20, nr. 2, pp. 189-207.

ALCIDI, Cinzia. 2019. „Economic Integration and Income Convergence in the EU". *Intereconomics*, vol. 54, nr. 1, pp. 5-11.

BACCARO, Lucio, BLYTH, Mark, PONTUSSON, Jonas. 2022. *Diminishing Returns: The New Politics of Growth and Stagnation*. Oxford: Oxford University Press.

BACCARO, Lucio, HADZIABDIC, Sinisa. 2022. „Operationalizing Growth Models", *MPIfG Discussion Paper*, nr. 22/6. https://www.mpifg.de/994292/baccaro-hadziabdic-operationalisierung-von-wachstumsmodellen. Accesat în 20 aprilie 2026.

BACCARO, Lucio, PONTUSSON, Jonas. 2016. „Rethinking Comparative Political Economy: The Growth Model Perspective". *Politics & Society*, vol. 44, nr. 2, pp. 175-207.

BAN, Cornel. 2016. *Ruling Ideas: How Global Neoliberalism Goes Local*. Oxford: Oxford University Press.

BAN, Cornel, ADĂSCĂLIȚEI, Dragoș. 2022. „The FDI-led Growth Models of the East-Central and South-Eastern European Periphery". În *Diminishing Returns:*

The New Politics of Growth and Stagnation, ed. de Lucio Baccaro, Mark Blyth, Jonas Pontusson. New York: Oxford Academic, pp.189-211.

BAN, Cornel, BOHLE, Dorothee. 2021. „Definancialization, Financial Repression and Policy Continuity in East-Central Europe". *Review of International Political Economy*, vol. 28, nr. 4, pp. 874-897.

BAN, Cornel, BUCIU, Petre. 2023. *Reforma fiscală: propuneri pe termen scurt*. București: Friedrich-Ebert-Stiftung.

BAN, Cornel, BUCIU, Petre. 2025. „The Political (Macro) Economy of Poverty in Romania (1990-2023)". În *The Political Economy of Extreme Poverty in Eastern Europe. A Comparative Historical Perspective of Romanian Roma*, ed. de Enikő Vincze, Cornel Ban, Sorin Gog, Jon Horgen Friberg. London: Routledge, pp. 102-132.

BAN, Cornel, POP, Cristian. 2026, *Cum reconstruim bugetul? Trei scenarii, trei filozofii fiscale*. București: Fundația Friedrich Ebert. https://romania.fes.de-/fileadmin/user_upload/pdf-files/Studiu_FES_Cum_reconstruim_bugetul.pdf. Accesat în 30 mai 2026.

BAN, Cornel, RUSU, Alexandra. 2019. *Pauperitatea fiscală a României: Ce o explică și ce se (mai) poate face*, București: Fundația Friedrich Ebert. https://library.fes.de/pdf-files/bueros/bukarest/15915.pdf. Accesat în 20 aprilie 2026.

BAN, Cornel, SCHEIRING, Gabor, VASILE, Mihai. 2023. „The Political Economy of National-neoliberalism". *European Politics and Society*, vol. 24, nr. 1, pp. 96-114.

BAN, Cornel, VOLINTIRU, Clara. 2021. „A Tale of Two Peripheries: The Euro Accession in Bulgaria and Romania". *The Political Economy of the Eurozone in Central and Eastern Europe*. London: Routledge, pp. 255-274.

BAN, Cornel. 2013. „Brazil's Liberal Neo-developmentalism: New Paradigm or Edited Orthodoxy?". *Review of International Political Economy*, vol. 20, nr. 2, pp. 298-331.

BAN, Cornel. 2023. „National-neoliberal Fiscal Populism in Romania". În *Economic Policies of Populist Leaders*. *A Central and Eastern European Perspective*, ed. de István Benczes. London: Routledge, pp. 214-232.

BARRIOS, Salvador, IVAŠKAITĖ-TAMOŠIŪNĖ, Viginta, MAFTEI, Anamaria, NARAZANI, Edlira, VARGA, Janos. 2020. „Progressive Tax reforms in Flat Tax Countries". *Eastern European Economics*, vol. 58, nr. 2, pp. 83-107.

BĂDESCU, Gabriel, GOG, Sorin, TUFIȘ, Claudiu. 2022. *Atitudini și valori de tip progresist în România*. București: Friedrich Ebert Stiftung. https://library.fes.de/pdf-files/bueros/bukarest/19247.pdf. Accesat în 20 aprilie 2026.

BENEDEK, József, IVAN, Kinga, TÖRÖK, Ibolya, TEMERDEK, Arnold, HOLOBÂCĂ, Iulian-Horia. 2021. „Indicator-based Assessment of Local and Regional Progress toward the Sustainable Development Goals (SDGs): An Integrated Approach from Romania". *Sustainable Development*, vol. 29, nr. 5, pp. 860-875.

BERG, Andrew G., OSTRY, Jonathan D. 2017. „Inequality and Unsustainable Growth: Two Sides of the Same Coin?". *IMF Economic Review*, nr. 65, pp. 792-815.

BLYTH, Mark. 2015. *Austeritatea. Istoria unei idei periculoase*. Traducere de Silvia Dumitrache, cuvânt-înainte de Cornel Ban. Cluj-Napoca: Tact.

BNR. 2018. *Raport anul*. https://www.bnr.ro/uploads/publicatii/RA2018.pdf. Accesat în 20 aprilie 2026.

BOHLE, Dorothee, GRESKOVITS, Béla. 2012. *Capitalist Diversity on Europe's Periphery*. Ithaca: Cornell University Press.

EUROSTAT. 2020. *Median Gross Hourly Earnings Show Large Variations between Member States*. https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/ddn-20201214-2. Accesat în 20 aprilie 2026.

EUROSTAT. 2022. *Venit pe cap locuitor ajustat la standardele puterii de cumpărare PPS, anul 2022*. https://ec.europa.eu/eurostat/documents/4187653/16179827/Index+of-+GDP+per+capita+in+PPS+2022+flash+estimates.jpg/fc40e710-9ccd-9f56-e8b8618c-597336bd?t=1679474558543. Accesat în 20 aprilie 2026.

FAN, Peilei, URS, Nicolae, HAMLIN, Roger E. 2019. „Rising Innovative City-regions in a Transitional Economy: A Case Study of ICT Industry in Cluj-Napoca, Romania". *Technology in Society*, nr. 58, pp. 101-139.

GABOR, Daniela. 2015. Central Banking and Financialization: A Romanian Account of How Eastern Europe Became Subprime. London: Palgrave Macmillan.

GOG, Sorin, STOICIU, Victoria. 2024. *Ce urmează după neoliberalism? Pentru un imaginar politic alternativ*. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană.

GRACIA, Manuel, PAZ, María J. 2017. „Network Position, Export Patterns and Competitiveness: Evidence from the European Automotive Industry". *Competition & Change*, vol. 21, nr. 2, pp. 132-158.

GRITTERSOVÁ, Jana. 2019. „The Politics of Bank Ownership and Currency Policies in Central and Eastern Europe". *Post-Soviet Affairs*, vol. 35, nr. 1, pp. 1-24.

GUȚOIU, Giorgian. 2021. „Development Inequalities of Romanian Physical Public Healthcare Infrastructure: The Case of Hospital Beds". *Human Geographies*, vol. 15, nr. 1, pp. 37-52.

ILO. 2021. *Global Wage Report 2020-21: Factsheet for the European Union*. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---travail/documents/publication/wcms_793483.pdf. Accesat în 20 aprilie 2026.

INGLOT, Tomasz, SZIKRA, Dorottya, RAȚ, Cristina. 2022. *Mothers, Families Or Children? Family Policy in Poland, Hungary, and Romania, 1945-2020*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.

JUHÁSZ, Réka, LANE, Nathan, RODRIK, Dani. 2024. „The New Economics of Industrial Policy". *Annual Review of Economics*, vol. 16, nr. 1, pp. 213-242.

KOVÁCS, Borbála. 2022. „Flat-rate Personal Income Tax in Lithuania, Romania and Hungary: A Revolutionary Policy Idea without Revolutionary Outcomes". *Journal of European Social Policy*, vol. 32, nr. 1, pp. 60-74.

LEE, Keun. 2013. *Schumpeterian Analysis of Economic Catch-up: Knowledge, Path-creation, and the Middle-income Trap*. Cambridge: Cambridge University Press.

MITRICA, Bianca, GRIGORESCU, Ines, RADU, Sageata, ROZNOVIETCHI MOCANU, Irena, DUMITRAŞCU, Monica. 2020. „Territorial Development in Romania: Regional Disparities". În *Dilemmas of Regional and Local Development*, ed. de Jerzy Bański. London: Routledge, pp. 206-228.

NACZYK, Marek, EIHMANIS, Edgars. 2025. „Populist Party-producer Group Alliances and Divergent Developmentalist Politics of Minimum Wages in Poland and Hungary", *Competition & Change*, vol. 29, nr. 3-4, pp. 419-436.

OEC. 2021. *The Observatory of Economic Complexity – Romania (2021)*. https://oec.world/en/profile/country/rou. Accesat în 20 aprilie 2026.

OEC. 2023. *The Observatory of Economic Complexity – Romania (2023)*. https://oec.world/en/profile/country/rou?yearSelector1=2003. Accesat în 20 aprilie 2026.

OELLERICH, Nils, BOHLE, Dorothee. 2025. „What Shapes Populists' Economic Policy Impact? An Analysis of Financial Market Reform in Hungary and Poland". *Journal of European Public Policy*, vol. 32, nr. 5, pp. 1149-1172.

OELLERICH, Nils. 2024. *Financial Activism against the Neoliberal Backdrop: Tracing Institutional Variation in Development Finance in East-central Europe*. Diss. European University Institute.

PETROVICI, Norbert, BAN, Cornel. 2025. „Peri-urban Tides and Archipelagos: Labour Flows and Aggregate Demand in Romania's Foreign Investment-driven Spatial Economy". *Cities*, vol. 167: 106330.

PETROVICI, Norbert, POENARU, Florin, MARE, Codruța. 2023. „'Exploded urbanism': Processes of Peri-urban Formation in Romania". *Cities*, nr. 135, 104218.

POPESCU, Madalina Ecaterina, MILITARU, Eva, STANILA, Larisa, VASILESCU, Maria Denisa, CRISTESCU, Amalia. 2019. „Flat-Rate versus Progressive Taxation? An Impact Evaluation Study for the Case of Romania". *Sustainability*, vol. 11, no. 22, 6405.

RODRIK, Dani. 2016. „Premature Deindustrialization". *Journal of Economic Growth*, vol. 21, nr. 1, pp. 1-33.

SIMONS, Jesper, BAN, Cornel. 2026. „The Political Economy of Advanced Semi-Peripherality: East-Central Europe's (Neo-)Dependency in Global Comparative Perspective". *Review of International Political Economy* (în curs de apariție).

SURUBARU, Neculai-Cristian. 2021. „European Funds in Central and Eastern Europe: Drivers of Change or Mere Funding Transfers? Evaluating the Impact of European Aid on National and Local Development in Bulgaria and Romania". *European Politics and Society*, vol. 22, nr. 2, pp. 203-221.

SZELEWA, Dorota, SZIKRA, Dorottya. 2022. „Leave Policies in Populist and Illiberal Regimes: The Cases of Hungary and Poland". În *Research Handbook on Leave Policy. Parenting and Social Inequalities in a Global Perspective*, ed. de Ivana Dobrotić, Sonja Blum, Alison Koslowski. Northampton: Edward Elgar Publishing, pp. 99-113.

SZIKRA, Dorottya, ÖKTEM, Kerem Gabriel. 2023. „An Illiberal Welfare State Emerging? Welfare Efforts and Trajectories under Democratic Backsliding in Hungary and Turkey". *Journal of European Social Policy*, vol. 33, nr. 2, pp. 201-215.

THURBON, Elizabeth. 2012. „From Developmentalism to Neoliberalism and Back Again? Governing the Market in Australia from the 1980s to the Present". În *Developmental Politics in Transition: The Neoliberal Era and Beyond*, ed. de Chang Kyung-Sup, Ben Fine, Linda Weiss. London: Palgrave Macmillan UK, pp. 274-295.

THURBON, Elizabeth. 2014. „The Resurgence of the Developmental State: A Conceptual Defence". *Critique internationale*, vol. 63, nr. 2, pp. 59-75.

VARSANO, Ricardo, KIM, Kevin, KEEN, Michael. 2006. „The 'Flat Tax(es)': Principles and Evidence". *IMF Working Papers 218*. Intermantional Monetary Fund.

VINCZE, Enikő, BAN, Cornel, GOG, Sorin, FRIBERG, Jon Horgen, eds. 2025. *The Political Economy of Extreme Poverty in Eastern Europe: A Comparative Historical Perspective of Romanian Roma*. London: Routledge.

VOLINTIRU, Clara, BÂRGĂOANU, Alina, STEFAN, George, DURACH, Flavia. 2021. „East-West Divide in the European Union: Legacy or Developmental Failure?. *Romanian Journal of European Affairs*, vol. 21, nr. 1, pp. 93-118.

WEISS, Linda, THURBON, Elizabeth. 2021. „Developmental State or Economic Statecraft? Where, Why and How the Difference Matters". *New Political Economy*, vol. 26, nr. 3, pp. 472-489.

Influența percepțiilor despre cauzele sărăciei și ale avuției asupra atitudinii privind impozitarea progresivă în România

DIANA DRAGOMAN | CRISTINA RAȚ

Introducere[1]

Sistemul de impozitare constituie pârghia de bază a mecanismelor redistributive din cadrul statelor sociale europene. România a adoptat cota unică de impozitare în urmă cu două decenii, în 2004, alături de alte câteva state din Europa Centrală și de Est. Kovács (2022) arată că această reformă fiscală, deși la început nu a avut consecințe majore asupra veniturilor salariale nete, în timp a condus la diminuarea reținerilor fiscale în rândul angajaților cu salarii medii și mari. În contrast, povara fiscală în cazul celor cu salarii mici a crescut în timp din cauza scăderii deducerilor din venitul impozitabil (Kovács 2022). În anul 2021, trei sferturi dintre cetățenii români se declarau în favoarea impozitării progresive a veniturilor (FES 2021, 20). Ce factori socio-economici și demografici au modelat această atitudine? Lucrarea de față oferă o analiză exploratorie a relației dintre percepțiile despre cauzele sărăciei și ale bogăției și poziționarea în favoarea impozitării progresive a venitului în România, una dintre țările cele mai sărace și mai inegale din Europa contemporană.

[1] Suntem recunoscătoare pentru sugestiile de îmbunătățire primite din partea lui Sorin Gog și Cristian Pop, lectori universitari la Departamentul de Sociologie al Universității Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca. Cosmin Borza, cercetător la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu" al Academiei Române, Filiala Cluj, a oferit corectura atentă a textului, pentru care îi mulțumim. Deficiențele rămase ne aparțin. O versiune anterioară, în limba engleză, a acestui capitol a apărut în revista *Studia UBB Sociologia*, vol. 69, nr. 1, 2024, pp. 39-83. La traducerea în limba română a originalului în limba engleză s-au folosit parțial instrumente de inteligență artificială oferite de ChatGPT.

Cercetările referitoare la cauzele percepute ale sărăciei și bogăției au o tradiție îndelungată, fiind frecvent studiate în relație cu atitudinea față de protecția socială și față de statul social (Feagin 2001; Lepianka et al. 2010; Da Costas și Dias 2014; Kallio și Niemelä 2014; Grobler și Dunga 2016). S-a acordat însă mai puțină atenție modului în care aceste percepții influențează atitudinea față de impozitarea progresivă. Studiul de față oferă o explorare în această direcție. Mai precis, acesta construiește modelări statistice ale probabilității de a atribui sărăcia și, respectiv, avuția unor cauze societale versus unor factori ce țin de individ. Apoi, studiul oferă modelări statistice ale preferinței pentru impozitarea progresivă în funcție de aceste atribuiri cauzale și de principalele caracteristici socio-demografice ale respondenților.

Baza de date utilizată în analiza noastră provine din cercetarea *Atitudini și valori de tip progresist în România* a Fundației Friedrich Ebert Stiftung (FES) România, implementată cu aportul institutului de cercetare CCSAS[2], care a realizat ancheta sociologică și un prim raport sumativ. Chestionarul a fost aplicat prin interviuri telefonice în lunile octombrie, noiembrie și decembrie 2021, pe un eșantion național reprezentativ de 3666 de respondenți (FES 2021; Bădescu, Gog, Tufiș 2022). Alături de analize statistice descriptive și de asocieri, am folosit modele logistice binare pentru a explica probabilitatea de a atribui sărăciei și, respectiv, bogăției cauze ce țin de meritul/vina individului sau cauze structurale – (ne)dreptatea socială. Apoi, am urmărit efectul acestor atribuiri asupra atitudinii față de impozitarea progresivă folosind modele logistice binare, care au inclus variabile socio-economice și de orientare politică autoapreciată.

Capitolul este organizat în trei părți: mai întâi, oferă o sinteză a literaturii de specialitate, cu focalizare pe România; apoi, prezintă abordarea metodologică, punctând aspectele inovatoare, precum și limitările studiului; partea cea mai consistentă descrie și interpretează modelele statistice, include o discuție critică a rezultatelor și concluzii. Anexa din final prezintă o casetă tehnică privind variabilele utilizate și recodările acestora, cât și mai multe detalii privind cele mai importante distribuții bivariate și asocieri statistice.

[2] CCSAS este un institut de cercetare, membru al ESOMAR, cu sediul în Cluj-Napoca, România. Vezi: C|C|S|A|S: Institut de cercetare, cercetări sociale, studii de marketing, focus grup (ccsas.ro).

Atitudinea față de impozitare și cauzele percepute ale sărăciei în România – premise din literatura de specialitate

Folosind datele celui de-al patrulea val al Sondajului Social European (European Social Survey – ESS)[3] 2008-2009, Domonkos (2016) a realizat o modelare logistică multinivel pentru a explica probabilitatea susținerii impozitării progresive a veniturilor în Europa Centrală și de Est[4]. La nivelul factorilor individuali, el a arătat că generația mai în vârstă, muncitorii de rang scăzut, cu sarcini repetitive, respectiv persoanele cu venituri scăzute susțin cu o probabilitate mai mare impozitarea progresivă. În contrast, încrederea în sistemul legal și în autoritățile fiscale, cât și percepția că diferențele de venit recompensează legitim reușitele individuale se asociază cu susținerea impozitării fixe, prin cotă unică sau impozite forfetare. Domonkos (2016, 440-441) a susținut că sprijinul pentru redistribuire prin impozitare progresivă nu se poate explica doar prin argumente utilitariste privind interesul propriu, ci și prin viziunea că instituțiile publice sunt corupte, iar o redistribuire mai substanțială a veniturilor este necesară pentru a corecta mecanismele și structurile socio-economice defectuoase. La nivel macro, datele empirice nu au susținut ipoteza aparent plauzibilă că respondenții din țări cu un nivel mai ridicat de inegalitate vor fi cu o probabilitate mai mare în favoarea impozitării progresive (Domonkos 2016, 437-440). În România, țara cu al doilea cel mai scăzut PIB pe cap de locuitor din UE și cu inegalități socio-economice profunde (doar parțial surprinse de coeficientul Gini utilizat în analiză), populația a fost relativ mai puțin în favoarea impozitării progresive (cu doar cca. 45% dintre respondenți în favoarea măsurii) comparativ cu alte state europene, în ciuda faptului că progresivitatea structurală a sistemului fiscal era foarte scăzută (Domonkos 2016, Figura A1, pp. 440-444).

Trebuie menționat că, la momentul sondajului ESS-4 (2008-2009), au trecut doar patru ani de la introducerea cotei unice de impozitare în

[3] Pentru cel de-al patrulea val European Social Survey (ESS), munca de teren a fost efectuată în majoritatea țărilor între septembrie și decembrie 2008, dar în câteva țări, precum Estonia, Ungaria și Polonia, intervievarea a fost prelungită pentru prima lună din 2009. Vezi: https://www.europeansocialsurvey.org/. Accesat în 1 iunie 2024.

[4] Domonkos (2016) a inclus în studiul său următoarele țări: Bulgaria, Croația, Republica Cehă, Estonia, Ungaria, Letonia, Lituania, Polonia, România, Rusia, Slovacia, Slovenia și Ucraina. Eșantionul total cumulat a constat în 24137 de respondenți.

România, în 2005. Atunci, cota unică era de 16%, iar efectele nu erau încă evidente. Așa cum demonstrează Kovács (2022), deducerile din venitul impozabil pentru cei cu venituri mici s-au diminuat relativ repede în termeni reali, conducând la o creștere a poverii fiscale și, corespunzător, la diminuarea veniturilor nete ale angajaților cu salarii mici în perioada 2005-2017. În contrast, cei cu venituri medii și mari nu au resimțit aceste schimbări, nivelul lor de impozitare rămânând relativ constant (Kovács 2022, 65). Ponderea impozitului pe venit în valoarea produsului intern brut (PIB) s-a dublat de la cca. 2% în 2005 la cca. 4% în 2015, pe când ponderea impozitelor pentru profiturile companiilor comerciale doar a fluctuat ușor în jurul valorii de 2% (Ban și Rusu 2019, 15). Progresivitatea redusă a sistemului fiscal s-a micșorat și mai mult după 2018, odată cu diminuarea cotei de impozitare de la 16% la 10% și cu transferul contribuțiilor de asigurări sociale de la angajator la angajat, generând un regim fiscal regresiv (Ban 2023, 10-12). Pornind de la considerentul că sectorul IT din România va fi astfel protejat, scutirile de impozit pe venit pentru sectorul IT au fost păstrate din 2001 până la schimbarea recentă[5] din ianuarie 2025. În condițiile crizei fiscale curente, Ban (2023) pledează pentru introducerea unei impozitări progresive treptate a venitului. După cum vom discuta în continuare, susținerea pentru impozitare progresivă a crescut în rândul populației de la cca. 64% în 2012 la cca. 74% în 2015 (Gheorghiță 2023, 5, 8), rămânând în jurul acestei valori și în 2021 (Bădescu 2022, 29).

Utilizând datele unui sondaj post-electoral din 2021, Gheorghiță (2023) a adresat întrebarea inversă: ce variabile explică preferința pentru cota unică de impozitare în cazul veniturilor persoanelor fizice (salarii și alte venituri asimilate salariilor)? Rezultatele regresiilor logistice utilizate de autor au indicat că persoanele cu venituri mai ridicate, femeile, cât și cei cu o încredere mai ridicată în instituțiile politice prezentau o probabilitate mai mare de a fi în favoarea cotei unice de impozitare, pe când persoanele care au finalizat un număr mai mare de ani de educație formală, cât și cele cu scoruri ridicate la indicele de solidaritate socială prezentau o probabilitate mai scăzută de a fi în favoarea cotei unice (Gheorghiță 2023, 10). Aceste rezultate se regăsesc

[5] Începând cu 1 ianuarie 2025, facilitățile fiscale pentru angajații IT din România au fost eliminate conform Ordonanței de Urgență 156/2024, publicată în Monitorul Oficial pe 31 decembrie 2024.

parțial și în concluziile studiului lui Domonkos (2016) menționat anterior: ambele cercetări au evidențiat influența pozitivă a încrederii în instituțiile publice/politice și a venitului mai ridicat asupra favorizării cotei unice. În schimb, efectele educației, vârstei și ale genului au fost diferite. Diferențele pot fi datorate unor aspecte metodologice, de exemplu, educația și vârsta au fost măsurate în ani, ca variabile numerice continue de către Gheorghiță (2023), pe când Domonkos (2016) le-a utilizat ca variabile categoriale: nivelul de educație și generația (grupa de vârstă). O altă posibilă explicație ar fi perioadele diferite ale realizării cercetărilor empirice: în 2008, înainte de criza financiară globală, în cazul lui Domonkos (2016), și 2012, încă sub spectrul crizei financiare, în cazul lui Gheorghiță (2023).

Datele sondajului FES-CCSAS din octombrie-decembrie 2021 ne permit să actualizăm și să nuanțăm această imagine. Așa cum am menționat în *Introducere*, sondajul sociologic *Atitudini și valori de tip progresist în România* inițiat și finanțat de Fundația Friedrich Ebert Stiftung (FES) România și realizat de institutul de cercetare CCSAS (FES 2021) conține o secțiune dedicată atitudinii față de impozitarea progresivă. În analiza sa exploratorie, Bădescu (2022) a arătat că 73% dintre respondenți au sprijinit impozitarea progresivă și doar 23% au optat pentru cota unică (Bădescu 2022, 29). Respondenții au fost, de asemenea, în favoarea scutirii persoanelor cu venituri minime de la plata impozitelor pe venit (72%), precum și în favoarea impozitării mai ridicate a celor care poluează (73%), a companiilor (55%) și a celor care dețin mai multe proprietăți imobile (54%) (Bădescu 2022, 29). În privința determinanților posibili ai atitudinii cu privire la impozitarea progresivă, Bădescu a arătat că aceia care se confruntă cu dificultăți economice, persoanele mai în vârstă și cele cu un nivel de educație scăzut prezintă o probabilitate mai mare de a fi în favoarea impozitării progresive. Orientarea politică autoapreciată spre stânga a fost asociată doar moderat cu preferința pentru impozitarea progresivă (Bădescu 2022, 29-32).

Dintr-o perspectivă longitudinală, aceste studii dezvăluie o preferință persistentă a majorității populației României pentru impozitarea progresivă și ridică întrebarea dacă aceasta implică și sprijinul pentru mecanisme redistributive de politică socială și pentru intervenția statului în favoarea asigurării bunăstării. În unul dintre primele studii care au analizat relația dintre valori, sprijinul pentru politici sociale și atitudinea față de impozitare în România post-socialistă, Mălina Voicu (2005, 58) a prezentat date empirice

pentru sfârșitul anilor 1990, care dezvăluie un sprijin larg pentru statul social și pentru intervenția statului în economie (controlul prețurilor, politici de ocupare a forței de muncă, șomaj, reducerea inegalităților, locuințe). Disponibilitatea de a plăti impozite mai ridicate a fost mai frecventă atunci când veniturile fiscale erau îndreptate spre finanțarea alocațiilor pentru copii, locuințelor sociale, îngrijirii medicale, educației și apărării militare a țării (dar nu a poliției). Respondenții în favoarea creșterii cheltuielilor publice, precum și cei cu nivelul de educație mai ridicat erau cu o probabilitate mai mare în favoarea impozitelor mai ridicate, posibil și pentru că recunoșteau utilitatea serviciilor publice de care puteau beneficia (Voicu 2005, 78-85). Deoarece datele analizate de Voicu au fost culese la sfârșitul anilor 1990, când discuțiile despre adoptarea cotei unice de impozitare încă nu au prins contur, această problematică nu a fost analizată explicit în lucrarea ei. 15 ani mai târziu, studiul FES 2021 a arătat că majoritatea populației a considerat că statul ar trebui să controleze prețurile (86%), să genereze mai multe locuri de muncă (93%), să asigure un acces universal la servicii de îngrijire medicală (92%) și să sprijine politici sociale diverse, inclusiv în sfera locuirii (CCSAS 2021, 15-16; Gog 2022, 10; Trifan 2024, 283-286).

În concluzie, preferințele politice ale cetățenilor români tind spre un stat al bunăstării instituțional-redistributiv social-democratic (conform tipologiei lui Esping-Andersen 1990) și în acord cu principiile unui „Model Social European", reafirmate prin Pilonul european al drepturilor sociale[6] din 2017. Deși o asemenea orientare politică se înscrie „la stânga", sondajele au arătat că ponderea celor ce se consideră a fi „de stânga" a crescut doar puțin, de la cca. 14% în 1992 la cca. 18% în 2018, în timp ce orientarea de dreapta a fluctuat în jurul valorii de 20-23% (Comșa 2020, 123, Figura 40). În plus, pe parcursul anilor 1990 și în primul deceniu al anilor 2000, aproape 40% dintre respondenți nu s-au poziționat pe axa politică de stânga-dreapta (nu au răspuns la întrebare sau au spus că „nu știu"). Ponderea acestora s-a diminuat doar foarte puțin între 1992 și 2012, ajungând la aproximativ 35% (Comșa 2020, 122, Figura 39). Utilizând datele *World Values Survey* (WWS), Comșa a argumentat convingător că orientarea politică auto-apreciată nu reflectă direct poziționarea persoanelor pe indicatorii convenționali de

[6] Despre Pilonul European al Drepturilor Sociale, vezi https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1226&langI-d=en. Accesat în 1 iunie 2024.

stânga-dreapta (atitudinea față de inegalitățile de venit, proprietate publică versus privată, responsabilitatea statului versus cea individuală pentru bunăstare și beneficiile concurenței). El a estimat că doar un sfert dintre respondenți s-au poziționat pe axa politică stânga-dreapta consecvent cu propriile lor preferințe politice descrise anterior (Comșa 2020, 128). Într-un studiu realizat mai târziu, bazat pe setul de date FES 2021, Mihai (2024) a atras atenția asupra faptului că în România, comparativ cu Europa de Vest, femeile se autopoziționează mai frecvent la dreapta spectrului politic sau sunt indecise. Ținând cont de sprijinul mai ridicat în rândul femeilor pentru un stat intervenționist și de afilierea religioasă mai puternică decât în cazul bărbaților, în absența unor mișcări feministe emancipatoare de stânga, este posibil ca adeziunea la un electorat conservator să crească în rândul femeilor, chiar și al celor mai tinere (Mihai 2024, 207-208).

Atitudinea față de impozitare este legată de așteptările privind forma și amploarea intervenției statului prin politici redistributive către categoriile vulnerabile, susținute prin impuneri fiscale ce vizează veniturile și proprietățile. Atribuirile cauzale pentru sărăcie și bogăție sunt în mare parte recunoscute ca predictori ai preferințelor de politici sociale și ai atitudinilor față de statul social (Kallio și Niemelä 2014). Cu toate acestea, rolurile lor în modelarea atitudinilor față de impozitarea progresivă au primit mai puțină atenție. În mod convențional, urmând lucrarea de referință a lui Joe R. Feagin de la începutul anilor 1970, cercetările privind atribuirile cauzale pentru sărăcie fac diferența între factori individuali (comportament, atitudini, caracteristici personale etc.), factori structurali (inegalitatea socială, lipsa oportunităților, distribuirea inadecvată a resurselor, nedreptatea socială etc.) și viziuni fataliste (destin, ghinion etc.) (vezi Feagin 1972, apud Kallio și Niemelä 2014, 114; și apud. Grobler și Dunga 2016, 129). Feagin (2001) a integrat studiul său despre cauzele percepute ale sărăciei într-o agendă mai largă de cercetare despre justiția socială, despre discriminarea instituționalizată și opresiune, respectiv despre critica capitalismului global, pe care le-a prezentat în Discursul Prezidențial al Asociației Americane de Sociologie în 2000. Inspirându-se din studiul său, cercetătorii au aplicat și ajustat în continuare scala sa pentru a măsura atribuirile cauzale pentru sărăcie (Grobler și Dunga 2016, 133-134), și ulterior pentru sărăcie și bogăție (vezi Sainz et al. 2023 pentru o analiză recentă și aplicarea scalelor pentru Mexic).

În cazul țărilor europene, analizele comparative au arătat că persoanele care aparțin clasei muncitoare, cele care se confruntă cu dificultăți economice și generațiile mai vârstnice atribuie sărăciei cauze structurale cu o probabilitate mai mare (da Costa și Dias 2014); similar, experiența subiectivă a sărăciei și orientarea valorică către egalitate (Lepianka et al. 2010) cresc probabilitatea atribuirii sărăciei unor cauze structurale. Modelarea multi-nivel a dezvăluit însă și efecte la nivel de țară, date de contextul cultural și socio-economic local. Lepianka et al. (2010) arată că un nivel mediu mai ridicat al eticii muncii la nivel de țară a fost semnificativ asociat cu atribuirea mai frecventă a sărăciei unor cauze ce țin de individ, dând vina pe presupusa lene și lipsă de voință a săracilor. În contrast, egalitarismul a mărit probabilitatea de a formula explicații structurale ale sărăciei. Un procent mai mare de catolici a crescut, de asemenea, probabilitatea de a atribui sărăcia nedreptății sociale, dar și probabilitatea atribuirilor fataliste, diminuând totodată probabilitatea de a vedea sărăcia ca parte inevitabilă a progresului modern (Lepianka et al. 2010, 67). Da Costa și Dias (2014) grupează țările europene pe baza Indicelui Dezvoltării Umane (HDI, calculat de Programul de Dezvoltare al Națiunilor Unite) și a ratelor de risc de sărăcie (măsurate conform metodologiei Eurostat) și demonstrează că grupul țărilor celor mai puțin dezvoltate și mai sărace, care include România, Grecia, Cipru, Bulgaria și (surprinzător) Croația, prezintă, de asemenea, cea mai răspândită atribuire a sărăciei unor cauze structurale: respondenții din aceste țări au văzut cu o probabilitate mai mare persoanele sărace drept „victime ale societății" sau „victime ale prestațiilor sociale scăzute" (Da Costa și Dias 2014, 14-15). În schimb, respondenții din grupul celor mai dezvoltate țări, cu rate scăzute ale sărăciei, care includea Suedia, Danemarca și Olanda, atribuiau cu o probabilitate mai mare sărăcia unor cauze ce țin de individ, cum ar fi dependența de substanțe, sau unor cauze fataliste (ghinionul).

Bazându-ne pe literatura existentă, noi ne așteptăm ca ratele ridicate de sărăcie și inegalitățile de venit accentuate să genereze o interpretare structurală a sărăciei mai răspândită în România. În timp ce deprivarea materială severă a scăzut de la 38% în 2008 la 32,7% în 2012 și treptat la 15,2% în 2020, sărăcia relativă monetară (sau rata riscului de sărăcie) măsurată de Eurostat a rămas ridicată la cca. 25% în decursul primului deceniu după aderarea la UE (INS 2024). Efectele prestațiilor sociale asupra reducerii sărăciei au scăzut de la 22% în 2007 la 16%, mult sub media europeană (Rat et al. 2019, 451). Din 2022, noul indicator al deprivării materiale și sociale a punctat o rată de 23,4% în România, comparativ cu doar 6,7% în EU (Eurostat

2024). Rata relativă de sărăcie monetară (rata riscului de sărăcie) a scăzut ușor la 21,2% în 2022, dar a rămas semnificativ mai mare decât media europeană (Eurostat 2024). În aceeași perioadă, inegalitatea de venit s-a diminuat doar puțin: coeficientul Gini a scăzut de la 38% în 2007 la 35% în anii de criză financiară și apoi la 32% în 2022. Cei care se află în cvintila superioară au, în medie, venituri de 6-7 ori mai mari comparativ cu cei care se situează în cvintila inferioară (Eurostat 2024). Inegalitățile regionale și polarizarea din zonele metropolitane s-au accentuat, în ciuda integrării în UE (Fina et al. 2021; Pop 2023).

În cadrul unei cercetări naționale privind atitudinile discriminatorii în România, Chilin și Lup (2016) au comparat rezultatele *European Values Survey* din 1999 și 2008, Eurobarometrul Țărilor Candidate din 2002 și Barometrul Integrării Romilor din 2006. Autorii arată că procentul celor care atribuie sărăciei cauze precum „lenea și lipsa de voință" a scăzut de la 29% în 1999 la aproape 20% în 2002 și 2006, dar apoi a crescut înapoi la 38% în 2008. În contrast, procentul celor care atribuiau sărăcia nedreptății sociale a fluctuat în jurul valorii de 42% între 1999 și 2006, dar apoi a scăzut la 32% în 2008. Restul respondenților au considerat că sărăcia rezultă din ghinion sau este o parte inevitabilă a progresului modern. Statisticile bivariate pentru două EVS, 1999 și 2008, au dezvăluit că respondenții mai tineri și cei cu studii superioare au avut o probabilitate mai mică să atribuie sărăcia vinei individuale (Chilin și Lup 2016, 23-24). Aceasta poate fi parțial explicată de rata ridicată de șomaj în rândul tinerilor pe tot parcursul anilor 1990 și 2000: cca. 16% pentru grupa de vârstă 20-24 de ani (INS 2024). Scăderea procentului celor care atribuie cauzele sărăciei nedreptății sociale de la 42% în 1999 la doar 32% în 2008 ar putea să fie legată de creșterea oportunităților de muncă în străinătate și de îmbunătățirea standardelor de viață prin trimiterea de remitențe importante acasă (Sandu 2013).

Spre deosebire de sondajele EVS, Eurobarometrele privind climatul social[7] au arătat că în 2007 procentul respondenților din România care au atribuit sărăcia nedreptății sociale a fost de cca. 52%, iar după 2010 acesta a crescut la 65,4%, mult peste media europeană de 52,1% (Keller 2011, 22). Așa

[7] Keller (2011, 22) a indicat utilizarea următoarelor baze de date: Special Eurobarometer Survey, numărul de referință: 279, valul: EB.67.1 (2007); Special Eurobarometer Survey, numărul de referință: 321, valul: EB.72.1 (2009); Special Eurobarometer Survey, numărul de referință: 355, valul: EB.74.1 (2010).

cum vom discuta mai jos, cercetarea din 2021 FES-CCSAS a arătat că 61,8% dintre respondenți au considerat că sărăcia este rezultatul nedreptății sociale și mai puțin de 30% i-au blamat pe cei săraci (procente valide după recodificarea „altor cauze" și excluderea răspunsurilor „nu știu" și a refuzurilor). Diferențele între rezultatele sondajelor pot fi generate de aspecte metodologice precum procedura de eșantionare și mărimea eșantionului, tematica generală a chestionarului, modul de adresare a celorlalte întrebări despre sărăcie și inegalitate, recodificarea răspunsurilor, tratarea refuzurilor și a răspunsurilor neconcludente. Cu toate acestea, se conturează ca viziune dominantă aceea de a trata sărăcia în termeni structurali, mai ales în timpul și după criza financiară globală care a afectat România între 2009 și 2012.

Într-un studiu comparativ rar privind percepția cauzelor sărăciei în rândul beneficiarilor programului de asistență socială Venitul Minim Garantat (VMG), respectiv de către populația generală a României, Cojanu și Stroe (2017) arată că explicațiile structurale ale sărăciei și un sentiment de nedreptate socială predomină în ambele cazuri. Pe baza unui sondaj realizat pe 600 de beneficiari de asistență socială din cadrul schemei VMG, desfășurat în octombrie 2016, autorii afirmă că beneficiarii atribuie sărăcia în principal lipsei locurilor de muncă disponibile, salariilor mici, nevoilor de îngrijire a copiilor și a altor persoane aflate în întreținere, dizabilității sau sănătății precare, lipsei de sprijin din partea familiei. Prin comparație, populația generală a României, așa cum a fost chestionată în cadrul Eurobarometrului special din 2010, considera că sărăcia era cauzată de salariile mici, de prestațiile sociale insuficiente și de șomaj. Mai mult, 40% dintre respondenți au afirmat că faptul de a te naște într-o familie săracă conduce la privare de-a lungul vieții (Cojanu și Stroe 2017, 193).

Folosind aceeași bază de date despre *Atitudini și valori progresiste în România* (FES-CCSAS, 2021) ca și studiul nostru, Trifan (2024) a interpretat atribuirile cauzale ale sărăciei prin prisma discursului neoliberal despre „dezvoltarea personală", care, după 2020, a devenit predominant și în România, eclipsând explicațiile structurale, socio-politice ale sărăciei și ale șomajului de lungă durată, care predominau în primii ani ai transformărilor post-socialiste. Trifan (2024, 278) a argumentat că proporția semnificativ mai

mare a atribuirii sărăciei unor cauze ce țin de individ în rândul angajatorilor și al lucrătorilor pe cont propriu, cât și în rândul celor cu un nivel de educație mai ridicat, poate fi explicată în mare măsură prin faptul că aceste categorii au fost principalii receptori ai doctrinei neoliberale despre auto-realizare, care și-au permis utilizarea serviciilor de dezvoltare personală sau le-au primit ca parte a pregătirii profesionale corporatiste. În plus, Trifan a subliniat asocierea semnificativă dintre situația economică a respondenților și opiniile lor cu privire la cauzele sărăciei: cei care cu greu își pot asigura traiul atribuie sărăcia, într-o proporție mult mai mare, faptului că „s-au născut într-o familie săracă", în timp ce respondenții cu o situație economică confortabilă dau vina pe cei săraci pentru că nu muncesc suficient de mult (Trifan 2024, 280). Analiza sa a rămas la nivelul asociațiilor bivariate, dar a descris și așteptările privind mai multă intervenție din partea statului în domeniul economic și social, așteptări împărtășite de o majoritate covârșitoare a respondenților. Dimensiunea de gen a acestor așteptări a fost analizată de Mihai (2024), care a arătat că femeile erau mai înclinate să solicite mai multă acțiune din partea statului în domeniul securității (poliției) și al protecției sociale, în timp ce bărbații doreau în mai mare măsură reducerea cheltuielilor publice (Mihai 2024, 203-204).

Percepțiile asupra cauzelor bogăției au primit mai puțină atenție academică în România, deși problema inegalităților mari de venit și a redistribuției legitime au rămas pe agendă. Pe baza unui sondaj realizat de Institutul Național de Cercetare Științifică în domeniul Muncii și Protecției Sociale, la sfârșitul anului 2019, pe un eșantion reprezentativ pentru populația României, Cristescu et al. (2020, 209) au raportat că 64,4% dintre respondenți au fost de acord că „statul ar trebui să îi impoziteze mai mult pe cei bogați pentru a oferi sprijin celor săraci", în timp ce 23% au fost indecișI cu privire la această afirmație și doar 12,6% s-au opus. Introducerea impozitării progresive a fost văzută ca un mijloc de reducere a inegalităților de venit de către 50,2% dintre respondenți (Cristescu et al. 2020, 210).

În rezumat: cercetarea noastră se alătură unei serii de studii privind factorii explicativi ai atitudinilor față de impozitarea progresivă și ai percepțiilor asupra cauzelor sărăciei în România, aducând în analiză și o a treia variabilă, anume percepția asupra cauzelor bogăției.

Abordarea metodologică și descrierea datelor utilizate

Eșantionul final cumulat al cercetării FES 2021 a inclus 3666 de respondenți (1774 bărbați și 1892 femei), cu vârste între 18 și 95 de ani. Cazurile au fost ponderate conform variabilei de ponderare construită de CCSAS. Câteva variabile au fost folosite în forma lor inițială (așa cum se regăsesc în baza de date), dar majoritatea au fost recodate pentru a putea fi folosite în modelarea logistică. **Anexa 1** oferă o casetă tehnică privind variabilele incluse în analiză și recodările realizate. **Tabelul 1** prezintă o descriere a eșantionului pentru variabilele incluse în analiză.

Tabelul 1. Descrierea eșantionului pentru variabilele incluse în analiză

Variabilă	Categorii	Număr de respondenți	Procent
Gen	Femei	1892	51,6%
	Bărbați	1774	48,4%
Vârstă	*Variabilă continuă*	3666	Media = 49,4 Abaterea standard= 17,8
Generația (recodat)	1920-1965 (vârstnică)	1402	38,2%
	1966-1989 (generația de referință)	1578	43,0%
	1990-2003 (tânără)	687	18,7%
Etnie	Română	3263	89,0%
	Maghiară	220	6,0%
	Romă	123	3,4%
	Alta	60	1,6%
Minoritate etnică (recodat)	Român	3263	89,0%
	Minoritatea etnică	403	11,0%
Mediul de rezidență	Rural	1676	45,7%
	Urban	1990	54,3%
Poziția ocupațională	Angajat	1512	41,2%
	Lucrător pe cont propriu/Liber profesionist	174	4,7%
	Patron/întreprinzător	81	2,2%
	Lucrător în agricultură	28	,8%
	Student	170	4,6%
	Casnic/ă	315	8,6%
	Șomer	30	,8%
	Pensionar	1266	34,5%
	Altă situație	88	2,4%
	Nu știu/Nu răspund	2	0,1%
Situația economică a gospodăriei	Nu ne ajung nici pentru strictul necesar	384	10,5%
	Ne ajung numai pentru strictul necesar	1362	37,2%

Variabilă	Categorii	Număr de respondenți	Procent
	Ne ajung pentru un trai decent	1617	44,1%
	Ne ajung pentru un trai îndestulat/confortabil	266	7,3%
	Nu știu/Nu răspund	37	1%
Dificultăți economice (recodat)	Dificultăți economice (veniturile ajung doar pentru strictul necesar sau nici atât)	1746	47,7%
	Fără dificultăți economice (un trai decent/confortabil)	1883	51,4%
	Nu știu/Nu răspund	37	1%
Educație (recodat)	Școala gimnazială/profesională sau mai puțin	1984	54,1%
	Liceu/Învățământul secundar	1098	29,9%
	Diplomă universitară	584	15,9%
Mobilitate educațională (recodat)	Mobilitate ascendentă	994	27,1%
	Reproducere	2101	57,3%
	Mobilitate descendentă	243	6,6%
	Cazuri lipsă	327	8,9%
Religie (recodat)	Ortodox	3056	83,4%
	Alta	449	12,1%
	Fără afiliere religioasă	110	3,1%
	Nu știu/Nu răspund	51	1,4%
Religiozitate (recodat)	Participare frecventă la biserică	2300	62,7%
	Rar sau niciodată	1310	35,7%
	Nu știu/ Nu răspund	56	1,5%
Orientarea politică (recodat)	Stânga	569	15,5%
	Centru	1061	29,0%
	Dreapta	917	25,0%
	Nu știu/Nu răspund	1119	30,5%
Cauzele percepute ale sărăciei (recodat)	Vina individului	1089	29,7%
	Ghinion/Destin	226	6,2%
	Cauze structurale, nedreptate socială	2128	58,0%
	Nu știu/ Nu răspund	223	6%
Cauzele percepute ale avuției (recodat)	Meritul individului	556	15,2%
	Ghinion/Destin	159	4,3%
	Cauze structurale, nedreptate socială	2683	73,2%
	Nu știu/Nu răspund	268	7,3%
Atitudinea față de impozitarea progresivă (recodat)	În favoarea	2701	73,7%
	În defavoarea	824	22,5%
	Nu știu/Nu răspund	142	3,9%

Notă: Categoriile de *Nu știu/Nu răspund (NS/NR)* au fost tratate ca valori lipsă și excluse din analiză.
Sursa datelor: Baza de date FES 2021, analiza autoarelor.

Analize statistice privind factorii care pot modela percepțiile asupra cauzelor sărăciei și ale avuției și influența acestora asupra atitudinii față de impozitarea progresivă a venitului

Am început prin măsurarea asocierilor bivariate dintre cele trei variabile dependente principale (cauzele percepute ale sărăciei, ale avuției și atitudinea față de impozitarea progresivă) și setul de variabile potențial explicative (independente). **Tabelul 2** prezintă aceste asocieri, iar distribuțiile bivariate corespunzătoare sunt prezentate în **Anexa 2**.

Tabelul 2. Asocierile dintre percepția asupra cauzelor avuției și ale sărăciei, respectiv atitudinea față de impozitare progresivă și principalele variabile socio-economice

	Percepția asupra cauzelor avuției	**Percepția asupra cauzelor sărăciei**	**Atitudinea față de impozitarea progresivă**
Gen	.039** (N=3398)	.059** (N=3444)	.035* (N=3525)
Generație	.054** (N=3398)	.034 (N=3443)	.214** (N=3525)
Etnie	.043 (N=3398)	.048* (N=3444)	.019 (N=3525)
Religiozitate	.004 (N=3356)	.029 (N=3394)	.076** (N=3471)
Mediu de rezidență	.037 (N=3398)	.026 (N=3444)	.113** (N=3524)
Educație	.045** (N=3398)	.066* (N=3444)	.170** (N=3523)
Mobilitate educațională	.019 (N=3109)	.065 (N=3.148)	.070** (N=3227)
Poziție ocupațională	.070** (N=3269)	.084** (N=3.303)	.199** (N=3384)
Dificultăți economice	.113** (N=3368)	.102** (N=3413)	.102** (N=3496)
Orientare politică auto-percepută	.066** (N=2406)	.047* (N=2430)	.069** (N=2471)

Notă: Cifrele indică valoarea coeficientului de asociere Cramer's V la un nivel de semnificație statistică **p<0.01 și *p<0.05. Valorile N dintre paranteze indică numărul de respondenți din eșantionul inițial pentru care s-au înregistrat răspunsuri valide atât pentru variabila corespunzătoare pe linie, cât și pentru cea pe coloană a tabelului. Sursa datelor: Baza de date FES 2021, analiza autoarelor.

Am explorat apoi interdependențele posibile dintre variabilele independente. Așa cum se poate observa în **Tabelul 3**, asocierea dintre cauzele percepute ale sărăciei și cele ale bogăției este semnificativă statistic, dar

moderată (Cramer's V=0,119, p<0,01). 51,5% dintre respondenți au atribuit cauze structurale atât sărăciei, cât și bogăției. În schimb, doar 7,7% au atribuit ambelor explicații ce țin de vina sau meritul individului. Este interesant de observat că 22,6% au atribuit cauze structurale sărăciei, dar au perceput bogăția ca un rezultat al meritului individual. Explicarea acestei inconsistențe ar necesita o analiză distinctă, care ar exceda scopul studiului de față.

Tabelul 3. Asocierea dintre cauzele percepute ale sărăciei și ale avuției

		Cauzele percepute ale avuției			**Total**
		Meritul individului	Ghinion/ Destin	Nedreptatea socială	
Cauze percepute ale sărăciei	Vina individului	252	24	252	**528**
		7,7%	0,7%	7,7%	**16,2%**
	Ghinion/ Destin	45	22	84	**151**
		1,4%	0,7%	2,6%	**4,6%**
	Nedreptatea socială	736	162	1675	**2573**
		22,6%	5,0%	51,5%	**79,1%**
Total		**1033**	**208**	**2011**	**3252**
		31,8%	**6,4%**	**61,8%**	**100%**
Cramer's V=0,119**					

Notă: Nivelul de semnificație statistică **p<0.01.
Sursa datelor: Baza de date FES 2021, analiza autoarelor.

Cauzele percepute ale sărăciei au fost doar modest asociate cu atitudinea față de impozitarea progresivă (Cramer's V=0,053, p<0.01): indiferent de cauzele percepute ale sărăciei, mai mult de 70% dintre respondenți au fost în favoarea impozitării progresive. Diferența dintre cei care au atribuit sărăcia vinei individului (75% în favoarea impozitării progresive) și cei care au indicat factori structurali (78,8%) a fost mai mică de 4% (vezi **Tabelul 4**).

Cauzele percepute ale bogăției au prezentat o asociere mai ridicată cu atitudinea față de impozitarea progresivă (Cramer's V=0,128, p<0.01). Diferența dintre atitudinea față de cei care au perceput bogăția ca fiind determinată de meritul individului (63,5% în favoarea impozitării progresive) și cei care au atribuit-o nedreptății sociale (79,7%) a atins aproximativ 14,4% (vezi **Tabelul 5**).

Tabelul 4. Asocierea dintre cauzele percepute ale sărăciei și atitudinea față de impozitarea progresivă

		Cauzele percepute ale sărăciei			Total
		Vina individului	Ghinion/ Destin	Nedreptatea socială	
Atitudinea față de impozitarea progresivă	În defavoarea	262	62	436	760
		25,0%	28,3%	21,2%	22,9%
	În favoarea	788	157	1618	2563
		75,0%	71,7%	78,8%	77,1%
Total		1050	219	2054	3323
		100%	**100%**	**100%**	**100%**
Cramer's V=0,053**					

Notă: Nivelul de semnificație statistică **p<0.01.
Sursa datelor: Baza de date FES 2021, analiza autoarelor.

Tabelul 5. Asocierea dintre cauzele percepute ale avuției și atitudinea față de impozitarea progresivă

		Cauzele percepute ale bogăției			Total
		Meritul individului	Ghinion/ Destin	Nedreptatea socială	
Atitudinea față de impozitarea progresivă	În defavoarea	183	43	529	755
		34,7%	28,7%	20,3%	23,0%
	În favoarea	345	107	2074	2526
		65,3%	71,3%	79,7%	77,0%
Total		**528**	**150**	**2603**	**3281**
		100%	**100%**	**100%**	**100%**
Cramer's V=0,128**					

Notă: Nivelul de semnificație statistică **p<0.01 și *p<0.05.
Sursa datelor: Baza de date FES 2021, analiza autoarelor.

Pentru a explica probabilitatea atribuirii sărăciei și, respectiv, a avuției unor cauze ce țin de individ *versus* unor cauze structurale am folosit un model de regresie logistică binară cu următorii predictori: genul (bărbat = 1), vârsta recodată în trei generații (dummies pentru generația tânără născută între 1990-2003, generația vârstnică născută înainte de 1966, generația 1966-1989 fiind categoria de referință), mediul de rezidență urban sau rural (urban = 1), apartenența la o minoritate etnică (minoritatea etnică = 1), nivelul de educație (dummies pentru școală profesională/gimnaziu sau mai puțin și pentru educația universitară, educația liceală sau postliceală fiind categoria de referință), mobilitatea educațională ascendentă (nivelul educațional al

respondentului mai mare decât cel al mamei), ocupația (dummies pentru angajator/lucrător pe cont propriu, studenți, casnic/ă, pensionari; angajații drept categorie de referință), religiozitatea (participarea frecventă la biserică = 1), dificultățile economice ale gospodăriei (venitul ajunge doar pentru strictul necesar sau nici atât = 1), orientarea politică autoapreciată (dummies pentru stânga, dreapta; centru drept categorie de referință). Având în vedere faptul că 30% dintre respondenți nu s-au poziționat pe axa orientării politice de stânga - dreapta, ceea ce a însemnat excluderea din analiză a unui număr mare de cazuri, am testat modelele logistice atât cu variabilele corespunzătoare orientării politice autoapreciate, cât și fără acestea. Calitatea potrivirii modelelor, valorile rapoartelor de șanse (*odds ratios – Exp(B))* pentru fiecare variabilă și semnificația lor statistică au fost raportate în **Tabelul 6.1** și **6.2.** În ambele, modelul 1 este cel fără variabilele de orientare politică autoapreaciată, iar modelul 2 este cel care le include și pe acestea. De asemenea, am testat separat și modelele în care vârsta este folosită ca variabilă continuă (în locul variabilelor dummies pentru generații). Nici calitatea modelelor, nici efectele variabilelor explicative nu s-au schimbat semnificativ.

Tabelul 6.1. Regresia logistică binară pentru atribuirea sărăciei unor cauze ce țin de individ

	Model 1		**Model 2**	
Variabile explicative	**Exp(B)**	**Sig.**	**Exp(B)**	**Sig.**
Genul	.852	.056	**.792***	**.017**
Generația mai tânără	1.040	.753	.933	.626
Generația mai vârstnică	**1.490****	**.004**	**1.391***	**.045**
Urban	.985	.861	1.015	.879
Minoritate etnică	1.054	.688	1.035	.836
Educația*: școală profesională/gimnaziu sau mai puțin	.783	.054	.930	.624
Educația: universitară	1.060	.644	1.128	.404
Mobilitatea educațională ascendentă	.980	.873	1.104	.501
Ocupația: Angajator/lucrător pe cont propriu**	**2.123****	**.000**	**1.808****	**.001**
Ocupația: Student	1.048	.827	.979	.929
Ocupația: Casnic/ă	**.631****	**.009**	**.642***	**.038**
Ocupația: Pensionar	.917	.553	.965	.837
Religiozitate	.902	.222	.908	.336
Dificultăți economice	**.725****	**.000**	**.681****	**.000**
Orientarea politică autoapreciată*: stânga**	**----**	**----**	**.702****	**.006**

	Model 1		Model 2	
Variabile explicative	**Exp(B)**	**Sig.**	**Exp(B)**	**Sig.**
Orientarea politică autoapreciată: dreapta	----	----	1.109	.327
Constantă	.592	.000	.603	.005
Rezumatul modelului				
Nagelkerke R Square		0.039		0.044
Numărul cazurilor valide (fără valori lipsă)		3085		2257

Note: *Educația – categorie de referință = liceu sau postliceală. **Ocupația – categoria de referință = angajați (salariați). ***Orientarea politică autoapreciată – categoria de referință = centru (NS/NR au fost filtrate fiind considerate ca valori lipsă). Asocierile semnificative statistic **p<0.01, *p<0.05.
Sursa datelor: Baza de date FES 2021, analiza autoarelor.

Tabelul 6.2. Regresia logistică binară pentru atribuirea sărăciei unor cauze structurale, nedreptății sociale

	Model 1		Model 2	
Variabile explicative	**Exp(B)**	**Sig.**	**Exp(B)**	**Sig.**
Genul	1.027	.744	1.079	.420
Generația mai tânără	1.083	.508	1.186	.213
Generația mai vârstnică	**.633****	**.001**	**.696***	**.023**
Urban	1.012	.881	.999	.992
Minoritatea etnică	1.039	.765	1.151	.385
Educația*: școală profesională/ gimnaziu sau mai puțin	**1.349***	**.015**	1.145	.344
Educația: universitară	.968	.792	.908	.495
Mobilitatea educațională ascendentă	1.016	.898	.945	.691
Ocupația: Angajator/lucrător pe cont propriu**	**.533**	**.000**	**.582****	**.003**
Ocupația: Student	.904	.626	.898	.640
Ocupația: Casnic/ă	1.330	.080	1.202	.348
Ocupația: Pensionar	1.100	.497	1.026	.879
Religiozitate	1.138	.111	1.136	.189
Dificultăți economice	**1.399**	**.000**	**1.492****	**.000**
Orientarea politică autoapreciată*: stânga**	**---**	**---**	**1.505****	**.001**
Orientarea politică autoapreciată: dreapta	---	---	.950	.615
Constant	1.296	.067	1.254	.190
Rezumatul modelului				
Nagelkerke R Square		0.038		0.042
Numărul cazurilor valide (fără valori lipsă)		3085		2244

Note: *Educația – categorie de referință = liceu sau postliceală. **Ocupația – categoria de referință = angajați (salariați). ***Orientarea politică autoapreciată – categoria de referință = centru (NS/NR au fost filtrate fiind considerate ca valori lipsă). Asocierile semnificative statistic **p<0.01, *p<0.05.
Sursa datelor: Baza de date FES 2021, analiza autoarelor.

Adecvarea modelelor de regresie logistică, așa cum este indicat de Nagelkerke Pseudo R Square, a fost mai degrabă redusă în cazul probabilității de a atribui sărăcia unor cauze ce țin de individ și, respectiv, unor cauze structurale. Toate cele patru modele testate au explicat doar într-un procent de 4%-4,5% probabilitatea de a atribui cauze ce țin de individ și, respectiv, cauze structurale sărăciei. Modelele au fost similare în privința identificării principalelor variabile explicative: generația vârstnică, statutul ocupațional de angajator/lucrător pe cont propriu, dificultățile economice și orientarea politică autoapreciată de stânga. Efectele genului și ale poziției ocupaționale de casnic/ă au variat. Bazându-ne pe indicatorii de adecvare a modelelor, am optat pentru modelele care includ și orientarea politică printre factorii explicativi (Model 2).

Toate celelalte condiții luate în considerare în modele fiind egale, respondenții care erau angajatori sau lucrători pe cont propriu atribuiau sărăcia unor cauze ce țin de individ cu o probabilitate de 1.8 ori mai mare comparativ cu salariații (Exp.(B)=1.808, Sig.=0.001). În schimb, salariații erau de 0.7 ori mai puțin probabili să atribuie sărăcia unor cauze structurale (Exp.(B)=0.682, Sig.=0.003). Confruntarea cu dificultățile economice a crescut de 1.5 ori probabilitatea de atribuire a sărăciei unor cauze structurale (Exp.(B)=1.492, Sig.=0.000). În schimb, șansa de a atribui sărăciei cauze ce țin de individ a fost de aproximativ 0.7 ori mai mică (Exp.(B)=0.681, Sig.=0.000). Un efect comparabil a fost observat în cazul orientării politice de stânga: cei care au afirmat că au orientarea politică de stânga au avut de 1.5 ori mai multe șanse să vadă factorii structurali drept cauze ale sărăciei comparativ cu cei care au afirmat că au orientarea politică de centru (Exp.(B)=1.505, Sig.=0.001). Primii au avut, de asemenea, șanse de 0.7 ori mai mici să blameze indivizii pentru situația lor defavorabilă. Generațiile vârstnice au atribuit sărăciei cauze ce țin de individ cu o probabilitate de aproximativ 1.4 ori mai mare comparativ cu generația 1966-89 (Exp.(B)=1.391, Sig.=0.045). În schimb, au atribuit cauze structurale cu o probabilitate de 0.7 ori mai mică (Exp.(B)=0.696, Sig.=0.023). Genul și poziția ocupațională de casnic/ă au avut efecte semnificative doar în modelul explicativ al probabilității de a atribui sărăciei cauze ce țin de individ. Bărbații (Exp.(B)=0.792, Sig.=0.017) și persoanele casnice (Exp.(B)=0.642, Sig.=0.038) au avut o probabilitate mai scăzută să atribuie sărăciei cauze legate de comportamente individuale

inadecvate (**Tabelul 6.1**, Model 1). Luând în considerare faptul că 82% dintre persoanele casnice au fost femei, iar asocierea statistică dintre gen și ocupația de casnic/ă a fost semnificativă statistic (Phi=-0.189, Sig.=0.000), aceste rezultate ar necesita o analiză mai profundă, pe eșantioane mai mari, pentru a putea fi interpretate adecvat. Trebuie menționat că efectele acestor două variabile s-au diminuat sub pragul semnificației statistice în modelele de regresie logistică pentru atribuirea unor cauze structurale sărăciei. Similar, nivelul de educație scăzut a avut un efect semnificativ asupra probabilității de a atribui cauze structurale sărăciei în modelul care a omis variabilele de orientare politică, dar acest efect a dispărut odată cu includerea variabilelor de orientare politică autoapreciată în model (**Tabel 6.2**, Model 2).

Pentru a concluziona: doar cca. 4,5% din varianța probabilității de a atribui sărăciei cauze ce țin de individ și, similar, cauze structurale, poate fi explicat de setul de variabile incluse în modelele noastre de regresie logistică binară. În conformitate cu alte studii anterioare (Lepianka et al. 2010; da Costa și Dias 2014), rezultatele noastre indică faptul că generațiile mai vârstnice sunt mai puțin probabile să atribuie sărăciei cauze structurale, iar persoanele care se confruntă cu dificultăți economice prezintă, dimpotrivă, o probabilitate mai mare. Efectele genului și ale nivelului de educație au fost neconcludente, în timp ce rezidența în mediul urban/rural, apartenența la o minoritate etnică și religiozitatea nu au avut niciun efect semnificativ statistic. Spre deosebire de Chilin și Lup (2016, 23-24), nu am găsit nicio dovadă că respondenții mai tineri și cei cu un nivel de educație mai ridicat ar avea *mai puține* șanse să atribuie sărăcia vinei individului. În schimb, am identificat efecte semnificative statistic în cazul ocupației: angajatorii și lucrătorii pe cont propriu atribuiau sărăciei cauze ce țin de individ cu o probabilitate semnificativ mai mare decât angajații (salariații). Ținând cont de structura populației salariate din România, compusă preponderent din lucrători manuali și non-manuali cu un nivel de educație scăzut sau mediu, acest rezultat converge cu studiile anterioare care au arătat că respondenții din clasa muncitoare au o probabilitate mai mare de a percepe sărăcia ca fiind cauzată de factori structurali (Lepianka 2010; da Costa și Dias 2014). Orientarea politică autoapreciată de stânga a crescut probabilitatea de a vedea sărăcia ca un rezultat al cauzelor structurale, al nedreptății sociale.

În continuare, am folosit același set de variabile explicative pentru modelarea logistică a probabilității de a atribui cauze ce țin de individ sau cauze structurale bogăției. Principalii indicatori au fost raportați în **Tabelul 7.1** și **7.2.**

Tabelul 7.1. Regresia logistică binară pentru atribuirea avuției unor cauze ce țin de meritul individului

	Model 1		**Model 2**	
Variabile explicative	**Exp(B)**	**Sig.**	**Exp(B)**	**Sig.**
Genul	**.742****	**.005**	**.729***	**.011**
Generația mai tânără	1.130	.409	1.064	.714
Generația mai vârstnică	.890	.520	.821	.361
Urban	**.774***	**.016**	**.721***	**.011**
Minoritate etnică	1.133	.439	1.020	.923
Educația*: școală profesională/gimnaziu sau mai puțin	.849	.293	.830	.305
Educația: universitară	1.133	.430	1.058	.759
Mobilitatea educațională ascendentă	.747	.066	.761	.133
Ocupația**: Angajator/lucrător pe cont propriu	1.005	.980	.783	.321
Ocupația: Student	.907	.695	.886	.664
Ocupația: Casnic/ă	**1.594***	**.010**	1.294	.248
Ocupația: Pensionar	.952	.798	.850	.479
Religiozitate	1.005	.964	1.219	.114
Dificultăți economice	**.536****	**.000**	**.540****	**.000**
Orientarea politică autoapreciată***: stânga	**---**	**---**	1.184	.304
Orientarea politică autoapreciată: dreapta	**---**	**---**	**1.672****	**.000**
Constantă	.386	.000	.342	.000
Model summary				
Rezumatul modelului		0.040		0.055
Numărul cazurilor valide (fără valori lipsă)		3049		2244

Note: *Educația – categorie de referință = liceu sau postliceală; **Ocupația – categoria de referință = angajați (salariați); ***Orientarea politică autoapreciată – categoria de referință = centru (NS/NR au fost filtrate fiind considerate ca valori lipsă); Asocierile semnificative statistic **p<0.01, *p<0.05
Sursa datelor: Baza de date FES 2021, analiza autoarelor.

Tabelul 7.2. Regresia logistică binară pentru atribuirea bogăției unor cauze structurale, nedreptății sociale

	Model 1		**Model 2**	
Variabile explicative	**Exp(B)**	**Sig.**	**Exp(B)**	**Sig.**
Genul	**1.432****	**.000**	**1.511****	**.000**
Generația mai tânără	.852	.238	.911	.549

	Model 1		Model 2	
Variabile explicative	**Exp(B)**	**Sig.**	**Exp(B)**	**Sig.**
Generația mai vârstnică	1.035	.832	1.021	.912
Urban	**1.323****	**.004**	**1.295***	**.024**
Minoritate etnică	.859	.301	.897	.558
Educația*: școală profesională/gimnaziu sau mai puțin	1.093	.536	1.093	.589
Educația: universitară	.778	.079	.861	.360
Mobilitatea educațională ascendentă	1.252	.123	1.185	.304
Ocupația**: Angajator/lucrător pe cont propriu	.776	.140	.926	.713
Ocupația: Student	1.150	.549	1.151	.582
Ocupația: Casnic/ă	**.709***	**.043**	.789	.250
Ocupația: Pensionar	1.128	.489	1.302	.195
Religiozitate	.996	.968	.871	.222
Dificultăți economice	**1.743****	**.000**	**1.791****	**.000**
Orientarea politică autoapreciată***: stânga	**---**	**---**	.961	.786
Orientarea politică autoapreciată: dreapta	**---**	**---**	**.718****	**.006**
Constantă	2.057	.000	2.132	.000
Rezumatul modelului				
Nagelkerke R Square		0.042		0.050
Numărul cazurilor valide (fără valori lipsă)		3049		2244

Note: *Educația – categorie de referință = liceu sau postliceală; **Ocupația – categoria de referință = angajați (salariați); ***Orientarea politică autoapreciată– categoria de referință = centru (NS/NR au fost filtrate fiind considerate ca valori lipsă); Asocierile semnificative statistic **p<0.01, *p<0.05
Sursa datelor: Baza de date FES 2021, analiza autoarelor.

Adecvarea modelelor de regresie logistică binară a fost, din nou, relativ scăzută atât pentru probabilitatea atribuirii bogăției meritului individului (în jur de 5,5% de varianță explicată), cât și nedreptății sociale (în jur de 5%). În ambele modele, cele mai ridicate efecte au aparținut dificultăților economice și orientării politice de dreapta. Confruntarea cu dificultăți economice a crescut considerabil probabilitatea de a vedea nedreptatea socială ca principalul motor al bogăției. Respondenții care aveau dificultăți economice au atribuit bogăției cauze structurale cu o probabilitate de 1.8 ori mai mare comparativ cu cei a căror situație economică era confortabilă (Exp.(B)=1.791, Sig.=0.000). În schimb, aceștia au avut o probabilitate de 0.5 ori mai scăzută să considere că bogăția ar rezulta din meritul individului (Exp.(B)=0.540, Sig.=0.000). Toate celelalte condiții luate în considerare în model fiind egale, respondenții cu orientarea politică autoapreciată de dreapta au avut o probabilitate de 1.7 ori mai mare decât cei care se declarau la centru să considere

că bogăția este meritul individului (Exp.(B)=1.672, Sig.=0.000). În schimb, probabilitatea de a atribui bogăția unor factori structurali a fost de 0.7 ori mai scăzută în cazul lor (Exp.(B)=0.718, Sig.=0.006). Spre deosebire de modelele pentru cauzele percepute ale sărăciei, orientarea politică de stânga nu a avut efecte semnificative statistic asupra cauzelor percepute ale bogăției. Bărbații au considerat că bogăția este rezultatul nedreptății sociale cu o probabilitate de 1.5 ori mai mare decât femeile (Exp.(B)=1.511, Sig.=0.000), iar probabilitatea atribuirii bogăției meritului individului a fost de 0.7 ori mai scăzută în cazul bărbaților (Exp.(B)=0.729, Sig.=0.008). Rezidenții din mediul urban au atribuit bogăția unor cauze structurale cu o probabilitate de 1.3 ori mai mare decât cei din rural (Exp.(B)=1.295, Sig.=0.024), iar unor factori ce țin de individ cu o probabilitate de 0.7 ori mai mică (Exp.(B)=0.721, Sig.=0.011). Acest rezultat nu este surprinzător, dată fiind polarizarea accentuată a zonelor urbane, care generează întrebări privind mijloacele de a deveni bogat într-o țară cu venituri în general scăzute. Similar modelelor anterioare referitoare la cauzele percepute ale sărăciei, poziția ocupațională de tip casnic/ă a crescut probabilitatea atribuirii bogăției unor cauze ce țin de individ, dar efectele acesteia au scăzut sub nivelul semnificației statistice acceptate odată cu introducerea orientării politice autoapreciate în model.

În concluzie, deși adecvarea modelelor de regresie logistică pentru explicarea probabilității atribuirii bogăției meritului individului și, respectiv, unor cauze structurale injuste a fost relativ scăzută, anume aproximativ 5,5% și, respectiv, 5% (Modelul 2 în **Tabelele 7.1** și **7.2**), se pot discerne efecte semnificative în cazul unor variabile explicative. Explicarea bogăției ca rezultat al nedreptății sociale a apărut cu o probabilitate semnificativ mai mare în cazul celor care se confruntă cu dificultăți economice, al rezidenților din mediul urban și al bărbaților. În schimb, percepția că bogăția ar fi un merit al individului a fost semnificativ mai probabilă în rândul celor cu o orientare politică de dreapta. Spre deosebire de percepția privind cauzele sărăciei, generația nu a avut un efect semnificativ asupra explicațiilor oferite avuției.

În final, am construit modele de regresie logistică pentru explicarea susținerii impozitării progresive a venitului utilizând același set de variabile explicative ca în modelele (Modelul 1 excluzând, iar Modelul 2 incluzând variabilele privind orientarea politică autoapreciată), dar adăugând și

dummies pentru atribuirea sărăciei și, respectiv, a bogăției unor cauze ce țin de individ (**Tabelul 8.1**) și, separat, unor cauze structurale (vezi **Tabelul 8.2**).

Tabelul 8.1. Regresia logistică binară pentru probabilitatea de a sprijini impozitarea progresivă în relație cu atribuirea sărăciei/avuției unor cauze ce țin de individ

Cauzele percepute ale sărăciei/bogăției	**Meritul/Vina individului (Cauze ce țin de individ)**			
	Model 1		**Model 2**	
Variabile explicative	**Exp(B)**	**Sig.**	**Exp(B)**	**Sig.**
Gen	1.014	.888	1.149	.229
Generația mai tânără	**.770***	**.046**	.776	.088
Generația mai vârstnică	**1.716****	**.002**	**1.795****	**.005**
Urban	**.744****	**.004**	**.752***	**.019**
Minoritate etnică	.950	.748	.773	.180
Educația*: școală profesională/gimnaziu sau mai puțin	**1.633****	**.001**	**1.616****	**.003**
Educația: universitară	**.624****	**.001**	**.639****	**.005**
Mobilitatea educațională ascendentă	**1.358***	**.030**	1.242	.177
Ocupația**: Angajator/lucrător pe cont propriu	1.205	.309	1.327	.202
Ocupația: Student	1.026	.905	1.137	.599
Ocupația: Casnic/ă	1.301	.185	1.111	.646
Ocupația: Pensionar	1.223	.279	1.136	.556
Religiozitatea	1.214	.063	1.067	.592
Dificultăți economice	1.119	.290	1.271	.057
Bogăția determinată de meritul individului	**.524****	**.000**	**.513****	**.000**
Sărăcia determinată de vina individului	.862	.146	.921	.492
Orientarea politică autoapreciată*: stânga**	**---**	**---**	**1.552****	**.005**
Orientarea politică autoapreciată: dreapta	**---**	**---**	1.036	.778
Constantă	2.717	.000	2.338	.000
Rezumatul modelului				
Nagelkerke R Square	.126		.135	
Numărul cazurilor valide (fără valori lipsă)	2837		2113	

Note: *Educația – categorie de referință = liceu sau educație secundară; **Ocupația – categoria de referință = angajați (salariați); ***Orientarea politică autoapreciată – categoria de referință = centru (NS/NR au fost filtrate fiind considerate ca valori lipsă); Asocierile semnificative statistic **p<0.01, *p<0.05
Sursa datelor: Baza de date FES 2021, analiza autoarelor.

Tabel 8.2. Regresia logistică binară privind probabilitatea de a sprijini impozitarea progresivă în relație cu atribuirea sărăciei/avuției unor cauze structurale (nedreptății sociale)

Cauzele percepute ale sărăciei/avuției	**Nedreptății sociale (cauze structurale)**			
	Model 1		**Model 2**	
Variabile explicative	**Exp(B)**	**Sig.**	**Exp(B)**	**Sig.**
Genul	1.008	.937	1.142	.250
Generația mai tânără	.771	.048	.775	.086
Generația mai vârstnică	**1.754****	**.002**	**1.839****	**.004**
Urban	**.742****	**.004**	**.761***	**.024**
Minoritatea etnică	.953	.764	.777	.187
Educația*: Școală profesională/ gimnaziu sau mai puțin	**1.638****	**.001**	**1.631****	**.003**
Educația: universitară	**.633****	**.001**	**.645****	**.006**
Mobilitatea educațională ascendentă	**1.373**	**.025**	1.263	.145
Ocupația**: Angajator/lucrător pe cont propriu	1.228	.261	1.377	.149
Ocupația: Student	1.024	.913	1.142	.585
Ocupația: Casnic/ă	1.280	.214	1.104	.664
Ocupația: Pensionar	1.204	.319	1.121	.600
Religiozitate	1.208	.069	1.055	.655
Dificultăți economice	1.108	.337	1.267	.061
Bogăția determinată de cauze structurale	**1.821****	**.000**	**1.722****	**.000**
Sărăcia determinată de cauze structurale	**1.267***	**.016**	1.178	.155
Orientarea politică autoapreciată*: stânga**	**---**	**---**	**1.520****	**.008**
Orientarea politică autoapreciată: dreapta	**---**	**---**	1.013	.917
Constant	1.258	.220	1.198	.419
Rezumatul modelului				
Nagelkerke R Square	0.129		.133	
Numărul cazurilor valide (fără valori lipsă)	2837		2113	

Note: *Educația – categorie de referință = liceu sau postliceală; **Ocupația – categoria de referință = angajați (salariați); ***Orientarea politică autoapreciată – categoria de referință = centru (NS/NR au fost filtrate fiind considerate ca valori lipsă); Asocierile semnificative statistic **p<0.01, *p<0.05
Sursa datelor: Baza de date FES 2021, analiza autoarelor.

Adecvarea modelelor a fost moderată: aproximativ 13,5% din varianță explicată de modelele care atribuie cauze ce țin de individ versus 13,3% de cele care atribuie cauze structurale (vezi **Tabelul 8.1** și **8.2**). În cadrul celor patru modele testate, variabilele care explică cel mai bine sprijinul pentru impozitarea progresivă au fost generația (vârsta), cauzele percepute ale bogăției, nivelul de educație și mediul de rezidență. Prin adăugarea orientării politice autoapreciate la setul predictorilor, adecvarea modelelor s-a îmbunătățit, iar orientarea politică autoapreciată de stânga a avut un efect semnificativ de creștere a probabilității de a fi în favoarea impozitării

progresive. Efectele variabilelor explicative menționate anterior au rămas semnificative și fără vreo schimbare notabilă în intensitate. Per ansamblu, cei care s-au născut înainte de 1966 au fost de circa 1.7-1.8 ori mai probabil în favoarea impozitării progresive comparativ cu cei de vârstă medie (Exp.(B)=1.8, Sig.=0.004 în **Tabelul 8.1**, Model 2). Respondenții care consideră că bogăția este rezultatul unui merit individual au sprijinit impozitarea progresivă cu o probabilitate de 0.5 ori mai mică (**Tabelul 8.1**, Model 1 și 2). Rezidenții din mediul urban au prezentat, de asemenea, o probabilitate de 0.7 ori mai scăzută de a sprijini impozitarea progresivă, comparativ cu cei din rural. În privința influenței nivelului de educație, cei cu un nivel scăzut de educație au avut o probabilitate de 1.6 ori mai mare de a fi în favoarea impozitării progresive comparativ cu absolvenții de liceu sau postliceală, iar cei cu studii universitare o probabilitate de 0.6 ori mai mică. Orientarea politică de stânga a crescut de 1.5 ori probabilitatea de a sprijini impozitarea progresivă, comparativ cu orientarea centristă. Modelele cu explicații structurale ale sărăciei și bogăției (vezi **Tabelul 8.2**) au dezvăluit efecte similare. Cei care au văzut bogăția ca un rezultat al nedreptății sociale au avut o probabilitate de 1.7 ori mai mare să prefere impozitarea progresivă. În schimb, percepția că sărăcia e rezultatul unor factori structurali nu a influențat semnificativ raportarea la impozitarea progresivă. Același lucru este adevărat și în cazul genului, apartenenței la o minoritate etnică, religiozității și poziției ocupaționale. Efectele dificultăților economice au ajuns la limita semnificației statistice în cazul modelelor care includ orientarea politică autoapreciată: Exp.(B)=1.2, Sig.=0.057 în **Tabelul 8.1**, Model 2 și Exp.(B)=1.2, Sig.=0.061 în **Tabelul 8.2**, Model 2. Considerăm că aceste rezultate nu pot infirma efectul dificultăților financiare asupra atitudinii față de impozitarea progresivă, dar arată că efectele altor variabile sunt mai puternice.

Având în vedere că modelele de regresie logistică au arătat că nivelul de educație a influențat semnificativ atitudinea față de impozitarea progresivă, dar nu a avut efecte semnificative asupra atribuțiilor cauzale ale sărăciei și, respectiv, ale bogăției, am analizat posibilul efect al traseului de mobilitate socială (educațională) a respondentului în funcție de nivelul de educație dobândit. Ne așteptam ca experiența de mobilitate ascendentă (nivelul educațional al respondenților mai ridicat decât educația mamei sale) să sporească preferința pentru impozitare progresivă și pentru redistribuție, pentru că acestea servesc la îmbunătățirea oportunităților pentru cei născuți

în familii cu un venit scăzut. Așa cum se observă în **Tabelul 9**, absolvenții de liceu sau postliceală, dar și absolvenții de studii superioare care au trecut printr-un proces de mobilitate ascendentă au fost cu o probabilitate mai mare în favoarea impozitării progresive comparativ cu cei care au reprodus nivelul educațional al părinților.

Tabelul 9. Cauzele percepute ale sărăciei și bogăției în funcție de nivelul de educație și traseele de mobilitate educațională

Educația respondentului	Educația gimnazială/ vocațională sau mai redusă	Liceu/Învățământul secundar		Educația universitară	
În favoarea impozitării progresive		Reproducere	Mobilitatea ascendentă	Reproducere	Mobilitatea ascendentă
	83% (1.408)	65,2% (302)	79,2% (418)	54,6% (59)	64,9% (279)
		Phi=0.156**		Phi=0.085*	

Notă: Semnificația asocierii statistice măsurată prin Phi, calculat pentru traseele mobilității educaționale a respondenților și atitudinea față de impozitarea progresivă, **p<0.01 și *p<0.05.

Discuția critică a rezultatelor și concluzii

Pentru modele statistice multivariate complexe, mărimea eșantionului este crucială. Comparativ cu sondajele de opinie publică obișnuite, precum Eurobarometrele, European Values Surveys sau World Values Surveys, cercetarea realizată de FES-CCSAS în 2021 oferă date pentru un eșantion generos de 3666 respondenți. Totuși, pentru că analiza noastră a inclus 16 variabile explicative, cu posibile efecte de interacțiune, rezultatele ar trebui interpretate cu precauție. Robustețea principalelor rezultate se bazează pe testarea în paralel a două tipuri alternative de atribuiri cauzale ale sărăciei și, respectiv, ale avuției: cauze ce țin de individ (meritul sau vina individului) și cauze structurale (nedreptatea socială). Cu doar câteva excepții, discutate în detaliu în secțiunea anterioară, variabilele explicative identificate au avut efecte similare, consistente, în ambele tipuri de modele de regresie logistică.

O limitare importantă a studiului a fost excluderea șomerilor din analiză, datorită numărului redus al acestora în eșantion. Situația lor precară face rezonabil să presupunem că aceștia vor atribui cauze bogăției și sărăciei într-un

mod specific, motiv pentru care sunt necesare analize distincte în cadrul unor cercetări viitoare.

O deschidere promițătoare pentru cercetări viitoare ar fi analiza relației dintre traseele de mobilitate socială și atitudinea față de impozitarea progresivă. Studiul nostru a arătat că în timp ce persoanele cu educație superioară au avut în general o probabilitate mai scăzută de a fi în favoarea impozitării progresive, această probabilitate a variat, totuși, în funcție de traseul de mobilitate educațională, fiind mai mare în cazul celor cu un traseu ascendent (au depășit nivelul de educație al mamei), comparativ cu cei care au reprodus nivelul de educație al acesteia. Cu alte cuvinte, originea socială într-o familie cu un capital educațional mai scăzut poate crește sensibilitatea față de problema redistribuției. Aprofundarea acestei teme ar necesita mai multe date biografice care să facă posibilă analiza traseelor de mobilitate socială dincolo de dimensiunea educațională a acesteia.

De asemenea, ar fi binevenite analize logistice multinivel, care explorează efectele atributelor individuale în contextul mediului socio-economic și cultural de apartenență, la nivel local și regional. Indicatorii privind sărăcia, inegalitățile economice, șomajul de lungă durată, serviciile publice de protecție socială, sănătate, educație, transport etc., măsurați la nivel local și/sau regional, ar îmbunătăți puterea de explicație a modelelor statistice. Spre exemplu, studiul nostru a arătat că există o aparentă contradicție între faptul că orășenii au avut o probabilitate mai mare decât rezidenții din rural să atribuie avuția nedreptății sociale și faptul că aceștia au avut o probabilitate mai scăzută să sprijine impozitarea progresivă. Contradicția observată sugerează că ar putea exista și alți factori explicativi, care nu au fost folosiți în modelele noastre, și care țin de eterogenitatea zonelor urbane și, respectiv, a celor rurale.

Gheorghiță (2023), utilizând date din 2012, a concluzionat că persoanele cu venituri mai mari, femeile și cei cu o încredere mai ridicată în instituțiile politice au preferat cota unică de impozitare a venitului cu o probabilitate mai mare decât celelalte categorii sociale; în schimb, cei cu un nivel de educație mai ridicat și scoruri de solidaritate socială mai mari au avut o probabilitate mai scăzută de a fi în favoarea cotei unice (Gheorghiță 2023, 10). Analiza noastră a arătat că atribuirea avuției nedreptății sociale are un efect considerabil asupra creșterii probabilității de a sprijini impozitarea

progresivă. Având în vedere faptul că educația respondenților și situația lor economică au fost măsurate diferit în sondajul post-electoral utilizat de Gheorghiță și în sondajul FES-CCSAS 2021, rezultatele sunt doar parțial comparabile. Totuși, putem remarca faptul că ambele studii au dezvăluit că persoanele cu o situație mai favorabilă din punct de vedere socio-economic au prezentat o probabilitate mai mică de a sprijini impozitarea progresivă comparativ cu cele cu o situație socio-economică mai precară. Această constatare este în conformitate cu rezultatele obținute anterior de Domonkos (2016). În convergență cu acest din urmă autor, studiul nostru a relevat, de asemenea, faptul că generațiile mai vârstnice (născute înainte de 1966) au avut o probabilitate semnificativ mai mare să sprijine impozitarea progresivă, în ciuda faptului că au atribuit sărăcia mai frecvent vinei individuale. O posibilă explicație ar putea fi nevoia mai pronunțată a persoanelor mai în vârstă de a folosi serviciile publice și, prin urmare, de a susține un model de impozitare care permite o mai bună finanțare a acestor servicii. Totuși, similar lui Domonkos, considerăm că asemenea argumente utilitariste, bazate pe ideea interesului propriu, pot oferi doar explicații parțiale. Pare plauzibil că generațiile mai în vârstă, care au fost socializate în anii socialismului de stat, consideră că statul ar trebui să reducă inegalitățile amplificate după 1989 (Fina et al. 2021), iar impozitarea progresivă ar servi drept mijloc în acest scop.

Sprijinul pentru impozitarea progresivă pe venit a crescut semnificativ în România, de la 45% în 2008 (Domonkos 2016) la 64% în 2012 (Gheorghiță 2023) și 74% în 2021 (FES-CCSAS 2021). În paralel, a câștigat teren percepția că sărăcia și avuția sunt generate de nedreptatea socială și depind mai puțin de vina sau de meritul individului (FES-CCSAS 2021). Ancheta noastră s-a focalizat pe caracteristicile de la nivel individual care pot modela atitudinea față de impozitarea progresivă și, legat de aceasta, pe interpretările cauzale ale sărăciei și bogăției. Modele statistice de regresie logistică binară indică faptul că explicarea atribuirilor cauzale pentru sărăcie și bogăție se suprapun doar parțial, dar confruntarea cu dificultăți economice a avut efecte robuste în ambele cazuri. Respondenții din gospodării care abia reușesc să își acopere nevoile au avut o probabilitate mai mare să atribuie atât sărăcia, cât și avuția unor factori structurali și nedreptății sociale. Pare plauzibil ca dificultățile economice să crească șansele de a fi în favoarea impozitării progresive, dar, în

modelele noastre, efectele acestora au fost sub pragul de semnificație statistică. În schimb, nivelul de educație contează: cei cu un nivel scăzut de educație sprijină impozitarea progresivă cu o probabilitate mai mare decât cei cu un nivel mediu, în timp ce respondenții cu studii superioare sunt mai puțin probabil în favoarea acesteia. În acest context, atât absolvenții de liceu sau postliceală, cât și cei cu studii superioare care au trecut printr-un proces de mobilitate ascendentă au fost mai înclinați să sprijine impozitarea progresivă comparativ cu cei care au menținut nivelul educațional al părinților. Modul în care sunt interpretate cauzele sărăciei și ale bogăției s-a dovedit a fi strâns legat și de poziția ocupațională: angajatorii și lucrătorii pe cont propriu au avut o probabilitate mai mare decât salariații să atribuie aceste fenomene factorilor individuali. De asemenea, mediul de rezidență joacă un rol important: persoanele din mediul urban au manifestat un sprijin mai scăzut pentru impozitarea progresivă în comparație cu cele din mediul rural. Aceste rezultate sugerează că percepția asupra justiției fiscale este strâns legată de poziția socială și de oportunitățile individuale de ascensiune.

Orientarea politică autoapreciată pe scala stânga – dreapta a avut efecte semnificative asupra cauzelor percepute ale sărăciei/avuției: cei care s-au poziționat la stânga au avut o probabilitate mai mare să atribuie sărăcia unor cauze structurale, iar cei care se plasau la dreapta au avut o probabilitate mai mare să vadă meritul individual ca determinant al avuției. În privința favorizării impozitării progresive, doar orientarea de stânga a avut efecte semnificative, fiind marcată de o probabilitate de 1.5 ori mai mare comparativ cu opțiunile celor din centrul spectrului politic. În schimb, respondenții care s-au autoapreciat ca fiind la dreapta nu s-au deosebit semnificativ de centriști în privința atitudinii față de impozitarea progresivă.

Atribuirile cauzale pentru sărăcie nu au avut efecte semnificative asupra atitudinii față de impozitarea progresivă. În schimb, percepția asupra cauzelor bogăției, mai precis atribuirea acesteia nedreptății sociale, a crescut probabilitatea de a fi în favoarea impozitării progresive. Într-o țară cu inegalități economice profunde și cu mai mult de un deceniu de impozitare pe cotă unică, aceste rezultate fac ecoul unei așteptări latente că impozitarea ar trebui să fie un mijloc de redistribuție echitabilă a venitului, reglementat prin prisma justiției sociale.

Bibliografie

BAN, Cornel, RUSU, Alexandra. 2019. *Pauperitatea fiscală a României. Ce o explică și ce se (mai) poate face*. București: Friedrich Ebert Stiftung.

BAN, Cornel. 2023. *Reforma fiscală: propuneri pe termen scurt*. București: Friedrich Ebert Stiftung.

BĂDESCU, Gabriel, GOG, Sorin, TUFIȘ, Claudiu. 2022. *Atitudini și valori de tip progresist în România*. București: Friedrich Ebert Stiftung. library.fes.de/pdf-files/bueros/bukarest/19247.pdf. Accesat în 2 august 2024.

BĂDESCU, Gabriel. 2022. „Ce fel de model economic? Valori și atitudini privind impozitarea, salariile, protecția socială și politicile de mediu". În *Atitudini și valori de tip progresist în România*, ed. de Gabriel Bădescu, Sorin Gog, Claudiu Tufiș. București: Friedrich Ebert Stiftung, pp. 29-36.

CHILIN, Tania, LUP, Oana. 2016. *ADID in Romania: A Longitudinal Approach*. https://openpolitics.ro/-wpcontent/uploads/Report-ADID.pdf. Accesat în 1 iulie 2024.

COJANU, Silvia, STROE, Cristina. 2017. „Causes of Poverty – What Do the Poor Think? Poverty Attribution and Its Behavioural Effects". În *Rethinking Social Action. Core Values in Practice*, ed. de C. Ignatescu, A. Sandu și T. Ciulei. Suceava: LUMEN Proceedings, pp. 186-197. https://doi.org-/10.18662/lumproc.rsacvp 2017.18. Accesat în 1 iulie 2024.

COMȘA, Mircea. 2020. „Ideologia electoratului român: între absență și (in)consistență". În *Atlasul valorilor sociale. România la 100 de ani*, ed. de Bogdan Voicu, Horațiu Rusu și Claudiu D. Tufiș. Cluj: Presa Universitară Clujeană, pp. 121-128.

CRISTESCU, Amalia, GATEA, Ana-Maria, MILITARU, Eva. 2020. „The Romanian Population's Perceptions Regarding Income Inequalities and Discrimination". *Theoretical and Applied Economics*, vol. 28, nr. 1, pp. 201-217.

DA COSTA, Leonore Pereira, DIAS, José G. 2014. „What Do Europeans Believe to Be the Causes of Poverty? A Multilevel Analysis of Heterogeneity Within and Between Countries". *Social Indicators Research*, vol. 122, pp. 1-20.

DOMONKOS, Stefan. 2016. „Who Wants a Progressive Income Tax? Determinants of Tax Policy Preferences in Post-socialist Eastern Europe". *East European Politics and Societies and Cultures*, vol. 30, nr. 2, pp. 423-448.

ESPING-ANDERSEN, Gøsta. 1990. *Three Worlds of Welfare Capitalism.* Cambridge: Policy Press.

EUROSTAT. 2024. *Eurostat Database.* The European Union. https://ec.europa.eu/eurostat/data/database. Accesat în 1 iulie 2024.

FEAGIN, Joe R. 2001. „Social Justice and Sociology: Agendas for the Twenty-First Century: Presidential Address to the American Sociological Association". *American Sociological Review*, vol. 66, nr. 1, pp. 1-20.

FINA, Stefan, HEIDER, Bastian, RAȚ, Cristina. 2021. *Unequal Romania. Regional Socio-Economic Disparities in Romania*. Bucharest: Friedrich Ebert Stiftung Romania.

FRIEDRICH EBERT STIFTUNG (FES), CCSAS. 2021. *Raport de cercetare. Realizarea unui sondaj pe teme socio-politice, conform metodologiei elaborate de FES*. Cluj-Napoca: CCSAS.

GHEORGHIȚĂ, Andrei. 2023. „Understanding Public Support for the Flat-Rate Personal Income Tax in a Post-Communist Context: The Case of Romania". *Sustainability*, vol. 15, nr. 7576. https://doi.org/10.3390/su15097576. Accesat în 1 iulie 2024.

GOG, Sorin. 2022. „Percepții privind rolul statului, redistribuirea și justiția socială". În *Atitudini și valori de tip progresist în România*, ed. de Gabriel Bădescu, Sorin Gog, Claudiu Tufiș. București: Friedrich Ebert Stiftung, pp. 9-26.

GROBLER, W. S. J., DUNGA, S. H. 2016. „The Relationship between Perceptions of the Causes of Poverty and Household Characteristics". *International Journal of Economics and Finance Studies*, vol. 8, nr. 2, pp. 129-146.

INS. 2024. *Tempo On-line Dataset*. http://statistici.insse.ro:8077/tempo-online/#/pages/tables/insse-table. Accesat în 1 iulie 2024.

KALLIO, Johanna, NIEMELÄ, Mikko. 2014. „Who Blames the Poor?". *European Societies*, vol. 16, nr. 1, pp. 112-135.

KELLER, Tamás. 2011. *Perceptions of Poverty and the Social Climate in the European Union. Analysing Recent Eurobarometer Surveys*. *Research Note 4/2011*. Brussels: The European Commission.

KOVÁCS, Borbála. 2022. „Flat-rate Personal Income Tax in Lithuania, Romania and Hungary: A Revolutionary Policy Idea without Revolutionary Outcomes". *Journal of European Social Policy*, vol. 32, nr. 1, pp. 60-74.

LEPIANKA, Dorotha, GELISSEN, John, VAN OORSCHOT, Wim. 2010. „Popular Explanations of Poverty in Europe: Effects of Contextual and Individual Characteristics across 28 European Countries". *Acta Sociologica*, vol. 53, pp. 53-72.

MIHAI, Tudorina. 2024. „Diferențe de gen în orientarea politică în România: cum se plasează femeile pe axa politică stânga-dreapta". În *Ce urmează după neoliberalism? Pentru un imaginar politic alternativ*, ed. de Sorin Gog și Victoria Stoiciu. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, pp. 193-212.

POP, Luana. 2023. „Geographical Polarization of Sustainable Welfare in Romania: The Unbearable Lightness of Inequality of Opportunity". *Journal of Comparative Research in Anthropology and Sociology*, vol. 14, nr. 1, pp. 1-32.

RAȚ, Cristina, POPESCU, Livia, IVAN, Valentina. 2019. „The Romanian Welfare System. From the Shadow of Equality to the Dazzle of Dualisation". În *Handbook of European Welfare Systems*, ed. de Sonja Blum, Johanna Kuhlmann, Klaus Schubert. London: Routledge, pp. 445-465.

SAINZ, Mario, GARCÍA-CASTRO, Juan Diego, JIMÉNEZ-MOYA, Gloria, LOBATO, Roberto M. 2023. „How Do People Understand the Causes of Poverty and

Wealth? A Revised Structural Dimensionality of the Attributions about Poverty and Wealth Scales". *Journal of Poverty and Social Justice*, vol. 31, nr. 1, pp. 81-100.

SANDU, Dumitru. 2013. *Romanian Migration in the Frame of the East-West Migration System: Understanding Its Near Future*, Workshop on Labour Market Liberalization, 11 October, The Hague. https:// sites.google.com/site/ dumitrusandu/. Accesat în 2 aprilie 2024.

TRIFAN, Elena. 2024. „Dezvoltarea personală și intensificarea individualismului: o analiză a valorilor de clasă și a solidarității". În *Ce urmează după neoliberalism? Pentru un imaginar politic alternativ*, ed. de Sorin Gog și Victoria Stoiciu. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, pp. 271-296.

VOICU, Mălina. 2005. *Ce fel de bunăstare își doresc românii? Despre legitimitatea politicilor sociale.* București: Editura Expert Projects.

Anexa 1. Casetă tehnică cu descrierea bazei de date și a variabilelor incluse în analiză

Cercetarea cantitativă a fost elaborată de Fundația Friedrich Ebert (FES), iar culegerea datelor și redactarea bazei de date au fost realizate de institutul de cercetare CCSAS. Datele au fost culese prin intermediul unui sondaj telefonic asistat de calculator (CATI) realizat în perioada octombrie-decembrie 2021 și sunt disponibile la cerere de la FES, alături de raportul de cercetare inițial elaborat de CCSAS în decembrie 2021. Sondajul a fost realizat pe trei eșantioane de tip stratificat, fiecare având un set fix de întrebări (aceleași pentru toate cele trei eșantioane) și un set de întrebări specifice, aplicabile doar pentru unul dintre cele trei eșantioane. Eșantionul final cumulat a constat din 3666 de respondenți (1774 bărbați și 1892 femei), cu vârste între 18 și 95.

Analiza s-a realizat cu ajutorului IBM SPSS versiunea 22. Cazurile au fost ponderate conform variabilei de ponderare inclusă de CCSAS. Deoarece modelarea logistică presupune existența unui număr mare de cazuri, am folosit doar întrebările care au fost aplicate pe toate cele trei eșantioane, operaționalizate sub forma următoarelor variabile:

Variabilă	Categorii	Codificare	Observații
Vârsta	*Variabilă continuă*	-	Vârsta biologică auto-raportată.
Genul	Bărbați	1	-
	Femei	0	
Etnie	Română	1	-
	Maghiară	2	
	Romă	3	
	Germană (doar un singur caz)	4	
	Alta	5	
Religie	Nu, nici una	1	Deoarece 83,4% dintre respondenți s-au declarat creștini ortodocși, indicatorul religie nu avea suficientă variație pentru a servi ca variabilă explicativă. În schimb, am folosit indicatorul *religiozitate*, bazat pe frecvența participării la slujbe religioase.
	Ortodoxă	2	
	Romano-catolică	3	
	Protestantă	4	
	Greco-catolică	5	
	Neo-protestantă	6	
	Alta, care?	7	
	Religie nedeclarată	8	
	Agnostic/Ateu	9	

Variabilă	Categorii	Codificare	Observații
Religiozitate	Frecventează biserica săptămânal sau lunar	1	
	Frecventează biserica mai rar decât o dată pe lună, ocazional sau niciodată	0	
Mediul de rezidență	Urban	1	-
	Rural	0	
Educație	Școală profesională, gimnaziu sau mai puțin (nu mai mult de 10 ani de școlarizare)	1	Auto-raportat pe scala ISCED, recodat în trei categorii.
	Liceu, colegiu sau postliceală tehnică	2	
	Diplomă universitară	3	
Educația mamei	Școală profesională, gimnaziu sau mai puțin (nu mai mult de 10 ani de școlarizare)	1	Raportat de respondent pe scala ISCED, recodat în trei categorii. Această variabilă a fost utilizată pentru construirea unei noi variabile **Mobilitate educațională.**
	Liceu, colegiu sau postliceală tehnică	2	
	Diplomă universitară	3	
Mobilitatea educațională	Mobilitate educațională ascendentă		Această variabilă a fost rezultată din diferența dintre educația respondentului și a mamei.
	Reproducerea educației mamei		
	Mobilitate educațională descendentă		
Poziția ocupațională (inițial)	Angajat	1	Conform variabilei inițiale erau 28 de lucrători în agricultură, 30 de șomeri și 88 de persoane cu alte poziții ocupaționale. Având în vedere numărul mic, lucrătorii din agricultură au fost comasați într-o singură categorie cu salariații. În absența mai multor informații despre profesia lor, șomerii și „altă situație" au fost excluse din setul de date (recodate ca valori lipsă). Variabila a fost recodată în dummies, având „angajat" ca și categorie de referință. Lucrător pe cont propriu/liber profesionist și patron/întreprinzător au fost comasate într-o singură categorie.
	Liber profesionist	2	
	Patron/întreprinzător	3	
	Lucrător în agricultură	4	
	Elev/student	5	
	Casnic	6	
	Șomer	7	
	Pensionar	8	
	Angajat/salariat (incluzând și lucrătorii în agricultură)	1	-

Variabilă	Categorii	Codificare	Observații
Poziția ocupațională (recodat)	Lucrător pe cont propriu/liber profesionist	2	
	Patron/întreprinzător	3	
	Student	4	
	Casnic/ă	5	
	Pensionar	6	
Cum apreciați veniturile actuale ale gospodăriei dumneavoastră	Nu ne ajung nici pentru strictul necesar	1	Primele două și ultimele două categorii au fost comasate într-una singură, creând variabile dummy pentru prezența/ absența dificultăților economice.
	Ne ajung numai pentru strictul necesar	2	
	Ne ajung pentru un trai decent	3	
	Ne ajung pentru un trai îndestulat/confortabil	4	
Dificultăți economice (recodat)	Prezența dificultăților economice	1	-
	Absența dificultăților economice	0	
De ce credeți că există oameni săraci în România?	Nu muncesc suficient	1	Au fost 345 de răspunsuri pentru *alt motiv* și acestea au fost recodate împreună cu categoriile inițiale pentru a avea doar trei categorii distincte.
	Au ghinion	2	
	Nu au relații	3	
	Vin din familii sărace	4	
	Alt motiv	5	
De ce credeți că există oameni săraci în România (recodat)	Nu muncesc suficient/lipsa unei atitudini individuale (*vina individuală*)	1	Pentru analiză, dummies au fost construite pentru *vina individului* și pentru *cauzele structurale/injustiția socială*). Nu știu și nu răspund au fost considerate ca valori lipsă.
	Destin/având ghinion	2	
	Vin din familii sărace/lipsa oportunităților educaționale/salarii mici (*cauze structurale, nedreptatea socială*)	3	
Vina individului	Da	1	-
	Nu	0	
Cauzele structurale/ injustiția socială	Da	1	-
	Nu	0	
Cum credeți că au reușit majoritatea oamenilor care	Muncă	1	În ultima categorie, au fost 81 de răspunsuri și acestea au fost recodate împreună cu categoriile inițiale pentru a avea doar trei categorii distincte.
	Noroc	2	
	Relații	3	
	Încălcarea legii	4	

Variabilă	Categorii	Codificare	Observații
au făcut avere în România? Prin ...	Alt mijloc, care?	5	
Cum credeți că au reușit majoritatea oamenilor care au făcut avere în România? Prin … (recodat)	Muncă/abilități/asumare a riscurilor (*merit individual*)	1	Am considerat că varianta de răspuns „prin încălcarea legii" aparține mai degrabă categoriei cauzelor structurale (și nu categoriei cauzelor ce țin de individ) deoarece indică un eșec al instituțiilor societale menite să implementeze legea și să asigure o alocare justă a resurselor. Pentru analiză, am creat variabile dummy pentru *merite individuale* și *cauze structurale/nedreptate socială*. Categoriile „nu răspund" și „nu știu" au fost tratate ca valori lipsă.
	Noroc/destin	2	
	Încălcând legea/corupție/relații (*mijloace necinstite/ cauze structurale/ nedreptate socială*).	3	
Merite individuale	Da	1	-
	Nu	0	
Cauze structurale/ nedreptate socială	Da	1	-
	Nu	0	
Orientarea politică	Stânga - Dreapta	1 - 10	Variabila inițială a fost măsurată pe o scală de la 1 (stânga) la 10 (dreapta).
Orientarea politică (recodat)	Stânga	1	A fost recodată în următorul fel: de la 1 până la 3 „stânga", de la 4 până la 7 „centru" și de la 8 până la 10 „dreapta" Valori dummy au fost create pentru orientarea politică de dreapta și cea de stânga, cu orientarea „centru" folosită drept categorie de referință. Comparativ cu celelalte variabile, aceasta a avut o pondere mult mai mare a non-răspunsurilor și a răspunsurilor „nu știu".
	Centru	2	
	Dreapta	3	
Orientarea politică de dreapta	Da	1	-
	Nu	0	
Orientarea politică de stânga	Da	1	-
	Nu	0	
Care dintre următoarele opinii este mai aproape de ceea	Toată lumea ar trebui să plătească același procent din venit ca impozit, indiferent de venit	1	O variabilă dummy a fost creată, categoria de referință fiind preferința pentru impozitare de tipul cotă unică.

Variabilă	Categorii	Codificare	Observații
ce credeți despre impozite în România?	Cei cu venituri mai mari ar trebui să plătească un procent mai mare din venit ca impozit	2	
Preferința pentru impozitare de tipul cotă unică	În favoarea impozitării progresive	1	-
	În defavoarea impozitării progresive	0	

Sursa datelor: Sinteza autoarelor.

Anexa 2. Statistici bivariate privind asocierile celor trei variabile independente cu setul de variabile explicative socio-economice a bazei de date FES 2021. Calculele autoarelor

Tabel A.1.1

		Gen		Total
		Femei	Bărbați	
Percepții asupra cauzelor bogăției	Meritul individual	18,0%	14,7%	16,4%
	Noroc	5,4%	4,0%	4,7%
	Nedreptatea socială	76,6%	81,4%	79,0%
Cramer's V=0,039, Sig,=0,003, N=3398		100,0%	100,0%	100,0%

Tabel A.1.2

		Gen		Total
		Femei	Bărbați	
Percepțiile asupra cauzelor sărăciei	Vina individuală	32,3%	31,0%	31,6%
	Ghinion, destin	5,1%	8,1%	6,6%
	Nedreptatea socială	62,6%	61,0%	61,8%
Cramer's V=0,059, Sig,=0,003, N=3444		100,0%	100,0%	100,0%

Tabel A.1.3

		Gen		Total
		Femei	Bărbați	
Atitudinea față de impozitarea progresivă	În defavoarea	21,9%	24,9%	23,4%
	În favoarea	78,1%	75,1%	76,6%
Cramer's V=0,035, Sig,=0,038, N=3525		100,0%	100,0%	100,0%

Tabel A.2.1

		Generația			Total
		1920-1965	1966-1989	1990-2003	
Percepții asupra cauzelor bogăției	Meritul individual	13,6%	16,8%	21,1%	16,4%
	Noroc	4,2%	5,1%	4,8%	4,7%
	Nedreptatea socială	82,2%	78,2%	74,1%	79,0%
Cramer's V=0,054, Sig,=0,000, N=3398		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tabel A.2.2

		Generația			Total
		1920-1965	1966-1989	1990-2003	
Percepții asupra cauzelor sărăciei	Vina individuală	33,9%	29,2%	32,6%	31,6%
	Ghinion, destin	6,9%	6,5%	6,1%	6,6%
	Nedreptatea socială	59,3%	64,3%	61,3%	61,8%
Cramer's V=0,034, Sig,=0,084, N=3443		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tabel A.2.3

		Generația			Total
		Înainte 1966	1966-1989	1990-2003	
Atitudinea față de impozitarea progresivă	În defavoarea	12,6%	27,1%	36,4%	23,4%
	În favoarea	87,4%	72,9%	63,6%	76,6%
Cramer's V=0,214, Sig,=0,000, N=3525		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tabel A.3.1

		Etnie				Total
		Română	Maghiară	Romă	Altele	
Percepții asupra cauzelor bogăției	Meritul individual	16,3%	13,5%	25,4%	9,1%	16,4%
	Noroc	4,6%	4,1%	4,4%	9,1%	4,7%
	Nedreptatea socială	79,0%	82,4%	70,2%	81,8%	79,0%
Cramer's V=0,043, Sig,=0,054, N=3398		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tabel A.3.2

		Etnie				Total
		Română	Maghiară	Romă	Altele	
Percepții asupra cauzelor sărăciei	Vina individuală	31,7%	28,9%	30,9%	36,2%	31,6%
	Ghinion, destin	6,5%	4,0%	6,5%	17,2%	6,6%
	Nedreptatea socială	61,7%	67,2%	62,6%	46,6%	61,8%
Cramer's V=0,048, Sig,=0,013, N=3444		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tabel A.3.3

		Etnie				Total
		Română	Maghiară	Romă	Altele	
Atitudinea față de impozitarea progresivă	În defavoarea	23,4%	21,1%	26,4%	22,4%	23,4%
	În favoarea	76,6%	78,9%	73,6%	77,6%	76,6%
Cramer's V=0,019, Sig,=0,739, N=3525		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tabel A.4.1

		Religiozitate		Total
		Participarea frecventă la biserică	Merg rar sau niciodată la biserică	
Percepții asupra cauzelor bogăției	Meritul individual	16,5%	16,3%	16,4%
	Noroc	4,6%	4,6%	4,6%
	Nedreptatea socială	78,8%	79,1%	78,9%
Cramer's V=0,004, Sig,=0,997, N=3356		100,0%	100,0%	100,0%

Tabel A.4.2

		Religiozitate		Total
		Participarea frecventă la biserică	Merg rar sau niciodată la biserică	
Percepții asupra cauzelor sărăciei	Vina individuală	32,0%	30,4%	31,4%
	Ghinion, destin	6,8%	5,8%	6,5%
	Nedreptatea socială	61,2%	63,8%	62,1%
Cramer's V=0,029, Sig,=0,235, N=3394		100,0%	100,0%	100,0%

Tabel A.4.3

		Religiozitate		Total
		Participarea frecventă la biserică	Merg rar sau niciodată la biserică	
Atitudinea față de impozitarea progresivă	În defavoarea	25,7%	19,0%	23,3%
	În favoarea	74,3%	81,0%	76,7%
Cramer's V=0,076, Sig,=0,000, N=3471		100,0%	100,0%	100,0%

Tabel A.5.1

		Zona de reședință		Total
		Rural	Urban	
Percepții asupra cauzelor bogăției	Meritul individual	17,4%	15,5%	16,4%
	Noroc	5,3%	4,2%	4,7%
	Nedreptatea socială	77,4%	80,3%	79,0%
Cramer's V=0,037, Sig,=0,096, N=3398		100,0%	100,0%	100,0%

Tabel A.5.2

		Zona de reședință		Total
		Rural	Urban	
Percepții asupra cauzelor sărăciei	Vina individuală	30,8%	32,4%	31,6%
	Ghinion, destin	6,1%	6,9%	6,6%
	Nedreptatea socială	63,1%	60,7%	61,8%
Cramer's V=0,026, Sig,=0,323, N=3444		100,0%	100,0%	100,0%

Tabel A.5.3

		Zona de reședință		Total
		Rural	Urban	
Atitudinea față de impozitarea progresivă	În defavoarea	18,2%	27,8%	23,4%
	În favoarea	81,8%	72,2%	76,6%
Cramer's V=0,113, Sig,=0,000, N=3524		100,0%	100,0%	100,0%

Tabel A.6.1

		Educație			Total
		Școala gimnazială/ vocațională sau mai puțin	Liceu sau Învățământul secundar	Diplomă universitară	
Percepții asupra cauzelor bogăției	Meritul individual	15,1%	17,5%	18,8%	16,4%
	Noroc	4,4%	3,9%	7,0%	4,7%
	Nedreptatea socială	80,5%	78,6%	74,2%	79,0%
Cramer's V=0,045, Sig,=0,003, N=3398		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tabel A.6.2

		Educație			Total
		Școala gimnazială/ vocațională sau mai puțin	Liceu sau Învățământul secundar	Diplomă universitară	
Percepții asupra cauzelor sărăciei	Vina individuală	27,9%	35,3%	37,4%	31,6%
	Ghinion, destin	6,3%	7,2%	6,2%	6,6%
	Nedreptatea socială	65,8%	57,4%	56,3%	61,8%
Cramer's V=0,066, Sig,=0,000, N=3443		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tabel A.6.3

		Educație			Total
		Școala gimnazială/ vocațională sau mai puțin	Liceu sau Învățământul secundar	Diplomă universitară	
Atitudinea față de impozitarea progresivă	În defavoarea	17,4%	27,2%	36,6%	23,4%
	În favoarea	82,6%	72,8%	63,4%	76,6%
Cramer's V=0,170, Sig,=0,000, N=3523		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tabel A.7.1

		Mobilitatea educațională			Total
		Ascendentă	Reproducere	Descendentă	
Percepții asupra cauzelor bogăției	Meritul individual	16,4%	16,9%	15,1%	16,7%
	Noroc	5,6%	4,4%	4,4%	4,8%
	Nedreptatea socială	78,0%	78,6%	80,4%	78,6%
Cramer's V=0,119, Sig,=0,679, N=3109		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tabel A.7.2

		Mobilitatea educațională			Total
		Ascendentă	Reproducere	Descendentă	
Percepții asupra cauzelor sărăciei	Vina individuală	35,7%	29,2%	41,9%	32,1%
	Ghinion, destin	7,2%	6,0%	5,1%	6,3%
	Nedreptatea socială	57,1%	64,8%	53,0%	61,6%
Cramer's V=0,065, Sig,=0,000, N=3148		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tabel A.7.3

		Mobilitatea educațională			Total
		Ascendentă	Reproducere	Descendentă	
Atitudinea față de impozitarea progresivă	În defavoarea	27,2%	21,3%	28,3%	23,6%
	În favoarea	72,8%	78,7%	71,7%	76,4%
Cramer's V=0,070, Sig,=0,000, N=3227		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tabel A.8.1

		Poziția ocupațională					Total
		Angajat	Lucrător pe cont propriu/ Angajator	Student	Casnic/ă	Pensionar	
Percepții asupra cauzelor bogăției	Meritul individual	16,5%	18,3%	21,1%	22,6%	13,3%	16,2%
	Noroc	4,9%	8,3%	4,3%	5,7%	3,8%	4,8%
	Nedreptatea socială	78,6%	73,3%	74,5%	71,7%	83,0%	79,0%
Cramer's V=0,070, Sig,=0,000, N=3269		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tabel A.8.2

		Poziția ocupațională					Total
		Angajat	Lucrător pe cont propriu/ Angajator	Student	Casnic/ă	Pensionar	
Percepții asupra cauzelor sărăciei	Vina individuală	30,7%	46,9%	36,1%	20,3%	32,8%	31,9%
	Ghinion, destin	6,4%	5,4%	5,2%	7,4%	6,8%	6,5%
	Nedreptatea socială	62,9%	47,7%	58,7%	72,3%	60,4%	61,6%
Cramer's V=0,084, Sig,=0,000, N=3,303		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tabel A.8.3

		Poziția ocupațională					Total
		Angajat	Lucrător pe cont propriu/ Angajator	Stu-dent	Cas-nic/ă	Pensio-nar	
Atitudinea față de impozitarea progresivă	În defavoarea	30,4%	26,6%	36,6%	19,5%	13,0%	23,2%
	In favoarea	69,6%	73,4%	63,4%	80,5%	87,0%	76,8%
Cramer's V=0,199, Sig,=0,000, N=3,384		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Notă: În rândul angajaților, sunt diferențe importante în funcție de nivelul de educație: cei cu nivel educațional primar-gimnazial sunt în favoarea impozitării progresive în procent de 75,5%, cei cu nivel educațional secundar – 70% și cei cu nivel superior – 60,3%.

Tabel A.9.1

		Dificultăți economice		Total
		Un trai decent/ confortabil	Abia reușind să își acopere cheltuielile	
Percepții asupra cauzelor bogăției	Meritul individual	19,8%	12,2%	16,1%
	Noroc	5,5%	3,9%	4,7%
	Nedreptatea socială	74,8%	83,9%	79,2%
Cramer's V=0,113, Sig,=0,000, N=3368		100,0%	100,0%	100,0%

Tabel A.9.2

		Dificultăți economice		Total
		Un trai decent/ confortabil	Abia reușind să își acopere cheltuielile	
Percepții asupra cauzelor sărăciei	Vina individuală	36,0%	26,7%	31,6%
	Ghinion, destin	6,5%	6,5%	6,5%
	Nedreptatea socială	57,4%	66,8%	61,9%
Cramer's V=0,102, Sig,=0,000, N=3413		100,0%	100,0%	100,0%

Tabel A.9.3

		Dificultăți economice		Total
		Un trai decent/ confortabil	Abia reușind să își acopere cheltuielile	
Atitudinea față de impozitarea progresivă	În defavoarea	27,4%	18,8%	23,3%
	În favoarea	72,6%	81,2%	76,7%
Cramer's V=0,102, Sig,=0,000, N=3496		100,0%	100,0%	100,0%

Tabel A.10.1

		Orientarea politică			Total
		Stânga	Centru	Dreapta	
Percepții asupra cauzelor bogăției	Meritul individual	14,0%	13,8%	20,7%	16,3%
	Noroc	5,1%	5,8%	3,9%	5,0%
	Nedreptatea socială	80,9%	80,3%	75,4%	78,7%
Cramer's V=0,066, Sig,=0,000, N=2406		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tabel A.10.2

		Orientarea politică			Total
		Stânga	Centru	Dreapta	
Percepții asupra cauzelor sărăciei	Vina individuală	27,0%	32,9%	35,0%	32,3%
	Ghinion, destin	7,6%	6,0%	6,0%	6,4%
	Nedreptatea socială	65,4%	61,1%	59,0%	61,3%
Cramer's V=0,047, Sig,=0,030, N=2430		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tabel A.10.3

		Orientarea politică			Total
		Stânga	Centru	Dreapta	
Atitudinea față de impozitarea progresivă	În defavoarea	18,8%	26,3%	25,0%	24,1%
	În favoarea	81,3%	73,7%	75,0%	75,9%
Phi=0,069, Sig,=0,003, N=2471		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Geografii ale înapoierii
Asupra conceptului de dezvoltare inegală: o abordare spațială a percepției românilor

AURELIAN GIUGĂL | GEORGE SECĂREANU

Introducere

Spațiile geografice nu sunt uniforme. Acestea sunt diferențiate, fie că ne referim la relieful acestora sau la dimensiunea antropică (așezări omenești, tipuri de economie etc.). Mai mult, fiecare spațiu geografic este într-o permanentă schimbare (Thrift 2006), iar, în prezent, acesta încastrează lunga-i istorie economică, politică, etnică, de clasă etc. (Smith 2008).

Inegalitatea reprezintă una dintre consecințele definitorii ale acestor evoluții spațiale, fenomen caracteristic societăților capitaliste, efect al proceselor de acumulare la nivel global, național și regional (Harvey 1982; Taylor 1992). În termeni economici, spre exemplu, se individualizează cel puțin două diviziuni regionale: (i) spațiile industrial-agrare și (ii) spațiile metropolitane centrale, mult mai dezvoltate în comparație cu primele. Desigur, liniile de separație (*boundary*) dintre aceste teritorii sunt greu de delimitat. Într-o măsură mai mare sau mai mică, toate spațiile au o anumită permeabilitate (Thrift 2006).

Teritorial, există o dublă inegalitate: (a) între țări – statele Vestului european sunt mai dezvoltate decât cele din Est, Sudul global este o regiune mai săracă comparativ cu statele din emisfera nordică, (b) între regiuni ale aceleiași țări – nordul vs. sudul Italiei, nordul vs. sud-vestul Angliei etc.

România însăși se individualizează ca o semi-periferie în cadrul Uniunii Europene (UE), al Europei în ansamblu, cu un model de creștere dependent, bazat pe investiții străine și tot mai orientat spre exporturi, din ce în ce mai asemănător cu ceea ce se întâmplă în Polonia (Ban și Adascalitei 2022). Acest model a produs cea mai mare creștere de PIB din UE din 2010 încoace (788%),

simultan cu o foarte rapidă sporire (în raport cu competitorii regionali) a exporturilor, dar și a consumului gospodăriilor (Ban și Volintiru 2021). În același timp, această creștere semi-periferică spectaculoasă vine la pachet cu o inegalitate extremă pentru standardele oricum destul de variate ale UE (Lynch 2021). Există în România un decalaj de dezvoltare, economic, social, între vestul și estul Europei, fluxul migratoriu dinspre Est spre Vest fiind o consecință a acestor inegalități. Decalajul s-a redus semnificativ în ultimii 20 de ani, ajungând în 2023 la 80% din PIB-ul per capita, ajustat la prețurile locale din media UE (înaintea Bulgariei, Greciei, Letoniei, Slovaciei, Croației și Ungariei, la egalitate cu Polonia) – Eurostat 2023. În 2013, spre exemplu, depășeam doar Bulgaria – 55% în cazul României, 46% pentru Bulgaria, restul fiind în 2013 peste țara noastră (Croația – 62%, Letonia – 63%, Polonia – 67%, Ungaria – 68%, Grecia – 72% și Slovacia – 78%).

Frustrant, inegalitatea persistă însă în spațiul autohton. Nu doar inegalitățile sociale au crescut, ci și cele teritoriale. Bucureștiul, Clujul sau Timișul sunt mult mai dezvoltate față de județele din sud și est, precum cele din Oltenia sau din Moldova (Benedek et al. 2022). În același timp, zonele urbane funcționale din România[1] generează peste 90% din PIB-ul național (Ionescu-Heroiu et al. 2019).

Acestea sunt datele fruste ale statisticilor oficiale. Ele sunt aduse în discuție ori de câte ori se vorbește despre inegalitate, dezvoltare și subdezvoltare economică & co. Cu toate acestea, este important să subliniem că nu toți oamenii percep realitatea în același fel. Percepția își are propria realitate (Glej et al. 2019). Într-un fel percep oamenii inegalitatea sau sărăcia într-un spațiu urban și altfel o înțeleg într-o zonă rurală. Sunt mulți factori și variabile care contribuie la conturarea unor asemenea distincții. Spre exemplu, Garcia-Castro et al. (2021) au construit un indicator compozit, PEIEL (*perceived economic inequality in everyday life*), pentru a măsura percepția privind diferențele economice dintre oameni. Rezultatele studiului indică faptul că inegalitatea este percepută diferit. Variabilele importante se bazează pe aspectele zilnice ale vieții indivizilor, cum ar fi obiceiurile de consum și/sau strategiile de compensare (Garcia-Castro et al. 2021). Cum obiceiurile de consum într-un oraș mare, București sau Timișoara, spre

[1] Conform studiului lui Ionescu-Heroiu et al. (2019), zonele urbane funcționale sunt date de cele 41 reședințe de județ.

exemplu, sunt diferite de cele dintr-o mică localitate rurală din Moldova sau din Oltenia[2], poate că și percepția asupra inegalității sau a sărăciei este diferită în cele două spații.

Iată de ce, scopul acestui capitol este de a analiza dimensiunile subnaționale, în speță regionale, ale opiniei publice din România pe tema inegalității. Literatura de specialitate a acoperit diferențele spațiale în ceea ce privește dezvoltarea – a se vedea recentele studii ale lui Ban și Adascalitei (2022), Benedek et al. (2022), Georgescu (2018, 2021), Komornicki (2021), Popescu et al. (2021), Török (2019), datele Eurostat (2023) sau cele publicate de World Inequality Database (WID 2022). În contextul dezvoltării regionale apare însă un câmp neacoperit de cercetare, mai exact, până acum, nu s-a discutat cum este percepută inegalitatea și ce cred oamenii despre cum trebuie ea abordată. Se consideră oamenii bogați sau săraci? În viziunea românilor sunt mai importante egalitatea și siguranța sau libertatea? Și cât de mulțumiți sunt ei de felul în care trăiesc? Mai mult, sunt diferențe regionale sau există o anumită uniformitate a răspunsurilor lor?

Folosind datele unui sondaj CCSAS, sondaj realizat cu persoane de peste 18 ani, în intervalul octombrie-decembrie 2021, vom analiza percepția oamenilor privind egalitatea/inegalitatea. Eșantionarea stratificată, pe criterii de gen și vârstă, dar și regional, urban și rural, ne permite analiza spațială a distribuției răspunsurilor. Explicațiile noastre sunt influențate de literatura privind dezvoltarea inegală regională la scara subnațională. Regional, dezvoltarea inegală se referă la acele spații economic dezechilibrate, regiunile dezvoltate aflându-se în opoziție cu altele aflate în declin economic (Peck 2016).

În continuare, capitolul nostru este structurat după cum urmează. În prima secțiune vom trece în revistă literatura privind dezvoltarea inegală regională, exemplificând anumite diferențe economice dintre județe și regiuni, pentru ca mai apoi să detaliem metodologia. În secțiunea ulterioară vom analiza datele chestionarului, pentru ca în final, în partea de concluzii, să sintetizăm rezultatele principale și eventuale noi posibilități de analiză plecând de la aceste concluzii.

[2] Spre exemplu, în mediul urban cheltuielile medii lunare pe o gospodărie au fost de 1,3 ori mai mari decât în mediul rural (Popa 2024).

Dezvoltare regională inegală

> *În comparație cu menținerea acestei distribuții actuale (a bogăției), nenorocirea sau fericirea constantă a întregii omeniri este considerată nevrednică de a fi luată în seamă. Pentru ca rezultatele forței, fraudei sau ale întâmplării să fie perpetuate, au primit numele de siguranță; iar în sprijinul acestei siguranțe mincinoase, toate puterile productive ale rasei umane au fost sacrificate, fără oprire.*
>
> William Thompson (1824)

În societățile capitaliste contemporane există o uimitoare polarizare socială (Robinson și Baker 2019). Spre exemplu, în 2015, un procent (1%) din populația planetei deținea aproape jumătate (45,8%) – Neufeld (2023), iar cei mai prosperi 20% dintre oameni dispuneau de peste 94,5% din aceeași bogăție (Hardoon 2015). Într-un raport din 2018, Camera Comunelor din Marea Britanie avertiza că în 2030 1% din cei mai bogați cetățeni ai lumii vor ajunge să dețină două treimi din avuție (Savage 2018). Suntem în logica a ceea ce Robinson și Baker (2019) numesc epoca inegalităților sălbatice (*savage inequalities*).

Mai mult, digitalizarea și tehnologizarea economiei (a patra revoluție industrială) din ultima vreme înlocuiesc tot mai mult munca oamenilor. În 1990, cele mai importante trei firme producătoare de mașini din Detroit aveau o valoare de piață de 36 de miliarde de dolari și 1,2 milioane de angajați. În 2014, valoarea de piață a celor mai importante trei firme din Silicon Valley a fost de o mie de miliarde de dolari, acestea având doar 137 de mii de angajați (Robinson 2020). În consecință, urmare a tehnologizării și robotizării, un segment important al forței de muncă a devenit disponibil pe o piață concurențială. Așa s-a ajuns la apariția unor noi forme de salarizare, de la joburile temporare, munca non-sindicalizată, uneori chiar și fără contract, îngroșându-se astfel și mai mult rândurile celor precari, bogăția acumulându-se tot mai mult la vârf (*overaccumulation*).

Marx (1966) a scris că polarizarea socială este inerentă sistemului capitalist. Din moment ce clasa proprietarilor deține mijloacele de producție, ea poate astfel să acumuleze bogății în concordanță cu nivelul proprietăților sale. Prin urmare, dezvoltarea inegală este o caracteristică endemică a societăților capitaliste (Hudson 1988; Piketty 2014). S-a scris că „piețele au o tendință spre instabilitate cronică și dezvoltare inegală" (Bluestone și Harrison 1982, 201).

Invocat pentru prima dată de Troțki, mai apoi de Rosa Luxemburg, conceptul de dezvoltare inegală a fost o vreme uitat (Smith 2006). Au fost geografii printre cei care le-au repus în discuție. Noțiunea de dezvoltare urbană și regională inegală a făcut subiectul unor analize teoretice (Harvey 1982; Massey 1984; Smith 2008). S-a scris, printre altele, despre diviziunea spațială a muncii, rapidele schimbări ale geografiei industriale (dezindustrializarea), gentrificare, suburbanizare, transformările metropolitane etc. (Peck 2016).

Diferențele regionale de dezvoltare derivă din însăși dinamica internă a capitalismului. Iată de ce, dezvoltarea geografică inegală este volatilă și foarte variată (Harvey 2010). Vechilor zone industriale, acum dezindustrializate prin migrarea capitalului în locuri cu forță de muncă mai ieftină (pentru o bună descriere a conceptului de „capitalism vagabond", vezi Katz 2001), cu șomaj și insecuritate economică, se opun metropolele economic flamboaiante (Beaverstock et al. 2000), noile citadele așa cum le numește Guilluy (2019). Într-adevăr, politicile europene și cele naționale au sprijinit regiunile metropolitane, acestea fiind văzute ca motoare de creștere economică (Lang și Török 2017). În consecință, în economiile din țările postcomuniste, spațiile rurale, zonele dezindustrializate și cele care sunt ocolite de investițiile străine sunt mai sărace comparativ cu centrele urbane mari. Pe scurt, suplimentar clasicei polarizări europene vest-est, există o dezvoltare inegală ce se manifestă, intraurban, urban/rural, metropolitan/non-metropolitan.

Plecând de la aceste inegalități regionale, un număr al revistei *Hungarian Geographical Bulletin* (nr. 3 din 2015) a fost dedicat discuției despre polarizarea economico-socială din Europa Centrală și de Est – „Discussing Inequalities from the Periphery". Într-unul din articolele numărului special, Lang (2015) concluzionează că riscul major pe care îl traversează țările din Europa Centrală și de Est este dat de consolidarea acestor arii metropolitane dezvoltate, în contrapondere cu multe alte regiuni afectate de procesul periferizării economice. Prin urmare, regiunile „învingătoare" sunt cele unde sunt localizate centrele urbane mari, iar „pierzătoare" sunt zonele non-metropolitane, periferiile rurale și spațiile dezindustrializate.

România?

Începând cu secolul al XIX-lea România s-a individualizat ca o semi-periferie a Occidentului, liberalizarea comerțului după Pacea de la

Adrianopol (1829) transformând țara noastră într-un important exportator de cereale pentru țările industriale din vestul Europei[3]. În mod cert, structura capitalistă a Vechiului Regim românesc a fost mai complexă. Ceea ce este esențial, însă, se referă la faptul că relațiile de producție, stabilite în urma consolidării țării ca mare producător de cereale, cu latifundiari (boieri) ce aveau în posesie cea mai mare parte a terenurilor agricole, au perpetuat o clasă țărănească substanțială[4]. Transformările economice din perioada comunistă (1947-1989), cu amplul proces de industrializare, schimbă mult structura socială a țării. Cu toate acestea, la finalul acoladei comuniste, aproape jumătate din populația țării (un procent de aproximativ 45%) locuia încă în mediul rural. Naționalizarea terenurilor agricole (colectivizarea) a creat o formă particulară de economie rurală, spre exemplu, colectivismul agrar și micile servicii legate de acest tip de exploatare agricolă. După 1989, împroprietărirea țăranilor va duce către un alt tip de agricultură, cea de subzistență. Apariția fermierilor agricoli a fost greoaie și este încă limitată spațial. Liberalizarea economiei românești și importul masiv de produse agricole cultivate în regim latifundiar i-a ruinat și mai mult pe producătorii agricoli autohtoni, așa că mica agricultură de subzistență și migrația – internă și externă – au devenit soluțiile de avarie pentru populația țărănească, dar și pentru locuitorii orașelor dezindustrializate.

Orașele mari, în schimb, au crescut economic. Centrele urbane din Transilvania și din Banat (Brașov, Cluj-Napoca sau Timișoara) au înregistrat valori mari ale dezvoltării economice. Nu este cazul orașelor din sud și est (Craiova, Iași, Ploiești etc.), creșterea economică a acestora fiind modestă (Benedek et al. 2022).

În aceste cadre, este cât se poate de clar că, din punct de vedere economic, există mai multe Românii. România urbană nu-i totuna cu România rurală, după cum nici România orașelor nu este uniformă. Așezările urbane mici și medii sunt mult diferite de orașele mari. Dezindustrializarea le-a transformat pe majoritatea orașelor mijlocii și mici în localități ruinate economic. Sunt acele localități care se constituie în bazine de migrație domestică și externă pentru populația activă de la noi.

[3] În mod sigur discuția este mult mai amplă. Pentru mai multe detalii despre economia capitalistă a României post-feudale, vezi Ban (2014) și Chirot (2002).

[4] În 1930, 78,2% din populația ocupată a României era formată din agricultori, procentul muncitorilor industriali fiind puțin peste 7% (Gusti 1938, 155).

Să luăm un exemplu concret, orașele monoindustriale, cele care au suferit cel mai mult în perioada post-1989. Într-un studiu de geografie economică (Dumitrescu 2008) se arată cum cele 51 de orașe monoindustriale, localizate în toate regiunile țării, din Transilvania (Agnita, Cavnic, Câmpia Turzii), Banat (Bocșa, Reșița), Oltenia (Balș, Brezoi, Motru), Muntenia (Câmpina, Turnu Măgurele), până în Dobrogea (Năvodari) sau Moldova (Buhuși, Roznov), s-au prăbușit economic. Practic, odată cu dezindustrializarea s-au diluat și locurile de muncă din aceste așezări. În intervalul 1990-2002, numărul salariaților industriali din aceste orașe monoindustriale a scăzut: de la 460.111 în 1990, la 360.377 în 1994 și 193.567 în 2002 (Dumitrescu 2008, 156-158), o scădere de aproape 60% în cei 12-13 ani postcomuniști. Oare câți salariați mai sunt acum în aceste orașe?[5]

Destinul economic al orașelor mici nu este roz nicăieri în fostele spații postcomuniste. Desigur că între țările europene sunt diferențe în ceea ce privește orașele mici și medii. Literatura spune că polii de creștere economică sunt dați de orașele mari, noile citadele cum le numește geograful francez Guilluy (2019), iar centrele urbane mici rămân în urmă (Lang et al. 2015). Un *lamentatio*-cântec estonian din 2008 deplânge soarta acestor mici centre urbane dezindustrializate, „Deprimantele orășele estoniene" (*Depressive Estonian small towns*), invocându-se: „Există un sport favorit al disperării" (*there's a favourite sports of desperation*) – Raagmaa (2015).

Globalizarea din ultimele decade contribuie, pe de o parte, la dezvoltarea economică generală, iar, pe de altă parte, urmare a concentrării capitalului în zona marilor orașe, deșertifică economic regiunile periferice din Europa Centrală și de Est (Raagmaa 2015). Paradigma europeană a polilor de dezvoltare este rezultatul logic şi inevitabil al transformării economice și globalizării (Lang și Török 2017). Transpus realității românești contemporane, fluxurile globale de capital iau forma investițiilor străine directe, iar acestea vizează doar anumite spații. Sunt favorizate zonele urbane cu centre universitare importante, racordate la marile rețele de transport, cu servicii dezvoltate. Toate acestea sunt privilegiate de capitalul flotant. Sunt ignorate zonele periferice, Moldova și Oltenia fiind exemplele clasice de regiuni istorice sărace, din cauza (i) decalajului istoric, (ii) a politicilor economice capitaliste de după căderea comunismului și (iii) a deficitului de capital străin din România postcomunistă (**Tabelul 1**).

[5] Privind evoluția postcomunistă a orașelor mici, vezi și Bănică et al. (2013) și Ianoș (2021).

Tabelul 1. Investițiile Străine Directe (ISD) pe regiuni

Regiuni	București-Ilfov	Nord-Est Moldova	Sud-Vest Oltenia	Sud-Est Dobrogea
ISD – regiuni	60	2,3	3	4,9

Sursa datelor: Georgescu (2018, 283)

La sfârșitul anului 2022, Investițiile Străine Directe (ISD) au fost predominant concentrate în regiunea de dezvoltare București – Ilfov (62,7%), apoi în regiunea Centru (8,7%) și în regiunea Vest (7,1%). Nivelurile cele mai scăzute ale investițiilor străine au fost înregistrate de regiunile Nord-Est (2,9%) și Sud-Vest – Oltenia (1,9%) – vezi **Tabelul 2**.

Tabelul 2. Investițiile Străine Directe (ISD) pe regiuni

Regiunea	Valoare (milioane euro)	Pondere în total ISD (%)
Total	107.944	100,0
București-Ilfov	67.677	62,7
Centru	9.390	8,7
Vest	7.643	7,1
Sud-Muntenia	7.150	6,6
Nord-Vest	7.052	6,5
Sud-Est	3.904	3,6
Nord-Est	3.107	2,9
Sud-Vest – Oltenia	2.021	1,9

Sursa datelor: BNR 2023

Subsecvent, nivelul de trai este corelat cu aceste investiții regionale. Spre exemplu, în 2022 nivelul de trai din regiunea București-Ilfov a ajuns la 177% din media Uniunii Europene – UE (conform PIB/cap de locuitor la paritatea puterii de cumpărare). Este urmat de regiunile de dezvoltare Vest (78% din media UE), Centru (71%) și Nord-Vest (70%). Cele mai sărace sunt regiunile Sud-Est (60%), Sud Muntenia și Sud-Vest – Oltenia (57%) și Nord-Est (46%) – Eurostat 2024.

Distribuția județeană a câștigului salarial mediu net este rezultatul acestor diferențe în ceea ce privește investițiile economice inegale. Spre exemplu, câștigul salarial mediu net (**Figura 1**) din București, 4.068 lei în 2019, este aproape dublu față de cel din județele Harghita și Teleorman (2.349 și 2.360 lei).

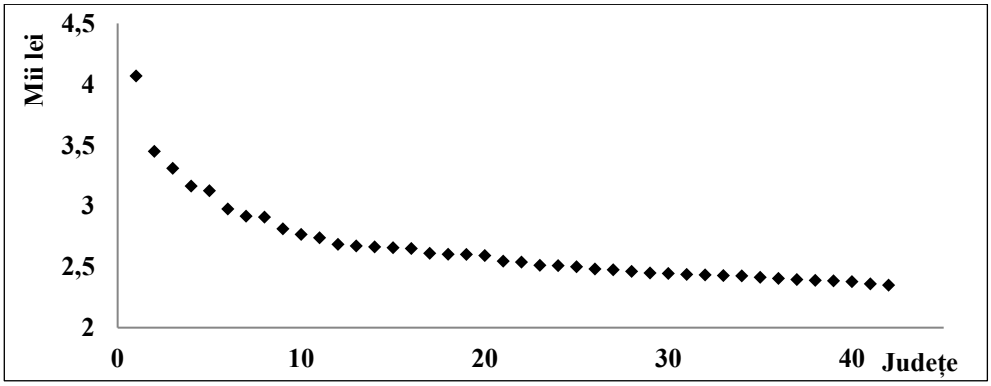

Figura 1. Dinamica câștigului salarial mediu net (2019)[6] (Sursa datelor: INSSE 2022)

Inegalități sunt nu doar între regiuni, ci și între categoriile sociale. Urmare a politicilor economice neoliberale, cei 50% de la bază regresează (de la 25,1% din venituri înainte de taxare în anul 1989 la 15,3% în 2018), iar cei mai afluenți 1% au prosperat (5,9% în 1989 și 13,7% în 2018). Practic, în prezent, 1% dintre cei mai bogați români acumulează venituri într-un procent similar cu cei 50% de la bază (**Figura 2**). După taxare, starea generală nu este una mai bună (**Figura 3**).

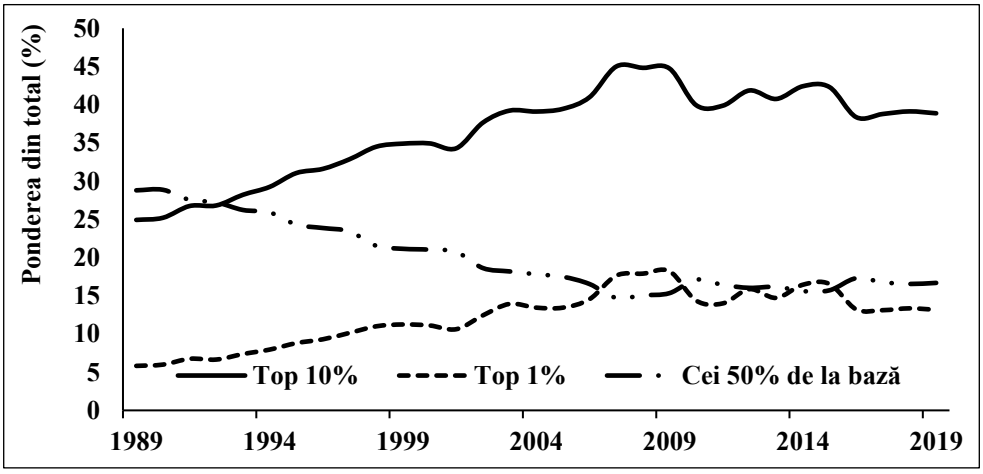

Figura 2. Inegalitatea veniturilor înainte de taxare, 1989-2019 (Sursa datelor: WID 2022)

[6] Ordonarea județelor pe axa Ox este următoarea: București, Cluj, Timiș, Ilfov, Iași, Sibiu, Brașov, Argeș, Prahova, Dolj, Mureș, Olt, Giurgiu, Alba, Gorj, Constanța, Arad, Bacău, Galați, Tulcea, Sălaj, Călărași, Dâmbovița, Satu Mare, Botoșani, Vaslui, Mehedinți, Caraș-Severin, Buzău, Suceava, Maramureș, Ialomița, Brăila, Hunedoara, Vâlcea, Bistrița-Năsăud, Neamț, Vrancea, Bihor, Covasna, Teleorman și Harghita.

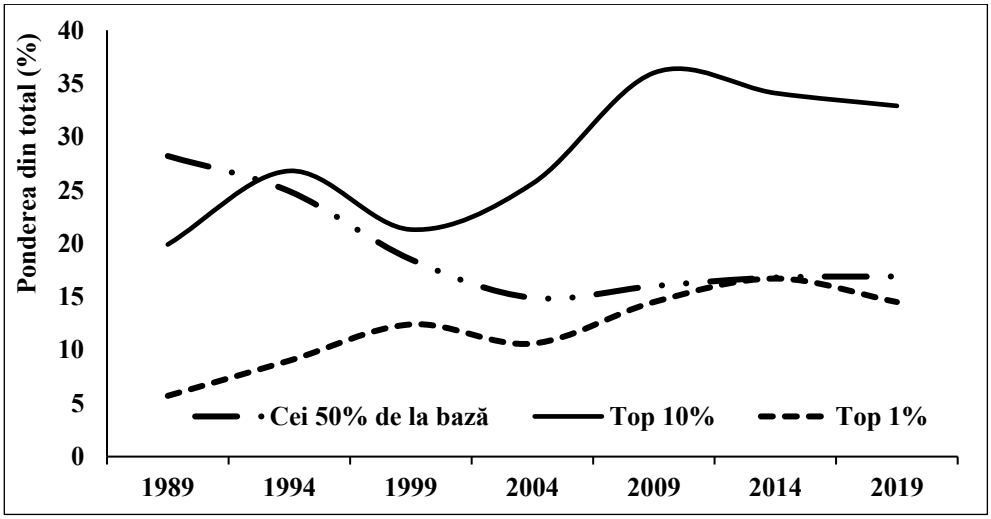

Figura 3. Inegalitatea veniturilor după taxare, 1989-2019 (Sursa datelor: WID 2022)

Urmare a inegalităților crescânde din ultima vreme, impozitul progresiv, inclusiv pentru proprietăți și moșteniri, este unul unanim acceptat de majoritatea statelor dezvoltate. Spre exemplu, din cele 19 țări ale zonei euro, doar Estonia și Lituania folosesc sistemul cotei unice (Georgescu 2018). Dar și cetățenii României sunt favorabili unui asemenea sistem de impozitare. Conform unui sondaj realizat de *Ipsos Global Advisor*, 78% dintre cetățenii chestionați la nivel mondial au fost de acord că bogații trebuie să fie taxați mai mult, scorul României (de 81%) fiind peste această medie (IGA 2022).

Ca într-un șir al cauzalităților, migrația este dependentă de aceste decalaje economice dintre țări și regiuni. Oamenii au tendința să emigreze când nu le place locul în care trăiesc, când acolo nu sunt locuri de muncă sau nivelul salariilor este foarte mic. Fără politici comune europene în materie de fiscalitate sau de reducere a inegalităților (Piketty 2021), migrația forței de muncă dinspre est spre vest este una cât se poate de logică. Peste 3,5 milioane de români au migrat în țările Vestului european, afectând serios segmentul populației active din țară (**Tabelul 3**). Cifrele exacte sunt greu de cuantificat, pentru că foarte mulți se încadrează în categoria migrantului circular, acel migrant flotant care nu se stabilește în locul în care el muncește (temporar), ci pendulează între localitatea de baștină și locurile temporare de muncă.

Tabelul 3. Migrația forței de muncă – % din total populație activă (2016)

Țara	România	Polonia	Cehia	Ungaria	Slovacia
Migrație	38	26	18	13	12

Sursa datelor: Georgescu (2018, 80)

Exemplele de mai sus indică simplu că inegalitatea (economică, socială etc.) a fost și continuă să rămână o componentă esențială în societățile contemporane, inclusiv în România. În cazul țării noastre putem vorbi de o dublă periferizare. Suntem o (semi)periferie economică în raport cu țările capitalismului central (Europa de Vest), iar regiunile sărace din sud-vest și est (Oltenia și Moldova) sunt la rândul lor periferii în cadrul (semi)periferiei România – o periferizare la pătrat (Popescu et al. 2021).

În continuare, după o succintă clarificare metodologică, în capitolul următor vom analiza opiniile românilor despre libertate/egalitate, libertate/siguranță, bogăție/sărăcie sau starea de mulțumire/nemulțumire.

Metodologie

Datele folosite de noi provin dintr-un sondaj pe teme socio-politice, conform unei metodologii elaborate de Friedrich Ebert Stiftung (FES), iar chestionarul a fost aplicat de CCSAS în intervalul 21 octombrie-6 decembrie 2021. Eșantionul a fost unul stratificat (inclusiv pe criteriile de gen și vârstă), multistadial, nivel urban și rural, proporțional pentru populația studiată la nivel național. Metoda de aplicare a chestionarelor a fost cea a anchetei telefonice asistate de calculator – CATI (Computer-Assisted Telephone Interviewing), iar tipul eșantionului a fost probabilist simplu, de tip RDD (random digital dialing). Durata medie de aplicare a chestionarului a fost între 16 și 18 minute, iar la chestionar au răspuns un număr de 3.666 de persoane.

Pentru analiza noastră am selectat un număr de patru întrebări:

(1) Majoritatea oamenilor consideră atât libertatea, cât și egalitatea ca fiind importante. Dacă ar trebui să alegeți între ele, care ar fi mai importantă?

(2) Majoritatea oamenilor consideră atât libertatea, cât și siguranța ca fiind importante. Dacă ar trebui să alegeți între ele, care ar fi mai importantă?

(3) În orice societate unii oameni se consideră bogați, alții se consideră săraci. Dvs. unde vă situați pe următoarea scală?

(4) Cât de mulțumit sunteți în general de felul în care trăiți?

Datele au fost calculate la nivel general, dar și pe distincția urban versus rural și în funcție de regiunile de dezvoltare, tocmai pentru a observa în ce măsură există diferențe spațiale.

Analiza datelor

> *...am simțit foarte de timpuriu că pe lume există un bun mai de preț decât viața, mai dulce decât fericirea, libertatea.*
>
> Nikos Kazantzakis, *Raport către El Greco*

Prima întrebare din chestionar la care vom face referire este cea referitoare la libertate versus egalitate („Majoritatea oamenilor consideră atât libertatea, cât și egalitatea ca fiind importante. Dacă ar trebui să alegeți între ele, care ar fi mai importantă?").

Libertatea, egalitate? Ce preferă oamenii? Poate își doresc mai multă egalitate? Sau, urmare a experienței din comunismul autohton, sunt înclinați să dea întâietate libertății? La nivel național, urban versus rural și regional există o anumită consecvență a răspunsurilor.

La nivel național, o majoritate covârșitoare alege libertatea în detrimentul egalității (**Figura 4**).

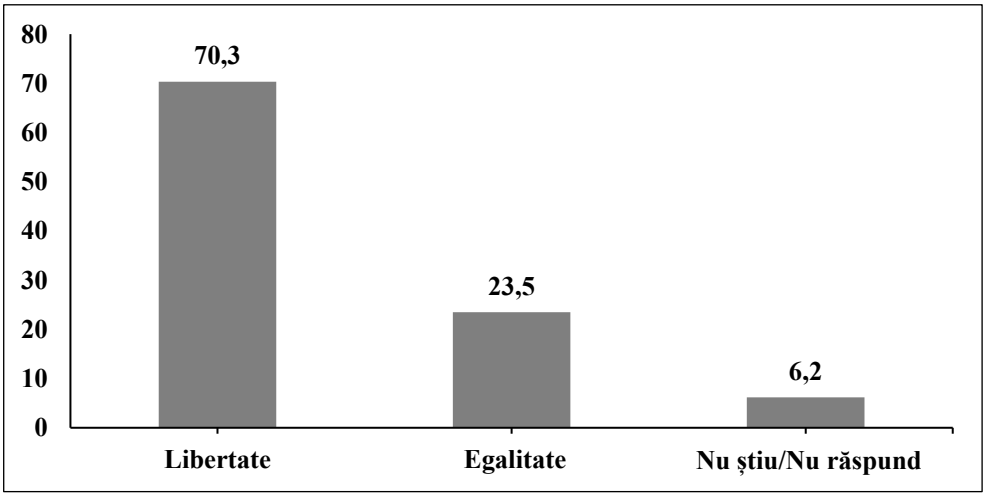

Figura 4. Distribuția procentuală a răspunsurilor la întrebarea despre libertate și egalitate

În funcție de distincția urban-rural, diferențele sunt mici, nesemnificative: 72,4% și 22,5% în urban pentru libertate-egalitate și 67,7% și 24,7% în rural[7].

Nici în profil regional diferențele nu sunt mai mari. Desigur, în ceea ce privește cei care aleg libertatea, valoarea procentuală cea mai mare este în regiunea București-Ilfov (78,1%), iar cea mai mică în Sud-Vest – Oltenia (65,1%) – **Figura 5**.

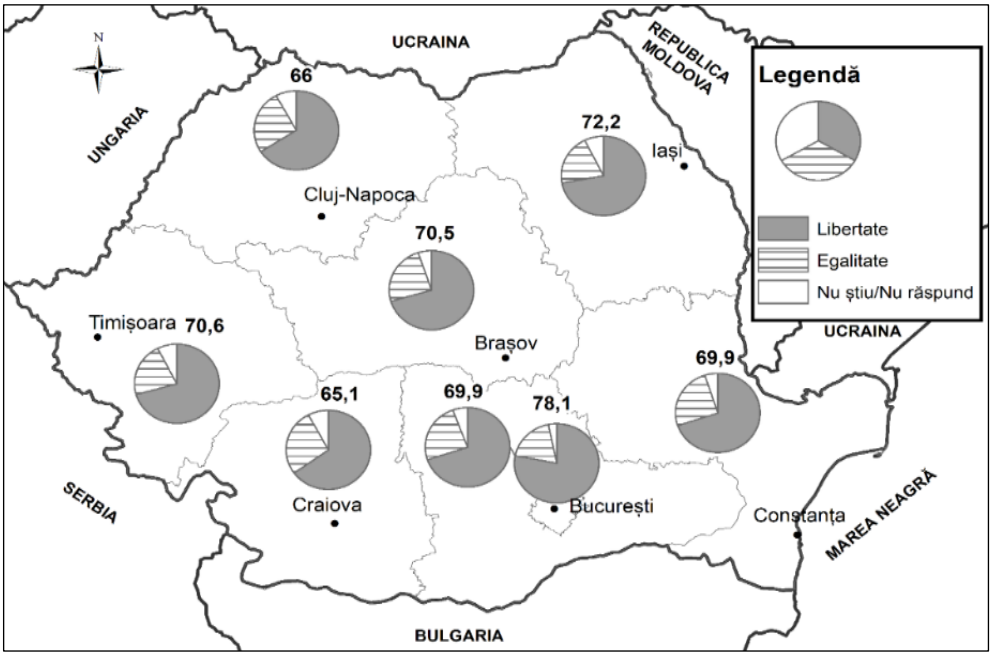

Figura 5. Distribuția în funcție de regiunile de dezvoltare a răspunsurilor (%) la întrebarea despre libertate și egalitate

La a doua întrebare, libertății i se opune termenul de siguranță („Majoritatea oamenilor consideră atât libertatea, cât și siguranța ca fiind importante. Dacă ar trebui să alegeți între ele, care ar fi mai importantă?").

Răspunsurile sunt aici total diferite față de cele de la prima întrebare: siguranța ia locul libertății. La nivel național, 69,5% dintre respondenți preferă siguranța și doar 26,9% libertatea. Cei din mediul rural vor un pic

[7] Restul până la 100% îl reprezintă categoria celor care au răspuns că nu știu sau nu au răspuns. În continuare toate calculele vor include și această categorie „Nu știu/Nu răspund".

mai multă siguranță decât cei din urban (67,1% – siguranță și 29,5% – libertate în urban versus 72,5% – siguranță și 23,7% – libertate în rural).

În profil regional diferențele sunt ceva mai mari, dar per ansamblu, siguranța este net preferată în detrimentul egalității. Spre exemplu, referitor la libertate, între regiunea București-Ilfov și Sud-Vest-Oltenia este o diferență de 17,4 puncte procentuale (39,7% pentru București-Ilfov și 22,3% pentru Sud-Vest-Oltenia). Diferența este ceva mai mică în ceea ce privește siguranța – București-Ilfov versus Sud-Muntenia (**Figura 6**).

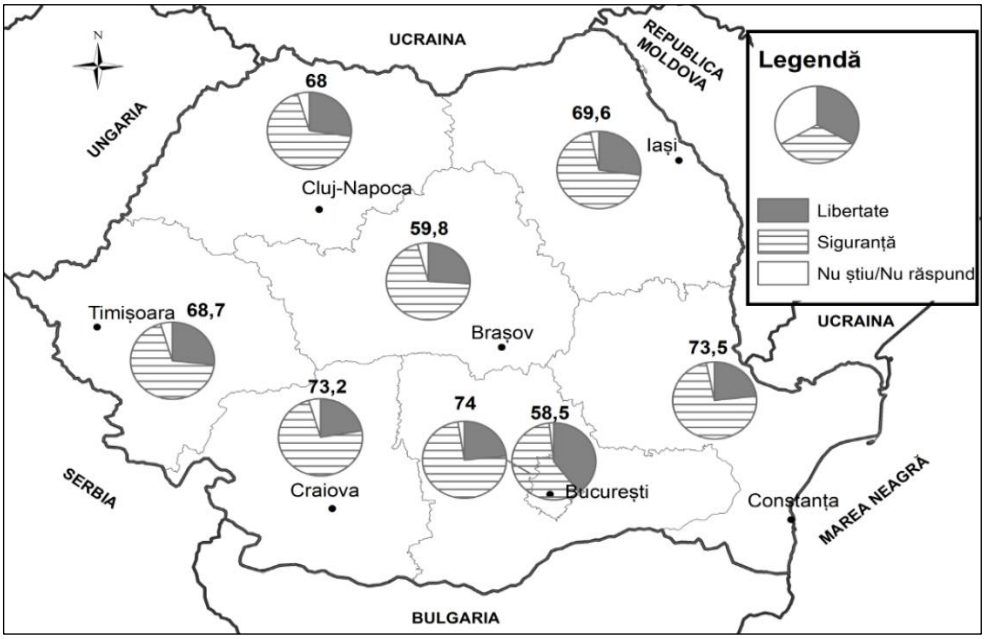

Figura 6. Distribuția în funcție de regiunile de dezvoltare a răspunsurilor (%) la întrebarea despre libertate și siguranță

Cum interpretăm aceste date? După mai mult de trei decenii de discurs împotriva valorilor egalitar-colectiviste, bunăoară comunismul autohton ar fi fost un exemplu de nivelare economică a societății, este logic ca oamenii să prefere mai mult libertatea și mai puțin egalitatea. Individualismul liberal, fiecăruia după merit și competențe, îi face chiar și pe cei care se declară săraci să prefere libertatea egalității. Pe o scară de la 1-10, unde 1 înseamnă sărac și 10 bogat, sunt 319 din 3.666 de persoane care aleg 1 și se declară săraci – un procent de 8,70%. Sunt practic cei mai săraci dintre cei care se declară săraci. Și totuși... Dintre aceștia, 224 aleg libertatea (70,2%) și doar 76 egalitatea (23,8%).

Se întâmplă invers la libertate versus siguranță. Sunt doar 66 de persoane (20,7%) din cei mai săraci care aleg să opteze pentru libertate și 239 (74,9%) care vor mai multă siguranță. Privind aceste date statistice și distribuția lor național-regională relativ uniformă, putem spune că oamenii refuză o societate care pune egalitatea în fața libertății, dar nu acceptă să trăiască într-o colectivitate care nu oferă siguranță. Într-o lume din ce în ce mai inegală, cu diferențe mari între clasele sociale și în profil regional, oamenii vor să se simtă în siguranță. Or, o anumită securitate economică nu se poate obține fără politici redistributive, fără ca raportul muncă-capital să fie unul echilibrat.

Următoarele două întrebări la care vom face referire sunt cele despre cum se percep românii pe ei înșiși, i.e. bogați sau săraci, pe o scară de la 1 la 10 („În orice societate unii oameni se consideră bogați, alții se consideră săraci. Dvs. unde vă situați pe următoarea scală?") și cea care privește gradul de mulțumire/nemulțumire („Cât de mulțumit sunteți în general de felul în care trăiți?").

La prima, pentru o analiză coerentă, am separat plaja răspunsurilor după cum urmează:

(i) Pe cei care au răspuns 1, 2 sau 3 i-am considerat că sunt cei ce care se autoevaluează săraci.

(ii) Răspunsurile 4, 5, 6 și 7 le-am plasat la categoria clasei de mijloc, cei medii.

(iii) În fine, pe cei care au ales 8, 9 și 10 considerăm că se declară bogați.

La nivel național, din cele 3.666 de răspunsuri, 16,4% se consideră săraci, 72,2% mediu, iar 9,1% sunt bogați. Sunt și 82 (2,2%) de persoane cu non-răspuns sau au spus că nu știu cum să-și evalueze situația economică.

În funcție de distincția urban/rural, cei care se consideră săraci sunt mai mulți, evident, în rural, 20% față de 13,5% în urban.

Sunt și diferențe regionale: cei mai săraci se consideră românii din regiunile Sud-Est și Sud (valori procentuale de peste 20), iar cei de mijloc sunt consistenți procentual în regiunile București-Ilfov (77,2%) și Nord-Vest (76,2%) – **Tabelul 4**, ceea ce este în concordanță cu datele generale privind dezvoltarea generală din România.

Poate neașteptat pentru unii, românii din regiunea Vest se consideră mai săraci (18,3%) decât cei din Nord-Est (17,9%). Diferența nu e mare, dar, având în vedere că în regiunea estică sunt localizate unele din cele mai sărace diviziuni administrative din UE, spre exemplu, județele Vaslui și Botoșani, procentele pot părea surprinzătoare. Însă, atâta vreme cât în regiunea de dezvoltare Vest sunt localizate două județe în declin economic, Caraș-Severin și Hunedoara, cu multe orașe foste monoindustriale acum deșertificate economic (orașele miniere din Valea Jiului, Călan, Hunedoara – în județul Hunedoara, Anina, Bocșa, Moldova Nouă, Oravița – în Caraș-Severin), opiniile cetățenilor privitoare la sărăcie nu trebuie să mire pe nimeni.

Tabelul 4. Cum se consideră românii: distribuția regională a răspunsurilor (%)

	Săraci	**Mediu**	**Bogați**	**NȘ/NR**
București-Ilfov	9,8	77,2	10,7	2,3
Centru	13,9	72,6	11,1	2,3
Nord-Est	17,9	71,8	8,2	2,0
Nord-Vest	10,6	76,2	10,9	2,3
Sud	20,6	68,8	7,5	3,1
Sud-Est	21,0	71,4	6,3	1,3
Sud-Vest	18,2	70,4	8,4	3,0
Vest	18,3	69,5	10,8	1,3

Cu privire la cât de mulțumiți sunt românii de felul în care trăiesc, similar întrebării precedente, am separat trei categorii: (i) cei care se declară deloc mulțumiți sau nu prea mulțumiți, (ii) cei destul de mulțumiți și (iii) cei foarte mulțumiți.

La nivel național, unul din trei români (33,9%) se declară deloc mulțumiți sau nu prea mulțumiți de felul în care trăiesc. Procentul este mai mare în rural (38,2%) și mai mic în urban (30,6%). Teritorial, cei mai nemulțumiți sau nu prea mulțumiți de felul în care trăiesc se declară cei din regiunile de dezvoltare Sud și Sud-Vest, iar destul de mulțumiți sunt cei din regiunile Nord-Vest și București-Ilfov (**Tabelul 5**). Nu întâmplător, București și Cluj-Napoca, cele mai dinamice orașe românești din punct de vedere economic, sunt localizate în aceste regiuni.

Tabelul 5. Gradul de mulțumire/nemulțumire față de felul în care trăiesc: distribuția regională a răspunsurilor (%)

	Deloc mulțumit/ Nu prea mulțumit	Destul de mulțumit	Foarte mulțumit	NȘ/NR
București-Ilfov	23,7	59,8	16,2	0,2
Centru	29,0	57,5	13,5	0,0
Nord-Est	34,4	54,8	10,4	0,4
Nord-Vest	24,8	60,8	14,4	0,0
Sud	42,6	49,2	7,9	0,4
Sud-Est	38,6	51,6	9,3	0,4
Sud-Vest	41,5	47,3	10,6	0,5
Vest	36,1	51,2	12,1	0,5

Per ansamblu, valorile sunt mari, iar acestea sunt cumva similare cu cele prezentate de Eurostat. Spre exemplu, procentul persoanelor aflate în risc de sărăcie și excluziune socială a fost de 44,5% în 2015, diminuându-se cu câteva procente în anii din urmă (34,4% în 2021). La acest capitol, România ocupă prima poziție în clasamentul țărilor din Uniunea Europeană, fiind depășită de vecina de la sud, Bulgaria, cu valori procentuale de 43,3% în 2015 și 31,7% în 2021 (Eurostat 2022).

Datele prezentate mai sus indică cât se poate de clar faptul că există diferențe economice atât între categoriile sociale, dar și în profil regional. Spre exemplu, din cele 1.244 de persoane care se declară deloc mulțumite sau nu prea mulțumite de felul în care trăiesc, 511 (41,1%) au absolvit doar gimnaziul sau o școală profesională, 547 (44,0%) liceul sau o școală postliceală și 186 (15,0%) au o diplomă de licență, master sau doctorat. Similar, din cei 1.058 deloc mulțumiți sau nu prea mulțumiți de felul în care trăiesc și care nu au studii universitare (licență, master sau doctorat), 517 (adică aproape jumătate) locuiesc în regiuni istoric sărace (Sud-Vest – Oltenia, Sud – Muntenia sau Nord-Est – Moldova) – **Tabelele 6 și 7**.

Tabelul 6. Gradul de mulțumire/nemulțumire față de felul în care trăiesc: distribuția răspunsurilor în funcție de nivelul de educație

Deloc mulțumit/Nu prea mulțumit	Gimnaziu	Liceu/școală profesională	Licență/masterat/doctorat
1.244	511 (41,1%)	547 (44,0%)	186 (15,0%)

Tabelul 7. Regiunea geografică pentru cetățenii care se declară deloc mulțumiți sau nu prea mulțumiți de felul în care trăiesc și care au absolvit doar gimnaziul sau liceul/școală profesională

Regiunea	**Număr persoane**	**Procent**
Total	1.058	100
București-Ilfov	61	5,8
Centru	104	9,8
Nord-Est	167	15,8
Nord-Vest	98	9,3
Sud-Muntenia	208	19,7
Sud-Est	161	15,2
Sud-Vest	142	13,4
Vest	117	11,1

Iată cum școala și locul geografic în care trăiesc oamenii se constituie în bariere pentru ceea ce înseamnă o anumită stare de normalitate și decență economică. Este nevoie de cheltuieli în educație, dar și de investiții regionale care să genereze ceea ce se numește convergența economică. Numai că resursele alocate în educație și în cercetare sunt din ce în ce mai mici, adesea sub valorile procentuale din PIB ale unor țări subdezvoltate (Giugăl și Secăreanu 2022). Mult clamata convergență economică nu este o realitate nici a politicilor europene, nici a celor naționale. Ca într-un scenariu de tip *cargo cult*, se așteaptă cu sufletul la gură încărcătura economică a investițiilor străine. Numai că acestea se lasă așteptate tocmai în regiunile slab dezvoltate, în rural etc. Suntem într-un cerc vicios, iar comparația României cu țările Vestului european nu are sens. România nu a fost și nu va fi o țară parte a capitalismului central. Ce poate ea și trebuie să facă este tocmai să-și schimbe politicile statului, în special cele economice, unele care, în acest moment, favorizează capitalul în detrimentul muncii, acestea fiind responsabile pentru multiplele inegalități din societatea românească contemporană.

Concluzii

În lumea modernă, problema inegalităților și cea a redistribuirii se află la baza conflictului politic – axa stânga versus dreapta (Piketty 2014). S-a scris apăsat că inegalitatea nu este doar economică și tehnologică, ea este ideologică și politică. Țările din Europa de Est, cele integrate în Uniunea

Europeană, unde nu sunt puse în practică politici comune de fiscalitate și de reducere a inegalităților, sunt cumva *de facto* determinate să devină cvasiparadisuri fiscale (Piketty 2021). În lipsa unor politici coerente de reducere a diferențelor economice teritoriale, inegalitățile endemice în lumea capitalistă tind să se adâncească dacă deciziile politico-ideologice nu vin în logica unei legislații menite să aplatizeze distincțiile generate de economia de piață.

Datele analizate în cazul României spun o poveste universală: într-o societate contemporană tot mai inegală, cu o proporție semnificativă a celor care se declară săraci, deloc mulțumiți și nu prea mulțumiți de felul în care trăiesc, oamenii nu doresc să trăiască în comunități și spații care nu le oferă siguranță. Apreciază libertatea, dar, în opinia lor, siguranța este mai importantă decât libertatea.

Spațial, vechile distincții dintre regiunile slab dezvoltate și cele mai prospere se păstrează. Și acum, și în secolul XX, anumite județe din nord-estul (Botoșani, Vaslui sau Vrancea) și sud-vestul țării (Dolj și Olt) sunt mai sărace comparativ cu regiunea București-Ilfov sau anumite județe din Transilvania (spre exemplu, Cluj și Sibiu). Datele prezentului chestionar re-confirmă aceste diferențe regionale. Și dacă românii cred că statul ajută mult bogații (84%), iar cei care sunt săraci își datorează condiția tocmai faptului că vin din familii sărace (42%), nu trebuie să ne mire faptul că peste trei pătrimi dintre români sunt de acord ca aceia care au venituri mai mari trebuie să plătească un impozit mai mare. Cu decenii în urmă, Polanyi (2013) scria că piețele trebuie să fie reglementate social și politic, iar sacralizarea lor nu poate duce decât la exacerbarea tensiunilor naționaliste și identitare. Cu inegalitățile mai vechi și mai noi, unele generate de piețele dereglementate (neoliberalismul ultimilor decenii), anumite tendințe naționalist-excesive și-au făcut și își fac în continuare loc în societate. Semințele au fost demult aruncate, iar asemenea evoluții politice se întâlnesc pe tot cuprinsul Europei. Prin urmare, știm care-i starea lucrurilor și știm ce-și doresc oamenii.

Lefebvre (1991) scria că atunci când spațiul concret, cel în care cetățenii își trăiesc viața de zi cu zi, nu este satisfăcător perceput, ei bine, atunci oamenii vor ridica vocea împotriva stării de fapt. Ideal, în cazul unei bune guvernări, nemulțumirile oamenilor vor conduce la schimbări ale politicilor publice. Datele prezentate de noi aici se constituie ca o voce comună a oamenilor ridicată împotriva *status quo*-ului actual. Dar este elita

conducătoare capabilă să implementeze tocmai acele politici pentru cei mulți și nu doar pentru cei puțini? Sau mai degrabă suntem într-un cerc vicios, iar „fondul economic hotărăște formele politico-juridico-sociale și nu viceversa" (Dobrogeanu-Gherea 1910, 2)? Cauzalitatea circulară și cumulativă, descrisă de economistul suedez Gunnar Myrdal, acumulează bogăția în spațiile dezvoltate, care devin tot mai prospere, iar regiunile sărace fie stagnează, fie intră în declin (Myrdal, 1957). Este oare aceasta o lege universală și nimic nu mai este de făcut în această logică? Politicile redistributive de după 1945 au creat în Europa de Vest statul bunăstării, economii-lume care au generat prosperitate pentru tot mai mulți cetățeni și au consolidat o clasă de mijloc solidă. Odată abandonată, dezvoltarea regională keynesiană a lăsat loc neoliberalismului, financializării, masivei dezindustrializări, ceea ce a dus la declinul unor regiuni, nu doar în România, dar chiar și în țările capitalismului central. S-a scris că proiectul construirii unui capitalism etic și drept este unul quijotesc și, prin urmare, trebuie abandonat (Harvey 2010). Iată de ce, a ne întreba ce e de făcut devine o întrebare legitimă și de maximă actualitate.

Bibliografie

BAN, Cornel, ADASCALITEI, Dragos. 2022. „The FDI-led Growth Models of the East-Central and South-Eastern European Periphery". În *Diminishing Returns: The New Politics of Growth and Stagnation*, ed. de Mark Blyth, Jonas Pontusson, Lucio Baccaro. Oxford: Oxford University Press, pp. 189-210.

BAN, Cornel, VOLINTIRU, Clara. 2021. „A Tale of Two Peripheries: The Euro Accession in Bulgaria and Romania". În *The Political Economy of the Eurozone in Central and Eastern Europe. Why In, Why Out?*, ed. de Krisztina Arató, Boglarka Koller și Anita Pelle. London: Routledge, pp. 255-274.

BAN, Cornel. 2014. *Dependență și dezvoltare: economia politică a capitalismului românesc*. Traducere de Ciprian Șiulea. Cluj-Napoca: Tact.

BĂNICĂ, Alexandru, ISTRATE, Marinela, TUDORA, Daniel. 2013. „(N)ever Becoming Urban? The Crisis of Romania's Small Towns". În *Peripheralization*, ed. de A. Fischer-Tahir și Matthias Naumann. Wiesbaden: Springer VS, pp. 283-301.

BEAVERSTOCK, Jonathan V., SMITH, Richard G., TAYLOR, Peter J. 2000. „Geographies of Globalization: United States Law Firms in World Cities". *Urban Geography*, vol. 21, nr. 2, pp. 95-120.

BENEDEK, József, URSU, Cosmina-Daniela, VARVARI, Ștefana. 2022. „Growth Pole Policy's Induced Development and Spatial Inequalities in the Metropolitan

Areas of Romania – A Critical Assessment". *Tér és Társadalom*, vol. 36, nr. 3, pp. 47-67.

BLUESTONE, Barry, HARRISON, Bennett. 1982. *The Deindustrialization of America*. New York: Basic Books.

BNR. 2023. *Investițiile străine directe în România în anul 2022*. https://www.bnro.ro/page.aspx?prid=23217. Accesat în 21 august 2024.

CHIROT, Daniel. 2002. *Schimbarea socială într-o societate periferică. Formarea unei colonii balcanice*. Traducere și postfață de Victor Rizescu. București: Corint.

DOBROGEANU-GHEREA, Constantin. 1910. *Neoiobăgia. Studiu economico-sociologic al problemei noastre agrare*. București: Socec.

DUMITRESCU, Bianca. 2008. *Orașele monoindustriale din România între industrializare forțată și declin economic*. București: Editura Universitară.

EUROSTAT 2022. *Persons at Risk of Poverty or Social Exclusion by Age and Sex*, 17 decembrie. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ilc_peps01n/default/table?lang=en. Accesat în 21 august 2024.

EUROSTAT. 2023. *GDP per capita, Consumption per capita and Price Level Indices*, 2 ianuarie. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=GDP_per_-capita,_consumption_per_capita_and_price_level_indices. Accesat în 30 august 2024.

EUROSTAT. 2024. *Gross Domestic Product (GDP) at Current Market Prices by NUTS 3 Region*. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/nama_10r_3gdp/default/-table?lang=en. Accesat în 21 august 2024.

GARCIA-CASTRO, Juan Diego, GARCÍA-SÁNCHEZ, Efraín, MONTOYA-LOZANO, Mar, RODRÍGUEZ-BAILÓN, Rosa. 2021. „The Perception of Economic Inequality in Everyday Life: My Friends with the Most and Least Money". *Asian Journal of Social Psychology*, vol. 25, nr. 1, pp. 20-34.

GEORGESCU, Florin. 2018. *Capitalul în România postcomunistă*, I-III. București: Editura Academiei Române.

GEORGESCU, Florin. 2021. *Capitalism și capitaliști fără capital în România*, I-II. București: Editura Academiei Române.

GIUGĂL, Aurelian, SECĂREANU, George. 2022. „Deși puține, grădinițele și creșele din România își reduc numărul. E timpul să dăm 6% din PIB pentru educație". *Libertatea*, 30 noiembrie. https://www.libertatea.ro/opinii/gradinitele-si-cresele-isi-reduc-numa-rul-ungaria-investeste-in-cercetare-de-trei-ori-cat-noi-e-timpul-sa-dam-6-din-pib-pen-tru-educatie-acum-4363175. Accesat în 31 august 2024.

GLEJ, Dana A., GOLDMAN, Noreen, WEINSTEIN, Maxine. 2018. „Perception has its Own Reality: Subjective versus Objective Measures of Economic Distress". *Population and Development Review*, vol. 44, nr. 4, pp. 695-722.

GUILLUY, Christophe. 2019. *Twilight of the Elites: Prosperity, the Periphery, and the Future of France*. Yale University Press: New Haven and London.

GUSTI, Dimitrie, coord. 1938. *Enciclopedia României*, vol. 1: *Statul*. București: Imprimeria Națională.

HARDOON, Deborah. 2015. „Wealth: Having It All and Wanting More". *Oxfam Issue Briefing*. https://www-cdn.oxfam.org/s3fs-public/file_attachments/ib-wealth-having-all-wanting-more-190115-en.pdf. Accesat în 31 august 2024.

HARVEY, David. 1982. *The Limits of Capital*. Oxford: Blackwell.

HARVEY, David. 2010. *The Enigma of Capital: and the Crises of Capitalism*. Oxford: Oxford University Press.

HEROD, Andrew. 1997. „From a Geography of Labor to a Labor Geography: Labor's Spatial Fix and the Geography of Capitalism". *Antipode*, vol. 29, nr. 1, pp. 1-31.

HUDSON, Ray. 1988. „Uneven Development in Capitalist Societies: Changing Spatial Divisions of Labour, Forms of Spatial Organization of Production and Service Provision, and Their Impacts on Localities". *Transactions of the Institute of British Geographers*, vol. 13, nr. 4, pp. 484-496.

IANOȘ, Ioan. 2021. „The Small Romanian Towns. From Creative Destruction to Destructive Creation and Back?". În *The Routledge Handbook of Small Towns*, ed. de Jerzy Bański. New York: Routledge, pp. 95-111.

IGA. 2018. Ipsos Global Advisor. *Attitudes Towards Socialist Ideals in the 21st Century*. https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2018-05/global_socialism_survey_final_deck_usa_05.01.18_0.pdf. Accesat în 30 august 2024.

INSSE. 2022. *TEMPO Online – INSSE*, 22 noiembrie 2022. http://statistici.insse.ro:8077/tempo-online/. Accesat în 21 august 2024.

IONESCU-HEROIU, Marcel, CRISTEA, Marius, CHINA, Andreea, VINȚAN, Adina, IRIMIA, Ioana, FRANȚ, Oana, BUTACU, Bianca, MIHĂILESCU, Grațian, MOLDOVAN, Ciprian, DOLEAN, Bogdan, SFÂRLEA, Viorela. 2019. *România metropolitană*. https://documents1.worldbank.org/curated/en/473331580296321439/-pdf/Romania-Catching-Up-Regions-Metropolitan-Romania.pdf. Accesat în 30 august 2024.

KATZ, Cindi. 2001. „Vagabond Capitalism and the Necessity of Social Reproduction". *Antipode*, vol. 33, nr. 4, pp. 709-728.

KOMORNICKI, Tomasz. 2021. „Commentary: Urban and Regional Inequalities and the Architecture of EU Cohesion Policy". În *EU Cohesion Policy and Spatial Governance*, ed. de Daniel Rauhut, Franziska Sielker și Alois Humer. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, pp. 199-206.

LANG, Thilo, HENN, Sebastian, SGIBNEV, Wladimir, ENRICH, Cornelia, eds. 2015. *Understanding Geographies of Polarization and Peripheralization Perspectives from Central and Eastern Europe and Beyond*. New York: Palgrave Macmillan.

LANG, Thilo, TÖRÖK, Ibolya. 2017. „Metropolitan Region Policies in the European Union: Following National, European or Neoliberal Agendas?". *International Planning Studies*, vol. 22, nr. 1, pp. 1-13.

LANG, Thilo. 2015. „Socio-Economic and Political Responses to Regional Polarisation and Socio-Spatial Peripheralisation in Central and Eastern Europe: A Research Agenda". *Hungarian Geographical Bulletin*, vol. 64, nr. 3, pp. 171-185.

LEFEBVRE, Henri. 1991. *The Production of Space*. Oxford: Blackwell.

LYNCH, Julia. 2020. *Regimes of Inequality: The Political Economy of Health and Wealth*. Cambridge: Cambridge University Press.

MARX, Karl. 1966. *Capitalul (vol. 1)*. București: Editura Politică.

MASSEY, Doreen. 1984. *Spatial Divisions of Labour*. London: Macmillan.

MYRDAL, Gunnar. 1957. *Economic Theory and Under-Developed Regions*. London: Duckworth.

NEUFELD, Dorothy. 2023. „Visualizing the Pyramid of Global Wealth Distribution". *Visual Capitalist*, 2 noiembrie. https://www.visualcapitalist.com /global-wealth-distribution/. Accesat în 30 august 2024.

PECK, Jamie. 2016. „Uneven Regional Development". În *The Wiley-AAG International Encyclopedia of Geography*, ed. de Douglas Richardson, Noel Castree, Michael F. Goodchild, Audrey Kobayashi, Weidong Liu and Richard A. Marston. Oxford: Wiley-Blackwell.

PIKETTY, Thomas. 2014. *Economia inegalităților*. Traducere de Cătălin Dracsineanu. Iași: Polirom.

PIKETTY, Thomas. 2021. *Capital și ideologie*. Traducere de Silvia Palade. București: Litera.

POLANYI, Karl. 2013. *Marea transformare. Originile politice și economice ale epocii noastre*. Traducere de Ciprian Șiulea. Cluj-Napoca: Tact.

POPA, Dan. 2024. „Românii alocă cei mai mulți bani pentru mâncare din UE. În 2023, cea mai mare creștere a bugetului alocat consumului s-a dus pe alimente". *Hotnews*, 10 iunie. https://hotnews.ro/romnii-aloca-cei-mai-multi-bani-pentru-mncare-din-ue-n-2023-cea-mai-mare-crestere-a-bugetului-alocat-consumului-s-a-dus-pe-alimente-914071. Accesat în 21 august 2024.

POPESCU, Claudia, SOAITA, Adriana M., PERSU, Mihaela R. 2021. „Peripherality^{squared}: Mapping the Fractal Spatiality of Peripheralization in the Danube Region of Romania". *Habitat International*, vol. 107, pp. 1-8.

RAAGMAA, Garri. 2015. „Territorial Governance and Core–Periphery Relations: The Implications of European Policy Concepts for Central and Eastern Europe". În *Understanding Geographies of Polarization and Peripheralization Perspectives from Central and Eastern Europe and Beyond*, ed. de Thilo Lang, Sebastian Henn, Wladimir Sgibnev și Cornelia Enrich. New York: Palgrave Macmillan, pp. 287-308.

ROBINSON, William I. 2020. „Global Capitalism Post-pandemic". *Race & Class*, vol. 62, nr. 2, pp. 1-11.

ROBINSON, William I., BAKER, Yousef K. 2019. „Savage Inequalities: Capitalist Crisis and Surplus Humanity". *International Critical Thought*, vol. 9, nr. 3, pp. 376-393.

SAVAGE, Michael. 2018. „Richest 1% on Target to Own Two-Thirds of All Wealth by 2030". *The Guardian*, April 7. https://www.theguardian.com/business/ 2018/apr/07/global-inequality-tipping-point-2030. Accesat în 21 august 2024.

SMITH, Neil. 2006. „The Geography of Uneven Development". În *100 Years of Permanent Revolution*, ed. de Bill Dunn, Hugo Radice. London: Pluto, pp. 180-195.

SMITH, Neil. 2008. *Uneven Development Nature, Capital and the Production of Space*. Athens: The University of Georgia Press.

TAYLOR, Peter J. 1992. „Understanding Global Inequalities: A World-System Approach", *Geography*, vol. 77, pp. 1-11.

THRIFT, Nigel. 2006. „Space". *Theory, Culture & Society*, vol. 23, nr. 2-3, pp. 139-146.

TÖRÖK, Ibolya. 2019. „Regional Inequalities in Romania before and After the EU Accession". *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, vol. 221, nr. 1. https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1755-1315/221/1/012151/pdf. Accesat în 21 august 2024.

WID. 2022. *World Inequality Database: Income Inequality, Romania, 1980-2016*. https://wid.world/country/romania/. Accesat în 30 august 2024.

Atitudini și valori legate de justiție socială și redistribuție: diferențe între clasele sociale

CRISTIAN POP | ANCA SIMIONCA

Introducere: rațiuni pentru utilizarea unei scheme de clasă

Acest capitol își propune să exploreze atitudinile și valorile legate de justiție socială și redistribuție în cadrul populației României folosind datele din cercetarea *Atitudini și valori de tip progresist în România* (Bădescu, Gog și Tufiș 2022) realizată pe un eșantion reprezentativ la nivel național (3666 de respondenți), între lunile octombrie și decembrie 2021. O primă analiză a frecvențelor arată o adeziune destul de mare la principii și la valori asociate justiției sociale și redistribuției. Obiectivul capitolului nostru este de a arăta cum diferă, în funcție de clasa socială, pozițiunările față de diferite aspecte ale justiției sociale, cum ar fi: egalitatea de acces la bogăție și la venituri, principiul meritocratic al remunerării diferențiate în funcție de volumul de muncă depusă sau principiul ajutorării necondiționate a celor săraci sau aflați în nevoi. Pentru a realiza acest obiectiv împărțim linia analitică în două părți complementare. Prima dintre acestea este de natură metodologică și are ca finalitate construirea unei scheme de clase sociale bazată pe o serie de itemi socio-demografici obiectivi, factuali, conjugați cu alții subiectivi, legați de auto-percepția indivizilor despre nivelul lor de trai. Cea de-a doua linie analitică propusă urmărește prezentarea, descrierea și sugerarea unor explicații pentru disparitățile de valori, atitudini și poziționări ideologice, văzute prin lentila schemei de clase sociale propusă de noi.

Analiza noastră pornește de la o ipoteză generală legată de existența unui impact diferențiator al apartenenței la clase sociale diferite asupra acestor aspecte. Explicațiile oferite de literatura de specialitate în acest sens sunt multiple. În primul rând, persoanele din clasele de jos, cu mai puține

resurse și privilegii, respectiv caracterizate printr-o probabilitate crescută de a fi experimentat efectele negative ale inegalităților economice, educaționale și sociale, pot tinde să fie într-o mai mare măsură de acord cu o distribuție mai egală a veniturilor (de exemplu, Lareau 2011; Gillies 2005; McCrory Calarco 2014). Lipsa puterii de influențare a politicilor publice de către cei mai defavorizați poate duce la un profil axiologic similar (Gilens 2012; Bartels 2008). O altă consecință nefastă a lipsei de reprezentare politică pe care putem să o imaginăm poate să ducă la o „diluare a democrației" (Standing 2011) când cei fără resurse ajung să asculte de voci populiste și nedemocratice. În al treilea rând, persoanele din clasele sociale inferioare și mijlocii-inferioare pot avea, în teorie, mai multe șanse să acorde prioritate valorilor colective (Phillips 2001), cum ar fi justiția socială și egalitatea, ceea ce îi poate determina să susțină politici și sisteme care urmăresc reducerea disparităților sociale.

Un alt aspect central în literatura care leagă inegalitățile sociale de valorile și atitudinile indivizilor vizează rolul obiectiv al educației de a asigura egalizarea șanselor. O astfel de ipoteză explicativă are în vedere accesul restricționat la oportunități educaționale ale persoanelor din clasele de jos și mijloc-jos, care le poate limita abilitatea de a concura pe piața muncii pentru joburi. Pentru SUA, Carnevale și Strohl (2013) arată cum sistemul educațional le permite studenților cu resurse financiare să intre în universități cu sisteme de admitere selective, iar celor cu venituri scăzute – doar în școli cu acces deschis, respectiv cum acest lucru reproduce și adâncește inegalitățile existente. Pentru România, această discrepanță este confirmată de Țoc (2016), care arată că succesul școlar este mai degrabă legat de resursele familiei de proveniență a elevilor, decât de infrastructura școlară sau de Rotariu (2021), care demonstrează că, deși școlile au rol pozitiv în mobilitatea socială ascendentă, ele sunt, în același timp, și mecanisme de reproducere a structurii sociale existente, deci a inegalităților existente.

Analiza noastră empirică se rezumă la a ilustra profilul poziționărilor axiologice ale diferitelor clase sociale din România și reprezintă un prim pas pentru o posibilă viitoare explorare a unor ipoteze explicative concurente. În această fază, ne sprijinim pe indicațiile din literatura de specialitate, care arată existența mai multor explicații plauzibile pentru aceste diferențe, răspunzând unui obiectiv descriptiv, anume prezentarea diferențelor de poziționare axiologică în funcție de clasa socială a respondenților. Pentru a

putea explora aceste diferențe, vom explicita mai întâi logica de construire a schemei de clasă, care este posibilă cu indicatorii avuți la dispoziție.

Teoretizări ale clasei

Apartenența la o clasă socială reprezintă concomitent o realitate subiectivă și una obiectivă. Clasa socială funcționează atât ca principiu de diferențiere în diverse aspecte sociale, economice și culturale, cât și ca oglindă în care imaginea acestor diferențe se reflectă. Cu un punct de plecare subiectiv, întrebarea deja clasică „Din ce clasă socială faceți parte?" dorește să capteze cum ajung diferențele obiective între indivizi să fie înțelese și internalizate de către aceștia. De cealaltă parte, principalele variabile care stau la baza asignării teoretice a unui individ unei clase sociale sunt venitul (cu diversele lui forme: salariu, dividende, chirii etc.), educația și ocupația. O astfel de selecție de variabile nu implică doar discuția despre modul în care clasa socială este un indicator al diferențelor sociale, economice și culturale, ci și faptul că acesta creează tratament diferențiat (Hill și Maisuria 2022). Mai precis, Hill și Maisuria (2022) arată cum clasa socială, reală sau presupusă, condiționează modul în care indivizii sunt percepuți în societate, raportare care poate să ducă, uneori, la discriminare sau stereotipizare și etichetare (pozitivă sau negativă). Așadar, clasa socială este concomitent o experiență trăită și o realitate obiectivă (Hill și Maisuria 2022) și produce efecte în ambele sale ipostaze (Oesch și Vigna 2023).

Variabilele folosite în clasificare sunt măsuri sociale, economice și demografice, care au nevoie de o interpretare sociologică pentru a putea fi folosite în construirea unei scheme de clase sociale. În primul rând, clasificările sociologice care au în vedere pozițiile ocupaționale ale indivizilor pornesc de la clasificări ocupaționale bazate pe abilitățile necesare pentru îndeplinirea sarcinilor specifice locului de muncă. Cea mai folosită schemă ocupațională este ISCO-88 (Standardul Internațional de Clasificare a Ocupațiilor) propusă de ILO (Organizația Internațională a Muncii). Ca o clasificare să fie sociologică nu este suficient să știm conținutul rolurilor ocupaționale și poziția lor în diviziunile tehnice ale muncii, ci, după cum arată Domanski et al. (2009), definiția sociologică a ocupațiilor are în vedere caracteristicile esențiale ale poziției individului în structura socială. Mai precis, într-o clasificare sociologică sunt de interes și variabile precum

proprietatea și controlul asupra mijloacelor de producție, tipul de sector economic, controlul asupra puterii de muncă a altor indivizi, dar și abilitățile măsurate prin gradul de expertiză și de educație (Pop 2016).

În al doilea rând, educația este o variabilă esențială de clasificare pentru România în contextul în care Eurostat arată că, în anul 2023, doar 22,5% dintre persoanele între 25 și 34 de ani sunt absolvente de educație superioară, cele mai puține la nivelul Uniunii Europene (Eurostat 2024a). Pentru același an, în grupa de vârstă 25-64 de ani, la nivel regional, în România există disparități educaționale extrem de importante. Cel mai ridicat nivel educațional se regăsește în regiunea București-Ilfov cu 39,4% indivizi cu educație superioară și cel mai scăzut în Sud-Muntenia, cu 12,6% (Eurostat 2024b). Implicațiile sociale, economice și politice ale acestor disparități, la nivel național și regional, fac ca educația să joace un rol central în schema de clasă propusă. În acest sens, Riley și Brenner (2022) arată că și în SUA clasa muncitoare, definită drept categoria care nu deține mijloace de producție și trebuie să se întrețină din salariu, este împărțită profund după tipul de educație avut, cu venituri substanțial mai mari pentru cei mai educați. Situația aceasta a fost semnalată anterior și pentru România (Tomescu-Dubrow 2010; Tufiș 2011; Ban 2015; Pop 2016; Poenaru 2017; Stoica 2018; Stoica 2022).

În al treilea rând, variabilele care descriu bunăstarea materială sunt adesea utilizate în schemele de clasă. Acestea pot să fie variabile care descriu averea respondentului/ gospodăriei și sunt construite ca măsuri factuale de raportare a unor valori ale câștigurilor materiale. Cu toate acestea, uneori sunt folosite și variabile de auto-raportare a veniturilor relativ la necesitățile pentru un trai decent, așadar măsuri cu o subiectivitate, aparent, mai ridicată. Aceste variabile, măsurate în diferite feluri, sunt, cel mai adesea, scheletul conceptual pe care se bazează construcția schemelor de clasă, care urmăresc, totodată, o serie de principii conceptuale cu o lungă istorie în științele sociale.

Dubla ipostază, de realitate obiectivă și de fenomen trăit, a clasei sociale a fost capturată într-o serie de scheme de clasă construite după principii, cel mai adesea, de inspirație weberiană sau (neo)marxistă. Din prima categorie, cea mai cunoscută și utilizată este schema de clasă EGP (Erikson, Goldthorpe, Portocarero 1979; Erikson și Goldthorpe 1992) care are la bază relațiile de angajare și condițiile de angajare (Hill și Maisuria 2022) și are scopul de a evidenția pozițiile de clasă determinate de aspectele relaționale

și distributive care descriu inegalitățile sociale (Domanski et al. 2009). Criteriile de clasificare în schema EGP au în vedere ocupația codată conform ISCO-88, existența subordonaților pentru a putea diferenția între pozițiile de supervizare și se face o distincție între angajați și angajatori[1].

O importantă reacție critică și completare la această schemă vine tot de pe o poziție weberiană, dar cu accent important pus pe tipurile de capital deținut și folosit de indivizi. Astfel, Savage et al. (2013) mobilizează analiza lui Bourdieu (1986) pentru a încadra britanicii în clase sociale conform cantității de capital social și cultural pe care o dețin – în urma unei anchete realizate în colaborare cu BBC și care a ajuns să fie cunoscută ca The Great British Class Survey (GBCS). Ancheta a vizat diferite forme de consum ale participanților care au fost întrebați despre activitățile lor de timp liber, despre tipurile de mâncare preferate, dar și despre activitățile lor culturale preferate (Hill și Maisuria 2022). Rezultatele anchetei duc la o conceptualizare a șapte poziții de clasă: 1. Elita – cel mai bogat și privilegiat grup din Marea Britanie, care deține cele mai înalte niveluri pentru toate cele trei tipuri de capital; 2. Clasa de mijloc consacrată – cu nivele mari pentru toate tipurile de capital, dar nu la fel de mari precum elita; 3. Clasa de mijloc tehnică – o categorie cu capital financiar ridicat, cu preferințe pentru cultura emergentă; 4. Noii muncitori înstăriți – capital economic de nivel mediu, dar cu capital cultural și social ridicat; 5. Clasa muncitoare tradițională – cea mai îmbătrânită categorie, cu scoruri joase pentru fiecare formă de capital, dar cu o oarecare securitate financiară; 6. Clasa emergentă a lucrătorilor în servicii – cea mai tânără categorie, instabilă financiar, dar cu capital social și cultural ridicat și 7. Precariatul – categorie cu cele mai mici valori pentru toate cele trei forme de capital (BBC 2013; Savage et al. 2013).

[1] După o serie de iterații, actuala formă standard a acestei scheme are 11 poziții de clasă: I. Profesioniști, administratori și funcționari de nivel superior; manageri din marile unități industriale; mari proprietari; II. Profesioniști de grad inferior, administratori și funcționari, tehnicieni de grad superior; manageri în mici unități industriale; supervizorii angajaților nonmanuali; IIIa. Angajați de rutină nonmanuali, grad superior (în administrație și comerț); IIIb. Angajați nonmanuali de rutină, grad inferior (în vânzări și servicii); IVa. Mici proprietari, artizani etc., cu angajați; IVb. Mici proprietari, artizani etc., fără angajați; IVc. Fermierii și micii agricultori; alți lucrători independenți din producția primară; V. Tehnicieni de grad inferior; supervizori muncitorilor manuali; VI. Muncitori manuali calificați; VIIa. Lucrători manuali semicalificați și necalificați (nu în agricultură) și VIIb. Lucrători agricoli și alți muncitori în producția primară.

Critica (neo)marxistă a acestui tip de clase sociale vizează dimensiunea lor gradațională pentru că au la bază, în primul rând, teoria weberiană despre status. Mai precis, este oarecum neclar care sunt criteriile după care aceste categorii sociale sunt relaționate între ele sau, cum arată Hill (2018), în aceste scheme indivizii sunt organizați ierarhic, dar lipsește criteriul esențial care ține de relația dintre capital și muncă. Pentru autorii inspirați de Marx și Engels clasele sociale se definesc în funcție de proprietatea asupra mijloacelor de producție drept criteriu esențial (Wright 1997, 2006), care îi opune pe cei care au capital celor care au de oferit doar forța proprie de muncă. Relația cea mai importantă între aceste categorii este una de exploatare prin care surplusul produs prin muncă este acaparat de capital. Marx (1867) arată astfel că ceea ce vând muncitorii clasei capitaliste în schimbul banilor este chiar forța lor de muncă, înțeleasă ca o marfă în circuitul de producție. În acest fel, pentru Marx, relațiile din sfera capitalistă de producție condiționează și relațiile sociale. Hill și Maisuria (2022) susțin că sistemul exploatativ capitalist de producție nu este prins în schemele de clasă gradaționale pentru că nu surprinde această relație centrală între muncă și capital, care determină și modul în care oamenii percep poziția proprie și a celorlalți în ierarhie, dar și modul în care acționează pornind de la aceste percepții.

Schema de clasă pe care noi o propunem are în spate o logică relațională care pornește de la observația lui Wright (2006) despre similaritățile între cele două mari tradiții de gândire (marxiste și weberiene) care resping definițiile simple, graduale, pentru sistemele de clase, care descriu relațiile sociale în legătură cu relațiile economice și le transformă pe acestea în relații de clasă cu potențial de conflict sau de solidaritate. Pentru Wright (2006) exploatarea este o consecință a inegalităților în drepturi și putere, care duc la inegalități în bunăstare. Totodată, Wright (1997) susține că putem vedea în clasă o cauză socială substanțială în explicarea unei diversități de fenomene sociale, chiar dacă nu a tuturor. Prin urmare, am construit o schemă menită să surprindă inegalitățile sociale și consecințele acestora pornind de la măsuri obiective (educație și poziție ocupațională) și de autopoziționare (bunăstare percepută).

În varianta ideală a acestei scheme, am fi avut o variabilă de statut ocupațional care să permită diferențieri cu un grad mai mare de precizie între poziții ocupaționale. O astfel de variantă standardizată ar fi fost

descrierea ocupației pornind de la Clasificarea Ocupațiilor din România (COR), schemă bazată pe International Standard Classification of Occupations (ISCO-08). Lipsa unei variabile de venit nu este la fel de problematică, întrucât o serie de cercetători (Oesch și Vigna 2023; Stoica 2022; Pop 2016) arată că evaluarea subiectivă a gradului de atingere a nevoilor este o măsură cu o capacitate foarte bună de diferențiere. O variabilă cantitativă de măsurare a bunăstării ar fi permis, împreună cu cea folosită, construirea unei imagini mai rafinate a diferențierii.

Schema de clasă propusă

Tabelul 1. Descrierea variabilelor folosite în construcția schemei de clase sociale (N=3666, % valide)

Educație (Ultima școală absolvită)	**Bunăstare materială percepută (Cum apreciați veniturile actuale ale gospodăriei dumneavoastră?)**	**Ocupație (Care este statutul dvs. ocupațional în prezent?)**
1. Maxim profesională (N=1984, 54,2%)	**1**. Nu ne ajung nici pentru strictul necesar (N=384, 10,6%)	1. Angajat (N=1512, 41,3%)
2. Liceală și postliceală (N=1098, 29,9%)	**2**. Ne ajung numai pentru strictul necesar (N=1362, 37,5%)	2. Liber profesionist (N=174, 4,7%)
3. Universitară (N=584, 15,9%)	**3**. Ne ajung pentru un trai decent (N=1617, 44,6%)	3. Patron/întreprinzător (N=81, 2,2%)
	4. Ne ajung pentru un trai îndestulat / confortabil (N=266, 7,3%)	4. Lucrător în agricultură (N=28, 0,8%)
		5. Elev/Student (N=170, 4,6%)
		6. Casnic (N=315, 8,6%)
		7. Șomer (N=30, 0,8%)
		8. Pensionar (N=1266, 34,6%)
		9. Altă situație (N=88, 2,4%)

Sursa datelor: Bădescu, Gog și Tufiș 2022, calculele autorilor

Tabelul 1 conține o descriere a celor trei variabile de stratificare utilizate pentru a construi schema de clase sociale. Prima dintre acestea se referă la

ultima școală absolvită de indivizi și are șase categorii în anchetă, dar am utilizat o versiune în trei categorii pentru scopul nostru analitic: 1. **Maxim școală profesională** – populația absolventă cel mult de gimnaziu și cea care are o școală profesională sau de meserii; 2. **Liceală și postliceală** – absolvenți de liceu sau de postliceală; 3. **Universitară** – persoanele cu diplomă de licență, masterat sau de doctorat. Având în vedere că eșantionul a fost ponderat după această variabilă, distribuțiile de frecvențe din anchetă urmează distribuția existentă, după educație, în populația României. O altă variabilă importantă este statutul ocupațional al persoanelor respondente, care a fost de asemenea folosită în ponderarea datelor. Ultima variabilă de interes în construcția sistemului nostru de clasă este una de auto-evaluare a bunăstării materiale, bazată pe venituri, care variază de la cele care nu acoperă nici măcar strictul necesar zilnic, până la cele care permit un trai confortabil. Analizele noastre inițiale scot în evidență patternuri sistematice de asociere între aceste variabile. Sunt de interes în special legăturile dintre variabila care descrie educația (o măsură obiectivă) și cea care descrie bunăstarea (una subiectivă) și care scot în evidență o concentrare importantă a celor cu educație superioară în rândul persoanelor care duc un trai material confortabil și a celor cu maxim școală profesională în zona de bunăstare la limită, care nu acoperă nici strictul necesar sau îl acoperă doar pe acesta.

Propunerea de inovație metodologică constă în utilizarea simultană a variabilelor obiective și subiective pentru a măsura clasa socială. În mod tradițional, schemele comparative internaționale, cum ar fi EGP (Erikson și Goldthrope 1992) sau GBCS (Savage et al. 2013), se bazează pe variabile obiective, cum ar fi educația și ocupația, pentru a clasifica oamenii în clase sociale. Cu toate acestea, cercetările recente au arătat că o măsură subiectivă de clasă socială poate fi un bun predictor al avuției gospodăriei (Oesch și Vigna 2023) și că variabilele de măsurare a clasei pot explica variația altor variabile de interes la fel de bine sau mai bine decât măsurile obiective. Exemplele sunt multiple și concluziile anterioare se mențin indiferent că vorbim de scheme subiective în care cercetătorii preconstruiesc structura de clasă și îi roagă pe respondenți să se plaseze în categoriile acesteia (Breen 2004) sau de unele care folosesc imagini ideal tipice de categorii sociale (Evans, Kelley și Kolosi 1992), dar și de indicatori în care indivizii sunt rugați să își aprecieze bunăstarea în legătură cu veniturile gospodăriei (Bedük

2020). Stoica (2022) susține că, prin compararea rezultatelor unor clasificări factuale/obiective cu unele subiective putem oferi mai multă validitate acestor scheme. În acest sens, s-a demonstrat că oamenii se plasează pe poziții sociale asemănătoare de clasă în structura socială, indiferent dacă se folosește o schemă de clasă bazată pe variabile obiective sau subiective (Pop 2016). Prin urmare, utilizarea ambelor tipuri de măsuri ar putea duce la o clasificare mai precisă și comprehensivă a indivizilor în clase sociale. În ceea ce privește România, aceste concluzii au fost confirmate și de analize efectuate pe date care descriu structura socială din țară (Pop 2016). Aceste argumente și precondiții justifică construirea unei scheme de clase care să includă atât variabile obiective, cât și subiective.

Tabelul 2. Logica de construcție a schemei de clase sociale (N=3666)

Educație	Relație	Bunăstare materială percepută	Rezultat	Clasa socială
3	+	**4**	è	5. Clasa de sus (N=123, 3,4%)
2	+	**4**	è	4. Clasa de mijloc-sus (N=504, 13,8%)
3	+	**3**		
1	+	**4**	è	3. Clasa de mijloc (N=727, 19,8%)
2	+	**3**		
3	+	**2**		
3	+	**1**		
1	+	**3**	è	2. Clasa de mijloc-jos (N=2000, 54,5%)
1	+	**2**		
2	+	**1**		
2	+	**2**		
1	+	**1**	è	1.Clasa de jos (N=311, 8,5%)

Sursa datelor: Bădescu, Gog și Tufiș 2022, calculele autorilor

Sintaxa de construcție a claselor sociale se bazează pe o combinație de variabile, unde educația și bunăstarea materială joacă un rol central, iar statutul ocupațional – un rol de consolidare. Mai precis, ceea ce noi am numit clasă de sus este constituită din persoanele cu educație superioară, care au venituri ce le permit un trai confortabil și fac parte din diverse categorii de statut ocupațional, cu excepția statutului de lucrător în agricultură. Apoi, prin clasa de jos înțelegem persoanele cu diferite tipuri de statut ocupațional – dar nu și patroni/întreprinzători – care au absolvit un nivel de educație

elementară (maxim școală profesională) și au venituri care nu acoperă nici strictul necesar. Între acestea se află trei categorii de mijloc, setate după volumul de educație, după bunăstarea materială, precum și după statutul ocupațional – conform schemei de construcție din **Tabelul 2**. În general, este important ca metodologia de construire a schemei de clasă să fie transparentă și explicită, astfel încât alți cercetători să poată reproduce rezultatele și să evalueze corectitudinea acesteia. Prin urmare, două completări metodologice sunt important de discutat. În primul rând, pentru categoria ocupațională de studenți și elevi, pentru care procesul de educație era încă în desfășurare la momentul anchetei, am ales să folosim educația părinților – mai precis nivelul cel mai ridicat de educație al părintelui (indiferent că e mama sau tatăl respondentului). În al doilea rând, în urma aplicării sintaxei, 1% dintre respondenți (38 de persoane din totalul de 3666) au rămas neclasificați, pentru că lipsea răspunsul la una din cele trei variabile. Pentru aceste categorii am ales să facem imputare de date manuală în care am ținut cont de variabilele la care am avut răspuns pentru a distribui acești indivizi în una dintre cele cinci clase sociale. Această soluție, comparativ cu cea fără imputare de date, a modificat proporția de oameni dintr-o clasă socială cu valori cuprinse între 0,1% și 0,3%.

Clasa contează: ilustrații

Clase sociale și societatea justă

Chestionarul cuprinde trei variabile care măsoară imaginarul indivizilor despre ce face o societate să fie justă: faptul că veniturile și bogăția sunt distribuite în mod egal, faptul că acei oameni care muncesc din greu câștigă mai mult decât alții, respectiv faptul că aceia săraci și care au nevoie de ajutor sunt îngrijiți indiferent de contribuția lor. O primă analiză a distribuției frecvențelor la nivelul întregului eșantion arată peste jumătate dintre respondenți exprimă acord sau acord puternic legat de toate cele trei formulări. Ultima dintre variabile, cea legată de ajutorul acordat celor care au nevoie, reunește acordul (simplu sau puternic) a peste 70% dintre respondenți. Relația dintre sistemul de clase propus și înțelegerea unei

societăți juste în termenii de mai sus este semnificativă din punct de vedere statistic. Analiza de mai jos diferențiază între cele 5 clase sociale.

Cele mai pregnante diferențe sunt sesizabile în **Figura 1**, unde clasele de jos și mijloc-jos au o tendință puternică de a fi de acord cu afirmația, iar persoanele din clasele de sus și mijloc sus tind, mai degrabă, să fie în dezacord. **Figura 2** descrie o imagine în care cel puțin jumătate dintre persoanele chestionate sunt de acord cu principiul meritocratic al legăturii puternice și pozitive dintre muncă și venituri. Totuși, aici procentele cele mai ridicate de acord apar pentru persoanele din clasele de sus și mijloc-sus. **Figura 3** aduce o completare la imaginea anterioară și scoate în evidență un acord puternic în definirea unei societăți juste ca una care are grijă de cei sărăci și de cei care au nevoie de ajutor, indiferent de contribuția lor societală. Cu toate acestea, cele mai mari procente care exprimă acord aici sunt în rândul persoanelor din clasele de jos și mijloc-jos.

În **Figura 1** observăm diferențe semnificative între raportarea la distribuția egală a veniturilor între clasele sociale. Cu cât poziția unei clase este mai sus în ierarhie, cu atât gradul de acord (în medie) este mai mic: dacă 70% dintre cei din clasa de jos sunt de acord că o societate justă ar fi aceea în care sunt distribuite în mod egal veniturile între membri, doar 24% dintre cei din clasa de sus consideră același lucru. Jumătate dintre cei din clasa de sus sunt în dezacord față de legătura dintre justețea unei societăți și egalitatea distribuției veniturilor. Și în cadrul claselor din josul ierarhiei avem un procent semnificativ de persoane care consideră că egalitatea distribuției veniturilor nu este calitatea prin care se definește o societate justă (19,2% dintre cei din clasa de jos, respectiv 23% dintre cei din clasa de mijloc-jos). Variabila descrisă în **Figura 2** aduce elementul de „muncă din greu" ca factor diferențiator între câștigurile dintr-o societate. Acordul cu această definiție este ridicat în toate clasele sociale, chiar și în cazul clasei de jos (cu cel mai mic acord), jumătate dintre respondenți împărtășesc această definiție a justiției. Pe măsură ce urcăm pe scara socială, cresc procentele de acord până la aproape 75% în cazul clasei de sus.

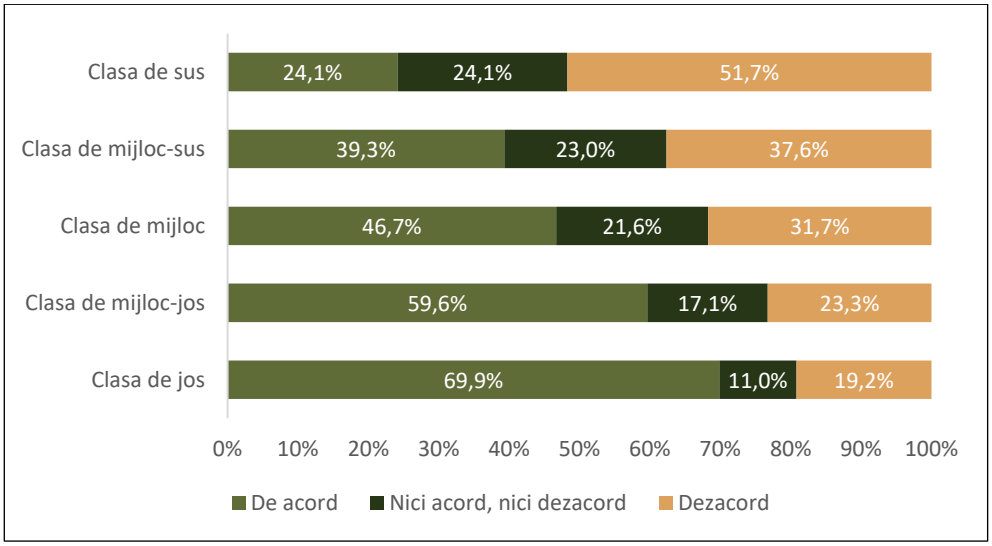

Figura 1. O societate este justă atunci când venitul și bogăția sunt distribuite în mod egal tuturor oamenilor (N=1156, % valide) X = 42.229, p < .000; Cramer's V = .144, Tau-c = .159, p < .000

Sursa datelor: Bădescu, Gog și Tufiș 2022, calculele autorilor

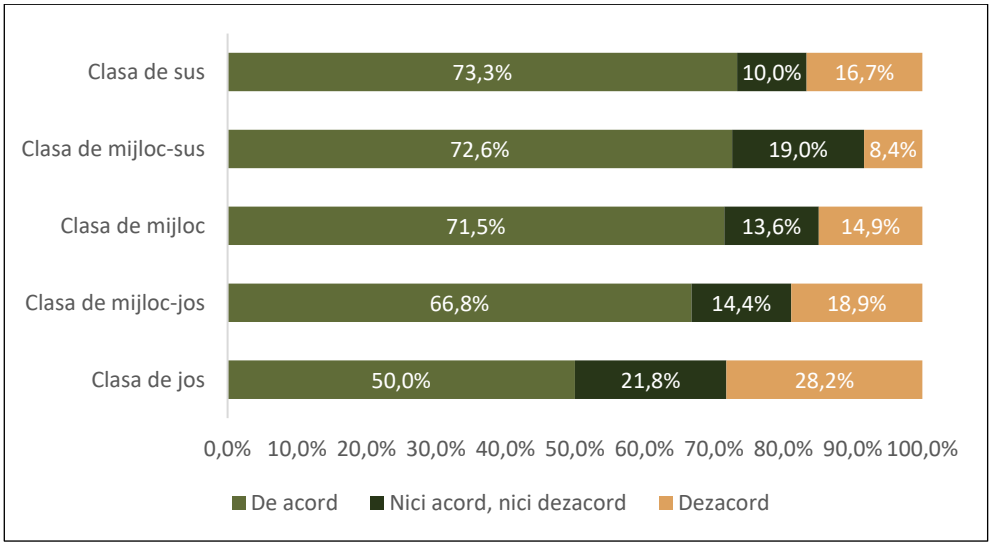

Figura 2. O societate este justă atunci când oamenii care muncesc din greu câștigă mai mult decât alții (N=1177, % valide) X = 25.564, p < .001; Cramer's V = .104, Tau-c = - .079, p < .000

Sursa datelor: Bădescu, Gog și Tufiș 2022, calculele autorilor

Figura 3 se referă la echivalarea justiției sociale cu grija față de cei săraci și care au nevoie de ajutor. Toate clasele sociale au un procent foarte ridicat de acord, oscilând între un minim de 66,7% în cazul clasei de sus și un maxim de 85,5% în cazul clasei de jos. Față de celelalte două variabile, clasa de sus se remarcă aici printr-un procent foarte mic de dezacord (apropiat cu cel al clasei de jos): deși este în continuare clasa cu cel mai redus procent de acord, are un procent destul de mare de nehotărâți. Având în vedere caracteristica comună de studii superioare a acestei categorii, regăsim în aceste distribuții așteptarea din literatura de specialitate legată de rolul educației superioare de promotor al unor valori mai pro-sociale.

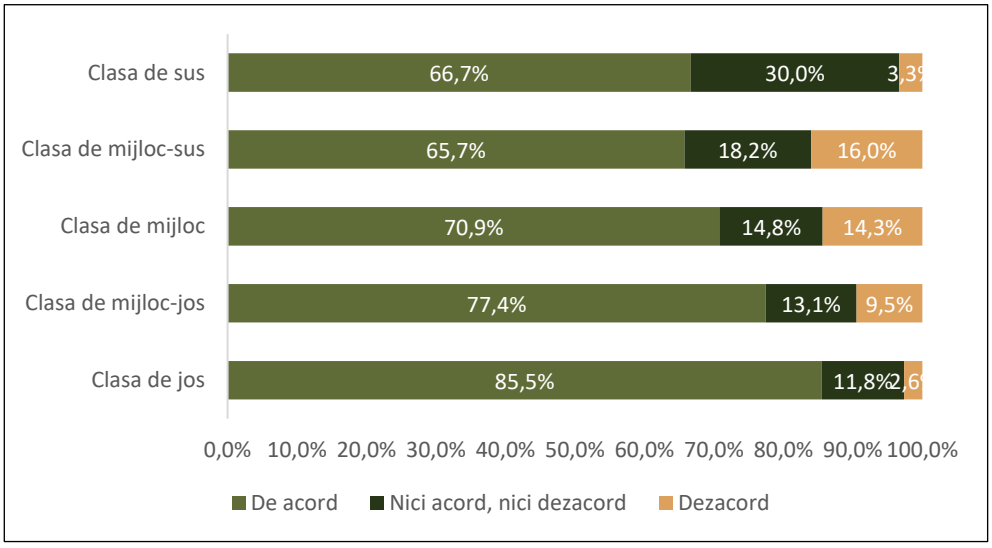

Figura 3. O societate este justă atunci când are grijă de cei săraci și de cei care au nevoie de ajutor, indiferent de contribuția lor la societate. (N=1182, % valide)
X = 27.041, p < .001; Cramer's V = .107, Tau-c = .085, p < .001.

Sursa datelor: Bădescu, Gog și Tufiș 2022, calculele autorilor

Clase sociale și percepția sursei succesului socio-economic

Percepția despre modalitatea optimă de alocare a resurselor este surprinsă și de întrebarea legată de competiție și de valențele sale pozitive, neutre (ambigue), respectiv negative. În totalul eșantionului, 54% dintre respondenți consideră competiția ca fiind ceva pozitiv, care „îi stimulează pe oameni să muncească din greu și să dezvolte idei noi", 19% o consideră

neutră (sau cu valențe ambigue) și 27% o consideră dăunătoare, întrucât „scoate la iveală tot ce e mai rău din oameni". Clasa de sus se diferențiază printr-un grad mult mai ridicat de aderare la o imagine pozitivă asupra competiției. Clasa de jos este împărțită aproape egal între cele două viziuni, după cum putem observa în **Figura 4.**

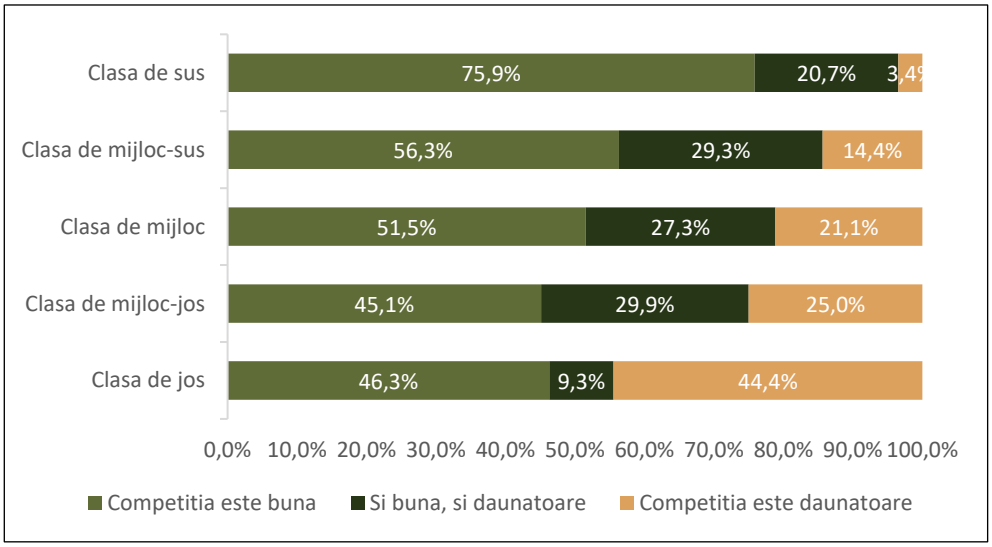

Figura 4. Relația dintre clase sociale și percepția despre rolul competiției. (N=1100, % valide) X = 39.412, p < .000; Cramer's V = .134, Tau-c = - .111, p < .000

Sursa datelor: Bădescu, Gog și Tufiș 2022, calculele autorilor

Figura 5 aduce răspunsuri mai concrete legate de mecanismele prin care percep oamenii că s-a ajuns la distribuția de venituri și de bogăție din prezent. Se remarcă mai multe aspecte: ierarhia importanței factorilor „muncă", „noroc", „relații", „încălcarea legii", respectiv „alt mijloc" este aceeași în toate clasele, deși diferă intensitatea acordului cu fiecare dintre ele. Încălcarea legii este percepută ca fiind sursa principală de obținere a averii în toate clasele sociale: 36,8% dintre cei din clasa de sus și 66,7% dintre cei din clasa de jos. Cu cât coborâm pe ierarhia socială, cu atât percepția că munca ar fi jucat un rol fundamental în obținerea averilor scade. Dar chiar și în cazul clasei de sus, care acordă cea mai mare importanță muncii, procentul celor care cred că este principala sursă de acumulare a averii este de doar 23,9%. Mai observăm că relațiile sunt considerate importante mai degrabă în clasele din zona superioară a ierarhiei.

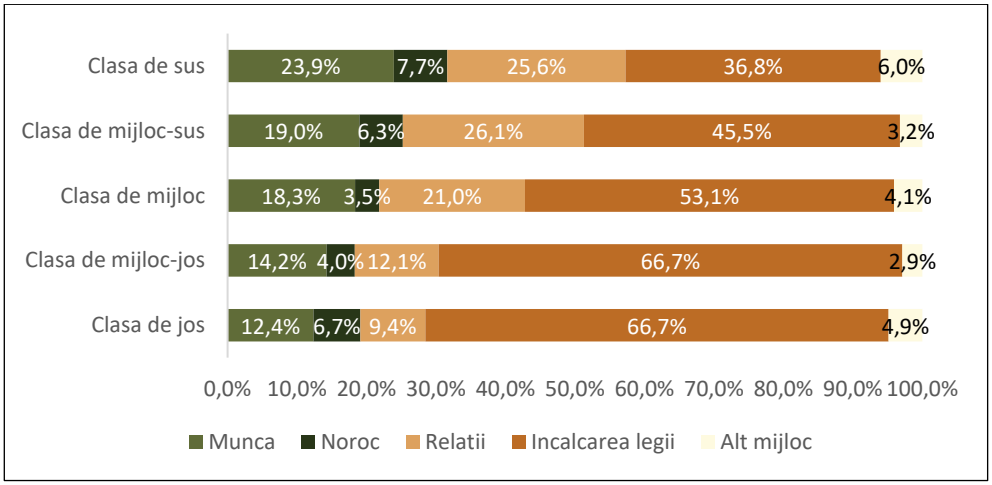

Figura 5. Cum credeți că au reușit majoritatea oamenilor care au făcut avere în România? (N=3437, % valide) X = 153.524, p < .000; Cramer's V = .106, Tau-c = - .097, p < .000

Sursa datelor: Bădescu, Gog și Tufiș 2022, calculele autorilor

Figura 6 arată clar tendințele de blamare a celor săraci pentru situația defavorizată în care se regăsesc: între 12,4% dintre cei din clasa de jos, respectiv 23,9% dintre cei din clasa de sus consideră că sărăcia este rezultatul lipsei de muncă.

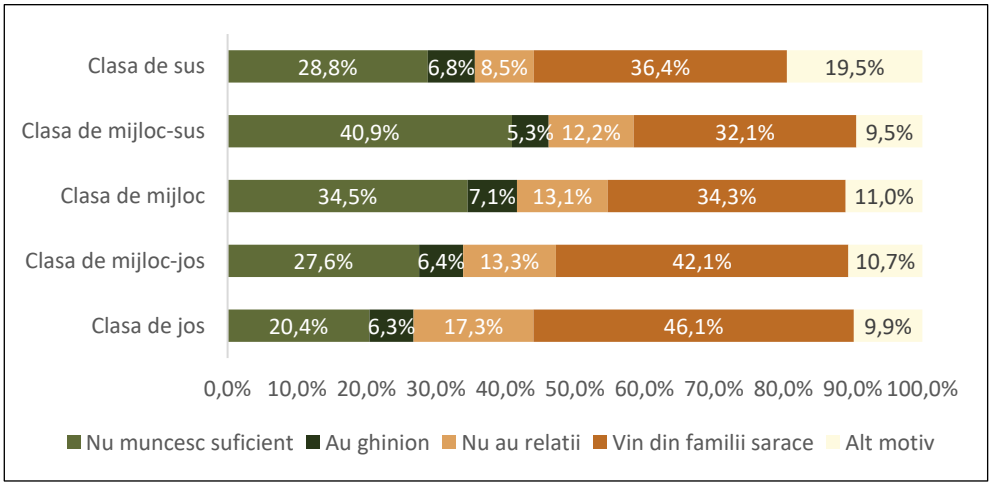

Figura 6. De ce credeți ca există oameni săraci în România? (N=3470, % valide) X = 70.644, p < .000; Cramer's V = .071, Tau-c = - .061, p < .000

Sursa datelor: Bădescu, Gog și Tufiș 2022, calculele autorilor

Cu toate acestea, în niciuna dintre clasele sociale procentul celor care văd sursa sărăciei în reproducerea socială a acesteia nu scade sub 30%. În cadrul clasei de mijloc-sus, procentul celor care identifică munca insuficientă ca fiind cauza sărăciei este mai mare decât al celor care o văd mai degrabă în proveniența din familii sărace. În cazul clasei de mijloc, cele două procente sunt egale. Atât clasa de sus, cât și cele 2 clase de la baza ierarhiei înclină înspre cauze structurale. Clasa de sus se remarcă și aici ca având un profil mai apropiat de cel al claselor de jos decât cea de mijloc-sus.

În ciuda diferențelor semnificative între clasele sociale, ce rezultă din **Figura 5** este o percepție generalizată a lipsei de legalitate/justiție în obținerea averilor. Cu toate acestea, atunci când respondenților li se cere să evalueze sursa/cauza sărăciei, în **Tabelul 3**, observăm per total o mai mare credință în importanța muncii: în toate clasele sociale procentul celor care cred că săracii sunt săraci pentru că nu muncesc suficient este mai mare decât cel al persoanelor din clasa socială respectivă care cred că averile se obțin prin muncă. Cele mai mari diferențe le putem observa în cazul clasei de mijloc-sus și al celei de mijloc. Din nou, clasa de sus se remarcă printr-o mai mică tendință de a adopta explicații individualiste: este singura categorie în cazul căreia diferența dintre cele două procente asociate importanței muncii (în obținerea de averi versus în evitarea sărăciei) nu este semnificativă statistic.

Tabelul 3. Munca aduce avere vs. Munca protejează de sărăcie

Clasa socială	Oamenii au făcut avere prin muncă (% și val. absolută)	Oamenii sunt săraci pentru că nu muncesc suficient (% și val. absolută)	Diferențe procentuale	Valoarea testului z
Clasa de sus	23,9% (28)	28,8% (34)	-4,9%	0,85
Clasa de mijloc-sus	19% (88)	40,9% (194)	-21,9%	7.33***
Clasa de mijloc	18,3% (126)	34,5% (238)	-16,2%	6.81***
Clasa de mijloc-jos	14,2% (271)	27,6 (525)	-13,4%	10.10***
Clasa de jos	12,4% (33)	20,4% (58)	-8%	2.55*

* p < .05; **p < .01; *** p < .001

Sursa datelor: Bădescu, Gog și Tufiș 2022, calculele autorilor

Clase sociale și diferențe de **worthiness** *ale celor cu nevoie de protecție socială*

Figura 3 de mai sus ne-a arătat tendința generală de a echivala o societate justă cu o societate în care cei care au nevoie de ajutor îl primesc. O literatură bogată atrage atenția asupra sprijinului diferit de care se bucură la nivelul populației generale măsurile de protecție socială în funcție de cât de „merituoși" sunt văzuți a fi cei din grupul țintă (Meuleman et al. 2020; Van Oorschot 2006). Principalele criterii care au fost evidențiate ca făcând diferența între categorii diferite de beneficiari ai ajutorului sunt: controlul (în ce măsură situația defavorizată în care se află a fost sub controlul persoanelor), atitudinea (cât de recunoscători și de mulțumiți sunt percepuți a fi beneficiarii), reciprocitatea (contribuția anterioară), identitatea (apartenența națională) și nevoia (Meuleman et al. 2020). Următoarele trei figuri prezintă gradul de acord cu legitimitatea sprijinului pentru trei tipuri de beneficiari, care diferă între ei pe criteriile enunțate mai sus.

În **Figura 8** este prezentat cazul unei femei a cărei situație nu este în controlul ei, de care depind doi copii care, de asemenea, nu au avut niciun control asupra situației în care se află. Criteriile de nevoie și de control sunt îndeplinite și nu există indicații că celelalte criterii nu ar fi satisfăcute. Gradul de solidaritate cu această categorie este mare și foarte mare pentru toate clasele sociale. Clasa de sus se remarcă din nou cu un profil mai apropiat claselor de jos decât cel al clasei de mijloc-sus. **Figura 7** și **Figura 9** se referă la sprijinul pentru persoane în cazul cărora gradul de control scăzut nu este la fel de evident: un tânăr care are de lucru, dar nu câștigă suficient pentru a-și plăti chiria, respectiv un bărbat de vârstă activă despre care știm doar că nu își găsește de lucru. Sprijinul este mai redus în cazul tânărului decât în al mamei rămase singură, dar există într-o măsură destul de mare între toate clasele sociale. Un grad de sprijin mult mai mic observăm în toate clasele sociale pentru situația bărbatului de 50 de ani. În cazul acestuia, criteriul de control (Meuleman et al. 2020) este mult mai ambiguu, neavând informații despre cât de responsabil este acest individ pentru situația precară în care se află.

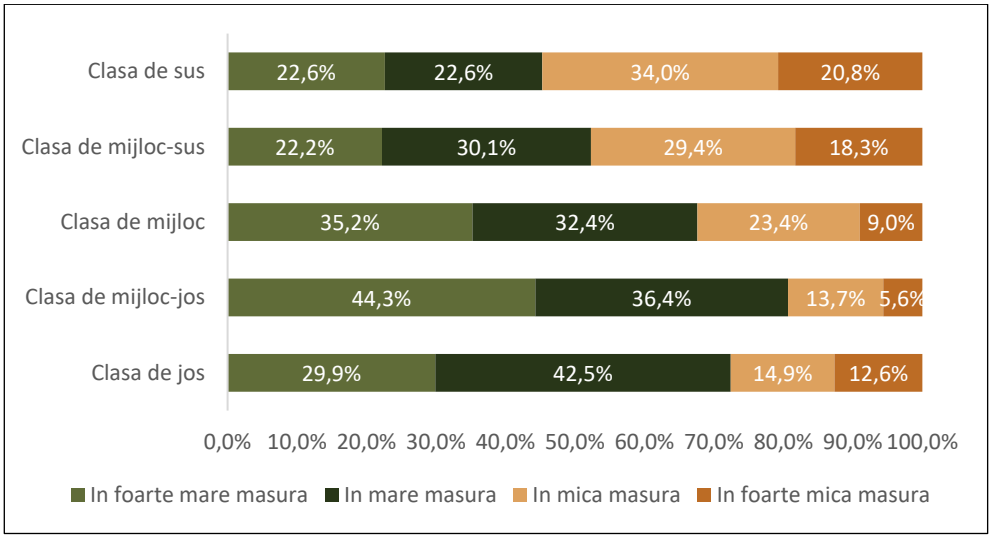

Figura 7. În ce măsură credeți ca statul ar trebui sa fie responsabil să ajute cu plata chiriei pentru un tânăr care are de lucru dar nu câștigă suficient pentru plata chiriei? (N=1194, % valide) X = 88.199, p < .000; Cramer's V = .157, Tau-c = .142, p < .000

Sursa datelor: Bădescu, Gog și Tufiș 2022, calculele autorilor

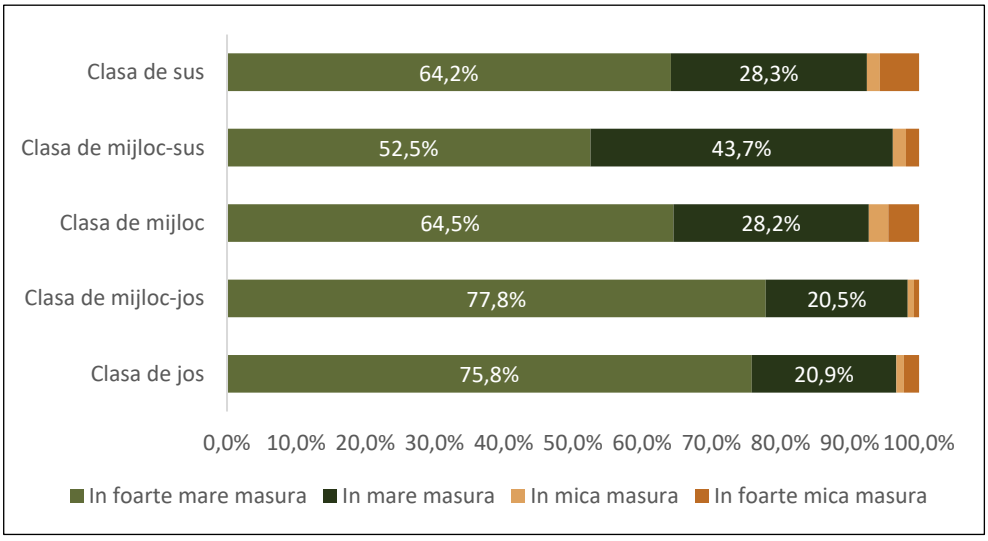

Figura 8. În ce măsură credeți ca statul ar trebui să fie responsabil să ajute cu plata chiriei pentru o mamă cu doi copii mici, al cărei soț a murit? (N=1218, % valide) X = 64.069, p < .000; Cramer's V = .132, Tau-c = .115, p < .000

Sursa datelor: Bădescu, Gog și Tufiș 2022, calculele autorilor

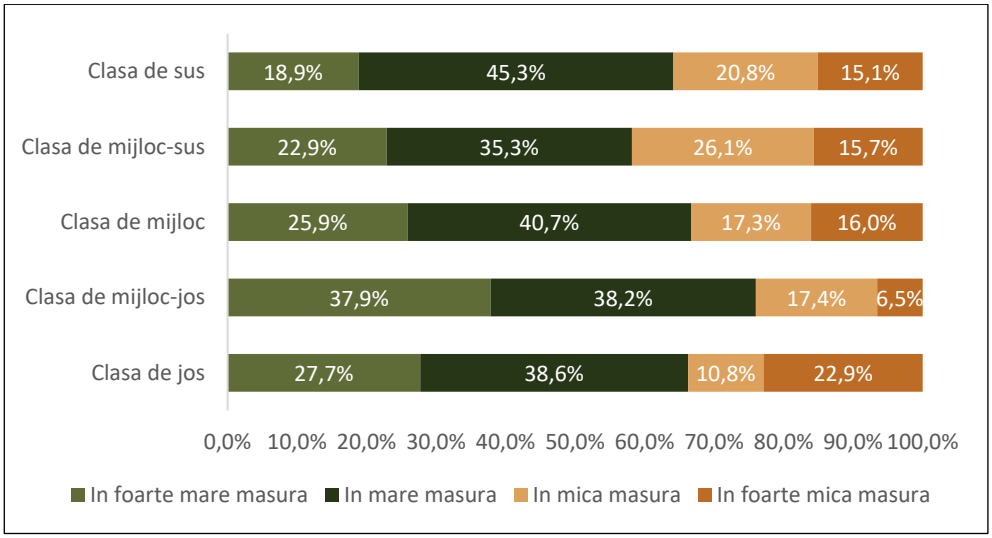

Figura 9. În ce măsură credeți că statul ar trebui să fie responsabil să ajute cu plata chiriei pentru un bărbat de 55 de ani care nu își găsește de lucru?
(N=1174, % valide) X = 57.690, p < .000; Cramer's V = .128, Tau-c = .099, p < .000

Sursa datelor: Bădescu, Gog și Tufiș 2022, calculele autorilor

Clasa și percepția rolului educației

Deși nu fac parte în mod direct din calupul de întrebări care explorează percepțiile subiecților despre justiție socială, întrebările despre rolul educației aduc o lumină interesantă. Educația este instrumentul principal al imaginarului meritocratic al unei societăți: sistemul de educație este cel învestit în acest imaginar cu puterea de a dilua diferențele pre-existente între oameni și de a favoriza selectarea și marcarea prin diplome și evaluări a celor mai talentați și a celor care au investit cel mai mult efort. Explorăm mai jos seria de întrebări care surprind percepția subiecților despre rolul educației ca un indicator pentru modalitatea acestora de a se raporta la dezirabilitatea meritocrației. Răspunsurile indică un acord puternic și foarte puternic în cadrul tuturor claselor sociale. Deși în toate categoriile sociale rolul educației în a forma buni cetățeni este perceput ca fiind foarte important pentru mai mult de trei sferturi din subiecți, există o tendință de a atribui o importanță tot mai mare pe măsură ce coborâm în ierarhia socială. Clasa de sus acordă cea mai redusă importanță acestui rol al educației, iar clasa de jos cea mai mare.

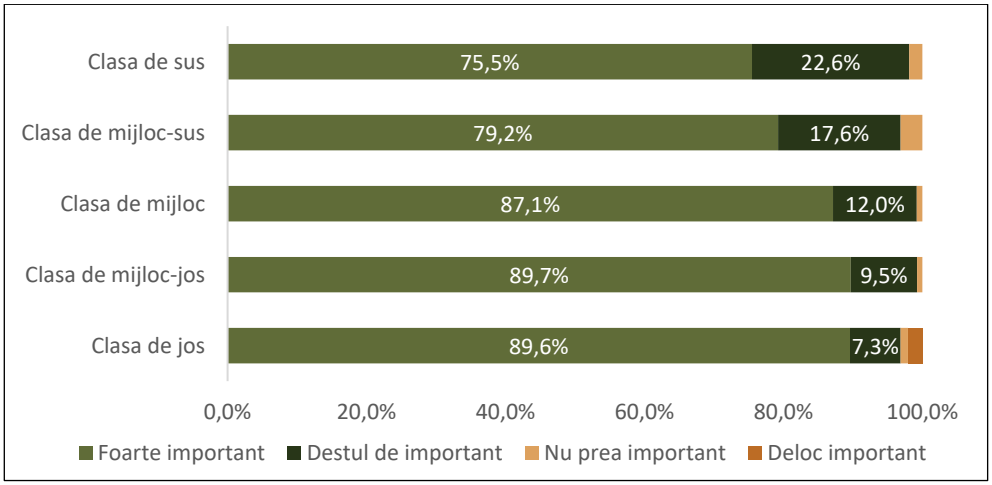

Figura 10. Educația ar trebui sa pregătească copiii să devină buni cetățeni. (N=1217, % valide). X = 47.396, p < .000; Cramer's V = .114, Tau-c = .050, p < .000

Sursa datelor: Bădescu, Gog și Tufiș 2022, calculele autorilor

Un consens similar de solid îl putem observa și cu privire la percepția rolului școlii de a pregăti copiii pentru o viitoare meserie. Clasa de mijloc-jos se evidențiază aici ca punând cel mai mare accent pe acest aspect, iar clasa de mijloc-sus – cel mai mic. Pentru toate categoriile sociale, o minoritate de maxim 2% consideră că acest rol este nu prea important sau deloc important.

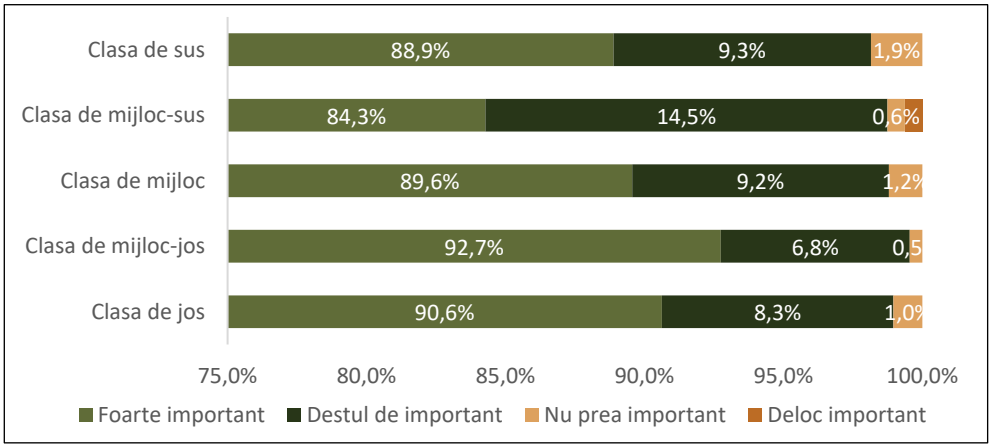

Figura 11. Educația ar trebui sa pregătească copiii pentru a-și găsi mai târziu o meserie în viață. (N=1220, % valide). X = 19.361, p = .080; Cramer's V = .072, p = .080 Tau-c = .031, p = .014.

Sursa datelor: Bădescu, Gog și Tufiș 2022, calculele autorilor

Toate clasele sociale consideră că rolul educației este acela de a asigura o formă de mobilitate socială ascendentă pentru copii (aceștia să aibă o viață mai bună decât părinții lor – **Figura 12**). Acest rezultat este consonant cu studiile de mobilitate socială care arată că, indiferent de poziția socială, strategia dominantă a părinților este aceea de a evita mobilitatea descendentă a copiilor (Rotariu 2021).

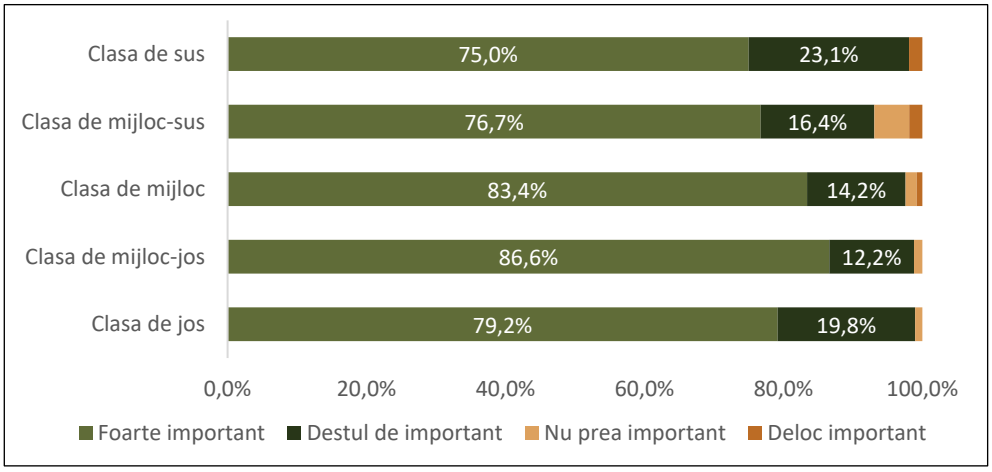

Figura 12. Educația ar trebui să ajute copiii să aibă o viață mai bună decât a părinților lor. (N=1219, % valide). X = 34.755, p < .001; Cramer's V = .097, p < .001,Tau-c = .036, p = .029.

Sursa datelor: Bădescu, Gog și Tufiș 2022, calculele autorilor

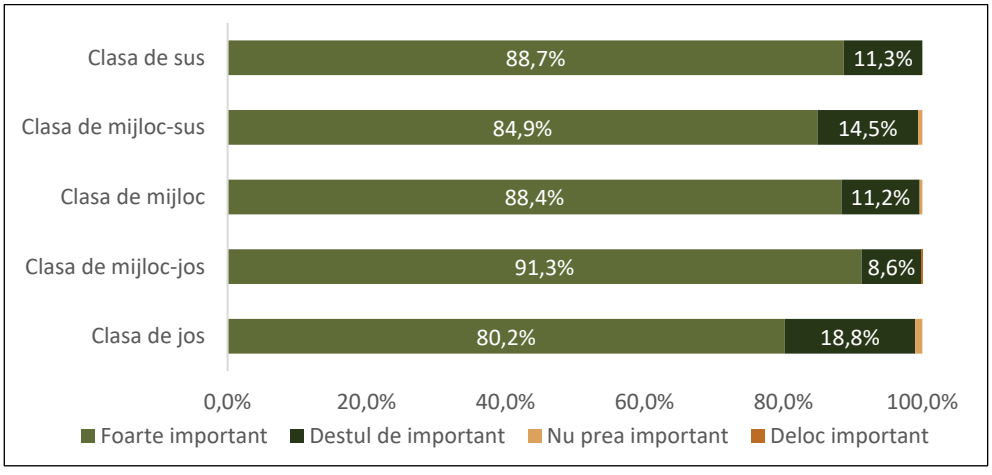

Figura 13. Educația ar trebui să ajute copiii să își îndeplinească potențialul. (N=1220, % valide). X = 18.404, p = .104; Cramer's V = .071, p = .104,Tau-c = .006, p = .679.

Sursa datelor: Bădescu, Gog și Tufiș 2022, calculele autorilor

În **Figura 13** putem analiza distribuția procentelor pentru întrebarea referitoare la rolul educației în a-i ajuta pe copii să își îndeplinească potențialul. Răspunsurile care indică o importanță „foarte ridicată" și „destul de ridicată" însumează aproape 100% pentru toate clasele sociale, iar diferențele nu sunt semnificative din punct de vedere statistic. Acesta este itemul cu cel mai mare consens și cele mai mici diferențe între clasele sociale dintre toate cele analizate. Schema de clasă propusă în acest capitol reușește, după cum am ilustrat până acum, să diferențieze percepțiile pentru majoritatea itemilor legați de justiție socială. Excepția o reprezintă întrebările care vizează educația. Considerăm că această convergență între clasele sociale cu privire la rolul educației reflectă un consens relativ în societatea românească contemporană asupra dezirabilității meritocrației. Diferențele apar însă în modul în care clasele sociale percep cauzele dezavantajelor sociale observabile. Clasele sociale de jos, prin prisma experiențelor de viață, recunosc mai clar inegalitățile și barierele structurale. Aceasta ar putea explica susținerea mai pronunțată pentru politici redistributive în rândul acestora. În același timp, clasele sociale de sus împărtășesc viziunea că educația este principalul instrument prin care meritocrația poate fi realizată. Doar că percepția lor asupra puterii inegalităților structurale este una mai puțin dură – consideră că societatea se descurcă mai bine în a urma principiile meritocrației.

Consensul general pare să fie unul meritocratic: nu poziția de plecare, ci educația, efortul și talentul ar trebui să determine poziția socială a unei persoane. Lipsa de consens se observă în evaluările pe care le fac indivizii din diferite clase sociale cu privire la mecanismele care au condus la situațiile celorlalți. Din întrebările referitoare la justificarea intervenției și sprijinului statului în anumite situații concrete, reiese că există un consens mai mare asupra îndreptățirii la sprijin în cazurile în care situația persoanelor dezavantajate nu poate fi explicată prin lene sau prin lipsă de activitate. În această interpretare, persoanele aparținând claselor de jos văd în măsurile redistributive modalități de corectare a derapajelor meritocrației, nu îi neagă acesteia dezirabilitatea. Cererea de sprijin nu este o formă de de-responsabilizare, ci ca o evaluare critică a capacității sistemului de a-și respecta promisiunile meritocratice, evidențiind necesitatea unor ajustări și măsuri compensatorii pentru corectarea inechităților.

Profilul percepțiilor claselor sociale

Capitolul de față și-a propus să investigheze modul în care clasele sociale din România percep justiția socială și redistribuția. În acest sens, am dezvoltat o **schemă de clasificare a claselor sociale**, care îmbină atât măsuri obiective (educație și ocupație), cât și percepții subiective legate de bunăstarea materială. Scopul principal a fost să analizăm variațiile în atitudinile legate de egalitatea veniturilor, de meritocrație și de sprijinul pentru cei defavorizați, în funcție de clasa socială și de nivelul educației. Contribuția importantă a acestui capitol constă în clarificarea modului în care **diferențele de educație și statut socio-economic** influențează percepțiile asupra justiției sociale. Prin analiza datelor, am evidențiat disparitățile de valori și atitudini între clase sociale în ceea ce privește redistribuția, meritocrația și succesul socio-economic. Mai precis, analiza noastră evidențiază un profil diferit al orientărilor valorice în funcție de clasa socială de apartenență. Am observat că opiniile cele mai divergente au fost raportate în legătură cu itemul referitor la definiția unei societăți ca fiind justă atunci când veniturile sunt împărțite egal între membrii săi. De asemenea, am remarcat o tendință generală de creștere a gradului de susținere a valorilor egalitare pe măsură ce se coboară pe scara socială. În ceea ce privește întrebările referitoare la rolul educației și la meritocrație, am constatat un grad foarte ridicat de acord printre toate clasele sociale.

Mai precis, studiul a arătat că **percepțiile despre redistribuția veniturilor** sunt puternic influențate de clasa socială. Persoanele din clasele inferioare manifestă o tendință de a susține mai ferm redistribuția egalitară a veniturilor, percepând-o ca o modalitate necesară de a corecta inegalitățile economice. În schimb, persoanele din clasele superioare sunt mai reticente față de redistribuție, susținând, în schimb, un sistem în care diferențele de venituri sunt văzute ca justificate prin efort și performanță. Aceste rezultate indică o **polarizare socială** marcată, unde cei mai dezavantajați economic percep o nevoie acută de intervenție redistributivă, în timp ce aceia care se bucură de o poziție socială privilegiată preferă menținerea unui sistem competitiv. În ceea ce privește **meritocrația**, acest principiu este susținut pe scară largă, dar cu intensități diferite între clase. Indivizii din clasele superioare consideră că meritocrația este o modalitate corectă de a recompensa munca și talentul, în timp ce persoanele din clasele inferioare,

deși recunosc importanța meritului, sunt mai sceptice în privința realizării sale în practică. Aceasta reflectă o **conștientizare mai mare a inegalităților structurale** în rândul claselor inferioare, care percep bariere semnificative în calea accesului la oportunități egale. Un alt rezultat important este legat de **sprijinul pentru cei defavorizați**. Clasele inferioare susțin mai puternic ajutorul necondiționat acordat celor aflați în nevoie, considerând solidaritatea socială ca un principiu esențial pentru o societate justă. În contrast, clasele superioare, deși recunosc necesitatea sprijinului pentru persoanele vulnerabile, sunt mai rezervate, sugerând o abordare mai selectivă în funcție de meritul individual sau de contribuția anterioară.

Educația este percepută de toate clasele sociale ca un pilon al meritocrației și al mobilității sociale, însă viziunea asupra mecanismelor care sprijină acest principiu diferă. Clasele inferioare consideră că politicile redistributive sunt esențiale pentru corectarea inegalităților structurale, fără a vedea în acestea o formă de de-responsabilizare, ci mai degrabă o ajustare necesară pentru ca sistemul să își respecte promisiunile. În schimb, clasele superioare tind să minimalizeze rolul barierelor structurale, punând accent pe responsabilitatea individuală și pe competiție ca factori principali ai succesului. Rezultatele studiului sugerează că **diferențele de clasă socială** și **nivelul de educație** joacă un rol esențial în modul în care indivizii percep justiția socială și succesul socio-economic. Persoanele din **clasele inferioare**, care au acces limitat la resurse economice și educaționale, susțin mai puternic ideea redistribuției veniturilor și a sprijinului necondiționat pentru cei defavorizați, ca mijloace de reducere a inegalităților economice. În schimb, cei din **clasele superioare**, care beneficiază de o educație mai avansată și de acces la resurse, preferă un sistem meritocratic, în care succesul este văzut ca rezultat al efortului și al performanței individuale. Percepțiile despre **rolul educației** scot în evidență un consens general privind importanța acesteia în pregătirea copiilor pentru viață și pentru a deveni cetățeni responsabili. Totuși, clasele inferioare văd educația ca un mijloc esențial de a asigura mobilitatea socială și de a oferi copiilor șansa unei vieți mai bune decât a părinților lor. În schimb, clasele superioare, deși recunosc importanța educației, o percep mai degrabă ca un element dintr-un ansamblu de factori ce contribuie la succes, incluzând și relațiile sociale sau oportunitățile economice. **Percepțiile despre succes** variază, de asemenea, în funcție de clasa socială. Cei din clasele inferioare tind să asocieze succesul

cu factori externi, cum ar fi norocul sau relațiile sociale, în timp ce aceia din clasele superioare îl atribuie muncii și competiției corecte. Această diferență reflectă o **conștientizare mai mare a limitelor structurale** care împiedică accesul egal la oportunități pentru clasele inferioare și o încredere mai mare în meritocrație în rândul celor din clasele superioare.

Mai mult decât atât, **clasa de sus prezintă un profil de răspunsuri**, la multe dintre variabile, **mai asemănătoare cu cele ale claselor de jos** decât cu cele ale claselor de mijloc. O explicație posibilă pentru faptul că profilul clasei de sus se apropie, pe anumite dimensiuni, mai mult de cel al claselor de jos decât de cel al clasei de mijloc ar putea fi legată de diferențele de priorități și de motivații. Clasa de mijloc, marcată de o frică structurală de declasare, investește intens în securitatea proprie și în protejarea statutului social, ceea ce o face mai reticentă la politici redistributive sau incluzive. În schimb, clasa de sus, având o stabilitate financiară mult mai mare, este mai puțin vulnerabilă la astfel de temeri și poate privi favorabil măsuri care promovează o ordine socială mai echilibrată, similară aspirațiilor claselor de jos, unde reducerea inegalităților este o prioritate. Un alt posibil factor ar putea fi reorientarea culturală a unei părți din elitele educaționale și financiare, vizibilă mai ales în spațiul occidental. De exemplu, în Statele Unite, un segment tot mai mare de votanți din clasa de sus, în special, cei cu educație superioară, s-a aliniat unor poziții progresiste, susținând măsuri precum taxarea mai ridicată a veniturilor mari, creșterea salariului minim sau accesul universal la servicii publice. Această deschidere ar putea fi explicată prin expunerea lor la norme culturale globale, dar și printr-o viziune pe termen lung, care asociază reducerea inegalităților cu stabilitatea socială. Spre deosebire de clasa de mijloc, care adesea prioritizează securitatea imediată, clasa de sus își permite o abordare mai detașată, mai idealistă, care pune accent pe echitate și pe incluziune. În acest context, apar puncte comune între clasa de sus și cea de jos, mai ales pe variabile ce țin de sprijinul pentru reducerea inegalităților și măsuri incluzive.

Studiul actual oferă o bază solidă pentru înțelegerea relațiilor dintre clasa socială, educație și percepțiile asupra justiției sociale, dar există mai multe direcții viitoare de cercetare care ar putea completa și extinde aceste descoperiri. O primă direcție ar fi realizarea unor **studii longitudinale**, care să urmărească evoluția acestor percepții în timp. Studiul nostru oferă o imagine statică, transversală, asupra percepțiilor sociale, iar o analiză

longitudinală ar putea dezvălui schimbările în atitudini pe măsură ce contextul economic și politic evoluează. Aceasta ar permite o înțelegere mai nuanțată a modului în care experiențele sociale și economice influențează în timp percepțiile despre redistribuție și meritocrație. De asemenea, o altă direcție valoroasă de cercetare ar fi o **investigație detaliată a diferențelor regionale**. Într-o țară cu disparități regionale importante, precum România, este esențial să înțelegem cum contextul local influențează percepțiile asupra justiției sociale și a rolului educației în mobilitatea socială. Un alt aspect important este **extinderea dimensiunilor stratificării sociale** analizate. În afara educației și ocupației, cercetările viitoare ar trebui să includă variabile precum venitul efectiv, patrimoniul familiei și accesul la rețele sociale și culturale, pentru a obține o imagine mai completă a modului în care resursele economice și sociale influențează percepțiile despre inegalitate și succes. De asemenea, cercetările viitoare ar putea explora **influența educației intergenerațională** și modul în care educația părinților influențează percepțiile copiilor despre succesul socio-economic și redistribuție. Această abordare ar putea oferi informații valoroase despre modul în care capitalul educațional se transmite între generații și dacă acest transfer contribuie la schimbarea sau la perpetuarea percepțiilor legate de justiția socială.

Bibliografie

BAN, Cornel. 2015. „Beyond Anticommunism: The Fragility of Class Analysis in Romania". *East European Politics & Societies*, vol. 29, nr. 3, pp. 640-650.

BARTELS, Larry M. 2008. *Unequal Democracy. The Political Economy of the New Gilded Age*. Princeton: Princeton University Press.

BĂDESCU, Gabriel, GOG, Sorin, TUFIȘ, Claudiu. 2022. *Atitudini și valori de tip progresist în România*. București: Friedrich Ebert Stiftung. library.fes.de/pdf-files/bueros/bukarest/19247.pdf. Accesat în 24 ianuarie 2025.

BBC. 2013. *The Great British Class Calculator*. https://www.bbc.co.uk/news/special/2013/newsspec-_5093/index.stm. Accesat în 21 august 2024.

BEDÜK, Selçuk. 2020. „Missing Dimensions of Poverty? Calibrating Deprivation Scales Using Perceived Financial Situation". *European Sociological Review*, vol. 36, nr. 4, pp. 562-579.

BOURDIEU, Pierre. 1986. „The Forms of Capital". În *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, ed. de John Richardson. New York: Greenwood, pp. 241-258.

BREEN, Richard, ed. 2004. *Social Mobility in Europe*. Oxford, New York: Oxford University Press.

CARNEVALE, Anthony P., STROHL, Jeff. 2013. *Separate and Unequal. How Higher Education Reinforces the Intergenerational Reproduction of White Racial Privilege*. Georgetown University: Georgetown Public Policy Institute.

DOMAŃSKI, Henryk, SAWIŃSKI, Zbigniew, SŁOMCZYŃSKI, Kazimierz M. 2009. *Sociological Tools Measuring Occupations. New Classification and Scales.* Warsaw: IFIS Publisher.

ENGGIST, Matthias, PINGGERA, Michael. 2022. „Radical Right Parties and Their Welfare State Stances–Not So Blurry After All?". *West European Politics*, vol. 45, nr. 1, pp. 102-128.

ERIKSON, Robert, GOLDTHORPE, John H. 1992. *The Constant Flux. A Study of Class Mobility in Post-Industrial Societies*. Oxford: Oxford University Press.

ERIKSON, Robert, GOLDTHORPE, John H., PORTOCARERO, Lucienne. 1979. „Intergenerational Class Mobility in Three Western European Societies: England, France, and Sweden". *British Journal of Sociology*, vol. 30, nr. 4, pp. 415-441.

EUROSTAT. 2024a. *43% of EU's 25-34-Year-Olds Have Tertiary Education*. https://ec.europa.eu-/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20240527-1. Accesat în 21 august 2024.

EUROSTAT. 2024b. *Tertiary Educational Attainment, Age Group 25-64 by Sex and NUTS 2 Region*. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tgs00109/default/table?lang-=en. Accesat în 21 august 2024.

EVANS, M.D.R., KELLEY, Jonathan, KOLOSI, Tamas. 1992. „Images of Class. Public Perceptions in Hungary and Australia". *American Sociological Review*, vol. 57, nr. 4, pp. 461-482.

GANS, Herbert J. 1995. *The War Against the Poor. The Underclass and Antipoverty Policy.* New York: ERIC.

GERHARDS, Jürgen, LENGFELD, Holger, IGNÁCZ, Zsófia S., KLEY, Florian, PRIEM, Maximilian. 2019. *European Solidarity in Times of Crisis: Insights from a Thirteen-Country Survey*. Abingdon: Routledge.

GILENS, Martin. 2012. *Affluence and Influence. Economic Inequality and Political Power in America*. Princeton: Princeton University Press.

GILLIES, Val. 2005. „Raising the 'Meritocracy': Parenting and the Individualization of Social Class". *Sociology, vol.* 39, nr. 5, pp. 835-853.

HILL, Dave, MAISURIA, Alpesh. 2022. „Social Class: Education, Social Class, and Marxist Theory". În *Encyclopaedia of Marxism and Education*, ed. de Alpesh Maisuria. Boston: Brill, pp. 624-643.

HILL, Dave. 2018. „Education and Social Class: A Marxist Response". În *Education and Working-Class Youth. Reshaping the Politics of Inclusion*, ed. de Robin Simmons & John Smyth. Cham: Palgrave MacMillan, pp. 181-208.

LAREAU, Annette. 2011. *Unequal Childhoods: Class, Race, and Family Life*. Berkeley: University of California Press.

LINDH, Arvid, MCCALL, Leslie. 2020. „Class Position and Political Opinion in Rich Democracies". *Annual Review of Sociology*, vol. 46, pp. 419-441.

MARX, Karl. 1867. *Capitalul*, vol. I, cap. 8, „Ziua de muncă", secțiunea 1, „Limitele zilei de muncă". Marxists Internet Archive, https://www.marxists.org/romana/m-e/1867/capitalul-vol1/c08.htm#1. Accesat în 21 august 2024.

MCCRORY CALARCO, Jessica. 2014. „Coached for the Classroom: Parents' Cultural Transmission and Children's Reproduction of Educational Inequalities". *American Sociological Review*, vol. 79, nr. 5, pp. 1015-1037.

MEULEMAN, Bart, ROOSMA, Femke, ABTS, Koen. 2020. „Welfare Deservingness Opinions from Heuristic to Measurable Concept: The CARIN Deservingness Principles Scale". *Social Science Research*, vol. 85. https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/-S0049089X18308937. Accesat în 21 august 2024.

OESCH, Daniel, VIGNA, Nathalie. 2023. „Subjective Social Class Has a Bad Name but Predicts Life Chances Well". *Research in Social Stratification and Mobility*, vol. 83. https://www.science-direct.com/science/article/pii/S0276562423000033. Accesat în 21 august 2024.

PHILLIPS, Martin. 2001. „Class, Collective Action and the Countryside". În *Can Class Still Unite? The Differentiated Workforce, Class Solidarity and Trade Unions*, ed. de Guy Van Gyes, Hans De Witte, Patrick Pasture. London: Routledge, pp. 247-274.

POENARU, Florin. 2017. *Locuri comune. Clasă, anticomunism, stânga*. Cluj-Napoca: Tact.

POP, Cristian-Ioan. 2016. *Clase sociale în România. Metodologia inegalităților*. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană.

RILEY, Dylan, BRENNER, Robert. 2022. „Seven Theses on American Politics". *New Left Review*, nr. 138. https://newleftreview.org/issues/ii138/articles/dylan-riley-robert-brenner-seven-theses-on-american-politics. Accesat în 21 august 2024.

ROTARIU, Traian. 2021. „Considerations on the role of the school in social mobility". *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Seria Sociologica*, nr. 2, pp. 9-34.

SAVAGE, Mike, DEVINE, Fiona, CUNNINGHAM, Niall, TAYLOR, Mark, LI, Yaojun, HJELLBREKKE, Johs, LE ROUX, Brigitte, FRIEDMAN, Sam, MILES, Andrew. 2013. „A New Model of Social Class? Findings from the BBC's Great British Class Survey Experiment". *Sociology*, vol. 47, nr. 2, pp. 219-250.

STANDING, Guy. 2011. *The Precariat. The New Dangerous Class.* New York: Bloomsbury Publishing.

STOICA, Cătălin Augustin. 2018. *România continuă. Schimbare și adaptare în comunism și postcomunism.* București: Humanitas.

STOICA, Cătălin Augustin. 2022. *Introducere în studiul stratificării și mobilității sociale: teorii, măsuri și modele de analiză.* București: Tritonic.

TOMESCU-DUBROW, Irina. 2010. „Social Inequality and Social Problems in Romania". În *Landmark 1989. Central and Eastern European Societies Twenty Years After the System Change*, ed. de Heinrich Best și Agnieszka Wenninger. Berlin: GESIS-Leibniz-Institut für Sozialwissenschaften, pp. 176-190.

TRUMP, Kris-Stella. 2020. „When and Why Is Economic Inequality Seen as Fair". *Current Opinion in Behavioral Sciences*, vol. 34, pp. 46-51.

TUFIȘ, Paula A. 2011. „Structură, stratificare și mobilitate socială". În *Sociologie*, ed. de Lazăr Vlăsceanu. Iași: Polirom, pp. 294-336.

ȚOC, Sebastian. 2016. „Familie, școală și succes școlar în învățământul românesc". *Calitatea vieții*, vol. 27, nr. 3, pp. 189-215.

VAN OORSCHOT, Wim. 2006. „Making the Difference in Social Europe: Deservingness Perceptions Among Citizens of European Welfare States". *Journal of European Social Policy*, vol. 16, nr. 1, pp. 23-42.

WRIGHT, Erik Olin. 1997. *Class Counts Comparative Studies in Class Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.

WRIGHT, Erik Olin. 2006. „Class". În *International Encyclopaedia of Economic Sociology*, ed. de Jens Beckert, Milan Zafirovski. Abingdon: Routledge, pp. 62-68.

Experiența de migrație și genul în atitudinile sociopolitice

IONELA VLASE

Introducere

În România migrația pentru un loc de muncă în străinătate este o realitate complexă, aflată într-o evoluție continuă în ultimele trei decenii. Conform rapoartelor anuale privind migrația pentru muncă în țările membre ale Uniunii Europene (UE), România s-a situat pe primul loc în ultimii ani în ce privește numărul de migranți intra-comunitari care caută un loc de muncă în alte țări ale Uniunii Europene (Fries-Tersch et al. 2020; Hassan et al. 2024; Fries-Tersch, Jones și Siöland 2021). În contextul transformărilor socio-economice profunde de după 1990 determinate de reformele economice și fiscale neo-liberale (Gabor și Ban 2016) care au condus la efecte dramatice asupra calității vieții oamenilor, la creșterea șomajului și deteriorarea locuirii (Chelcea și Druță 2016), migrația a devenit o strategie de viață, adică o alegere majoră într-un anumit câmp de oportunități și constrângeri cu scopul supraviețuirii sau dezvoltării prin utilizarea unor mijloace între care poate exista conflict sau competiție (Sandu 2000). Mai mulți factori precum genul, vârsta, nivelul de educație, mediul rural-urban, religia și etnia au fost examinați în literatura privind migrația românilor după 1990 (Boswell și Ciobanu 2009; Ciobanu, Fokkema și Nedelcu 2017; Vlase 2004; Anghel 2019; Bivand Erdal et al. 2022; Vlase și Voicu 2014) ilustrând diversitatea acestui fenomen și efectele demografice, economice și sociale pe care migrația le are atât asupra societății de origine, cât și asupra celei de sosire.

Resocializarea migranților în țările gazdă a fost, de asemenea, intens discutată în literatura despre remitențele sociale și politice prin care

migranții contribuie la schimbarea socială în țările de origine prin modificarea practicilor culturale, a normelor sociale și a opțiunilor politice (Levitt 1998; Vlase 2013b; Bivand Erdal et al. 2022; Pérez-Armendáriz și Crow 2010; White et al. 2008). Resocializarea în contextul migrației internaționale nu este nici implicită, nici liniară. Perspectivele teoretice asupra resocializării migranților prin asimilarea normelor și valorilor politice și culturale ale societății gazdă pleacă de la premise contrastante, cu implicații opuse privind rezultatul resocializării. De exemplu, din perspectiva mai clasică a *rezistenței* față de ideile și de valorile noi, resocializarea apare ca o posibilitate limitată de faptul că migranții ajung în țara gazdă cu un bagaj de credințe și dispoziții culturale și politice acumulate în primii ani de viață și sedimentate durabil pe parcursul anilor de formare. Astfel, procesul de reînvățare după sosirea în țara de destinație va fi afectat de acest bagaj, care funcționează ca un filtru pentru conținutul ideatic și valoric ce va fi selectat din noul context al țării de adopție. Selectivitatea informațiilor din țara gazdă are loc în vederea reducerii disonanței cognitive și a alinierii cu valorile sedimentate în perioada pre-migrație.

Pe de altă parte, perspectiva *expunerii* la noul context pleacă de la premise diferite, considerând migrantul nou sosit în țara gazdă ca o *tabula rasa* care va absorbi ideile, atitudinile și comportamentele societății de primire din dorința de a se integra. Prin urmare, cu cât mai lungă va fi șederea lui, cu atât mai evidentă va fi ajustarea sa la noile credințe și atitudini răspândite în societatea gazdă. White și colaboratorii săi (2008) arată că vârsta, timpul petrecut în țara de origine înainte de migrație și durata ședерii în țara gazdă afectează diferit resocializarea politică a migranților atunci când e vorba de interesul general pentru politică, partizanatul politic și comportamentul electoral. Resocializarea, în funcție de cum este operaționalizată, poate fi testată empiric, iar rezultatele analizelor pot produce dovezi pentru diferitele perspective teoretice. De exemplu, pentru angajamentul politic mai profund exprimat prin simpatia pentru un partid politic sau prin participarea la vot, teoria expunerii pare să aibă mai multă susținere empirică. Partizanatul politic și comportamentul electoral sunt dimensiuni ale participării politice care necesită o ajustare cognitivă mai profundă, ceea ce implică mai mult timp petrecut în noul context politic al țării gazdă. Odată consolidat acest nou conținut de idei, atitudini sau comportamente, migranții le pun în circulație la nivel transnațional,

intenționat sau neintenționat, prin intermediul situațiilor cauzate de revenirea în țară sau de comunicarea frecventă, de la distanță, cu membrii familiei rămași în țară. Rezultatul este un proces de difuziune a valorilor democratice, a ideilor despre justiție socială sau a raporturilor egalitare de gen la nivelul societății de origine (Pérez-Armendáriz și Crow 2010; Reeskens și Van Oorschot 2015; Bivand Erdal et al. 2022). Alți autori atrag atenția asupra faptului că migranții preiau selectiv și critic aceste idei culturale și politice evaluându-le subiectiv (Bivand Erdal et al. 2022) și că nu întotdeauna transferă atitudini și practici democratice din țările dezvoltate, cu valori și instituții presupus superioare față de cele ale țărilor de origine (Rother 2009; White et al. 2008).

Cu referire la civismul migranților români comparativ cu al non-migranților și luând în considerare durata ședерii în străinătate, tipul de rezidență în țara gazdă și cunoașterea limbii străine care facilitează contactul cu noua cultură, Bădescu (2004) nu găsește nicio diferență semnificativă la nivelul valorilor civice care să sprijine ideea resocializării pe durata migrației. Folosind date mai recente pentru Europa de Est, inclusiv România, alți autori (Careja și Emmenegger 2012) arată că dacă migranții au revenit dintr-o țară din Europa de Vest caracterizată de o democrație mai consolidată, atitudinile politice ale acestora diferă de cele ale compatrioților non-migranți în ce privește interesul mai crescut pentru politica europeană, dar nu și satisfacția cu democrația din propria țară sau interesul pentru alegerile naționale. În cazul migrației spre alte țări postcomuniste din Europa, Careja și Emmenegger nu găsesc diferențe atitudinale între migranți și non-migranți în ceea ce privește încrederea în instituțiile naționale sau europene, interesul pentru politica (inter)națională sau participarea la alegerile naționale sau europarlamentare. O analiză a preferințelor electorale ale migranților români (Burean 2018) arată că votanții români din străinătate au idei sociale mai liberale față de cei din țară, declarându-se mai mult în favoarea drepturilor persoanelor gay și ale femeilor de a decide în privința avortului, în același timp manifestând un dezacord mai puternic față de obligativitatea predării religiei în școli.

Genul este una dintre variabilele esențiale care explică variația în selectivitatea ideilor, atitudinilor și comportamentelor culturale și politice. Studiile privind migrația și remitențele sociale și economice ale românilor în/din Italia arată că femeile sunt mai înclinate decât bărbații să participe la

remitențele sociale sub forma ideilor și normelor care contribuie la remodelarea relațiilor asimetrice de putere între generații, precum și între femei și bărbați, specifice gospodăriilor tradiționale din mediul rural (Vlase 2013a, 2013b; Cela și Moretti 2013). În ceea ce privește participarea la vot sau tendința de a discuta chestiuni politice cu prietenii, Careja și Emmenegger (2012), folosind datele Eurobarometrului țărilor candidate (CCEB 2002), constată că femeile din țările est-europene sunt mai puțin interesate de aceste aspecte, chiar și după ce iau în considerare experiența de migrație a respondenților din cele 10 țări participante la studiu, inclusiv România. Referitor la ideea larg răspândită conform căreia migranții, fiind o categorie mai vulnerabilă, manifestă o preferință mai mare decât cetățenii țărilor gazdă pentru creșterea cheltuielilor sociale, cercetările arată că acest efect nu este uniform distribuit în cadrul diferitelor categorii de cheltuieli sociale. De exemplu, această preferință se regăsește în rândul imigranților când ne referim la domeniul cheltuielilor de îngrijire a copiilor și la cele de asistență socială, dar nu și în cazul pensiilor sau sănătății (Lubbers et al. 2018). De asemenea, literatura privind rolul statului în protecția socială arată că femeile, datorită unei etici a îngrijirii în jurul căreia se organizează ritmul vieții și carierei lor (Gilligan 1977; Davis 1992), susțin mai mult intervenția statului decât bărbații, deși teza nu este mereu verificată (D'Anjou, Steijn și Van Aarsen 1995). Percepțiile imigranților cu privire la rolul statului în protecția socială depind de valorile și de ideile politice asimilate în perioada pre-adultă în țara lor de origine, însă studiile arată că, în timp, preferințele lor pentru sprijinul statului în diverse domenii ale politicilor sociale se ajustează la cele ale populației majoritare din țara gazdă (Reeskens și Van Oorschot 2015).

Pornind de la aceste premise teoretice privind resocializarea migranților și potențiala contribuție la schimbarea socială în țara de origine prin remitențele sociale și politice verificate empiric în diverse contexte, în capitolul de față urmărim să înțelegem în ce măsură migranții și familiile lor din țară diferă sub aspectul opțiunilor politice și al atitudinilor cu privire la rolul statului în protecția socială comparativ cu non-migranții. De asemenea, luând în considerare diferențele de gen sub aspectul eticii dominante a îngrijirii în cazul femeilor, respectiv a justiției redistribuirii bunăstării pe principii meritocratice – dominante în cazul bărbaților (Juujärvi, Kallunki și Luostari 2020), vom încerca să stabilim în ce măsură

efectele unor asocieri ale variabilelor examinate depind de apartenența de gen, care afectează orientările morale și ideologice ale respondenților.

Date și metodă

Capitolul se bazează pe datele sondajului realizat de institutul CCSAS (membru ESOMAR) pe un eșantion probabilist de 3666 respondenți, intervievați în trei valuri succesive, între 21 octombrie și 6 decembrie 2021 prin metoda CATI (Computer-Assisted Telephone Interviewing) (CCSAS 2021). Deoarece unele întrebări au fost folosite doar în anumite valuri, rezultatele raportate se referă la sub-eșantioanele pentru care s-au colectat răspunsurile respective. Răspunsurile nu știu/nu răspund au fost tratate ca *missing*. Datele au fost ponderate în funcție de vârstă, sex, nivel de educație și mediu de rezidență, iar pentru analizele de față s-a folosit baza de date ponderată (variabila „calibration weights"). De asemenea, am recodat variabila care captează capitalul de migrație la nivel de gospodărie (*Există cineva din gospodărie plecat la muncă în străinătate?*) ca *dummy* (0=nu, 1=da eu sau alt membru), pe care am folosit-o în majoritatea analizelor pentru a vedea cum sunt distribuite răspunsurile celor care au capital de migrație la nivel de gospodărie față de cele ale respondenților care trăiesc în gospodării fără persoane plecate la muncă în străinătate. În următoarea etapă am adăugat sexul respondentului (masculin/feminin) ca variabilă independentă pentru a verifica dacă experiența de migrație afectează diferit atitudinile și comportamentele politice în funcție de gen. Pentru a stabili dacă există o genizare a asocierii dintre capitalul de migrație și variabilele care măsoară orientările ideologice și preferințele redistributive, am folosit testul de semnificație hi pătrat care indică dacă există o asociere semnificativă din punct de vedere statistic în modul de distribuție a răspunsurilor în rândul femeilor și bărbaților.

Rezultate și discuții. Genul și opțiunile ideologice în funcție de experiența de migrație la nivelul gospodăriei

Una dintre diferențele semnificative între respondenții care au membri în gospodărie plecați la muncă în străinătate și ceilalți o reprezintă orientarea

ideologică înspre socialism versus capitalism (a se vedea **Tabelul 1**). Genul nu pare să influențeze această asociere, ceea ce sugerează că orientarea mai puternică spre socialism în cazul respondenților care trăiesc în gospodării cu capital de migrație este observată în egală măsură în rândul bărbaților și al femeilor. În vreme ce capitalismul este considerat a fi asociat cu inegalitățile economice frapante, generate de mecanisme inerente ale economiei de piață și de acțiunile unei elite politice care se folosește de putere pentru a avansa propriile interese, a doua orientare condamnă moral inegalitățile acute și propune o societate mai justă, bazată pe egalitate, pe securitate și pe interesul comunității (Iley-Williamson 2017).

În baza acestui rezultat, ne-am aștepta, așadar, ca răspunsurile respondenților la întrebările referitoare la orientările lor valorice care examinează binomul libertate/egalitate sau libertate/securitate să probeze această relație de asociere cu experiența de migrație, dar acest fapt nu poate fi susținut conform analizelor noastre. Cei care locuiesc în gospodării în care cineva e plecat la muncă în străinătate nu se deosebesc de ceilalți în ceea ce privește orientările valorice. Nici în cazul poziționării pe scala opțiunilor politice pentru stânga, centru sau dreapta nu se observă o variație a răspunsurilor în funcție de capitalul de migrație. Dar această asimetrie între opțiunile pentru un anumit sistem de producție și opțiunile ideologice și valorice pe care acestea le subîntind se datorează unei pedagogii politice la care a contribuit și modul în care unii intelectuali dominanți în spațiul public și-au impus propriile opțiuni ideologice, în virtutea autorității lor morale sau cognitive, limitând posibilitatea unui dialog autentic în care alte voci să poată participa egal (Preoteasa 2002). Conform autoarei citate anterior, ritualurile de reeducare civică din perioada postsocialistă au urmărit formarea populației atât în sensul debarasării ei de credințele și de valorile inculcate în comunism – egalitarism, colectivism, etatism –, cât și al adoptării neoliberalismului ca singura opțiune rațională și viabilă. În acest context, egalitatea este prezentată adesea în dezbaterile publice ca o aspirație radicală spre nivelarea oricăror ierarhii legitime, conducând la uniformizarea și egalizarea bunăstării – năzuințe considerate a fi utopice și ilogice.

Tabelul 1. Opțiunea pentru capitalism versus socialism în funcție de gen și de experiența migrației la nivelul gospodăriei

				Există cineva din gospodărie plecat la muncă în străinătate	
GEN				Nu	Da
FEMININ	Opțiune ideologică	Socialism	Count	181	63
			% din Opțiune ideologică	74,2%	25,8%
			Std. Residual	-.7	1.4
		Capitalism	Count	189	39
			% din Opțiune ideologică	82,9%	17,1%
			Std. Residual	.8	-1.5
	Total		Count	370	102
			% din Opțiune ideologică	78,4%	21,6%
MASCULIN	Opțiune ideologică	Socialism	Count	159	44
			% din Opțiune ideologică	78,3%	21,7%
			Std. Residual	-.8	1.8
		Capitalism	Count	216	30
			% din Opțiune ideologică	87,8%	12,2%
			Std. Residual	.7	-1.7
	Total		Count	375	74
			% din Opțiune ideologică	83,5%	16,5%
Total	Opțiune ideologică	Socialism	Count	340	**107**
			% din Opțiune ideologică	76,1%	23,9%
			Std. Residual	-1.1	2.3
		Capitalism	Count	405	**69**
			% din Opțiune ideologică	85,4%	14,6%
			Std. Residual	1.1	-2.3
	Total		Count	745	176
			% din Opțiune ideologică	80,9%	19,1%

Notă: Testul hi pătrat este semnificativ ($p < .001$). Răspunsurile Nu știu/Nu răspund au fost excluse din analiză. Variabile recodate. N= 921

Așa cum se observă din distribuția răspunsurilor cu privire la alegerea pe care ar face-o respondenții între socialism și capitalism, cei care lucrează în străinătate sau au rude plecate la muncă în afara țării sunt mai înclinați să aleagă o societate socialistă decât una capitalistă, pe când preferința celor care nu au experiență de migrație la nivel de gospodărie este inversă. Astfel, din cei 176 de respondenți care trăiesc în gospodării cu migranți, 107 ar alege socialismul față de cei 69 care ar opta pentru capitalism. Opțiunea pentru socialism în cazul celor care au migrat sau locuiesc în gospodării cu migranți plecați la muncă în străinătate poate fi mai departe înțeleasă și prin faptul că un procent semnificativ (51%) dintre aceștia consideră că accesul la bunuri și servicii era mai bun înainte de 1989 decât în prezent, față de doar 36% dintre cei fără experiență de migrație care au împărtășit aceeași opinie, diferențele fiind semnificative statistic ($p < .001$). De asemenea, o altă diferență semnificativă între cele două categorii de respondenți – cu și fără experiență de migrație la nivel de gospodărie – o reprezintă tendința mai slabă în cazul primei categorii de a considera că disponibilitatea locuințelor e mai bună în prezent decât înainte de 1989. Conform datelor studiului de față, dintre cele 1129 răspunsuri valide, 15,2% dintre migranți, respectiv 23,5% dintre non-migranți, consideră că securitatea unei locuințe este mai bună în prezent decât era în perioada comunistă (asocierea este semnificativă statistic pentru un prag de semnificație $p <.01$).

Dacă luăm în considerare și genul în examinarea distribuției acestor răspunsuri la întrebarea despre disponibilitatea locuințelor înainte și după 1989, în funcție de experiența migrației la nivelul gospodăriei, tendința de a afirma că disponibilitatea locuințelor era mai bună înainte este mai evidentă în rândul femeilor care locuiesc în gospodării cu migranți, în vreme ce în rândul bărbaților asocierea nu mai este semnificativă statistic. Faptul că multe femei migrante sau care locuiesc în gospodării cu migranți sunt mulțumite de accesul la locuințe din perioada comunistă poate să fie efectul selecției migrației, mare parte dintre migranți fiind persoane care se confruntă în prezent cu nevoia unei locuințe, femeile fiind mai adesea nemulțumite de locuirea în gospodăriile multigenerаționale, așa cum reiese din cercetările de teren cu migranți români în Italia (Vlase 2013b, 2016).

Rolul statului în protecția socială

Când este verificată asocierea dintre variabilele referitoare la responsabilitatea statului în protecția socială și experiența de migrație la nivelul gospodăriei – respondentul sau un alt membru din gospodărie este plecat la muncă în străinătate – o singură relație apare semnificativă din punct de vedere statistic, și anume aceea că migrația pentru un loc de muncă îi determină pe respondenți să se raporteze diferit față de responsabilitatea statului în domeniul politicilor de locuire. Astfel, cei care au migranți în gospodărie sau ei înșiși muncesc în străinătate sunt mai înclinați să susțină că statul e responsabil pentru persoanele care nu au o locuință decentă (**Tabelul 2**). Această opțiune este mai evidentă în rândul bărbaților decât al femeilor.

Tabelul 2. Responsabilitatea statului față de persoanele fără locuință în funcție de gen și de experiența migrației în gospodărie

				Există cineva din gospodărie plecat la muncă în străinătate	
GEN				Nu	Da
FEMININ	Acces locuință	Statul *ar trebui* să fie responsabil	Count	441	114
			% din acces locuință	79,5%	20,5%
			Std. Residual	-.2	.3
		Statul *n-ar trebui* să fie responsabil	Count	54	9
			% din acces locuință	85,7%	14,3%
			Std. Residual	.5	-1.0
	Total		Count	495	123
			% din acces locuință	80,1%	19,9%
MASCULIN	Acces locuință	Statul *ar trebui* să fie responsabil	Count	419	82
			% din acces locuință	83,6%	16,4%
			Std. Residual	-.3	.8
		Statul *n-ar trebui* să fie responsabil	Count	75	**5**
			% din acces locuință	93,8%	6,3%
			Std. Residual	.8	-2.0
	Total		Count	494	87
			% din acces locuință	85,0%	15,0%

GEN				Există cineva din gospodărie plecat la muncă în străinătate	
				Nu	Da
Total	Acces locuință	Statul *ar trebui* să fie responsabil	Count	860	196
			% din acces locuință	81,4%	18,6%
			Std. Residual	-.4	.8
		Statul *n-ar trebui* să fie responsabil	Count	129	**14**
			% din acces locuință	90,2%	9,8%
			Std. Residual	1.0	-2.2
	Total		Count	989	210
			% din acces locuință	82,5%	17,5%

Notă: Testul chi2 este semnificativ ($p < .01$). Răspunsurile Nu știu/Nu răspund au fost excluse din analiză. Variabile recodate. N= 1199

Experiența de migrație afectează deci opiniile oamenilor cu privire la responsabilitatea statului față de persoanele care nu dețin o locuință. Politicile sociale ale locuirii și interesul pentru locuințe sociale sunt cel mai slab dezvoltate în România comparativ cu celelalte domenii în care statul susține prin cheltuielile sociale (de tipul alocațiilor sau subvențiilor și gratuităților) diferite grupuri de persoane (Briciu 2016; Vîrdol et al. 2015). Comparativ cu alte țări post-socialiste, România avea în 2009 un procent mai redus de locuințe sociale nou construite în totalul locuințelor (3,9%), fiind cu mult depășită de țări precum Slovacia (12,5%), Polonia (6,5%) sau Estonia (4,5%) (Hegedüs et al. 2014). Studiile cu privire la politicile locuirii din perioada postcomunistă evidențiază impactul acestora în apariția capitalismului rezidențial responsabil pentru accentuarea inegalităților locative calchiate peste inegalitățile de clasă manifestate prin segregări teritoriale, etnice și prin tipuri de locuire foarte discrepante (Vincze și Zamfir 2019; Vincze 2021). În acest context, pentru migranți și pentru familiile acestora, obținerea unei locuințe este adesea un obiectiv major al migrației pentru muncă (Vlase 2013a; Vlase și Croitoru 2019), ceea ce ne ajută să înțelegem de ce în rândul persoanelor cu experiență de migrație regăsim o tendință mai evidentă de a considera că este de datoria statului să le ofere o locuință decentă celor care nu-și pot permite una.

Într-o anumită măsură, migranții sau familiile lor consideră că n-ar fi fost nevoiți să migreze dacă ar fi avut o locuință decentă, așa cum arată multe cercetări de teren privind migrația românilor (Potot 2007; Şerban și Voicu 2010). În plus, migranții care muncesc în alte țări cu politici de locuire mai dezvoltate devin mai conștienți de rolul pe care statul îl are în a asigura dreptul la o locuire decentă. De exemplu, în Italia – țara care găzduiește cel mai mare număr de migranți români (Fries-Tersch, Jones și Siöland 2021) –, în ciuda reformelor severe din domeniul politicilor locuirii din anii 1980 și 1990, încă există fond de locuințe sociale de aproximativ 5% din totalul locuințelor (Belotti 2017). Este interesant de verificat pe viitor dacă expunerea la astfel de practici și politici ale locuirii pe durata migrației contribuie la modelarea opiniilor migranților și ale familiilor acestora rămase acasă despre responsabilitatea statului în a asigura dreptul la o locuință decentă.

Analizele noastre mai arată și că bărbații cu experiență de migrație, mai curând decât femeile, tind să susțină că statul este responsabil pentru asigurarea respectivului drept. Această distribuție genizată a răspunsurilor poate fi înțeleasă și prin faptul că bărbații au fost în mod tradițional considerați cei în măsură să asigure un cămin fizic pentru familiile lor, în vreme ce femeile trebuie să mențină funcționalitatea căminului (Jarvis 2013). Sedimentarea acestor credințe culturale cu privire la rolurile de gen, precum și inegalitățile de venit între femei și bărbați explică și disparitatea de gen în ratele de proprietate asupra locuințelor familiale (Dowling 1998).

Dintre variabilele care măsoară preferința pentru creșterea cheltuielilor statului pentru diverse categorii vulnerabile ale populației cum sunt vârstnicii, șomerii, familiile cu venituri mici sau persoanele care nu-și permit o locuință, se observă o asociere semnificativă statistic între gen și responsabilitatea statului de a asigura un trai decent șomerilor, dar nicio diferență semnificativă în funcție de experiența de migrație. Femeile sunt mai numeroase decât bărbații care susțin creșterea cheltuielilor statului pentru persoanele care nu au un loc de muncă, în vreme ce doar 17,8% dintre femei, față de 30,2% dintre bărbați, susțin că statul *n-ar trebui* să fie responsabil de protecția șomerilor (**Tabelul 3**). Această relație statistică poate fi pusă, în parte, pe seama faptului că femeile în România încă au o rată de participare mai mică la piața muncii, rata șomajului fiind mai ridicată în cazul lor. Conform Institutului Național de Statistică, în anul 2021 femeile

reprezentau 55,5% din totalul șomerilor înregistrați (INS 2021), ceea ce poate reprezenta faptul că opinia femeilor este întrucâtva datorată solidarității de grup din moment ce femeile sunt categoria mai expusă riscului de șomaj.

Tabelul 3. Opiniile privind responsabilitatea statului în protecția șomerilor în funcție de gen

			GEN	
			Masculin	Feminin
Statul	ar trebui să fie responsabil	Count	407	511
		Expected Count	444.1	473.9
		% Statul	44,3%	55,7%
		% Gen	69,8%	82,2%
		% of Total	33,8%	42,4%
		Std. Residual	-1.8	1.7
	n-ar trebui să fie responsabil	Count	**176**	**111**
		Expected Count	138.9	148.1
		% Statul	61,3%	38,7%
		% Gen	30,2%	17,8%
		% of Total	14,6%	9,2%
		Std. Residual	3.2	-3.1
Total		Count	583	622
		Expected Count	583.0	622.0
		% Statul	48,4%	51,6%
		% Gen	100,0%	100,0%
		% of Total	48,4%	51,6%

Notă: Testul chi2 este semnificativ ($p < .001$). Răspunsurile Nu știu/Nu răspund au fost excluse din analiză. Variabile recodate. N= 1205

Opiniile respondenților sunt afectate de experiența de migrație la nivelul gospodăriei în cazul când sunt întrebați despre modul în care ar trebui stabilită valoarea pensiei. Astfel, în rândul celor care au plecat la muncă în străinătate sau locuiesc împreună cu alte persoane care lucrează peste hotare un număr semnificativ mai redus de oameni este de acord că pensia trebuie stabilită în raport cu contribuțiile pe durata anilor de muncă. Astfel, 71,1% dintre cei fără experiență de migrație acceptă această idee, comparativ cu 55% dintre migranți și persoane care au migranți în gospodărie (**Tabelul 4**). Această diferențiere poate fi datorată discontinuității contribuțiilor la fondul de pensii în cazul migranților. Acest mod de calcul îi dezavantajează pentru că migrația este asociată cu ocuparea precară, de multe ori în activități

economice slab reglementate precum agricultură, construcții, muncă domestică. Genul nu are niciun efect asupra distribuției acestor răspunsuri privitoare la modul în care trebuie calculate pensiile, chiar dacă ne-am putea aștepta ca femeile să fie într-un procent mai mare în dezacord, dat fiind că ele au în general pensii mai mici cu cca 25% decât bărbații (Eurostat 2021) datorită istoriei angajării lor discontinue sau renunțării definitive la o carieră pentru a se dedica îngrijirii copiilor (Vlase și Preoteasa 2018).

Tabelul 4. Opiniile respondenților cu privire la modul în care trebuie stabilită valoarea pensiei în funcție de experiența migrației

			Există cineva din gospodărie plecat la muncă în străinătate	
			Nu	Da
Valoarea pensiei ar trebui să fie determinată doar de contribuțiile pe durata anilor de muncă	acord + acord puternic	Count	717	**105**
		Expected Count	691.2	130.8
		% din Valoarea pensiei	87,2%	12,8%
		% din Există cineva din gospodărie plecat la muncă în străinătate	71,1%	55,0%
		% din Total	59,8%	8,8%
		Std. Residual	1.0	-2.3
	nici acord, nici dezacord	Count	106	**32**
		Expected Count	116.0	22.0
		% din Valoarea pensiei	76,8%	23,2%
		% din Există cineva din gospodărie plecat la muncă în străinătate	10,5%	16,8%
		% din Total	8,8%	2,7%
		Std. Residual	-.9	2.1
	dezacord+dezacord puternic	Count	186	**54**
		Expected Count	201.8	38.2
		% din Valoarea pensiei	77,5%	22,5%
		% din Există cineva din gospodărie plecat la muncă în străinătate	18,4%	28,3%
		% din Total	15,5%	4,5%
		Std. Residual	-1.1	2.6
Total		Count	1009	191
		Expected Count	1009.0	191.0
		% din Valoarea pensiei	84,1%	15,9%

		Există cineva din gospodărie plecat la muncă în străinătate	
		Nu	Da
	% din Există cineva din gospodărie plecat la muncă în străinătate	100,0%	100,0%
	% din Total	84,1%	15,9%

Notă: Testul chi2 este semnificativ (p < .001). Răspunsurile Nu știu/Nu răspund au fost excluse din analiză. Variabile recodate. N= 1200

Din datele culese în primul val al cercetării reiese că dintre cei 1165 de respondenți care au răspuns la întrebarea referitoare la responsabilitatea cu care guvernul cheltuie banii, majoritatea sunt în dezacord cu această afirmație (82%).

Tabelul 5. Dez/acordul cu privire la modul responsabil în care guvernul cheltuie banii în funcție de gen și de experiența migrației

GEN				Există cineva din gospodărie plecat la muncă în străinătate	
				Nu	Da
FEMININ	Guvernul cheltuie responsabil	acord+acord puternic	Count	42	**23**
			% din Guvernul cheltuie responsabil	64,6%	35,4%
			Std. Residual	-1.4	2.8
		nici acord, nici dezacord	Count	47	**2**
			% din Guvernul cheltuie responsabil	95,9%	4,1%
			Std. Residual	1.2	-2.5
		dezacord+ dezacord puternic	Count	390	94
			% din Guvernul cheltuie responsabil	80,6%	19,4%
			Std. Residual	.1	-.2
	Total		Count	479	119
			Expected Count	479.0	119.0
			% din Guvernul cheltuie responsabil	80,1%	19,9%
MASCULIN	Guvernul cheltuie responsabil	acord+acord puternic	Count	56	11
			% din Guvernul cheltuie responsabil	83,6%	16,4%
			Std. Residual	-.1	.3

GEN				Există cineva din gospodărie plecat la muncă în străinătate	
				Nu	Da
		nici acord, nici dezacord	Count	21	6
			% din Guvernul cheltuie responsabil	77,8%	22,2%
			Std. Residual	-.4	.9
		dezacord+ dezacord puternic	Count	404	69
			% din Guvernul cheltuie responsabil	85,4%	14,6%
			Std. Residual	.1	-.3
	Total		Count	481	86
			% din Guvernul cheltuie responsabil	84,8%	15,2%
Total	Guvernul cheltuie responsabil	acord+acord puternic	Count	98	**34**
			% din Guvernul cheltuie responsabil	74,2%	25,8%
			Std. Residual	-1.0	2.2
		nici acord, nici dezacord	Count	68	8
			% din Guvernul cheltuie responsabil	89,5%	10,5%
			Std. Residual	.7	-1.5
		dezacord+ dezacord puternic	Count	794	163
			% din Guvernul cheltuie responsabil	83,0%	17,0%
			Std. Residual	.2	-.4
	Total		Count	960	205
			% din Guvernul cheltuie responsabil	82,4%	17,6%

Notă: Testul chi2 este semnificativ (p < .05). Răspunsurile Nu știu/Nu răspund au fost excluse din analiză. Variabile recodate. N= 1165

Dintre cei care sunt totuși de acord cu afirmația, cei care lucrează în străinătate sau au membri ai gospodăriei plecați la muncă peste hotare sunt mai înclinați să întărească acest lucru față de cei care locuiesc în țară și nici alți membri ai gospodăriei nu sunt plecați la muncă în străinătate. Această opțiune poate să fie datorată faptului că a doua categorie intră în contact mai frecvent cu știrile privind faptele de corupție sau cu criticile societății cu privire la modul în care guvernul gestionează fondurile publice. Dacă

adăugăm genul ca a treia variabilă la tabelul de contingență, observăm că efectul provine mai ales din răspunsurile femeilor, în vreme ce, în rândul bărbaților, asocierea dintre experiența de migrație și (dez)acordul privind modul responsabil în care guvernul cheltuie banii devine nesemnificativă din punct de vedere statistic. De asemenea, la nivelul populației eșantionate majoritatea răspunsurilor se grupează în jurul dezacordului față de afirmația potrivit căreia guvernul tratează toate grupurile din societate în același fel. Între cei care sunt totuși de acord cu această afirmație, ponderea este semnificativ mai scăzută în rândul celor care trăiesc în gospodării cu migranți comparativ cu cei care nu au o astfel de experiență de migrație la nivelul gospodăriei (**Tabelul 6**). Genul nu afectează semnificativ această asociere între experiența migrației la nivelul gospodăriei respondenților și acordul cu privire la afirmația potrivit căreia guvernul tratează egal toate grupurile din societate.

Tabelul 6. Distribuția răspunsurilor la întrebarea dacă guvernul tratează toți oamenii în același fel în funcție de experiența migrației la nivelul gospodăriei

			Există cineva din gospodărie plecat la muncă în străinătate	
			Nu	Da
Guvernul tratează toate persoanele în același fel	acord+acord puternic	Count	169	**21**
		% within Guvernul	88,9%	11,1%
		% of Total	14,5%	1,8%
		Std. Residual	.8	-1.9
	nici acord, nici dezacord	Count	76	23
		% within Guvernul	76,8%	23,2%
		% of Total	6,5%	2,0%
		Std. Residual	-.7	1.6
	dezacord+dezacord puternic	Count	730	149
		% within Guvernul	83,0%	17,0%
		% of Total	62,5%	12,8%
		Std. Residual	-.1	.3
Total		Count	975	193
		% within Guvernul	83,5%	16,5%
		% of Total	83,5%	16,5%

Notă: Testul chi2 este semnificativ ($p < .05$). Răspunsurile Nu știu/Nu răspund au fost excluse din analiză. Variabile recodate. N= 1168

Atunci când sunt întrebați dacă statul cheltuie prea mulți bani pentru persoanele în vârstă, majoritatea respondenților (90,5%) sunt în mică și foarte mică măsură de acord cu afirmația, dar dintre cei care consideră în mare și foarte mare măsură că statul cheltuie prea mult cu vârstnicii, persoanele cu experiență de migrație la nivel de gospodărie sunt mai înclinate să exprime această opinie decât cei care locuiesc în gospodării fără migranți (**Tabelul 7**).

Tabelul 7. Măsura în care oamenii consideră că statul cheltuie prea mult cu vârstnicii în funcție de experiența migrației

				Există cineva din gospodărie plecat la muncă în străinătate	
GEN				Nu	Da
FEMININ	Statul cheltuie prea mult cu vârstnicii	în mare și foarte mare măsură	Count	40	11
			% Statul cheltuie prea mult cu vârstnicii	78,4%	21,6%
			Std. Residual	-.2	.5
		în mică și foarte mică măsură	Count	464	103
			% Statul cheltuie prea mult cu vârstnicii	81,8%	18,2%
			Std. Residual	.1	-.2
	Total		Count	504	114
			Expected Count	504.0	114.0
			% Statul cheltuie prea mult cu vârstnicii	81,6%	18,4%
MASCULIN	Statul cheltuie prea mult cu vârstnicii	în mare și foarte mare măsură	Count	45	**16**
			% Statul cheltuie prea mult cu vârstnicii	73,8%	26,2%
			Std. Residual	-1.0	2.5
		în mică și foarte mică măsură	Count	450	65
			% Statul cheltuie prea mult cu vârstnicii	87,4%	12,6%
			Std. Residual	.4	-.9
	Total		Count	495	81
			% Statul cheltuie prea mult cu vârstnicii	85,9%	14,1%
Total	Statul cheltuie prea mult cu vârstnicii	în mare și foarte mare măsură	Count	85	**27**
			% Statul cheltuie prea mult cu vârstnicii	75,9%	24,1%
			Std. Residual	-.9	2.0

GEN			Există cineva din gospodărie plecat la muncă în străinătate	
			Nu	Da
	în mică și foarte mică măsură	Count	914	168
		% Statul cheltuie prea mult cu vârstnicii	84,5%	15,5%
		Std. Residual	.3	-.7
	Total	Count	999	195
		% Statul cheltuie prea mult cu vârstnicii	83,7%	16,3%

Notă: Testul chi2 este semnificativ ($p < .05$). Răspunsurile Nu știu/Nu răspund au fost excluse din analiză. Variabile recodate. N= 1195

Potrivit analizei în funcție de gen, tabelul ne indică și faptul că asocierea e datorată în special răspunsurilor bărbaților. Acest lucru nu e surprinzător dacă ținem cont de faptul că femeile migrante sunt cele care duc povara îngrijirii persoanelor vârstnice, în special în Italia și Spania, țările care atrag cea mai mare parte a migranților români.

Cauzele sărăciei și succesului la nivel individual

Una din explicațiile des întâlnite în literatură cu privire la preferința migranților față de cheltuielile sociale mai generoase ale statelor o reprezintă faptul că migranții au o situație socio-economică mai precară (Lubbers et al. 2018; Reeskens și Van Oorschot 2015). O constatare care se desprinde din analizele următoare o reprezintă faptul că opiniile respondenților care trăiesc în gospodării cu capital de migrație (membri plecați la muncă în străinătate) diferă de cele ale respondenților din gospodării fără migranți în ceea ce privește cauzele sărăciei la nivel individual. Astfel, din distribuția răspunsurilor din **Tabelul 8** se remarcă faptul că un procent semnificativ mai redus de respondenți cu experiență de migrație (directă sau prin intermediul rudelor din gospodărie plecate la muncă) consideră că vina pentru sărăcie o poartă lenea sau faptul că persoanele sărace nu muncesc destul, fiind mai înclinați să considere că acest lucru e datorat lipsei relațiilor sau altor cauze conjuncturale sau structurale.

Tabelul 8. Cauzele sărăciei la nivel individual în funcție de gen și de experiența de migrație

GEN				Există cineva din gospodărie plecat la muncă în străinătate	
				Nu	Da
FEMININ	Cauzele sărăciei	Nu muncesc suficient	Count	460	94
			% Cauzele sărăciei	83,0%	17,0%
			Std. Residual	.6	-1.1
		Au ghinion	Count	70	18
			% Cauzele sărăciei	79,5%	20,5%
			Std. Residual	-.1	.3
		Nu au relații	Count	160	**61**
			% Cauzele sărăciei	72,4%	27,6%
			Std. Residual	-1.4	2.9
		Vin din familii sărace	Count	614	130
			% Cauzele sărăciei	82,5%	17,5%
			Std. Residual	.5	-1.0
		Alt motiv	Count	137	37
			% Cauzele sărăciei	78,7%	21,3%
			Std. Residual	-.3	.7
	Total		Count	1441	340
			% Cauzele sărăciei	80,9%	19,1%
MASCULIN	Cauzele sărăciei	Nu muncesc suficient	Count	441	**54**
			% Cauzele sărăciei	89,1%	10,9%
			Std. Residual	1.0	-2.3
		Au ghinion	Count	111	20
			%Cauzele sărăciei	84,7%	15,3%
			Std. Residual	.0	.1
		Nu au relații	Count	195	46
			%Cauzele sărăciei	80,9%	19,1%
			Std. Residual	-.7	1.7
		Vin din familii sărace	Count	530	90
			%Cauzele sărăciei	85,5%	14,5%
			Std. Residual	.1	-.3
		Alt motiv	Count	160	**42**
			%Cauzele sărăciei	79,2%	20,8%
			Std. Residual	-.9	2.2
	Total		Count	1437	252
			Cauzele sărăciei	85,1%	14,9%

				Există cineva din gospodărie plecat la muncă în străinătate	
GEN				Nu	Da
Total	De ce credeți că există oameni săraci în România?	Nu muncesc suficient	Count	901	**148**
			%Cauzele sărăciei	85,9%	14,1%
			Std. Residual	1.0	-2.3
		Au ghinion	Count	181	38
			%Cauzele sărăciei	82,6%	17,4%
			Std. Residual	.0	.1
		Nu au relații	Count	355	**107**
			%Cauzele sărăciei	76,8%	23,2%
			Std. Residual	-1.4	3.2
		Vin din familii sărace	Count	1144	220
			%Cauzele sărăciei	83,9%	16,1%
			Std. Residual	.4	-.8
		Alt motiv	Count	297	**79**
			%Cauzele sărăciei	79,0%	21,0%
			Std. Residual	-.8	1.9
	Total		Count	2878	592
			%Cauzele sărăciei	82,9%	17,1%

Notă: Testul chi2 este semnificativ (p < .001). Răspunsurile Nu știu/Nu răspund au fost excluse din analiză. N= 3470

Distribuția răspunsurilor în funcție de gen indică faptul că femeile cu experiență de migrație au o tendință mai ridicată de a considera că lipsa capitalului social (relațiile cu persoane influente) este responsabilă de sărăcia la nivel individual, în timp ce bărbații cu experiență de migrație consideră că alt motiv ar cauza sărăcia. Bărbații din gospodării cu migranți sunt, de asemenea, semnificativ mai puțin dispuși să considere că oamenii sunt săraci pentru că nu muncesc destul.

De asemenea, comparativ cu respondenții care trăiesc în gospodării fără migranți, respondenții cu experiență de migrație la nivel de gospodărie consideră într-o proporție mai mare că aceia care au făcut avere au încălcat legea, iar această opinie este cu precădere verificată în cazul bărbaților (**Tabelul 9**). Din nou, genul pare să joace un rol semnificativ în relația dintre capitalul migrației la nivelul gospodăriei și opinia cu privire la modul de îmbogățire.

Tabelul 9. Opinia cu privire la modul de îmbogățire în funcție de gen și experiența de migrație

				Există cineva din gospodărie plecat la muncă în străinătate	
GEN				Nu	Da
FEMININ	Cum credeți că au reușit majoritatea oamenilor care au făcut avere în România? Prin ...	Muncă	Count	248	59
			%	80,8%	19,2%
			Std. Residual	.0	.0
		Noroc	Count	74	19
			%	79,6%	20,4%
			Std. Residual	-.1	.3
		Relații	Count	207	44
			%	82,5%	17,5%
			Std. Residual	.3	-.6
		Încălcarea legii	Count	830	209
			%	79,9%	20,1%
			Std. Residual	-.3	.7
		Alt mijloc	Count	55	**5**
			%	91,7%	8,3%
			Std. Residual	.9	-1.9
	Total		Count	1414	336
			%	80,8%	19,2%
MASCULIN	Cum credeți că au reușit majoritatea oamenilor care au făcut avere în România? Prin ...	Muncă	Count	211	27
			%	88,7%	11,3%
			Std. Residual	.5	-1.3
		Noroc	Count	58	7
			%	89,2%	10,8%
			Std. Residual	.3	-.8
		Relații	Count	270	**29**
			%	90,3%	9,7%
			Std. Residual	.9	-2.2
		Încălcarea legii	Count	851	**177**
			%	82,8%	17,2%
			Std. Residual	-.9	2.2
		Alt mijloc	Count	51	7
			%	87,9%	12,1%
			Std. Residual	.2	-.5
	Total		Count	1441	247
			%	85,4%	14,6%
Total	Cum credeți că au reușit majoritatea	Muncă	Count	459	86
			%	84,2%	15,8%

oamenilor care au făcut avere în România? Prin ...		Std. Residual	.3	-.7
	Noroc	Count	132	26
		%	83,5%	16,5%
		Std. Residual	.1	-.2
	Relații	Count	477	**73**
		%	86,7%	13,3%
		Std. Residual	.9	-2.1
	Încălcarea legii	Count	1681	**386**
		%	81,3%	18,7%
		Std. Residual	-.9	1.9
	Alt mijloc	Count	106	12
		%	89,8%	10,2%
		Std. Residual	.8	-1.8
Total		Count	2855	583
		%	83,0%	17,0%

Notă: Testul chi2 este semnificativ ($p < .01$). Răspunsurile Nu știu/Nu răspund au fost excluse din analiză. N= 3438

Când introducem genul, observăm că efectul acestei asocieri provine din răspunsurile bărbaților, pe când în cazul femeilor asocierea nu mai este semnificativă statistic. Putem afirma că atitudinile față de sursele îmbogățirii sunt afectate de experiența de migrație la nivel de gospodărie, iar această tendință este genizată. Este posibil ca acest lucru să fie datorat și faptului că pentru bărbați miza domeniului afacerilor și acumulării averilor este mai importantă decât pentru femei.

Concluzii

Capitolul de față a scos în evidență câteva diferențe semnificative între respondenții care locuiesc în gospodării cu experiență de migrație și cei care locuiesc în gospodării fără membri plecați la muncă în străinătate. De exemplu, preferința pentru socialism, mai marcantă în cazul celor cu capital de migrație, poate să se datoreze auto-selecției migranților, care sunt de obicei mai nemulțumiți de capitalismul de sorginte neoliberală din perioada postsocialistă și de deteriorarea accesului la o serie de bunuri și servicii față de perioada de dinainte de 1990. Concomitent, această opțiune poate fi explicată și prin ajustarea cognitivă și atitudinală datorită resocializării pe

durata ședерii în țările de imigrație. Baza de date nu conține o variabilă referitoare la durata ședерii în străinătate și nu putem ști în ce măsură durata locuirii în străinătate a modificat atitudinea migranților în acest sens. Migrația temporară și ocuparea precară pe durata migrației le compromit șansele migranților de a contribui un număr semnificativ de ani la fondul de pensii, ceea ce poate explica diferențele de opinii dintre respondenți în ce privește modul de calcul al pensiei de vârstă în funcție de experiența migrației la nivelul gospodăriei.

O serie de diferențe semnificative în funcție de gen le regăsim în raport cu susținerea implicării statului în a asigura o locuință decentă celor care nu-și permit una, mai ales în cazul bărbaților cu experiență de migrație la nivel de gospodărie. Acestea sunt aspectele cele mai sensibile în cazul migranților români, deoarece migrația lor este adesea o strategie de viață care urmărește împlinirea aspirației de a avea o locuință. De asemenea, diferențele semnificative apar și în cazul evaluării cheltuielilor statului pentru îngrijirea vârstnicilor. Respondenții, în special bărbații care trăiesc în gospodării cu experiență de migrație sunt mai înclinați să răspundă că statul cheltuie prea mult cu vârstnicii. Acest rezultat rezonează cu teza lui Gilligan (1977) referitoare la raționamentele morale genizate datorită experiențelor culturale și normelor sociale care insuflă orientări valorice diferite femeilor și bărbaților în materie de justiție socială.

Genul afectează asocierea dintre experiența de migrație și percepția privind accesul la locuințe în perioada comunistă, femeile migrante fiind de părere că locuințele erau mai accesibile înainte de 1989. De asemenea, capitalul de migrație la nivelul gospodăriei se leagă și de ideea că respondenții, în special bărbații din aceste gospodării, tind să considere statul responsabil pentru persoanele care nu au o locuință decentă. Securitatea locuinței și aspectele care conduc la acumularea averilor sunt capitole unde asocierile sunt semnificative în cazul bărbaților cu capital de migrație. Femeile care trăiesc în gospodării cu migranți sunt însă mai înclinate să considere că motivele pentru care unii oameni sunt săraci se datorează lipsei relațiilor sociale, în vreme ce bărbații consideră alte motive ca fiind mai relevante în acest sens.

Mulțumiri

Doresc să menționez aportul Friedrich-Ebert-Stiftung România pentru accesul liber la baza de date realizată de CCSAS în perioada octombrie-decembrie 2021. De asemenea, le mulțumesc colegilor Gabriel Bădescu și Sorin Gog pentru comentariile și sugestiile utile care au contribuit la îmbunătățirea manuscrisului inițial. Pentru eventualele neajunsuri ale capitolului de față îmi asum întreaga responsabilitate.

Bibliografie

ANGHEL, Remus Gabriel. 2019. „When the Poor Migrate and Return: Class and Status Repositioning among Roma Transnational Returnees". În *Transnational Return and Social Change. Hierarchies, Identities and Ideas*, ed. de Remus Gabriel Anghel, Margit Fauser, Paolo Boccagni. London: Anthem Press, pp. 25-42.

BĂDESCU, Gabriel. 2004. „Romanian Labor Migration and Citizenship". În *New Patterns of Labour Migration in Central and Eastern Europe*, ed. de Daniel Pop. Cluj-Napoca: Ammpress, pp. 7-18.

BELOTTI, Emanuele. 2017. „The Importation of Social Mix Policy in Italy: A Case Study from Lombardy", *Cities*, nr. 71, pp. 41-48.

BIVAND ERDAL, Marta, SZULECKI, Kacper, BERTELLI, Davide, COȘCIUG, Anatolie, KUSSY, Angelina, MIKIEWICZ, Gabriella, TULBURE, Corina. 2022. „On the Formation of Content for 'Political Remittances': An Analysis of Polish and Romanian Migrants Comparative Evaluations of 'Here' and 'There'". *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 48, nr. 19, pp. 4485-4502.

BOSWELL, Christina, CIOBANU, Oana. 2009. „Culture, Utility or Social Systems? Explaining the Cross-National Ties of Emigrants from Borşa, Romania". *Ethnic and Racial Studies*, vol. 32, nr. 8, pp. 1346-1364.

BRICIU, Cosmin. 2016. „Politici Sociale de Locuire". *Calitatea vieții*, vol. 27, nr. 1, pp. 42-62.

BUREAN, Toma. 2018. „Policy and Voting Preferences of Romanian Migrants 2000-2016", *Political Preferences*, nr. 19, pp. 5-29.

CAREJA, Romana, EMMENEGGER, Patrick. 2012. „Making Democratic Citizens: The Effects of Migration Experience on Political Attitudes in Central and Eastern Europe". *Comparative Political Studies*, vol. 45, nr. 7, pp. 875-902.

CCEB. 2002. *Candidate Countries Eurobarometer*. https://www.gesis.org/en/eurobarometer-data-service/data-and-documentation/candidate-countries-eb. Accesat în 20 decembrie 2024.

CCSAS. 2021. *Realizarea unui sondaj pe teme socio-politice, conform metodologiei elaborate de FES*. Cluj-Napoca.

CELA, Eralba, MORETTI, Eros. 2013. „Gendered Remittances of Romanians in Italy". *Revista italiana di economica demografia e statistica*, vol. LXVII, nr. 3-4, pp. 79-86.

CHELCEA, Liviu, DRUȚĂ, Oana. 2016. „Zombie Socialism and the Rise of Neoliberalism in Post-Socialist Central and Eastern Europe". *Eurasian Geography and Economics*, vol. 57, nr. 4-5, pp. 521-544.

CIOBANU, Ruxandra Oana, FOKKEMA, Tineke, Nedelcu, Mihaela. 2017. „Ageing as a Migrant: Vulnerabilities, Agency and Policy Implications". *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 43, nr. 2, pp. 164-181.

D'ANJOU, Leo, STEIJN, Abram, VAN AARSEN, Dries. 1995. „Social Position, Ideology, and Distributive Justice". *Social Justice Research*, vol. 8, nr. 4, pp. 351-384.

DAVIS, Kathy. 1992. „Toward a Feminist Rhetoric: The Gilligan Debate Revisited". *Women's Studies International Forum*, vol. 15, nr. 2, pp. 219-231.

DOWLING, Robyn. 1998. „Gender, Class and Home Ownership: Placing the Connections". *Housing Studies*, vol. 13, nr. 4, pp. 471-486.

EUROSTAT. 2021. *Gender Pension Gap by Age Group – EU-SILC Survey (65 Years and Older)*. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/nasa_10_pens1/default/table?la-ng=en. Accesat în 20 decembrie 2024.

FRIES-TERSCH, Elena, JONES, Matthew, BÖÖK, Birte, DE KEYSER, Linda, TUGRAN, Tugce. 2020. *2019 Annual Report on Intra-EU Labour Mobility. Luxembourg: Publications Office of the European Union*. https://bit.ly/2WccBUh. Accesat în 20 decembrie 2024.

FRIES-TERSCH, Elena, JONES, Matthew, SIÖLAND, Linus. 2021. *Annual Report on Intra-EU Labour Mobility 2020. Luxembourg: Publications Office of the European Union*. https://doi.org/10.2767/075264. Accesat în 20 decembrie 2024.

GABOR, Daniela, BAN, Cornel. 2016. „Banking on Bonds: The New Links Between States and Markets". *Journal of Common Market Studies*, vol. 54, nr. 3, pp. 617-635.

GILLIGAN, Carol. 1977. „In a Different Voice: Women's Conceptions of Self and Morality". *Feminist Social Thought: A Reader*, vol. 47, nr. 4, pp. 481-518.

HASSAN, Emmanuel, SIÖLAND, Linus, AKBABA, Berkay, CINOVA, Daniela, GASPERINI, Michela. 2024. *Annual Report on Intra-EU Labour Mobility 2023*. Publications Office of the European Union. https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/news/annual-report-intra-eu-labour-mobility-2023-published-2024-03-12_en. Accesat în 20 decembrie 2024.

HEGEDÜS, József, LUX, Martin, SUNEGA, Petr, TELLER, Nóra. 2014. „Social Housing in Post-Socialist Countries". În *Social Housing in Europe*, ed. de Kathleen Scanlon, Christine Whitehead, Melissa Fernández Arrigoitia. New Jersey: John Wiley & Sons, pp. 239-253.

ILEY-WILLIAMSON, Dan. 2017. „Why Capitalism?", *Political Studies Review*, vol. 15, nr. 3, pp. 415-422.

INS. 2021. *Serii de date statistice TEMPO. Statistica Socială. Forța de muncă/ Șomeri înregistrați*. http://statistici.insse.ro:8077/tempo-online/#/pages/tables/insse-table. Accesat în 20 decembrie 2024.

JARVIS, Helen. 2013. „Against the 'Tyranny' of Single-Family Dwelling: Insights from Christiania at 40". *Gender, Place and Culture*, vol. 20, nr. 8, pp. 939-959.

JUUJÄRVI, Soile, KALLUNKI, Elina, LUOSTARI, Heidi. 2020. „Ethical Decision-Making of Social Welfare Workers in the Transition of Services: The Ethics of Care and Justice Perspectives". *Ethics and Social Welfare*, vol. 14, nr. 1, pp. 65-83.

LEVITT, Peggy. 1998. „Social Remittances: Migration Driven Local-Level Forms of Cultural Diffusion". *International Migration Review*, vol. 32, nr. 4, pp. 926-948.

LUBBERS, Marcel, DIEHL, Claudia, KUHN, Theresa, LARSEN, Christian Albrekt. 2018. „Migrants' Support for Welfare State Spending in Denmark, Germany, and the Netherlands". *Social Policy and Administration*, vol. 52, nr. 4, pp. 895-913.

PÉREZ-ARMENDÁRIZ, Clarisa, CROW, David. 2010. „Do Migrants Remit Democracy? International Migration, Political Beliefs, and Behavior in Mexico". *Comparative Political Studies*, vol. 43, nr. 1, pp. 119-148.

POTOT, Swanie. 2007. *Vivre à l'Est, Travailler à l'Ouest: Les Routes Roumaines de l'Europe*. Paris: L'Harmattan.

PREOTEASA, Isabela. 2002. „Intellectuals and the Public Sphere in Post-Communist Romania: A Discourse Analytical Perspective". *Discourse and Society*, vol. 13, nr. 2, pp. 269-292.

REESKENS, Tim, VAN OORSCHOT, Wim. 2015. „Immigrants' Attitudes towards Welfare Redistribution. An Exploration of Role of Government Preferences among Immigrants and Natives across 18 European Welfare States". *European Sociological Review*, vol. 31, nr. 4, pp. 433-445.

ROTHER, Stefan. 2009. „Changed in Migration? Philippine Return Migrants and (Un) Democratic Remittances". *European Journal of East Asian Studies*, vol. 8, nr. 2, pp. 245-274.

SANDU, Dumitru. 2000. „Patterns and Dilemmas in Class Empirical Analysis. Introductory Note for Part One". *Transeurope Internet Course. Module 5 – Stratification and Lifestyle*, pp. 1-10.

ŞERBAN, Monica, VOICU, Bogdan. 2010. „Romanian Migrants to Spain: In or Outside the Migration Networks – A Matter of Time ?". *Revue d'etudes Comparatives Est-Ouest*, vol. 41, nr. 4, pp. 97-124.

VINCZE, Enikő, ZAMFIR, George Iulian. 2019. „Racialized Housing Unevenness in Cluj-Napoca under Capitalist Redevelopment". *City*, vol. 23, nr. 4-5, pp. 439-460.

VINCZE, Enikő. 2021. „Manifestations of Spatial Injustice and Institutional Practices (Re)Producing Them. A View on the Neoliberal Spatial Planning Regime Creating Territorial Unevenness in Romania". *Tér És Társadalom*, vol. 35, nr. 4, pp. 60-75.

VÎRDOL, Daniel, SUDITU, Bogdan, DUMITRACHE, Liliana, VÂLCEANU, Daniel Gabriel. 2015. „Dynamics of Housing Stock in Romania – Between Politics and Policies". *Human Geographies*, vol. 9, nr. 2, pp. 207-223.

VLASE, Ionela. 2013b. „Women's Social Remittances and Their Implications at Household Level: A Case Study of Romanian Migration to Italy". *Migration Letters*, vol. 10, nr. 1, pp. 81-90.

VLASE, Ionela, CROITORU, Alin. 2019. „Nesting Self-Employment in Education, Work and Family Trajectories of Romanian Migrant Returnees". *Current Sociology*, vol. 67, nr. 5, pp. 778-797.

VLASE, Ionela, PREOTEASA, Ana Maria. 2018. „Gendered Life-Course Patterns in Post-Socialist Romania: An Illustration from Households Situated in Precarious Prosperity". *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, vol. 20, nr. 1, pp. 31-48.

VLASE, Ionela, VOICU, Mălina. 2014. „Romanian Roma Migration: The Interplay between Structures and Agency". *Ethnic and Racial Studies*, vol. 37, nr. 13, pp. 2418-2437.

VLASE, Ionela. 2004. „Insertion des femmes roumaines sur le marché du travail à Rome: un moyen de développement personnel et collectif". În *Femmes en mouvement. Genre, migrations et nouvelle division du travail*, ed. de Fenneke Reysoo, Christine Verschuur, Genève, Graduate Institute Publications, pp. 115-126.

VLASE, Ionela. 2013a. „'My Husband Is a Patriot!': Gender and Romanian Family Return Migration from Italy". *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 39, nr. 5, pp. 741-758.

VLASE, Ionela. 2016. *Le genre dans la structuration de la migration*. Iași: Institutul European.

WHITE, Stephen, NEVITTE, Neil, BLAIS, André, GIDENGIL, Elisabeth, FOURNIER, Patrick. 2008. „The Political Resocialization of Immigrants: Resistance or Lifelong Learning?". *Political Research Quarterly*, vol. 61, nr. 2, pp. 268-281.

Diferențe de gen în opinii și în comportament politic din România

TOMA BUREAN

Introducere

Au bărbații și femeile păreri diferite despre democrația din România? Care este impactul acestor diferențe de opinii asupra modului în care aceștia votează? În acest capitol voi da un răspuns acestor întrebări. Discursul despre diferențele de opinii dintre bărbați și femei, numite și discrepanțe sau diferențe de gen, a devenit important în ultimii ani în lumea academică din România și din Europa. Mulți cercetători și cercetătoare au pus în lumină diferențe de gen și consecințele acestora asupra vieții politice și a funcționării democrației. În prezent, egalitatea de gen în participarea politică este mai degrabă un deziderat, iar inegalitățile frapante afectează serios calitatea democrației în majoritatea țărilor europene. Cercetările despre implicarea femeilor în politică arată că acestea întâmpină dificultăți în a ocupa funcții politice și că resursele lor socio-economice limitate, pragurile impuse de partide politice și normele sociale le împiedică să reducă respectivele diferențe. Pentru aceste motive analiza valorilor politice și a comportamentului electoral al femeilor din România este provocatoare.

Capitolul va începe cu o prezentare a impactului genului asupra valorilor politice și a comportamentului politic în alte țări, urmată de explicarea ipotezelor de cercetare, strategia de cercetare, respectiv de modul de măsurare a conceptelor. La sfârșit, va fi o scurtă discuție despre rezultate și comparația acestora cu celelalte cercetări din domeniu.

Revizuirea literaturii de specialitate

Diferențe de gen în comportamentul politic

Disparitățile de gen au fost studiate cam de când folosim sondaje de opinie (Norris și Inglehart 2003, 76). În mod similar cu introducerea votului universal masculin, care a propulsat în parlament partidele socialiste, introducerea votului universal pentru femei a adus cu sine idei legate de potențiala apariție a unui vot distinctiv feminin. Acest lucru însă nu s-a întâmplat, iar cercetările din anii ’50 și ’60 au concluzionat că genul nu este o caracteristică socială demografică cu potențial de creare a unor clivaje electorale. Primele studii descriau femeile ca fiind neimplicate, cu valori mai conservatoare decât bărbații (Campbell și Shorrocks 2023; Duverger 1955; Goot și Reid 1984; Inglehart și Norris 2000, 2003; Lipset și Rokkan 1967; Norris 1999; Shorrock 2018).

În concluzie, în multe studii care foloseau date statistice, genul era folosit ca un predictor lipsit de importanță (Lipset și Rokkan 1967; Duverger 1955). Studii de comportament electoral arătau că femeile preferau într-o mai mare măsură partide de centru dreapta, mai conservatoare. Motivul era că femeile, indiferent de vârstă, de venit sau de poziție socială erau mai religioase decât bărbații. Astfel, religiozitatea, măsurată prin credința în Dumnezeu, frecvența mersului la biserică și frecvența rugatului, era considerată o cauză a atitudinilor conservatoare. Nu este surprinzător că Inglehart și Norris (2003) observă că, mai ales în Germania și Italia, femeile votau cu partide creștin-democrate. Cu timpul, mai ales în SUA și în Europa de Vest, diferențele de gen în termeni de preferințe politice au devenit tot mai mici. Aceste diferențe se erodează mai ales după anii ’60, ca urmare a începerii revoluției sexuale și a unui proces îndelung de secularizare care a schimbat profund societățile vest europene. Mai ales în SUA, diferențele de gen în preferințe electorale s-au redus foarte mult. În anii ’90 și 2000 preferințele electorale ale femeilor și bărbaților trec printr-un proces de transformare. În Statele Unite, mai multe femei votează cu Partidul Democrat și se identifică cu acest partid care este văzut ca un susținător al opțiunilor politice ale femeilor. Din 2020, date statistice din multe țări din lume arată că diferențele de gen trec printr-o schimbare surprinzătoare. În *Financial Times* (Burn-Murdoch 2023) și *Le Monde* (Charrel 2023) apar articole care observă o schimbare de atitudini la tinerele femei și la bărbații tineri. Pe de o parte

tinerele adoptă într-o mai mare măsură valori progresiste, incluzive, dar, în același timp, tinerii sunt tot mai atrași de idei conservatoare de dreapta. De altfel, în timpul Brexitului, femeile tinere erau cele mai fervente susținătoare ale Uniunii Europene în Marea Britanie (Fowler 2022).

În mai multe țări din Europa, cercetările arată că bărbații și femeile nu au opinii politice foarte diferite. De exemplu, în Marea Britanie, un studiu vizând parlamentari și parlamentare din 1997 arată că opiniile despre economia de piață, despre poziția față de Europa și despre tradiționalism moral ale femeilor și bărbaților parlamentari sunt similare. Doar în privința temelor direct legate de preferințe ale femeilor, cum ar fi discriminarea pozitivă și cotele de gen, bărbații și femeile parlamentar au păreri diferite (Lovenduski și Norris 2003). Un studiu din Danemarca raportează că femeile beneficiază de aceleași resurse de implicare în politică ca bărbații, dar că au valori și orientări politice mai de stânga. Togeby (1994) remarcă în concluziile studiului danez că nu doar femeile au devenit similare cu bărbații în implicarea politică, ci și bărbații au devenit mai asemănători cu femeile în privința valorilor.

În cercetările din anii ’90 și 2000 în SUA și Vestul Europei regăsim diferențele de gen în activitățile de participare politică. Bărbații sunt mai implicați în formele de participare cele mai populare. Mai mulți bărbați votează, sunt membri de partid sau participă la greve.

Cu alte cuvinte, bărbații sunt mai implicați politic în formele convenționale de participare politică decât femeile. Schlozman, Burns și Verba (1999) se folosesc de un sondaj american aplicat în două perioade din 1989-1990 ca să demonstreze că femeile sunt mai puțin implicate în activități politice de la locul de muncă din cauza izolării domestice (Gurin 1986). Locul de muncă pentru femei nu oferă un context să discute despre politică în mod informal. Studiul arată că persoanele care se duc la muncă au caracteristici specifice, care le fac în general să fie mai implicate în politică. Fiind mai puține femei angajate, acestea, ca grup, sunt mai puțin implicate. Din acest motiv, femeile care lucrează sunt mai implicate politic în general. Cele care se percep ca victime ale sexismului și misoginismului la locul de muncă sunt mult mai implicate în activități politice. De asemenea, femeile care lucrează provin din clase sociale mai educate și mai dornice să se implice în activități politice (Schlozman et al. 1999; Gurin 1986) și de aceea femeile din mediul

urban, cu ani de educație mai mulți și cu venituri mai mari, sunt cele care participă mai mult.

Decalajul de gen în participarea politică poate fi explicat și prin încrederea scăzută a femeilor în abilitățile lor personale și politice. De exemplu, Pfanzelt și Spies (2019), într-un studiu despre adolescenții din Germania, explică faptul că femeile se implică mai mult în forme civice ale participării și mai puțin în formele ei politice. Fac acest lucru pentru că femeile au un nivel de încredere sau un simț al eficacității mai scăzut atunci când se implică în forme instituționale, politice de participare. Studiul arată că nu există un decalaj de gen generalizat privind implicarea în politică, ci mai degrabă este vorba de împărțirea pe sexe a formelor de participare: în formele de participare civică femeile se implică mai mult. Coffe și Bolzendahl (2010) au descoperit aceleași rezultate. Autoarele se folosesc de un sondaj desfășurat în 18 țări, în 2004, în care datele indică faptul că femeile sunt mai implicate în forme de activism *privat*, iar bărbații intră mai ușor în contact direct cu politicienii, se implică mai ușor în acțiuni colective și sunt membri de partid mai activi. Bărbații se implică mai mult în forme expresive și instituționale ale participării, iar femeile în forme extrainstituționale și de protest.

Un studiu axat pe adolescenți și adolescente relevă că, deși resursele socio-economice de implicare ale adolescentelor și adolescenților din Germania sunt aceleași, femeile se implică în ceea ce autorii Pfanzelt și Spies (2019) numesc activism în sfera privată. Acestea semnează petiții, boicotează sau cumpără produse din motive etice, donează sau strâng fonduri pentru o cauză socială. Femeile care au simțit discriminarea de gen sunt și mai implicate în forme de participare politică și votează în număr mai mare. Acest efect nu se regăsește la femeile care au atitudini conservatoare în SUA (Bankert 2020).

Pfanzelt și Spies (2019), Coffe și Bolzendahl (2010) evaluează efectul diferențelor de gen asupra participării politice. Ambele studii ajung la concluzia că femeile și bărbații sunt activi politic în mod egal. Femeile se implică mai mult în forme de participare din sfera extra-instituțională, cum ar fi semnarea de petiții, boicotul sau participarea la protest, iar bărbații se implică mai mult în forme de participare instituționale, cum ar fi participarea la vot sau contactarea politicienilor. Sondajul FES din 2021 folosit în acest capitol nu conține întrebări de participare politică, excepție făcând doar

participarea la vot, așa încât voi putea analiza diferențele dintre cât votează și modul în care votează femeile și bărbații.

Norris și Inglehart (2003) și Geiger (2009) observă că diferențele de gen constau în faptul că femeile sunt mai de stânga și sunt mai progresiste decât bărbații. În plus, Geiger (2009) observă că determinanții de structură socială, cum ar fi procentul de femei care lucrează sau religiozitatea, nu mai sunt factori care explică valorile politice ale femeilor. Acestea prioritizează domenii precum sănătatea, asigurările sociale și educația și asta și din cauza faptului că femeile sunt mai preocupate de valori ce țin de grijă față de alții și de empatie (Campbell și Childs 2015). O analiză a datelor World Values Survey ajunge la o concluzie similară cu Norris și Geiger. Femeile din anii 1980 și 1990 sunt mai de dreapta din cauza religiozității, iar femeile din sondajele din 2000 și 2010 sunt mai de stânga decât bărbații, susținând principii de egalitate economică prin intervenția statului în economie (Shorrock 2018; Emmenegger și Manow 2014).

Studiile menționate au pus accentul mai ales pe diferențe observate ideologic în dimensiunea clasică stânga-dreapta și mai puțin pe clivajele noi reprezentate de noile partide populiste și democratice care sunt și de stânga, și de dreapta. Mă refer la noile clivaje care țin de politici sexuale de incluziune a comunității LGBTQ+ sau de atitudini față de imigrație. Reprezentantele acestor clivaje se regăsesc în categoria partidelor populiste de stânga și de dreapta, cum sunt Movimento 5 Stelle din Italia, Podemos din Spania și Syriza din Grecia sau noile partide democratice din Estul Europei cum sunt Momentum în Ungaria, USR-PLUS în România sau Noii Democrați în Bulgaria.

În mai multe studii genul nu e o componentă demografică statistic semnificativă care ar explica atitudini populiste și preferințe pentru astfel de partide, însă unii autori și unele autoare fac referiri mai clare despre legătura dintre gen și preferința electorală pentru aceste partide.

De exemplu, în Belgia, sprijinul pentru populiști și populiste este dat de oameni nemulțumiți care fac parte din grupuri stigmatizate, iar în general femeile și bărbații au atitudini populiste similare. De altfel, într-un singur model de regresie statistică autorii observă că bărbații au mai degrabă valori populiste, efect care este disipat dacă oamenii simt că opiniile lor politice contează (Spruyt et al. 2016). În Canada, preferința pentru noua dreaptă nu

este explicată de diferențele de gen, pentru că importanța pe care oamenii o acordă politicii contracarează efectul genului (Gidengil et al. 2005).

Arzheimer (2009) observă că legătura dintre preferința pentru partidele de extremă dreapta și gen este controversată și nu prezintă argumente pentru a susține această afirmație. În studiul său ce include 14 țări europene, cercetătorul descoperă că susținătorii extremei drepte sunt mai degrabă bărbați. Acest rezultat este regăsit în Harteveld et al. (2015), care concluzionează că femeile și bărbații au atitudini similare despre autoritarism și despre democrație dar că aceste atitudini influențează mai degrabă votul bărbaților.

În Estul Europei, diferențele de gen influențează atitudinile populist-radicale (Harteveld et al. 2015). Cu ajutorul datelor culese de către European Social Survey în 2014, Spiering și Zaslove (2017) demonstrează că există diferențe de gen în privința atitudinilor populiste, dar că aceste diferențe sunt mai clare la partidele populiste de extremă dreaptă și mai puțin la cele populiste de stânga, cum sunt Podemos în Spania sau Syriza în Grecia.

În cele ce urmează voi rezuma concluziile cercetărilor despre comportament politic și de gen. În vestul Europei și în SUA valorile politice și sociale ale femeilor au trecut printr-un proces de schimbare de la conservatorism la valori de stânga. Acest fenomen este diferențiat în funcție de contextul țării studiate. Astfel, în SUA și în țările scandinave schimbarea preferințelor a avut loc deja, iar în multe alte state diferențele de preferințe ideologice dintre femei și bărbați sunt nesemnificative (Emmenegger și Manow 2014; Norris și Inglehart 2003; Shorrocks 2018; Stoker 2014).

În studiile menționate, dintre persoanele care preferă partidele populiste, uneori proporția bărbaților este mai mare, efectul genului asupra votului fiind influențat de contextul țării cercetate (Norris și Inglehart 2003). În concluzie, efectul genului asupra preferințelor politice nu este neapărat controversat, ci destul de bine conturat și clar. Este clar că dacă în trecut femeile aveau atitudini conservatoare și participau mai puțin acum au atitudini similare cu cele ale bărbaților. În unele țări, femeile tinere sunt cele care susțin valori progresiste și partide de stânga în timp ce bărbații tineri susțin mai degrabă partide de extremă dreapta.

Secțiunea următoare va prezenta comportamentul politic și genul în spațiul est-european și în România.

Implicarea și valorile femeilor în politica est-europeană și în România

Pentru a vorbi despre valorile politice ale femeilor din Estul Europei și implicit din România sunt necesare câteva precizări. Termenii de „stânga", „socialism" sau „egalitate pentru femei" aveau în anii imediat după 1990 alte înțelesuri decât în Europa de Vest și în Statele Unite. Acești termeni au fost diluați în comunism și simbolizau mai degrabă modalități autoritare și represive prin care statul își promova ideologia egalitară goală de conținut. Același lucru se poate spune despre cotele de gen impuse mai târziu, care pentru estul Europei de cele mai multe ori însemnau promovarea de persoane nepotrivite în funcții politice în numele egalității de șanse (Funk și Muller 1993, 16; Hurubean 2013, 3). Acum asistăm la o reumplere de conținut a egalității, emancipării și solidarității, după cum este explicat în celelalte capitole ale acestui volum.

După revoluțiile din 1989, prezența femeilor în lumea politică a scăzut destul de mult. Aceasta este măsurată prin prezența femeilor în parlament. În Slovenia, numărul acestora este redus, în Polonia a crescut prezența lor, iar în Bulgaria au avut loc fluctuații. În prezent, indexul egalității de gen (GEI 2023) pune două state est-europene la coada clasamentului. Ultimele două țări cu inegalitatea de gen cea mai mare din Europa sunt România și Ungaria. Toate țările postcomuniste din Uniunea Europeană sunt sub media europeană. Cele din afara Uniunii Europene sunt de asemenea printre cele mai inegale țări din punct de vedere al genului și se află pe un trend descendent conform rapoartelor ONU (UNDP 2024). Aceste clarificări indică și pun în lumină o realitate, de altfel, bine știută: emanciparea promovată de autoritățile comuniste a fost un eșec, deși, în termeni de reprezentare politică în parlament, numărul femeilor din parlamentele comuniste era mai mare decât în cele postcomuniste.

Statele est-europene sunt predominant democrații masculine și conservatoare în privința familiei și a rolurilor societale ale femeilor (Gwiazda 2019a). În acest mediu conservator partidele de dreapta sunt cele care promovează mai multe femei în poziții politice în mai multe state est-europene, cum ar fi Bulgaria, Croația, Macedonia, România și Serbia. Aceasta se întâmplă pentru că, în mai multe state, acestea promovau valori progresiste (Rashkova și Zankina 2019). Însă în state cu regimuri iliberale cum sunt Polonia și Ungaria partidele de dreapta au promovat femei cu

valori conservatoare care sunt toxice reprezentării intereselor femeilor (Ilonszki și Vajda 2019; Gwiazda 2019b). Pető (2021) remarcă, de altfel, apropierea dintre extrema dreaptă și promovarea intereselor femeilor în Croația și în Ungaria, susținând că și violența politică poate fi un domeniu al promovării egalității de șanse.

Diferențe de gen și valorile politice în România

Cercetarea participării politice a femeilor a luat avânt în ultimii 6-7 ani, dar se concentrează mai mult pe reprezentarea femeilor în funcții politice (Brodeală și Epure 2022; Chiva 2018; Norocel și Pettersson 2023; Spiridon 2024; Vlase și Terian 2023). Femeile întâmpină multe piedici atunci când vor să candideze pentru funcții publice. S-au înregistrat progrese prin introducerea voluntară, realizată de câteva partide, a unor cote de reprezentare ale femeilor pe listele de candidaturi, însă pe locurile eligibile diferențele de gen rămân foarte mari (Băluță și Tufiș 2021). Discursul parlamentar despre cotele de gen reflectă valori tradiționale susținute de reprezentantele și reprezentanții tuturor partidelor politice. Asta îngreunează efectuarea unor reforme care să permită femeilor să fie mai prezente în politica națională (Băluță 2012). Fati (2022) concluzionează pentru *Deutsche Welle* că în România valorile de dominare masculină sunt foarte răspândite. Acestea au sprijinit formularea unei legislații ostile femeilor și percepții cum ar fi că bărbatul este capul familiei și protectorul femeilor.

În România înainte de 1989, aproximativ 30% din Marea Adunare Națională, votată la alegerile din 1985, cuprindea femei. După primele alegeri libere de după 1989 numărul a scăzut la o singură femeie în Senat și la 5,5% în Camera Deputaților (16 femei) și a crescut ușor după 1992. Parlamentul votat în 2020 are 19% în Camera Deputaților și 17,6% la Senat (Gabor 2021). Parlamentul votat în 2024 are 21% femei din totalul persoanelor care au primit un mandat parlamentar. Pe de altă parte, numărul de femei din guvern a ajuns la zero și apoi la o singură persoană în perioada 2021-2023. Guvernul României din 13 februarie 2025 are în componență două femei.

Atlasul valorilor sociale (2020) care urmărește evoluția valorilor sociale și politice ale româncelor și românilor nu conține un capitol special despre diferențele de gen. Autorii și autoarele citează un raport Eurostat pentru a concluziona în introducere că „este de așteptat ca bărbații și femeile să aibă stare de spirit asemănătoare" în privința fericirii, de exemplu. Studiul

remarcă pe baza datelor World Values Survey și European Values Survey 1998-2018 că nu sunt diferențe de gen în privința preferinței pentru un conducător puternic, pentru un regim militar sau pentru un sistem politic bazat pe religie (Comșa 2020, 82). De asemenea, bărbații sunt cei care se implică mai mult în semnarea de petiții, boicot, demonstrații și greve (Comșa 2020, 78). Aceste rezultate sunt diferite de alte țări unde femeile preferă moduri de participare extra-instituționale față de cele instituționale folosite mai mult de bărbați (Coffe și Bolzendahl 2010). Într-un articol din 2014 scris cu Gabriel Bădescu concluzionam că femeile se implică mai mult în proteste (Burean și Bădescu 2014). Sondajul a fost realizat pornind de la răspunsuri oferite de studente și studenți, iar implicațiile descoperirii că tinerele femei se implică cu mai mare frecvență în activități de protest nu au fost discutate. De altfel, Voicu (2020) descoperă diferențe de gen pregnante la generația născută după 2000. Acesta concluzionează că „băieții dau importanță mai mare decât fetele prietenilor și timpului liber, în timp ce fetele sunt mai tradiționale pentru că acordă o importanță mai mare familiei, religiei, politicii și muncii. Chiar și așa, fetele din cohorta 2000+ tot sunt mai puțin tradiționaliste decât femeile și bărbații din oricare din cohortele anterioare." (Voicu 2020, 195-196). O analiză din 2011 (Voicu 2011) arăta că în România susținerea democrației este mai degrabă efectul unei schimbări de atitudine în cadrul unei cohorte mai degrabă decât efectul unei schimbări generaționale.

În altă ordine de idei, am observat că studiile electorale pe care le-am citit în limba română au un limbaj care nu respectă diferențele de gen și niciun mod de a scrie sau de a cerceta care să fie incluziv. Majoritatea citează aproape în mod exclusiv autori bărbați, nu acordă atenție genului în mod egal cu alți determinanți demografici și sociali și nu folosesc aproape deloc masculinul și femininul atunci când sunt descrise persoane. Cercetătoarele și cercetătorii din România ar putea ține cont cu ușurință de aceste teme atunci când scriu articole științifice. Limbajul științific, acolo unde limba română permite, poate fi incluziv și această cerință trebuie să fie pe viitor obligatorie în cadrul scrierii academice.

În secțiunea următoare voi prezenta ipotezele acestei cercetări în acord cu studiile anterioare, care explicau efectele genului asupra preferințelor electorale și a comportamentului politic din România.

Ipotezele cercetării

Care ar putea fi valorile politice și comportamentul politic al femeilor în România și cum ar putea influența genul preferințele electorale? După revizuirea cercetărilor despre efectele genului asupra valorilor și a comportamentului politic, pot formula următoarele ipoteze: Prima ipoteză (I1) este că în România, diferențele de gen în privința valorilor și a comportamentului politic vor fi moderate între femei și bărbați. Studiile menționate anterior au arătat că în multe societăți europene aceste diferențe sunt minore. De altfel, și cercetările realizate în România au arătat diferențe minuscule între femei și bărbați în privința susținerii democrației (Comșa 2020). A doua ipoteză (I2) este că, în privința susținerii democrației, diferențele de gen nu vor fi relevante, ci mai degrabă educația sau religiozitatea și dacă o persoană s-a vaccinat sau nu poate să influențeze susținerea democratică. Vaccinarea s-a dovedit a fi un indicator indirect valid pentru valori populiste și anti-democratice (vezi Recio-Román et al. 2021 sau Oost et al. 2022). Cele mai recente cercetări arată că bărbații sunt cei care mai degrabă susțin valori nedemocratice (Arzheimer 2019; Harteveld et al. 2015). A treia ipoteză (I3) este că femeile vor fi mai degrabă susținătorii valorilor nedemocratice. România rămâne una dintre țările cu proporția cea mai mare de persoane religioase (Pew 2018), iar, conform sondajului FES (**Tabelul 1**) un număr semnificativ mai mare de femei au declarat că merg la biserică cel puțin o dată pe lună. Din acest motiv mă aștept ca femeile să susțină valori mai degrabă nedemocratice, în mod asemănător cu femeile din SUA din anii 1950 sau din vestul Europei din anii 1960 (Inglehart și Norris 2003). De asemenea, ținând cont de argumentul generațional (Voicu 2020 și Voicu 2011), mă aștept ca femeile mai tinere să susțină aceste valori. Bogdan Voicu (2020) susținea că femeile tinere sunt în continuare mai conservatoare decât bărbații tineri, iar Mălina Voicu (2011) a descoperit că noua generație de tineri și tinere nu are valori mai progresiste decât alte generații.

Analiza va cuprinde intenția de vot pentru PSD, PNL, USR-PLUS și AUR și nu va lua în considerare intenția de vot pentru celelalte partide. Este posibil ca efectul genului asupra votului pentru PNL și PSD să nu existe, pentru că electoratul celor două partide nu se diferențiază foarte mult din acest punct de vedere (I4) și aceste partide sunt alese de majoritatea alegătoarelor și alegătorilor. Este de așteptat mai degrabă ca partidele noi să

reflecte diferențele respective, având în vedere că ele sunt reprezentative pentru noul clivaj politic european, care pune față în față valorile incluzive în privința genului cu cele conservatoare. Astfel, persoanele care votează AUR, care este un partid populist de dreapta, ar trebui să fie, în acord cu cercetările anterioare din alte țări, de gen masculin, cu mai puțini ani de educație și care nu se vaccinează. Modelul explicativ pentru USR-PLUS (I5) ar trebui să fie unul în oglindă cu votul pentru AUR în sensul în care persoanele care votează cu USR-PLUS vor fi femei cu mai mulți ani de educație și care s-au vaccinat. Apariția de partide progresiste atrage după sine emergența unor partide care sunt mai degrabă conservatoare și mai aproape de extrema dreaptă (Ignazi 1992). Ignazi explică mai clar acest fenomen. El răspunde astfel la teoria „revoluției silențioase" a lui Inglehart (1977). Acesta observă că mai multe persoane din foarte multe țări adoptă valori noi, care pun accentul pe libertate, participare și auto-realizare. Aceste transformări, care au dus la apariția „New Politics", indică apariția unei noi dimensiuni sociale dintre materialism și post-materialism. Inglehart (1977) a precizat că aceste transformări vor duce doar la apariția de partide noi de stânga. Mair (1989) și Ignazi susțin însă că apariția Noii Drepte este un efect de reacție la apariția Noii Stângi. Noua Dreaptă are o agendă politică diferită de noua stângă, reușind să atragă alegătoare și alegători foarte diverși (Mayer și Perrineau 1992).

În subcapitolul următor voi prezenta metodologia, rezultatele analizei datelor de sondaj și testarea ipotezelor mai sus enunțate. Pe scurt, mă aștept ca diferențele de valori și de comportament politic să fie moderate. Pe de o parte, diferențele de gen nu vor fi relevante în explicarea susținerii democrației. Pe de altă parte, femeile tinere, cu ani puțini de educație și care sunt religioase prezintă o mai mare probabilitate să susțină valori nedemocratice.

Metodologia

Analiza folosește o bază de date a unui proiect al Friedrich Ebert Stiftung (FES) despre valorile progresiste din România. Designul sondajului a fost realizat în așa fel încât surprinde mai multe opinii ale persoanelor din România despre probleme sociale și politice care nu sunt menționate în alte studii. Eșantionul a cuprins 3666 de respondente (51,6%) și respondenți

(48,4%). Numărul mare de persoane care au răspuns la chestionar a permis testarea unor ipoteze și pe susținători și susținătoare ale partidelor mai mici, cum sunt AUR și USR-PLUS. Având în vedere că variabilele investigate sunt toate dihotomice, m-am folosit de o serie de modele de regresie logistică binară pentru a identifica impactul genului asupra valorilor și a votului pentru partide. Metoda aceasta de analiză este utilizată în mai multe cercetări despre impactul genului asupra participării politice, asupra studierii valorilor și a votului pentru partide politice (vezi Tufiș 2012; Kitschelt 1997; Norris și Inglehart 2003).

Pentru modelele de regresie am folosit ca variabile dependente valorile democratice, valorile nedemocratice și intenția de vot pentru AUR, PSD, PNL și USR. Din cauza numărului redus de respondenți și respondente care au declarat că ar vota cu UDMR, această variantă nu a fost inclusă în analiză.

Persoanele intervievate au fost întrebate cât de bine ar fi pentru România să aibă un conducător puternic, care nu își bate capul cu parlamentul și cu alegerile și cât de bine ar fi pentru România să aibă la conducere un regim militar. Răspunsurile la aceste două întrebări au fost grupate astfel încât o persoană nedemocrată este una care răspunde favorabil la ambele întrebări. De exemplu, 17,5% susțin un conducător puternic și implementarea unui regim militar.

Variabila este dihotomică, valoarea 2 este pentru o persoană care are valori nedemocratice și 1 pentru ceilalți respondenți și respondente. Persoanele cu valori democratice sunt cele care au răspuns că este o idee proastă să existe în România un conducător puternic care nu își bate capul cu parlamentul și cu alegerile, dar care cred că este o idee proastă implementarea unui regim militar în România. **Tabelul 1** prezintă distribuția răspunsurilor la cele două întrebări separat.

Genul a fost codat, astfel încât valoarea mai mare este dată genului feminin. Persoanele intervievate nu au fost întrebate ce gen au, lăsându-se la latitudinea persoanei care lua interviul să decidă sexul persoanei care răspunde la întrebări. Distribuția pe vârste a fost realizată în trei categorii: maximum scoală profesională, liceu și postliceală, respectiv studii superioare.

Urban și rural este predictorul folosit pentru tipul de localitate în care locuiește respondenta sau respondentul. În lipsa unei întrebări privind venitul persoanelor intervievate cercetarea cuprinde o întrebare privind modul în care se descurcă gospodăriile cu banii pe care îi au. Intenția de vot măsoară și distinge între persoanele care vor să voteze și cele care

absentează. Votul raportat pentru 2020 a fost transformat pentru a putea compara persoanele care nu au fost la vot de cele care au fost. Încrederea în politicieni și în instituții este rezultatul combinării a patru variabile de încredere. Indicatorul face o medie a răspunsurilor la cele patru variabile sau mai puține în cazul în care la una dintre întrebări nu există un răspuns. Poziționarea pe axa stânga-dreapta pe o scală de la 1 la 10 a fost recodată, astfel încât persoanele care sunt de dreapta sunt cele care au răspuns pe scală de la 7 la 10 inclusiv. Apropierea de AUR este măsurată cu o scară Likert de 5 răspunsuri transformată într-una dihotomică. Vaccinarea este măsurată răspunzând cu „da" sau „nu" la întrebarea dacă persoana a fost vaccinată. Frecvența participării la biserică a fost recodată într-o variabilă dihotomică în care persoanele care au raportat că merg la biserică o dată pe lună sau de mai multe ori sunt separate de celelalte persoane.

Studiul are două dimensiuni metodologice. Pe de o parte, este un studiu de caz pentru că implică o țară, iar pe de altă parte este un studiu cantitativ axat pe compararea opiniilor mai multor persoane dintr-un sondaj de opinie. Explicațiile privind rezultatele cercetării vor fi, pe de o parte, despre femeile și valorile politice ale acestora, adică despre un eșantion de cazuri, și, pe de altă parte, despre femeile din România ca un caz singular (Ragin și Becker 1992). Studiul pe adolescentele și adolescenții germani susține că investighează participarea politică a femeilor într-un context, cel al Germaniei, în care diferențele de gen ar trebui să fie foarte mici, mai ales la tinere și tineri socializați în spiritul egalității de gen. Menționez că, în Germania, educația sexuală a devenit obligatorie în școli începând cu anul 2002 (Blaschka et al. 2020).

În cazul României, educația privind egalitatea de gen în școală este accesibilă doar ca un curs opțional sau prin intermediul unor teme care ar putea fi incluse printre cele predate la unele cursuri preuniversitare. În acest sens apare în 2022 un manual de predare a egalității de gen în mediul preuniversitar (Columban et al. 2022). Unele cursuri privind egalitatea de gen predate în mediul preuniversitar au în vedere doar explicarea diferențelor biologice din perspectivă medicală. Pe de altă parte, prezența slabă a femeilor în politică oferă puține șanse populației să se obișnuiască cu prezența acestora în poziții de putere. Un studiu FES publicat în același an cu sondajul folosit în această analiză ia în vedere prezența femeilor în

politică. Studiul menționează că, pentru prima dată după intrarea în Uniunea Europeană, la alegerile parlamentare din 2020 numărul femeilor în structurile de reprezentare din România a scăzut. De asemenea, femeile întâmpină dificultăți în a participa la competiția electorală și de a ocupa locuri eligibile din cauza culturii organizaționale patriarhale a partidelor politice (Băluță și Tufiș 2021). Indexul inegalității de gen plasează România pe ultimul loc în Europa, mai jos decât Grecia și Ungaria. Indexul arată că, din 2017, România se află într-un trend ascendent al inegalității (UNDP 2024). Astfel, selecția cazului României este metodologic „the most likely case" sau cel mai probabil context în privința exprimării valorilor nedemocratice de către femei sau și „the least likely case" – cel mai puțin probabil context al schimbărilor generaționale ale valorilor femeilor, analizate de către Norris și Inglehart (2003). Contextul românesc este ostil manifestărilor valorilor politice și implicării femeilor în politică (Băluță și Tufiș 2021; Fati 2022; Gabor 2021). De aceea acest studiu de caz oferă un context ostil femeilor și în care ne așteptăm la diferențe de gen semnificative privind valorile politice și comportamentul politic. Mai precis România este cazul în care mă aștept mai puțin ca femeile să devină mai progresiste decât bărbații și mai mult ca acestea să fie susținătoarele valorilor tradiționale conservatoare. Orice alt rezultat oferă sprijin argumentului că, chiar și într-un mediu ostil și patriarhal, valorile femeilor pot fi similare cu bărbații, sau mai mult, pot avea valori mai progresiste decât aceștia.

Rezultate

Am analizat impactul atributelor demografice și sociale, al valorilor și al comportamentelor sociale și politice asupra suportului pentru democrație, asupra suportului pentru valori nedemocratice și asupra intenției de vot. Metoda de analiză a fost regresia logistică.

Tabelul 1 prezintă distribuția variabilelor dependente și independente în funcție de gen. Se pot remarca diferențe mari între femei și bărbați la respingerea unui lider puternic și a unui regim militar și la frecventarea serviciului religios. Bărbații au răspuns într-o proporție mai mare că a avea

un conducător puternic și un regim militar este o idee proastă. Numărul femeilor care au declarat că frecventează biserica cel puțin o dată pe lună este dublu față de cel al bărbaților. Rezultatele susțin parțial ipoteza (I1). Diferențele de gen sunt importante în privința atitudinilor față de democrație și sunt irelevante în privința încrederii, a participării la vot, a profilului ideologic și a vaccinării.

Tabelele 2 și **3** testează câteva modele de explicare a atitudinilor democratice, respectiv nedemocratice și a intenției de vot. Rezultatele din **Tabelul 2** ne arată care sunt variabilele care au un impact semnificativ (indicate cu steluțe), precum și direcția acestui impact (indicată prin semnele „plus" și „minus"). Prima coloană indică faptul că opiniile democratice sunt susținute în proporție mai mare de persoanele educate, interesate de politică, care sunt vaccinate și merg mai puțin frecvent la biserică. Aceste rezultate sunt în acord cu celelalte studii (Voicu 2011) care indică efectul pozitiv al educației și al interesului față de politică asupra susținerii democrației. De asemenea, efectul vaccinării arată, în mod similar studiilor realizate în alte țări europene, anume că este un bun indicator pentru atitudini politice. Genul nu este un factor care explică suportul pentru democrație, ceea ce este un rezultat confirmat de un studiu pe mai multe țări (Inglehart și Norris 2003) care sugerează că, în țări cu un grad de dezvoltare de tip industrial și în majoritatea țărilor europene, diferențele de gen sunt moderate atunci când ne uităm la valorile de susținere a democrației.

A doua coloană ne răspunde la întrebarea dacă există diferențe de gen (I2) în privința valorilor nedemocratice. În rândul persoanelor cu valori nedemocratice un impact semnificativ statistic le-au avut genul, educația, vârsta, localitatea de proveniență, participarea la vot din 2020 și frecventarea bisericii. Astfel, putem contura profilul unei persoane care are valori nedemocratice: este o femeie tânără, cu studii maxim liceale, din mediul rural, care nu a votat în 2020 și care merge cel puțin o dată pe lună la biserică. Ipoteza I3 este verificată. Mai mult, religiozitatea pare să fie un predictor bun al valorilor nedemocratice ca și al valorilor democratice în acord cu literatura de specialitate. Faptul că persoanele cu valori nedemocratice provin din mediul rural nu constituie o surpriză mai ales că

se corelează bine cu religiozitatea și cu educația. În România, în mediul rural numărul persoanelor cu studii superioare este infim în raport cu mediul urban. Conform Institutului Național de Statistică, în 2023, doar 36 de persoane din mediul rural au absolvit studiile superioare față de aproximativ 126000 din mediul urban (INS 2023). Deși m-am așteptat ca refuzul vaccinării să fie corelat cu valorile nedemocratice, această relație nu este relevantă. De asemenea, persoanele care sunt apropiate de AUR prezintă aceeași proporție de valori nedemocratice precum alegătorii și alegătoarele din celelalte partide.

Tabelul 3 prezintă pe fiecare coloană predictorii care explică intenția de vot pentru AUR, PNL, PSD și USR-PLUS. Tabelul ne arată că ipoteza privind efectul genului asupra intenției de vot a partidelor AUR și USR-PLUS este verificată și ne prezintă o poveste diferită. Se pare că și în România, ca de altfel în foarte multe țări europene există „New Politics" descrisă de către Inglehart și de către Ignazi. Mai precis, vorbim de prezența unui partid mai progresist cum era USR în 2021, care atrage după sine apariția unui partid conservator cum este AUR. Mai mult, alegătoarele și alegătorii celor două partide sunt foarte diferiți din punctul de vedere al profilului social, demografic și al valorilor.

Astfel, profilul unei persoane care intenționează să voteze cu AUR este de gen masculin, mai tânăr, cu mai puțini ani de educație și nevaccinat. În contrast, o persoană care intenționează să voteze cu USR-PLUS este de gen feminin, tânără, cu mai mulți ani de educație, care a votat în 2020 și care este vaccinată. Conform așteptărilor pentru PSD și PNL, predictorii care explică intenția de vot sunt în acord cu o diviziune mai clasică între alegătoare și alegători, bazată pe valori politice și economice clasice. Genul nu este un predictor pentru niciunul din cele două partide. Frecventarea bisericii nu este un predictor al intenției de vot pentru niciuna dintre persoanele care votează cu partidele incluse în studiu.

Tabelul 1. Descrierea predictorilor și a opiniilor despre politică a respondentelor și respondenților

	femei (2)	bărbați (1)	Chi²
variabile dependente			
conducător puternic – e o idee bună	67,80%	64,60%	
regim militar – e o idee bună	29,50%	24,70%	**
conducător puternic – e o idee proastă	17,10%	22,10%	***
regim militar – e o idee proastă	49,90%	62,20%	***
vot AUR	4,50%	7,90%	
vot PSD	22,00%	19,30%	
vot PNL	6,70%	7,70%	
vot USR	4,60%	4,70%	
Predictori			
Gen	51,60%	48,40%	
vârstă medie	51,87	46,86	***
educație			
maxim profesională	55,40%	52,80%	
liceu și postliceal	29,10%	30,80%	
studii superioare	15,50%	16,40%	
Rural	46,50%	44,90%	
venit strictul necesar doar	54,20%	41,60%	***
intenție de a vota	42%	44%	
a votat în 2020	68%	65%	*
interesată față de politică	21,70%	27%	**
încredere în politicieni (au încredere)	2,30%	2,80%	
încredere în parlament	3,80%	4,40%	
încredere în justiție	13,80%	14,20%	
încredere în administrația publică	14%	15,40%	
stânga-dreapta	6,27	5,85	***
apropiat de AUR	11,50%	12,30%	
vaccinat contra COVID – DA	54%	55,70%	
merge frecvent la biserică cel puțin lunar	44,60%	27,40%	***
*<0,05 **<0,01 ***<0,0001			
3666 de respondente și respondenți			

Tabelul 2. Modele logistice de explicare a opiniilor democratice și nedemocratice

		model1	model 2
socio-dem	Gen	-,067	**,317****
	Vârstă	,040	-,228**
	Educație	,528***	-,662***
	Rural	-,093	,411**
	Venit	-,033	-,117

		model1	model 2
comp. Politic	intenție de a vota	,047	-,263
	a votat în 2020	,318	-,758***
	interes față de politică	,264**	-,068
	încredere în politicieni și instituții	-,085	-,016
	de dreapta	-,078	,195
	apropiat de AUR	-,015	,087
Social	vaccinat contra COVID	,488**	-,189
	merge frecvent la biserică	-,359*	,386*
	R-ul lui Nagelkerke	,091	0,137
	*<0,05 **<0,01 ***<0,0001	indicator beta	
	3666 de respondente și respondenți		

Tabelul 3. Modele logistice de explicare a votului pentru partidele politice din România

		Model1	Model2	Model3	Model4
socio-dem	Gen	**-,513****	,178	,075	**,449***
	Vârstă	-,474***	,583***	-,298***	-,645***
	Educație	-,367*	-398***	-,073	,846***
	Rural	-,152	,281*	,359*	-0,219
	Venit	-,116	-,069	,413***	,064
comp.politic	a votat în 2020	,245	,251	,254	1,125***
	interes față de politică	,140	,228***	,199*	,112
	încredere în politicieni și instituții	-,219	,296***	,427***	,112
	de dreapta	-,214	-,589***	,958***	,025
Social	vaccinat contra COVID	-,876***	-,203	,562***	1,326***
	merge frecvent la biserică	,117	,149	,152	-,349
	R-ul lui Nagelkerke	,101	,238	,149	,284
variabile dependente vot AUR vot PSD votPNL vot USR					
	*<0,05 **<0,01 ***<0,0001				
	3666 de respondente și respondenți				

Concluzii

Sunt femeile mai democratice decât bărbații în România? Răspunsul la această întrebare este mai complex, dar concluzia este că, în anumite contexte, da. Discursul public despre feminism, LGBT, violență de gen și toxicitate masculină a luat amploare în ultimii ani în România. Și în lumea academică efectul genului asupra comportamentului politic și a susținerii democrației devine o temă extrem de importantă. Mai mult, Comisia Europeană vine în sprijinul acestor cercetări, cerând cercetătoarelor și

cercetătorilor să includă componente de gen în studiile lor și condiționează acordarea de fonduri de cercetare pentru universități de existența unui plan de incluziune și de egalitate de gen în universitate și cercetare. Dintre lucrările științifice care includ genul și comportamentul politic (comportament electoral) și susținerea democratică majoritatea provin din Statele Unite sau din vestul Europei și doar câteva includ atitudinile și comportamentele femeilor și bărbaților din România. În acest capitol mi-am propus să contribui la aceste lipsuri cercetând diferențele de gen în populația din România.

Punând accentul pe atitudinile femeilor și bărbaților din România, într-un mediu bine știut, caracterizat prin patriarhat, dominație masculină și valori tradiționale, am reușit să investighez diferențe de gen într-un context de țară special din două perspective. Prima este că România este cel mai puțin probabil caz de studiat care să ateste schimbările generaționale ale valorilor femeilor ce au avut loc în vestul Europei. A doua perspectivă este că există o probabilitate mare să putem analiza cum sunt valorile nedemocratice influențate de gen.

Sintetizând rezultatele analizelor din acest capitol, aș putea spune că am descoperit diferențe de gen neașteptate în acest context special, dintre care cel mai interesant este că, deși diferențele de gen nu explică votul pentru PSD și PNL, acestea au relevanță pentru preferințele electorale ale AUR și USR-PLUS. Bărbații, cu ani puțini de educație, nevaccinați și religioși vor susține AUR, iar femeile, cu ani mai mulți de educație, vaccinate, mai puțin religioase vor susține USR-PLUS. Multe alte diferențe de gen erau semnificative ca magnitudine și relevanță. Nu am descoperit o diferență generalizată la toate categoriile de femei și bărbați, ci la câteva segmente populaționale ceea ce arată că diferențele de gen necesită investigații statistice mai complexe.

Astfel am aflat și că, în general, femeile susțin într-o proporție mai mare ideea de a avea un conducător puternic sau de a avea un regim militar, dar că este puțin probabil ca aceste opțiuni să se transforme în preferințe electorale.

Diferențele de gen au un impact asupra atitudinilor nedemocratice, dar în aceeași proporție femeile și bărbații sunt la fel nedemocratici. Nu există o diferență generalizată între bărbați și femei nici în ceea ce privește preferințele electorale. În aceeași măsură, majoritatea alegătoarelor votează

la fel ca majoritatea alegătorilor. Dar există diferențe semnificative din punctul de vedere al genului între persoanele care au intenția să voteze cu AUR și cu USR-PLUS. Astfel că femeile preferă să voteze cu USR, iar bărbații preferă să voteze AUR.

Discrepanța de gen este semnificativă între persoanele care votează cu partidele recente AUR și USR-PLUS. Primul partid are o proporție mai mare de alegători, iar al doilea un număr mai mare de alegătoare. Preferințele electorale pentru aceste două partide sunt mai degrabă explicate de resurse socio-economice și de factori de socializare.

Impactul politic al diferențelor de gen surprinse în acest capitol necesită explicații mai complexe. Pe de o parte, este îngrijorător pentru viitor faptul că există un segment de femei tinere needucate, din mediul rural, care manifestă valori antidemocratice. Pe de altă parte, la fel ca în societățile în care inegalitatea de gen este mai redusă, femeile și bărbații susțin valori democratice și au preferințe electorale similare. Nu în ultimul rând, la fel ca în societățile postindustriale, femeile sunt cele care susțin partide cu viziuni progresiste. Un impact interesant asupra valorilor și intenției de vot îl au religiozitatea și vaccinarea. Cred că studii ulterioare ar trebui să pună accent mai mult pe acești factori de socializare. Explicațiile teoretice pot pune în lumină mecanismele care fac ca acești factori să fie asociați cu valorile democratice și cu preferința de vot.

Bibliografie

ARZHEIMER, Kai. 2009. „Contextual Factors and the Extreme Right Vote in Western Europe, 1980-2002". *American Journal of Political Science*, vol. 53, nr. 2, pp. 259-275.

BANKERT, Alexa. 2020. „Let's Talk About Sexism: The Differential Effects of Gender Discrimination on Liberal and Conservative Women's Political Engagement". *American Politics Research*, vol. 48, nr. 6, pp. 779-791.

BĂLUȚĂ, Ionela. 2012. „Femeile în spațiul politic din România postcomunistă: De la 'jocul' politic la construcția socială". *Annals of the University of Bucharest / Political science series*, vol. 14, nr. 2, pp. 87-95.

BĂLUȚĂ, Ionela, TUFIȘ, Claudiu. 2021. *Political Representation of Women in Romania. A Study*. București: Friedrich Ebert Stiftung.

BLASCHKA, Teresa, DIEMER, Antonia, KARSCH, Nelly, MOHIL, Anisha, PIRKEBNER, Alexander, VON WOLFF, Marissa. 2020. „Calling for a Change: Sex Education in German Schools". *Medium*, 26 mai. https://medium.com/

@nelly.karsch2/calling-for-a-change-sex-education-in-german-schools-1516a7167179. Accesat în 23 septembrie 2024.

BRODEALĂ, Elena, EPURE, Georgiana. 2022. „Nature versus Nurture: 'Sex' and 'Gender' before the Romanian Constitutional Court: A Critical Analysis of Decision 907/2020 on the Unconstitutionality of Banning Gender Perspectives in Education and Research". *European Constitutional Law Review*, vol. 17, nr. 4, pp. 724-752.

BUREAN, Toma, BĂDESCU, Gabriel. 2014. „Voices of Discontent: Student Protest Participation in Romania". *Communist and Post-Communist Studies*, vol. 47, nr. 3-4, pp. 385-397.

BURN-MURDOCH, John. 2023. „A New Global Gender Divide Is Emerging". *Financial Times*, 26 ianuarie. https://www.ft.com/content/29fd9b5c-2f35-41bf-9d4c-994db4e12998. Accesat în 23 septembrie 2024.

CAMPBELL, Rosie, CHILDS, Sarah. 2015. „Conservatism, Feminisation and Representation of Women in UK Politics". *British Politics*, vol. 10, nr. 2, pp. 148-168.

CAMPBELL, Rosie, SHORROCKS, Rosalind. 2023. *The Evolution of Gender Gap?*. National Centre for Social Research. https://natcen.ac.uk/publications/bsa-40-evolution-gender-gap. Accesat în 23 septembrie 2024.

CHARREL, Marie. 2023. „Young Women Are Increasingly Progressive, While Men of the Same Age Are Leaning Conservative". *Le Monde*, 5 aprilie. https://shorturl.at/aKOEB. Accesat în 23 septembrie 2024.

CHIVA, Cristina. 2018. *Gender, Institutions and Political Representation. Reproducing Male Dominance in Europe's New Democracies*. London: Palgrave Macmillan.

CHIVA, Cristina. 2023. „Gender and Democratic Resilience against Autocratisation: The Case of Romania's 'Gender Identity' Bill". *European Journal of Politics and Gender*, vol. 6, nr. 3, pp. 395-413.

COFFE, Hilde, BOLZENDAHL, Catherine. 2010. „Same Game, Different Rules? Gender Differences in Political Participation". *Sex Roles*, vol. 62, pp. 318-333.

COLUMBAN, Alexandra, GRÜNBERG, Laura, ILISEI, Irina, LINCAN, Georgiana, MARȚIȘ, Dana, VOINA, Andreea. 2022. *Predarea și integrarea egalității de gen în învățământul preuniversitar. Manual pentru cadre didactice*. București: frACTalia.

COMȘA, Mircea. 2020. „Raportarea la politică și sistemele de guvernare". În *Atlasul valorilor sociale. România la 100 de ani*, ed. de Bogdan Voicu, Horațiu Rusu și Claudiu D. Tufiș. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, pp. 70-84.

DUVERGER, Maurice. 1955. *The Political Role of Women*, Paris: Unesco.

EMMENEGGER, Patrick, MANOW, Philip. 2014. „Religion and the Gender Vote Gap: Women's Changed Political Preferences from the 1970s to 2010". *Politics and Society*, vol. 42, nr. 2, pp. 166-193.

FATI, Sabina. 2022. „O România violentă, misogină, conservatoare". *Deutsche Welle*, 13 decembrie. https://www.dw.com/ro/o-rom%C3%A2nie-violent%C4%83-misogin%C4%83-conservatoa-re/a-64076544. Accesat în 23 septembrie 2024.

FOWLER, Ceri. 2022. „Gender-Age Gaps in Euroscepticism and Vote Choice at the United Kingdom's 2016 Referendum on EU Membership". *British Journal of Politics and International Relations*, pp. 595-614.

FUNK, Nanette, MUELLER, Magda, eds. 1993. *Gender Politics and Post-Communism. Reflections from Eastern Europe and the Former Soviet Union*. London: Routledge.

GABOR, Alexandru. 2021. „Reprezentarea femeilor în politica românească". *Policy Brief*. https://www.freiheit.org/sites/default/files/2021-10/de-postat.pdf. Accesat în 16 februarie 2024.

GEI. 2023. *Gender Equality Index*. https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2023. Accesat în 1 februarie 2023.

GIDENGIL, Elisabeth, HENNIGAR, Matthew, BLAIS, Andre, NEVITTE, Neil. 2005. „Explaining the Gender Gap in Support for the New Right: The Case of Canada". *Comparative Political Studies*, vol. 38, nr. 10, pp. 1171-1195.

GOOT, Murray, REID, Elizabeth. 1984. „Women: If not Apolitical then Conservative". În *Women in the Public Sphere*, ed. de Jane Siltanen și Michelle Stanworth. London: Hutchinson, apud Inglehart și Norris 2003.

GWIAZDA, Anna. 2019a. „Introduction to the Special Issue on Politics and Gender in Eastern Europe". *Politics & Gender*, vol. 15, nr. 2, pp. 175-181.

GWIAZDA, Anna. 2019b. „The Substantive Representation of Women in Poland". *Politics & Gender*, vol. 15, nr. 2, pp. 262-284.

HARTEVELD, Eelco, VAN DER BRUG, Wouter, DAHLBERG, Stefan, KOKKONEN, Andrej. 2015. „The Gender Gap in Populist Radical-Right Voting: Examining the Demand Side in Western and Eastern Europe". *Patterns of Prejudice*, vol. 49, nr. 1-2, pp. 103-134.

HURUBEAN, Alina. 2013. „Post-communist Romanian Feminism and Gender Equality. Between Stereotypes, Conceptual Ambiguities and Thinking outside the Box". *Analize – Journal of Gender and Feminist Studies*, nr. 15. https://www.analize-journal.ro/wp-content/uploads/issues/numarul_1/alina_hurubean.pdf. Accesat în 23 septembrie 2024.

ILONSZKI, Gabriella, VAJDA, Adrienn. 2019. „Women's Substantive Representation in Decline: The Case of Democratic Failure in Hungary". *Politics & Gender*, vol. 15, nr. 2, pp. 240-261.

IGNAZI, Pierro. 1992. „The Silent Counter-Revolution. Hypotheses on the Emergence of Extreme Right-Wing Parties". *European Journal of Political Research*, vol. 22, pp. 3-34.

INGLEHART, Ronald, NORRIS, Pippa. 2003. „The Gender Gap in Voting and Public Opinion". În *Rising Tide. Gender Equality and Cultural Change Around the World*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 75-100.

INGLEHART, Ronald, NORRIS, Pippa. 2000. „The Developmental Theory of the Gender Gap: Women and Men's Voting Behaviour in Global Perspective". *International Political Science Review*, vol. 21, nr. 4, pp. 441-462.

INGLEHART, Ronald. 1977. *The Silent Revolution*. Princeton: Princeton University Press.

INS. 2023. *Sistemul educaţional la sfârşitul anului şcolar/universitar 2022-2023 şi începutul anului şcolar/universitar 2023-2024*. https://tinyurl.com/3fkzn5fr. Accesat în 23 septembrie 2024.

KITSCHELT, Herbert. 1997. *The Radical Right in Western Europe*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

LOVENDUSKI, Joni, NORRIS, Pippa. 2003. „Westminster Women: The Politics of Presence". *Political Studies*, vol. 51, pp. 84-102.

MAIR, Peter. 1989. „The Problem of Party System Change". *Journal of Theoretical Politics*, vol. 1, nr. 3, pp. 251-276.

MAYER, Nona, PERRINEAU, Pascal. 1992. „Why Do They Vote for Le Pen?". *European Journal of Political Research*, vol. 22, nr. 1, pp. 123-141.

NORRIS, Pippa. 1999. „Gender: A Gender-Generation Gap?". În *Critical Elections: British Parties and Voters in Long-Term Perspective*, ed. de G. Evans and P. Norris. London: Sage. pp. 146-163.

NOROCEL, Cristian, PETTERSSON, Karina. 2023. „Anti-Gender Politics in Finland and Romania". *European Journal of Politics and Gender*, vol. 20, pp. 1-18.

PETŐ, Andrea. 2021. „Far-Right Expectations of Women in Central-Eastern Europe". În *The Routledge Handbook of Gender in Central-Eastern Europe and Eurasia*, ed. de Katalin Fabian, Janet Elise Johnson și Mara Lazda. London: Routledge, pp. 207-215.

PEW. 2018. *How Do European Countries Differ in Religious Commitment?*. Pew Research Center, 5 decembrie. https://pewrsr.ch/3EFsZDF. Accesat în 18 februarie 2023.

PFANZELT, Hannah, SPIES, Dennis C. 2019. „The Gender Gap in Youth Political Participation: Evidence from Germany". *Political Research Quarterly*, vol. 72, nr. 1, pp. 34-48.

RAGIN, Charles, BECKER, Howard. 1992. *What Is a Case?*. Cambridge: Cambridge University Press.

RASHKOVA, Ekaterina, ZANKINA, Emilia. 2019. „Ministerial Politics in Southeastern Europe: Appointment and Portfolio Allocation to Female Ministers". *Politics & Gender*, vol. 15, nr. 2, pp. 211-239.

RECIO-ROMÁN, Almudena, RECIO-MENÉNDEZ, Manuel, ROMÁN-GONZALES, María Victoría. 2021. „Vaccine Hesitancy and Political Populism. An Invariant Cross-European Perspective". *International Journal of Environmental Research and Publich Health*, vol. 18. https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC8701982/. Accesat în 23 septembrie 2024.

SCHLOZMAN, Kay Lehman, BURNS, Nancy, VERBA, Sidney. 1999. „'What Happened at Work Today?': A Multistage Model of Gender, Employment and Political Participation". *The Journal of Politics*, vol. 61, nr. 1, pp. 29-53.

SHORROCKS, Rosalind. 2018. „Cohort Change in Political Gender Gaps in Europe and Canada: The Role of Modernization". *Politics and Society*, vol. 46, nr. 2, pp. 135-175.

SPIERINGS, Niels, ZASLOVE, Andrej. 2017. „Gender, Populist Attitudes, and Voting: Explaining the Gender Gap in Voting for Populist Radical Right and Populist Radical Left Parties". *West European Politics*, vol. 40, nr. 4, pp. 821-847.

SPIRIDON, Elena. 2024. *Women's Political Representation: The Sociology of (Im)possibility of Increasing Women's Descriptive Representation in Parliament* (teză de doctorat).

SPRUYT, Bram, KEPPENS, Gil, VAN DROOGENBROECK, Filip. 2016. „Who Supports Populism and What Attracts People to It?". *Political Research Quarterly*, vol. 69, nr. 2, pp. 335-346.

STOKER, Laura. 2014. „Reflections on the Study of Generations in Politics". *The Forum*, vol. 12, nr. 3, pp. 377-396.

TOGEBY, Lise. 1994. „Political Implications of Increasing Numbers of Women in the Labor Force". *Comparative Political Studies*, vol. 27, nr. 2, pp. 211-240.

TUFIȘ, Claudiu. 2012. „Atașament față de partidele politice: stabilitate și schimbare în contextul alegerilor prezidențiale din România, 2009". În *Alegerile prezidențiale din România,* 2009, ed. de Mircea Comșa, Andrei Gheorghiță și Claudiu Tufiș. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, pp. 117-146.

OOOST, van Pascaline et al. 2022. The Relation between Conspiracism, Government Truts and COVID-19 Vaccination Intentions: The Key Role of Motivation". *Social Science & Medicine*, vol. 301. https://doi.org/10.1016/j.socscimed. 2022.114926. Accesat în 23 septembrie 2024.

UNDP. 2024. *Gender Inequality Index*. https://hdr.undp.org/data-center/thematic-composite-indices/gender-inequality-index#/indicies/GII. Accesat în 1 octombrie 2024.

VLASE, Ionela, Terian, Andrei. 2023. „The Production of Gender-Specific Scholarly Literature in Romania: The Weak Institutionalisation of Gender Studies in Higher Education". *Studies in Higher Education*, vol. 48, nr. 12, pp. 1825-1840.

VOICU, Bogdan. 2020. „Schimbarea generațională ca motor al schimbării". În *Atlasul valorilor sociale. România la 100 de ani*, ed. de Bogdan Voicu, Horațiu Rusu și Claudiu D. Tufiș. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, pp. 193-197.

VOICU, Mălina. 2011. „Changing Support for Democracy in Central and Eastern Europe between 1995 and 2005: Cohort Replacement and Contextual Effects". În *Mapping Value Orientations in Central and Eastern Europe*, ed. de Loek Halman și Mălina Voicu. Leiden: Brill, pp. 219-238.

Stânga partizană și stânga electorală. Tabloul unei căutări reciproce

Claudiu Crăciun | Alexandru Filippi

Introducere

Cei 30 de ani trecuți de la refondarea sistemului de partide românesc ne permit o analiză de sfârșit de etapă a relației dintre electoratul de stânga și partidele de stânga, aparent aflate într-o permanentă căutare reciprocă. Cel mai recent studiu al valorilor progresiste în România ne prezintă un tablou clar conform căruia există preferințe foarte solide pentru politici economice progresiste, în ciuda neclarității conținutului doctrinar al stângii românești sau a autopoziționării cetățenilor pe scala stânga-dreapta (Bădescu, Gog și Tufiș 2022). Cu toate acestea, preferințele par fragmentate, cu o susținere socială neclară și lipsite de finalitate în deciziile politice și guvernamentale. Apariția studiului și disponibilitatea datelor ne pot ajuta să explicăm acest aparent paradox. Opțiunea noastră este să explorăm în paralel structurarea sistemului de partide și a Partidului Social Democrat în timpul tranziției, privind partidele ca actori care asumă diverse valori și programe de politici, dar și ca motoare ale transformării ideilor și preferințelor cetățenești. În completare, discutăm crearea ordinii capitaliste post-1989 și a modului în care clivajele politice și strategiile politice și guvernamentale ale PSD au interacționat cu aceasta. O astfel de perspectivă istorică și organizațională ne ajută în interpretarea datelor obținute prin cercetarea valorilor progresiste și creează o bază pentru înțelegerea transformării politicii românești în perioada recentă.

Refondarea partizană. Ce tip de partide au apărut după 1989?

Reapariția pluralismului politic în centrul și estul Europei, un proces major al tranziției, a presupus crearea unor organizații de partid care să-și dispute puterea, să o câștige și să o exercite în cadre competitive. Deja în Europa Occidentală modelele de partide mai vechi, care îmbinau poziționarea ideologică clară, reprezentarea unor clase sociale și menținerea unei baze de membri consistente, erau depășite. Partidele occidentale tindeau să fie mai puțin asumate ideologic și să se adreseze unor grupuri sociale diverse – *partidele catch-all* (vezi Kirchheimer 1966), să acorde mai multă importanță campaniilor electorale și managementului guvernării decât extinderii bazei de membri – partidele *profesional-electorale* (vezi Panebianco 1988) și să depindă în mai mare măsură de resursele statului decât de cele venite dinspre bază – *partidele cartel* (vezi Katz și Mair 1995). În centrul și estul Europei, pe lângă aceste tendințe, mai existau și alți factori relevanți, precum lipsa loialităților partizane anterioare și existența unei cetățenii depolitizate ideologic, care antrenau în mare măsură apariția partidelor de tip *catch-all* sau electoral-profesioniste (Kopecký 1995). Analizând pre-condițiile formării sistemelor de partide din regiune, Herbert Kitschelt identifică trei tipuri de partide, carismatic, clientelar și programatic, precum și determinanții care fac posibilă apariția unui anumit tip (Kitschelt 1995). Dintre cele trei tipuri, cel programatic are cel mai mare potențial democratic, pentru că mobilizează cetățenii în jurul unor programe și valori politice, creează legături raționale între alegători și aleși, respectiv responsabilizează aleșii pentru acțiunea lor guvernamentală. Acest tip de partid are și cele mai reduse șanse să apară în regiune, chiar dacă există diferențe semnificative între țări. Conform lui Kitschelt, cu cât industrializarea a fost mai târzie, cu cât regimul comunist a fost mai patrimonial-despotic, cu cât experiența ordinii democratice a fost mai puțin îndelungată și cu cât regimul constituțional este mai concentrat și personalizat, cu atât probabilitatea apariției unor partide programatice este mai scăzută și tipurile dominante vor fi cele carismatice și clientelare (Kitschelt 1995, 449-456).

Folosind o conceptualizare asemănătoare, John T. Ishiyama a analizat modelele organizaționale ale partidelor succesoare, partide socialiste și

social-democrate care au apărut peste tot în regiune și care au preluat resurse și personal de la partidele comuniste (Ishiyama 1999). Din acest punct de vedere, este clar că nu toate partidele tranziției au avut același punct de plecare și că partidele succesoare au fost privilegiate. Detaliind tipologia lui Kitschelt, autorul identifică mai multe tipuri posibile – partide de masă, programatice, clientelare și de cadre, fiecare dintre ele reprezentând o configurație specifică rezultată din combinarea coerenței doctrinare și a importanței organizației de bază. Partidele de masă sunt coerente ideologic și depind de baza organizației, una largă și mobilizată, apropiate modelului istoric al partidelor socialiste, cele programatice sunt coerente ideologic dar nu depind de bază, cele clientelare sunt incoerente ideologic și se bazează nu pe organizația extinsă, ci pe rețelele de partid loializate în schimbul accesului la resurse, iar cel de cadre este incoerent ideologic și depinde în mică măsură de baza de partid (Ishiyama 1999, 92). Aceste modele sunt ideal-tipuri, definite pe baza unor trăsături dominante. Mutând accentul de pe coerența și asumarea ideologică, autorul este preocupat mai mult de probabilitatea apariției unor partide de masă, la rândul lor esențiale pentru construcția unui regim democratic consolidat. Această probabilitate este din nou legată de istorie și de regimul constituțional. Regimurile comuniste represive, care nu au permis opoziției și societății să se structureze, fac improbabile partidele de masă. Regimurile cu o puternică dimensiune prezidențialistă tind să fie un obstacol pentru acest tip de partid, la fel și crearea unor circumscripții electorale reduse ca mărime (Ishiyama 1999, 104-106).

Pentru cazul României și al actualului PSD în particular, implicațiile celor două analize ale tranziției timpurii sunt clare. Conform lui Kitschelt, probabilitatea apariției unor partide programatice este printre cele mai scăzute din regiune (Kitschelt 1995, 457). Conform lui Ishiyama, probabilitatea apariției unui partid succesor de masă este la fel de redusă (Ishiyama 1999, 97). PDSR, prima formă care a luat-o actualul PSD, a fost un partid succesor, privilegiat din punct de vedere organizațional, construit carismatic în jurul lui Ion Iliescu, ca partid de guvernare competent și dominant administrativ, parte a unui regim semi-prezidențial. Această structurare l-a transformat și în principala opțiune pentru crearea unor clientele de partid, interesate de obținerea avantajelor materiale, slab

ideologizate, dar cu potențial solid de mobilizare în alegeri. Astfel, ne putem întreba de ce acest model inițial carismatic-clientelar nu a fost reformat pe parcurs, mai ales că modelul carismatic, și anume existența unui lider clar identificabil și popular, s-a erodat în timp. Deși a fost și a rămas principalul partid din țară, singurul președinte al țării dat de PDSR/PSD a fost Ion Iliescu, al cărui mandat s-a terminat în anul 2004, cu mai mult de două decenii în urmă.

Capitalism postcomunist, integrare europeană și depolarizare

Cu toate că FDSN/PDSR-ul a fost adeptul unei transformări economice mai lente și mai puțin profunde, încercând să păstreze un control relativ asupra economiei, și chiar să promoveze un program dezvoltaționist (Ban 2014), șocul tranziției a fost major. Căderea piețelor de export externe, absența creditului și capacitățile tehnologice învechite au pus presiune atât pe stat, cât și pe entitățile economice individuale. Privatizarea, propusă în tot centrul și estul Europei ca soluție pentru revitalizarea economică, a fost la rândul ei un eșec, cu mici excepții. Pe lângă privatizarea ce transforma angajații în acționari, limitată, metoda principală de privatizare a fost preluarea entităților de persoane informate și conectate la puterea politică. La rândul nostru am construit în România capitalismul fără capitaliști, cum numesc Eyal, Szelényi şi Townsley (2001) procesul de transformare a nomenclaturii, a birocraților, inclusiv a celor din serviciile secrete ce controlau comerțul exterior, și a managerilor industriali comuniști în antreprenori și investitori. Astfel, FDSN/PDSR, deși partid social-democrat, a fost la originea și protectorul apariției unei clase capitaliste locale, legate atât de regimul comunist, cât și de noile rețele de putere (vezi Ban 2014, 151, 153-154). Opțiunea euroatlantică a fost formulată tot în perioada 1990-1996. Deși țara trecuse prin episoade de violență politică serioase, ce puneau sub semnul întrebării capacitatea noului regim de a se consolida democratic, Ion Iliescu și PDSR-ul au susținut Declarația de la Snagov din 1995, prin care toate forțele politice își declarau susținerea pentru integrarea în Uniunea Europeană. Astfel, PDSR-ul, ca partid principal al tranziției timpurii, a întruchipat tendințele politice dominante, configurate de trecerea la

capitalism și integrarea europeană, ce a avut drept condiționalitate și finalitate același tip de ordine economică.

Opoziția politică de dreapta a câștigat alegerile în 1996 cu o platformă generalistă și pro-democratică. Partidul succesor PDSR a fost criticat că nu era îndeajuns de reformist în sens capitalist, nu era îndeajuns de pro-european, și, mai presus de toate, era un pericol la adresa democrației. Guvernarea inconsistentă și tensionată din perioada 1996-2000 a deschis calea revenirii social-democraților, avându-l pe Ion Iliescu președinte la al doilea mandat și pe Adrian Năstase prim-ministru și președinte al partidului. Adrian Năstase pornește un proces de modernizare care a presupus o fuziune cu partidul istoric social-democrat PDSR, adoptarea unui nou nume și începerea procesului de aderare la Partidul Socialiștilor Europeni. În guvernare a accelerat negocierile cu Uniunea Europeană, inclusiv sub aspectul liberalizării suplimentare a economiei și prin privatizarea ultimelor mari companii gestionate public, Petrom și BCR. Pe fondul dezorganizării opoziției și beneficiind de dubla autoritate de șef de partid și de guvern, Adrian Năstase a repoziționat PSD drept partid esențialmente guvernamental, cu poziție dominantă în sistemul de partide. Metodele politice și administrative folosite au fost de mână forte, un autoritarism soft justificat de imperativul integrării europene, o tendință accentuată ulterior și de partidele de guvernare de dreapta. Deși a intrat cu prima șansă în cursa prezidențială, Adrian Năstase pierde în favoarea lui Traian Băsescu alegerile prezidențiale din 2004, într-o campanie care a mobilizat teama cetățenească de un partid prea puternic. Cu această înfrângere se inaugurează lunga listă a președinților PSD care pierd alegerile prezidențiale și apoi șefia partidului. Adrian Năstase este înlocuit în 2005 de Mircea Geoană, o persoană cu un profil relativ similar, promovat pe o rută diplomatică și ministerială în zona politicii externe. Mircea Geoană a accentuat direcția doctrinară inspirată de Noul Laburism al lui Tony Blair, confirmând deplasarea partidului către mainstream-ul centrist, ca formă de modernizare și depășire a imaginii de partid în egală măsură birocratic și autoritar (vezi Gabor 2023). Aderarea la Uniunea Europeană în 2007 a validat direcția generală a partidului, chiar dacă ea fusese sancționată în 2004. Între timp, însă, Traian Băsescu deschide un nou front,

cel al anticorupției, și reușește să pună semnul egal între corupție și PSD. Strategia a dat rezultate și a marcat politica românească timp de mai multe cicluri electorale. Impactul a fost semnificativ pentru că țintea exact în sursa puterii PSD, rețeaua administrativă centrală și locală și clientela ei extinsă. Validată de sprijinul popular și de încurajările Comisiei Europene, s-a dovedit o armă politică ideală, ce i-a permis să câștige un al doilea mandat prezidențial în 2009.

Mircea Geoană a fost înlocuit la conducerea PSD de către Victor Ponta, tânăr politician cu un profil și viziune foarte asemănătoare cu ale predecesorilor, de promotor al unei europenizări neoliberale. Mandatul de președinte al partidului se suprapune cu primul mare șoc politic și economic postaderare, criza financiară din 2008-2009, întâmpinată de Traian Băsescu cu un program de austeritate radical. Cu toate acestea, Victor Ponta alege, în tandem cu partenerii de alianță liberali, să nu atace frontal programul economic, ci mai degrabă derivele autoritare ale președintelui precum și corupția din jurul acestuia. Societatea, la rândul ei, răspunde prin protestele de stradă din 2012, comparabile cu cele europene, care au drept agendă centrală sărăcia, austeritatea și corupția sistemică (vezi Mihăilescu și Stoica 2012). În 2012 Victor Ponta devine premier și câștiga alegerile parlamentare organizate ulterior, guvernând alături de liberali cu o largă majoritate. În 2014 pierde alegerile prezidențiale în favoarea candidatului dreptei Klaus Iohannis și în 2015 își dă demisia din funcția de premier. Victor Ponta ratează o ocazie istorică să mute partidul într-o direcție programatică de stânga. Dacă în anii '90, transformările erau prea mari și rapide pentru a le putea direcționa, iar în anii 2000 marele proiect era al integrării europene, perioada post-criză oferea o șansă pentru regândirea modelului economic (Crăciun 2017). Dimpotrivă, guvernarea Ponta a fost una a accelerării neoliberale, care a fragilizat protecția și organizarea lucrătorilor.

În 2015 Victor Ponta este înlocuit la șefia partidului de către Liviu Dragnea, care obține împreună cu partidul un scor electoral însemnat după un an de guvernare „tehnocrată". Din cauza unei condamnări nu poate obține funcția de premier și promovează în funcție lideri politici din eșaloanele 2 și 3, care erau acceptabili și pentru președinte. Mandatul lui Liviu Dragnea marchează o schimbare structurală. Acesta este un lider de

partid cu alt profil decât predecesorii, debutul lui fiind în politica locală, chiar la alt partid decât PSD, urmat de promovare prin toate nivelurile intermediare ale partidului. Odată cu mandatul său, puterea în partid se deplasează decisiv din zona ministerial-parlamentară către zona locală, a primarilor și președinților de consilii județene. Promovarea intereselor acestora a presupus întărirea circuitelor clientelare, prin oferirea de resurse pentru diferite proiecte de investiții, dar și încercarea de a limita eforturile anticorupție care le afectau pozițiile. Această politică l-a adus pe un traseu de coliziune atât cu președintele de dreapta, cât și cu instituțiile europene și cu o parte însemnată a societății. Deplasarea puterii către nivelul local era previzibilă și nu era prezentă doar în PSD. Procesul descentralizării și trecerea la alegerea primarilor într-un singur tur în 2011 i-a transformat în principalele motoare electorale ale partidelor și în grup pivot în câștigarea puterii în partid (Crăciun 2015). Spre deosebire de Victor Ponta, Liviu Dragnea a propus o dimensiune socială mai pronunțată, dar aceasta a fost o componentă colaterală proiectului său politic, o combinație de populism, naționalism, conservatorism și euroscepticism, familiară, într-o comparație regională, cu proiectul lui Viktor Orban în Ungaria (vezi Bujdei-Tebeică 2017). Important, Liviu Dragnea s-a poziționat în favoarea capitalului românesc în defavoarea celui străin.

În urma unei condamnări și intrării în închisoare, Liviu Dragnea a fost înlocuit pentru o scurtă perioadă de timp de către prim-ministra în funcție Viorica Dăncilă, care și-a dat demisia ulterior în urma pierderii alegerilor prezidențiale. În 2019 Marcel Ciolacu devine președinte interimar și din 2020 președinte plin. Mandatul acestuia debutează prin dezavuarea direcției politice promovate de Liviu Dragnea, mai ales în ceea ce privește justiția, anticorupția și europenizarea. Cele două crize majore, cea pandemică și, respectiv, războiul din Ucraina, au adus PSD-ul mai aproape de competitorul său direct PNL, inclusiv într-o mare coaliție. Acest lucru presupune și abandonul unei poziționări socio-economice la stânga, deși, discursiv, există semnale, de exemplu prin invocarea trecerii la cota de impozitare progresivă. Proiectul economic central nu este însă regândirea raporturilor dintre muncă și capital sau îmbunătățirea situației lucrătorilor,

ci un dezvoltaționism investițional alimentat cu fonduri europene, prin Planul Național de Reziliență și diversele programe operaționale. Creșterea marginală a salariilor minime și a pensiilor este asumată de către PSD doar ca semnale electorale și pentru diferențierea de partidele din spectrul de dreapta. Obiectivul atragerii de fonduri europene a fost tot timpul asumat de toate forțele politice. Dar natura și volumul acestora în post-criză pandemică le-a schimbat rolul. Modelul de dezvoltare bazat pe investiții străine directe este înlocuit de cel bazat pe atragere de fonduri, în special în zona de infrastructură. Este un pariu mai sigur pentru baza administrativă a partidului, oferă oportunități economice mediului de afaceri și se pot invoca posibilele efecte pe orizontală.

Istoria politică a PSD-ului, concentrată în viziunea socio-economică și în poziția față de integrarea europeană, jalonată de competiții electorale și de crize, este direct relevantă pentru explicarea disocierii stângii partizane și a celei electorale. Integrarea europeană și prezența frecventă la guvernare au acționat ca factori de depolarizare politică. Alianțele de guvernare cu partide de dreapta, patru până acum, au acționat în aceeași direcție (vezi Bandau 2023, 8). Dar sunt și opțiuni care par mai puțin rezultatul unor condiții și presiuni exterioare. Faptul că modernizatorii partidului și-au asumat idei neoliberale și centriste subliniază importanța socializării și educației politice, precum și a modelelor politice disponibile.

Preferințe, vot și politici de stânga

Analiza datelor din 2022 ne ajută să înțelegem cum aceste structurări și opțiuni politice, atât ale PSD-ului, cât și ale altor partide, se reflectă în opiniile cetățenilor. Fotografia de moment a acelui an nu ne ajută să înțelegem cum a evoluat în timp relația dintre preferințele politice, vot și transformările socio-economice majore ale tranziției; ar fi fost nevoie de date similare colectate în anchete longitudinale. Datele ne oferă însă o imagine detaliată a preferințelor cetățenilor în domenii-cheie de politică economică, acestea putând fi corelate cu valorile lor generale și cu opțiunile de vot.

Autopoziționarea ideologică și preferințele de politici

Unul dintre aparentele paradoxuri relevate de datele cercetării este că, deși majoritatea populației are preferințe de politici de stânga (vezi **Figura 1**), la autopoziționarea pe spectrul politic, balanța răspunsurilor înclină către dreapta (**Figura 2**). Aceste date reconfirmă concluziile cercetărilor anterioare care arată că în România, ca și în alte țări est-europene, poziționarea partidelor pe axa stânga-dreapta, precum și autopoziționarea cetățenilor este utilizată mai limitat și imprecis, departe de cea similară din democrațiile mai consolidate (Bădescu și Sum 2005).

Acest paradox poate avea efecte politice concrete, fiind un obstacol în calea unor actori politici în a-și asuma o identitate ideologică explicită, dar și un posibil semnal care duce la aglomerarea spectrului partizan în zona de dreapta și centru-dreapta. Interpretarea datelor privind autopoziționarea pe spectrul politic poate fi dificilă prin prisma faptului că: 1. poate reflecta poziționarea partidului preferat din motive diferite; 2. poate fi influențată de poziționarea relativă față de un mic număr de cunoscuți; sau 3. poate să reflecte mai degrabă direcția politică în care este preferată evoluția societății comparativ cu poziția ei actuală percepută. Astfel, de exemplu, o persoană cu preferințe de politici de centru sau centru-stânga s-ar putea identifica de centru-dreapta sau dreapta dacă percepe stadiul actual al societății politice (sau opiniile apropiaților) ca fiind mai de stânga decât propriile preferințe.

Pentru a depăși limitele impuse de aceste dificultăți, am calculat un scor al orientării politice[1] pe baza răspunsului la un subset de întrebări relevante pentru orientarea pe axa stânga-dreapta, și anume preferințele în raport cu rolul statului, atât în economie, cât și în politica socială. Aceste preferințe se referă la opțiunile și la clivajele politico-economice fundamentale ale modernității politice, inclusiv la cele ale României în diferite faze istorice.

[1] Scorul a fost construit astfel încât răspunsurile care indică preferințe pentru politici de stânga să primească scor negativ (minim -1 per întrebare), iar cele care indică preferințe de politici de dreapta un scor pozitiv (maxim +1 per întrebare). Răspunsurile „Nu știu" și „Nu răspund" au fost punctate întotdeauna ca 0 (vezi **Tabelul 1**). Astfel, scorul ar putea genera valori între minim -7 (Stânga) și maxim +7 (dreapta), calculate ca sumă pentru răspunsurile de la cele șapte întrebări incluse.

Acestea se referă la rolul statului într-o economie modernă și industrializată, la raportul dintre muncă și capital, la puterea și organizarea lucrătorilor, precum și la nivelul venitului minim, ale cărui instituționalizare și nivel au fost obiectul mobilizării politice la stânga la nivel global. În al doilea rând, se referă la o problematică fiscală, care privește atât raportul între cei mai bogați și cei mai săraci dintre cetățeni, precum și responsabilitatea lor față de societate și stat. Nu în ultimul rând, includem și preferințe legate de sistemul public de sănătate, care, împreună cu cel de pensii, reprezintă pilonii statului social modern, și la a căror dezvoltare stânga politică a avut un rol istoric fundamental (vezi Bartolini 2007).

Tabelul 1. Scor de orientare politică

Întrebare	**Răspuns**	**Scor**
RS01B – Statul să finanțeze proiecte pentru a crea noi locuri de muncă **RS01D** – Guvernul să aibă o cotă de participare mai mare în afaceri și industrie **PS03B** – Angajații ar trebui sprijiniți să se organizeze în sindicate **PS03E** – Salariul minim ar trebui să fie mai mare	Puternic de acord	-1
	De acord	-0.5
	Nici de acord, nici în dezacord	0
	În dezacord	+0.5
	În dezacord puternic	+1
EF02 – Care dintre următoarele opinii este mai aproape de ceea ce credeți despre impozite în România?	Cei cu venituri mai mari ar trebui să plătească un procent mai mare din venit ca impozit.	-1
	Toată lumea ar trebui să plătească același procent din venit ca impozit indiferent de venit	+1
H01A – Serviciile de sănătate trebuie să fie gratuite pentru toți cetățenii, indiferent de contribuțiile fiecăruia	În foarte mare măsură	-1
	În mare măsură	-0.5
	În mică măsură	0.5
	În foarte mică măsură	1
H01B – Este firesc ca fiecare persoană să aibă acces la servicii de sănătate în funcție de cât de mult plătește	În foarte mare măsură	1
	În mare măsură	0.5
	În mică măsură	-0.5
	În foarte mică măsură	-1

În **Figura 1** sunt prezentate distribuțiile răspunsurilor la cele 7 întrebări selectate pentru scorul orientării politice.

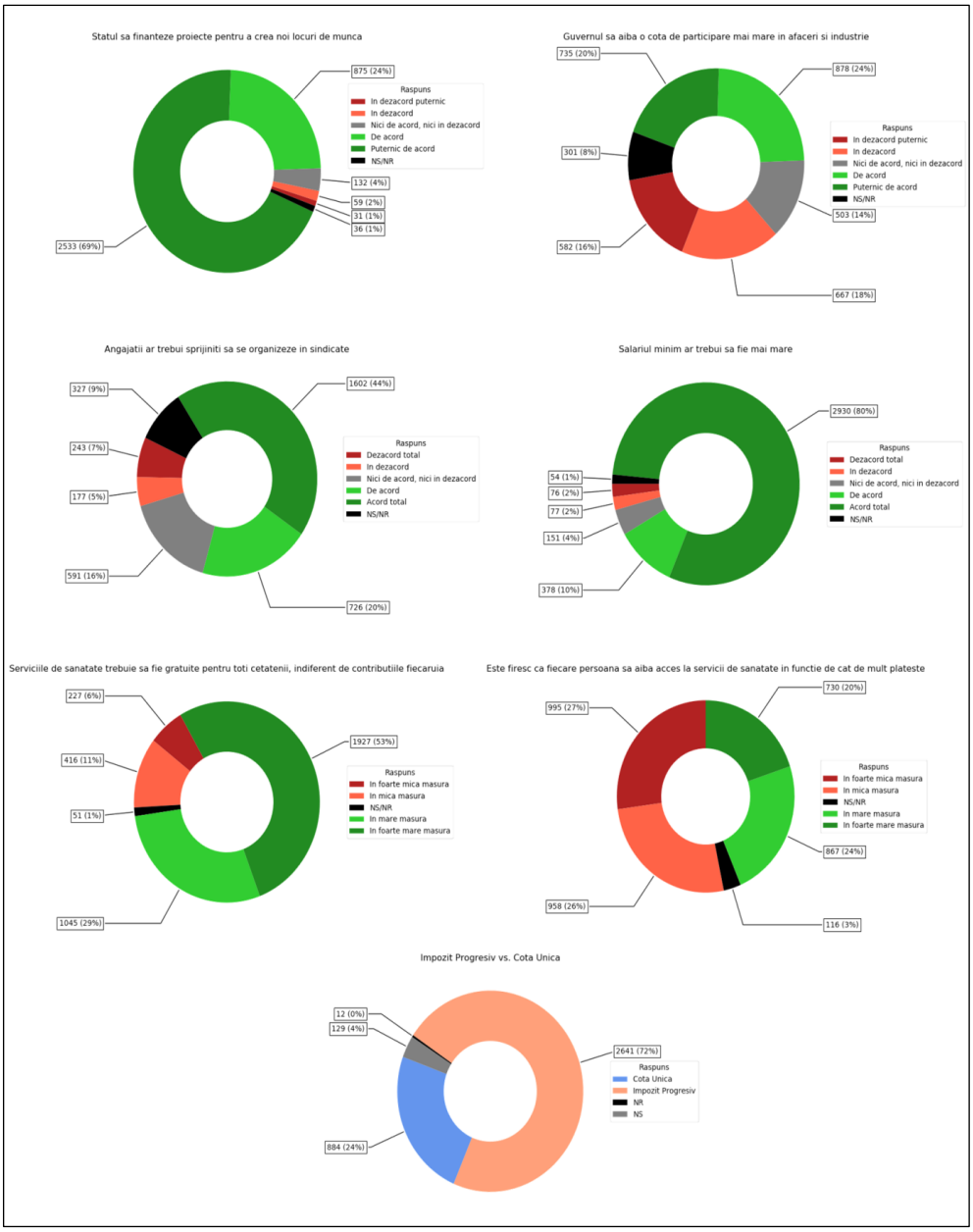
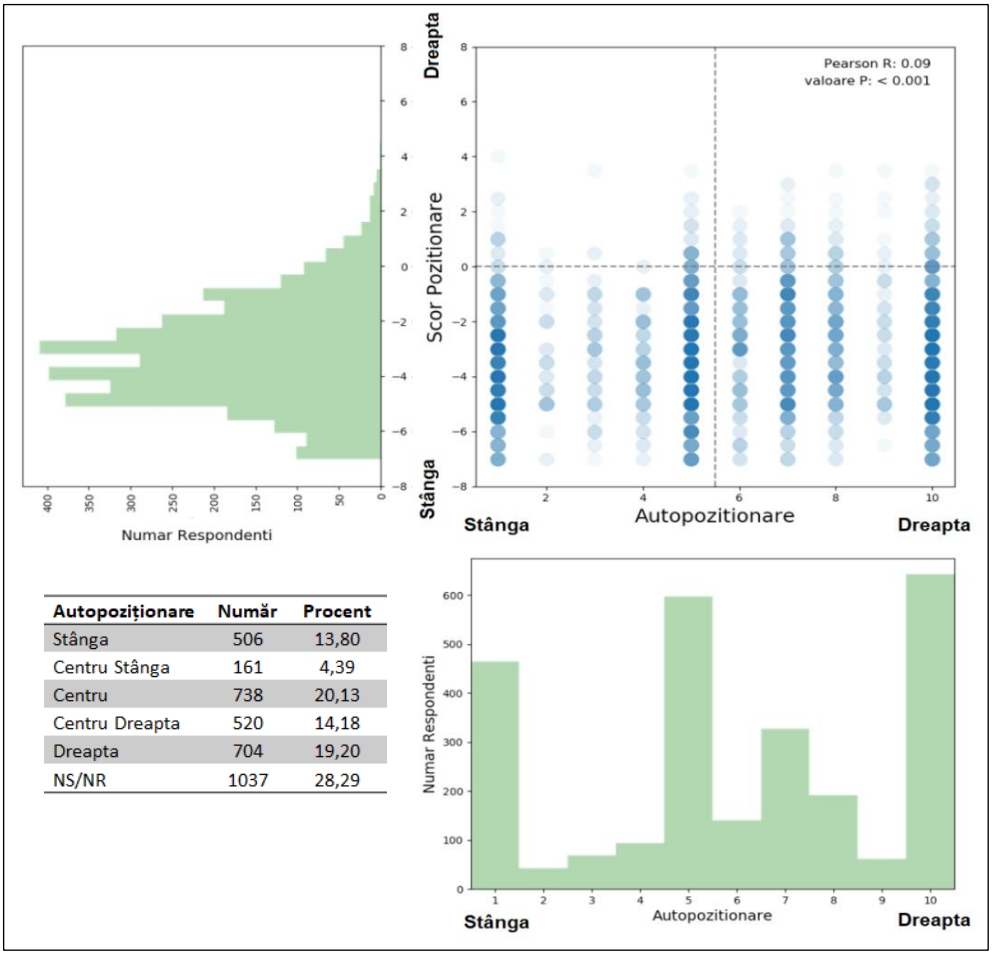

Figura 1. Procentul răspunsurilor la întrebările selectate pentru determinarea orientării politice

Autopoziționare	Număr	Procent
Stânga	506	13,80
Centru Stânga	161	4,39
Centru	738	20,13
Centru Dreapta	520	14,18
Dreapta	704	19,20
NS/NR	1037	28,29

Figura 2. Corelarea autopoziționării pe spectrul politic cu scorul de poziționare[2]

Atunci când a fost evaluată autopoziționarea pe spectrul politic a respondenților, scorurile de 1 și 2 au fost considerate Stânga, 3 și 4 – Centru-Stânga, 5 și 6 – Centru, 7 și 8 – Centru-Dreapta, iar 9 și 10 – Dreapta. A fost observată o distribuție cu patru vârfuri majore: Centru (20,1%), Dreapta (19,2%), Centru-Dreapta (14,2%) și Stânga (13,8%), cu răspunsurile corespunzătoare autopoziționării Centru-Stânga însumând doar 4,4%.

[2] Intensitatea culorii cercurilor reprezintă numărul de respondenți cu respectiva autopoziționare și valoare a scorului de poziționare politică. Cu verde, în stânga și dedesubtul axelor respective, sunt reprezentate histogramele distribuției celor doi parametri pe lotul de respondenți.

În contrast, scorul orientării pe spectrul politic a avut o distribuție aproape gaussiană, centrată pe valorile care ar corespunde exact acestei poziționări Centru-Stânga neasumată decât de 4,4% dintre respondenți. Scoruri mai mari de 0, indicând o preferință netă pentru politici de dreapta, au fost obținute de un număr de doar 175 din cei 3666 participanți (4,8%). Deși semnificativă statistic, corelația dintre autopoziționarea și scorul de poziționare pe spectrul politic a fost foarte slabă (Pearson R de 0,09, valoare $p < 0,001$), cu o tendință minimă de creștere a scorului pentru persoane autodeclarate a avea viziuni de centru-dreapta și dreapta, comparativ cu cele de stânga și centru-stânga. Din nou, aceste rezultate confirmă concluziile cercetărilor anterioare conform cărora în România și în alte țări europene autopoziționarea și preferințele pentru anumite seturi de politici nu sunt corelate (Bădescu et al. 2019).

Nu toate segmentele demografice au prezentat aceeași corelație: în cazul respondenților de sex feminin corelația a fost mai slabă (Pearson R de 0,056) decât pentru cei de sex masculin (0,132). Valoarea coeficientului de corelație a crescut cu vârsta de la un Pearson R de 0,002, practic de nedeosebit de 0, pentru respondenții de 18-34 de ani, la Pearson R de 0,086 pentru respondenții de 35-49 de ani, 0,098 între 50 și 64 de ani, Pearson R de 0,133 pentru vârste mai mari de 65 de ani. Educația a dus la o creștere și mai importantă a corelației dintre scor și autopoziționare: subiecții a căror ultimă școală absolvită a fost școala gimnazială au prezentat un coeficient chiar negativ al corelației (Pearson R = -0,046, nesemnificativ statistic față de 0), cei care au absolvit liceul/școala profesională au avut un coeficient slab pozitiv (Pearson R = 0,076, semnificativ cu $p = 0,006$), cei cu studii universitare de licență o concordanță și mai mare (Pearson R = 0,175, $p < 0,001$), iar cu studii de master sau doctorat cea mai mare corelație între autopoziționare și scorul propus aici (Pearson R = 0,197, $p = 0,003$). La intersecția acestor parametri demografici, a fost obținută o corelație deosebit de strânsă între autopoziționare și scor pentru persoanele cu studii cel puțin de master și vârsta peste 65 de ani (Pearson R = 0,444), totuși după această filtrare au fost analizați doar 19 respondenți.

O concluzie importantă este aceea că scorul orientării arată o populație mult mai puțin polarizată în problemele economice cheie și cu preferințe de

politici de stânga mai consistente decât ar indica autopoziționarea populației pe spectrul politic. Putem încerca să oferim explicații pentru această stare de fapt pe baza unei analize succinte a câmpului ideologic și partizan construit în perioada post-1989. Identitatea de stânga a fost asociată în mod intens și polarizant regimului comunist și neajunsurilor acestuia de către un câmp intelectual, civic și politic de dreapta. Această percepție ne explică „marea neînțelegere" a tranziției românești. În timp ce câmpul de dreapta și centru-dreapta a încercat să prezinte discursiv PSD-ul ca fiind un partid de stânga radical, comunist și/sau socialist, acesta s-a situat în politicile economice pe poziții de centru-dreapta și chiar dreapta.

Preferințele și votul de stânga

Dacă în cazul legăturii dintre autopoziționarea pe spectrul ideologic și poziționarea în temele-cheie ce definesc clivajul socio-economic stânga-dreapta am observat incongruențe, este posibil ca autopoziționarea să se coreleze într-o mai mare măsură cu opțiunea pentru un partid. Persoanele care s-au declarat a avea orientare de stânga votează majoritar PSD (71% din stânga, 43% din centru-stânga), dar compoziția votanților PSD este formată din aprox. 37% votanți autodeclarați de stânga (sau centru-stânga), 27% dreapta (sau centru-dreapta), 17% centru și 18% nepoziționați. Vedem astfel că deplasarea PSD-ului în timpul tranziției către poziții de dreapta și centru dreapta se reflectă în diversitatea de poziționări autoidentificate.

Partidul cu cea mai mare intenție de vot (42,7%) în datele analizate aici și singurul partid parlamentar cu poziție asumată de partea stângă a spectrului primește aproape două treimi din voturi de la persoane care se declară de centru-dreapta și nepoziționate pe spectrul politic. Această configurație poate fi explicată în mai multe moduri. De ce persoane care se declară de dreapta, centru-dreapta, centru sau nepoziționate oferă suport acestui partid? O explicație posibilă ar fi imprecizia autopoziționării, explorată în secțiunea anterioară, conținutul efectiv al etichetelor de stânga și dreapta variind foarte mult de la persoană la persoană. În al doilea rând, putem vedea că programele și politicile efective ale partidului transmit ele însele semnale incoerente ideologic. Nu în ultimul rând, am putea identifica și alte mecanisme, de tip clientelar, care mobilizează votul, precum

influențarea de către primari, care sunt într-o măsură mai mică marcați ideologic. Toate aceste explicații sunt convergente într-o direcție, și anume că votul ideologic, cel puțin în cazul PSD-ului, este relativ slab, cel puțin atunci când încercăm să explicăm dimensiunea acestuia. Pe lângă un nucleu de votanți autopoziționați la stânga, cea mai mare parte a voturilor provine din alte părți ale spectrului.

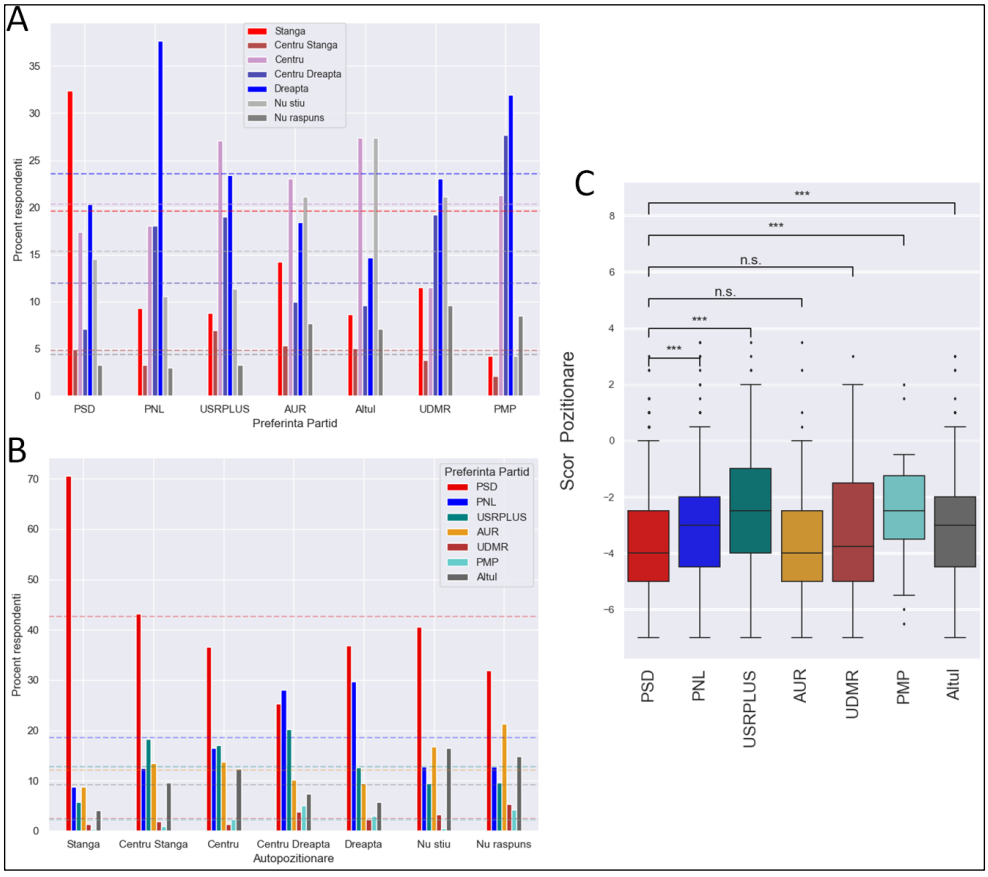

Figura 3. Poziționarea pe spectrul politic și intenția de vot[3]

[3] (A) prezintă compoziția votanților partidelor în funcție de autopoziționarea pe spectrul politic; rezultatele semnificației corespund analizei chisquare. (B) prezintă intenția de vot în funcție de autopoziționarea pe spectrul politic; rezultatele semnificației corespund analizei chisquare. (C) constituie un grafic de tip *box and whiskers* al scorului de poziționare pentru votanții diferitelor partide (chenarul reprezintă 50% dintre respondenți, linia

Totuși, atunci când a fost comparat scorul de poziționare între votanții diverselor partide (**Figura 3** C), votanții PSD au obținut scoruri semnificativ mai mici (spre stânga spectrului) comparativ cu celelalte partide (cu excepția surprinzătoare a AUR). Cele mai mari (de dreapta) punctaje au fost obținute de votanții USR-PLUS și PMP care se autopoziționează majoritar de centru și centru dreapta, iar votanții PNL au obținut punctaje intermediare, deși se consideră majoritar de dreapta. Deși au existat diferențe între partide ale scorurilor de poziționare pe spectrul politic, suprapunerile dintre votanții diferitelor partide au fost considerabile și răspunsurile la întrebările introduse în scor nu par a avea nicio putere de predicție a intenției de vot.

Profiluri ale votanților

În continuare am analizat descriptiv componenta demografică a votanților primelor 4 partide ca intenție de vot: PSD, PNL, USRPLUS, AUR (cu 43%, 19%, 13% și, respectiv, 12% din electorat) și am analizat prin regresie logistică multinomială parametrii socio-demografici care predispun independent la preferința pentru aceste partide politice. În **Figurile 4-7** de mai jos sunt prezentate distribuțiile pe sexe, histograma vârstelor, împreună cu vârsta medie și mediană, distribuția în funcție de mediul de proveniență, dificultatea la plata facturilor (parametru analizat ca proxy pentru stabilitatea economică), distribuțiile pe ocupații și niveluri de studiu, cât și rezultatele analizei de regresie logistică multinomială pentru fiecare partid.

Electoratul PSD tinde să fie format din persoane în vârstă, cu nivel de educație mai mic, dar fără probleme financiare majore: vârsta peste mediană (52 de ani în lotul analizat aici) crește de două ori probabilitatea votului cu PSD, un nivel crescut de educație scade probabilitatea cu 30%, iar dificultatea la plata facturilor scade de asemenea preferința pentru PSD cu 25%. De asemenea, printre votanții PSD este crescut semnificativ procentul votanților din mediul rural (51% față de 44.5% în populația studiului, testul chi-square, $p < 0.001$). În cazul educației, 72% dintre votanții PSD au raportat ultima

orizontală din chenar corespunde medianei iar barele de eroare corespund unui interval intercuartile Q3-Q1); rezultatele semnificației corespund analizei Tukey.

școală absolvită liceul sau școala profesională. De remarcat, mai mult de jumătate dintre votanții PSD, 56%, sunt pensionari, 29% sunt angajați, 6% casnici, restul categoriilor contribuind cu procente neglijabile.

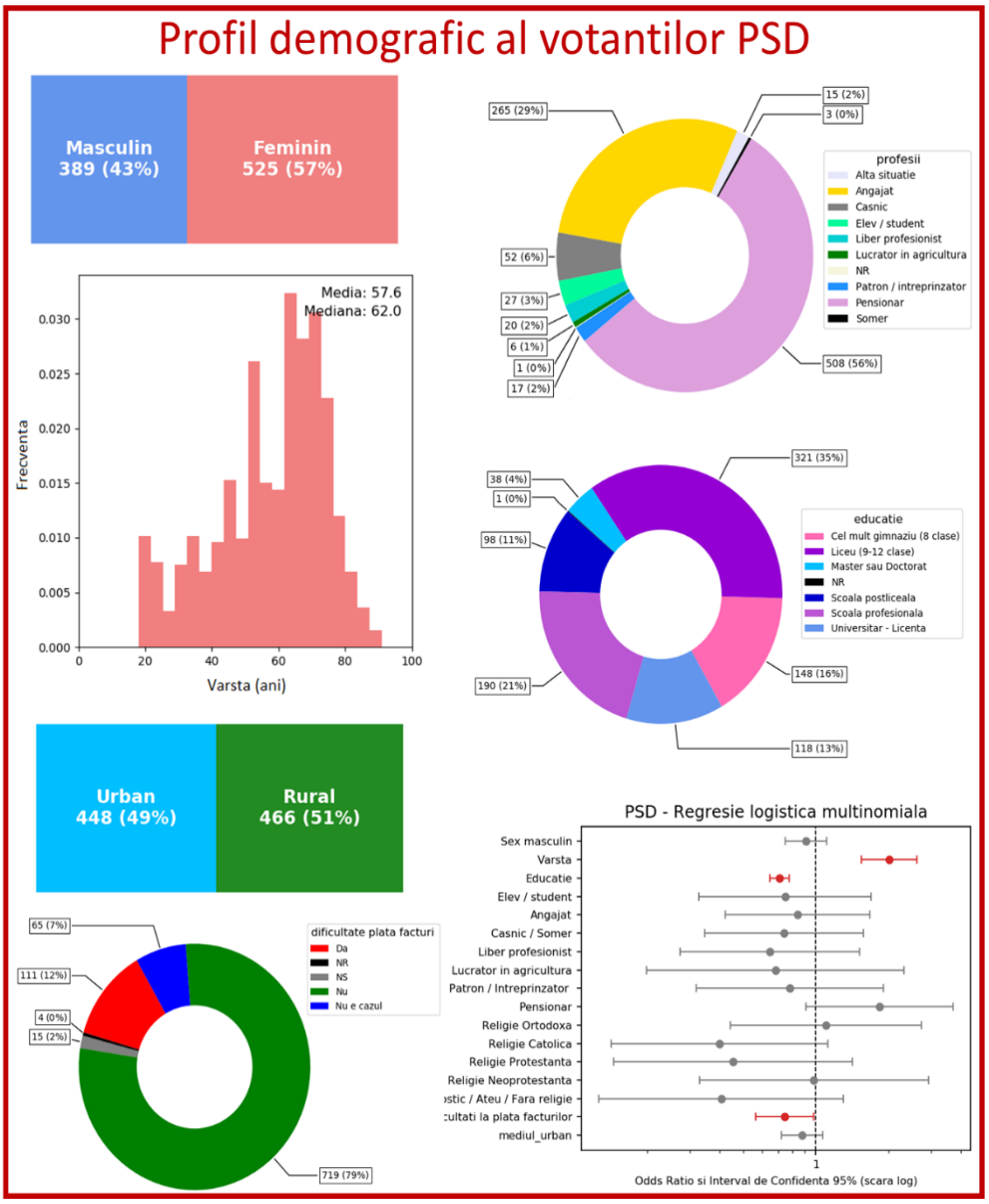

Figura 4. Profilul demografic al votanților PSD

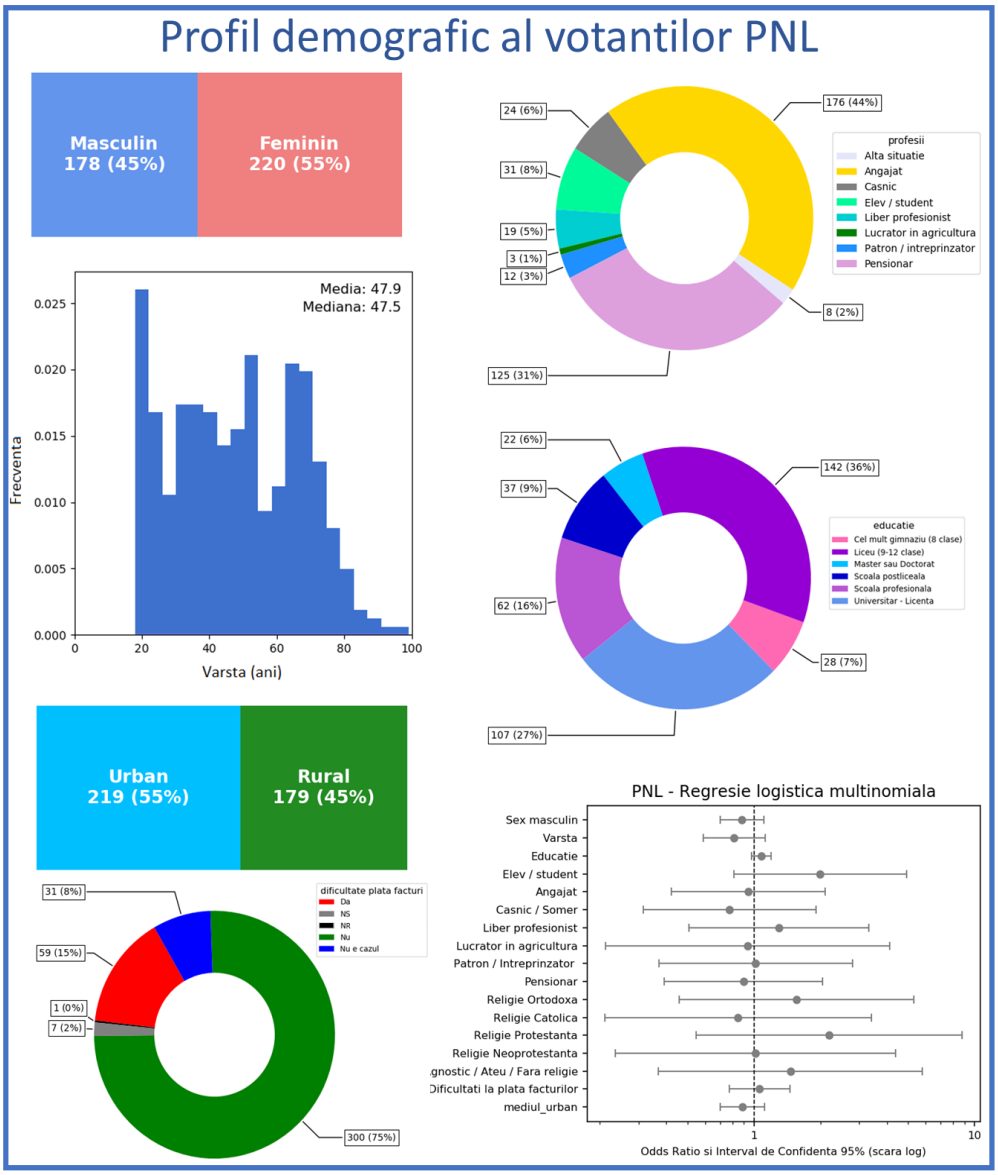

Figura 5. Profilul demografic al votanților PNL

PNL are electoratul cel mai variat, un exemplu perfect de partid *catch-all*. Vârsta votanților prezintă un platou între 18 și 70 de ani, niciuna dintre vârste nefiind predominantă. Niciunul dintre parametrii socio-demografici studiați nu a predispus semnificativ la preferința pentru acest partid.

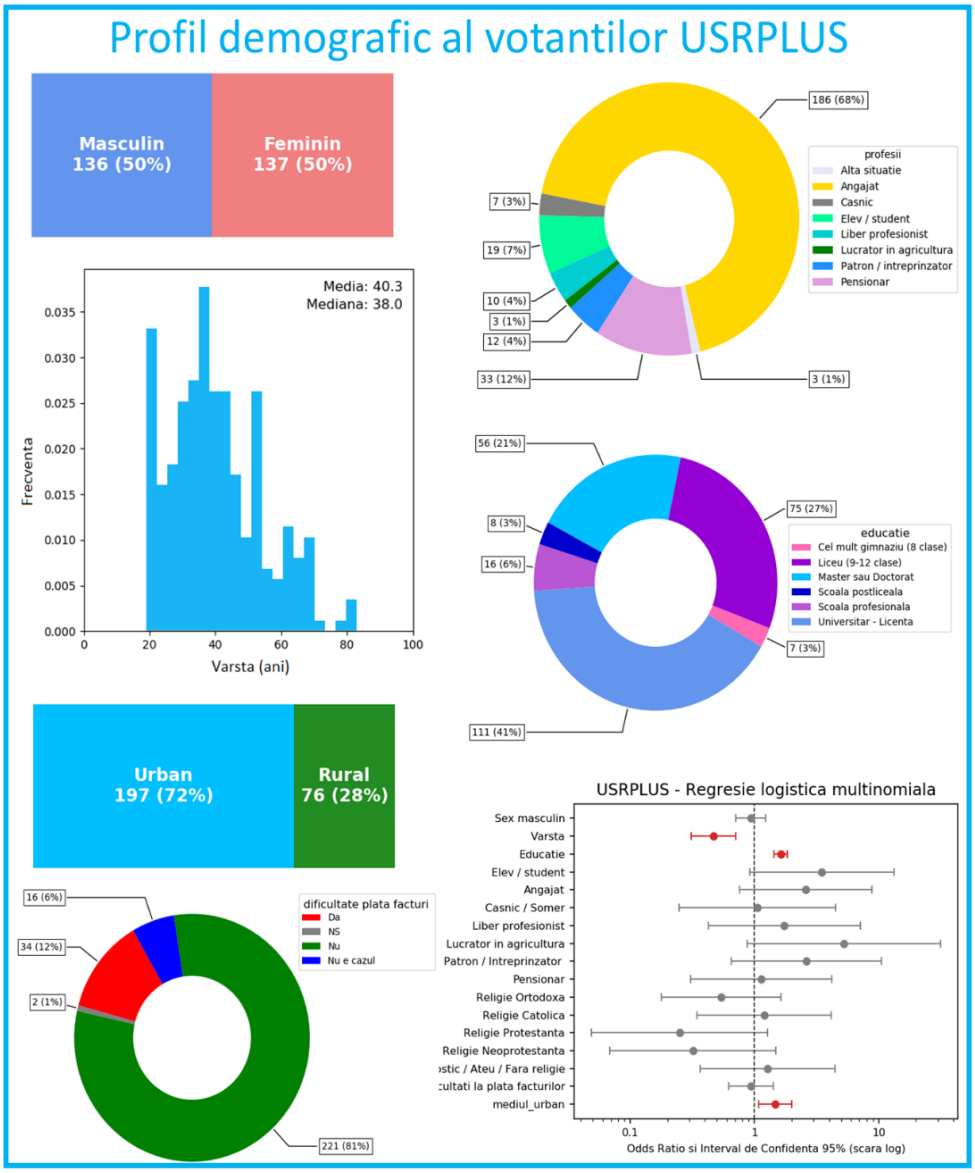

Figura 6. Profilul demografic al votanților USR-PLUS

USR-PLUS are un profil în oglindă al votanților comparativ cu PSD: persoane tinere, cu educație peste medie și cu proveniență din mediul urban. Astfel, votanții USR-PLUS provin predominant din mediul urban (72% față de 55.5% în populația studiului, testul chi-square, $p < 0.001$), iar simpla apartenență la acest mediu crește cu 47% probabilitatea ca un individ să voteze USR-PLUS. În plus, 62% au studii cel puțin universitare, studiile peste

mediană crescând cu 63% probabilitatea intenției de vot cu acest partid. Dintre toate partidele, electoratul USR-PLUS este cel mai tânăr, cu o vârstă mediană de 38 de ani (în condițiile în care la studiu au participat exclusiv respondenți peste 18 ani). Ca profesii, 68% dintre votanți sunt angajați, urmați de 12% pensionari (cel mai redus procent al pensionarilor dintre cele 4 partide evaluate) și 7% elevi/studenți.

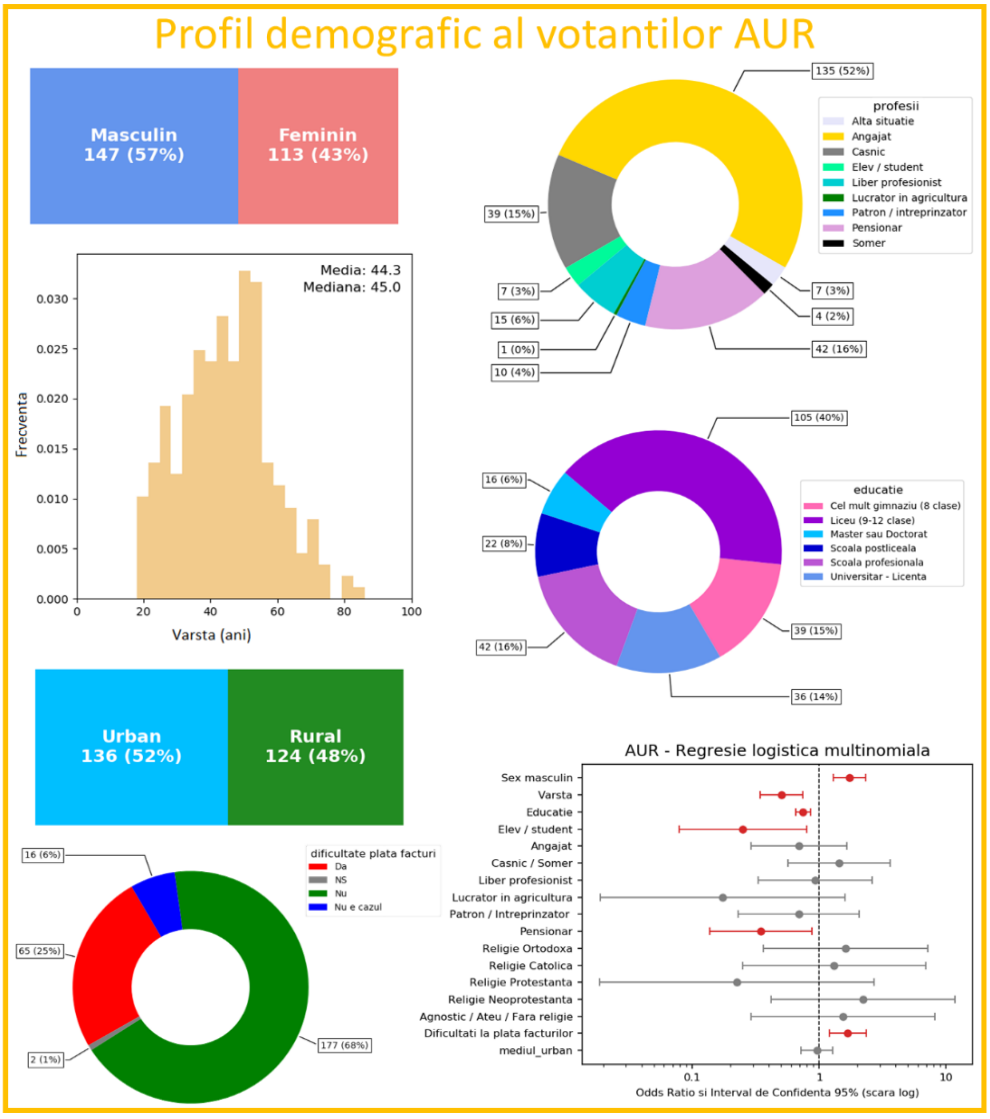

Figura 7. Profilul demografic al votanților AUR

AUR are cel mai bine definit profilul alegătorului: bărbat de vârstă medie, cu educație sub medie și finalizată (ocupația de elev/student scade de 4 ori probabilitatea votului cu AUR). Educația este la niveluri comparabile cu cea observată printre votanții PSD (liceu sau școală profesională ca ultim nivel absolvit la 71% dintre votanți, procent similar cu cel pentru PSD – 72%), în schimb, diferențele majore par să apară în nivelul socio-economic: de două ori mai mulți votanți AUR (25%) raportează dificultăți la plata facturilor decât votanți ai PSD (12%), sex (57% dintre votanți sunt de sex masculin, comparativ cu doar 45% în populația studiului, chi-square valoare $p < 0.001$) și vârsta activă. Nu doar elevii/studenții sunt sub-reprezentați printre votanții AUR, dar și pensionarii, care formează doar 16% din electoratul partidului.

Vot ideologic și vot de clasă

Pentru a depăși limitele impuse de autoidentificare, am corelat votul cu preferințe de politici și caracteristici socio-demografice, în încercarea de a identifica un „vot de clasă", relativ coerent ideologic, manifestat electoral și definit prin prisma statutului economic/ocupațional. Într-o accepțiune mai largă, merită să ne întrebăm în ce măsură partidele din România și electoratele lor au repere comune care să ofere stabilitate, predictibilitate și siguranță votului. Astfel, pentru a evalua preferințele pentru politici fiscale am comparat distribuția răspunsurilor la întrebările din pachetul de fiscalitate în funcție de ocupația participanților la studiu. Întrebările din pachetul despre fiscalitate selectate în analiză se referă la dileme și conflicte redistributive fundamentale, care structurează orice societate modernă și care sunt activate diferențiat în funcție de importanța lor pentru principalele partide și nivelul de adversitate pe care îl antrenează la nivelul celorlalți actori. Separarea partidelor pe factori socio-demografici prezentată în subcapitolul anterior s-a manifestat într-o oarecare măsură și în preferințele electoratului partidelor pentru anumite politici fiscale.

Astfel, la evaluarea afirmației „Impozitul companiilor ar trebui să fie mai mare" 57% dintre votanții PSD și 55% dintre cei ai AUR au răspuns afirmativ, comparativ cu 34% și 33% dintre votanții PNL și, respectiv, USR-PLUS. Există în acest caz o diferență semnificativă între răspunsurile votanților PSD și AUR și, respectiv, ale PNL și USR-PLUS, probabil o reflecție a preferințelor pentru un stat mai implicat și redistributiv, rezultate din statutul socio-economic mai precar. Defalcat pe ocupații, au fost de acord: 55% dintre

pensionari, 40% dintre angajați, 28% dintre liber profesioniști și 33% dintre patroni/întreprinzători.

Întrebați dacă „Persoanele care au mai multe locuințe ar trebui să plătească impozit mai mare pentru fiecare dintre ele", 62% dintre votanții PSD au fost de acord, comparativ cu 49% dintre cei ai PNL, 47% ai USR-PLUS și 48% ai AUR. Asemănarea dintre răspunsurile votanților PSD și AUR de la întrebarea anterioară dispare, arătând preferințe mai coerente în cazul votanților PSD decât în cazul celor de la AUR. Din nou, procentul de răspunsuri pozitive ale USR-PLUS a reflectat opinia liber profesioniștilor și patronilor/întreprinzătorilor, care au răspuns afirmativ în 45% din cazuri, angajații fiind de acord cu această afirmație în 52% dintre cazuri, iar pensionarii în proporție și mai mare, de 62%.

Puși să aleagă dintre *impozitarea progresivă* și *cota unică de impozitare*, 79% dintre votanții PSD ar prefera impozitarea progresivă celei actuale, urmați de 72% dintre votanții AUR, 68% dintre votanții PNL și doar 60% dintre votanții USR-PLUS. Și în cazul acestei întrebări, votanții PSD par cel mai coerenți în viziunea economică generală a stângii și a susținerii cotei progresive. Ce poate fi surprinzător este faptul că și la nivelul celorlalte partide, inclusiv de centru-dreapta există preferințe clar majoritare pentru impozitarea progresivă. În cazul ocupațiilor, pensionarii au fost cei mai predispuși a răspunde în favoarea impozitării progresive, într-un procent de 82%, iar elevii/studenții și patronii/întreprinzătorii au preferat impozitarea progresivă în doar 63% și, respectiv 64% din cazuri. Din nou, relativ surprinzător, există o susținere majoritară din partea patronilor și întreprinzătorilor, poate explicabilă prin faptul că sunt mai interesați de impozitarea profiturilor și dividendelor decât a veniturilor salariale.

Doar 47% dintre votanții USR-PLUS s-au declarat de acord cu afirmația „Statul ar trebui să plafoneze valoarea chiriilor" comparativ cu 67% dintre votanții PSD, 62% ai PNL și 63% ai AUR. Procentul de răspunsuri pozitive ale USR-PLUS a fost apropiat de cel observat pentru liber profesioniști și patroni/întreprinzători care au răspuns afirmativ în 52% din cazuri, angajații fiind de acord cu această afirmație în 58% dintre cazuri, iar pensionarii în proporție și mai mare, de 71%. În cazul acestor răspunsuri, cel puțin pentru votanții USR-PLUS se poate intui un vot ideologic mai clar, împotriva intervenției statului în piața locativă. Este un vot ideologic oarecum în sens invers, bazat pe un principiu general și nu pe o asumare a intereselor socio-

economice. Electoratul USR-PLUS este un electorat tânăr și urban, în mod direct afectat de creșterea prețurilor chiriilor în marile centre urbane/universitare.

Din analiza răspunsurilor la întrebări reiese o relativă convergență între preferințe, vot și partide, mai mare în cazul PSD-ului și cel al USR-PLUS. În cazul PSD-ului, există preferințe majoritare pentru politici fiscale de stânga, exprimate de nucleul său electoral, pensionarii. Votul USR-PLUS pare și mai structurat, preferințele fiscale de stânga fiind respinse în cea mai mare măsură atât de votanți, cât și de mediul ocupațional al patronilor și întreprinzătorilor care îl susțin predominant. Această conexiune, cel puțin în cazul PSD, este cea mai puternică în ceea ce privește tipul de impozitare, cu o preferință puternică a electoratului (79%) și a nucleului de susținători, pensionarii (82%). Este relevant de ce un astfel de „pariu" sigur pentru PSD nu a fost urmat politic, mai ales că, din datele existente, nu există o opoziție electorală majoră în rândul celor care nu fac parte din electoratul său nucleu. Convergența pare mai scăzută în cazul PNL, ai cărui votanți se află mereu în proximitatea votanților USR-PLUS, dar pe poziții economice mai moderate, către centru-dreapta. La fel și în cazul votanților AUR, care sunt mai degrabă apropiați de votanții PSD, dar se poziționează mai moderat către centru-dreapta. Din perspectiva competiției politice, vedem astfel proximități care anticipează și rivalitățile, AUR fiind competitor direct pentru PSD, în special în ceea ce privește electoratul mai precar economic, și cu preferințe economice mixte, în timp ce USR este competitor direct pentru PNL, amenințându-i dominația culoarului de centru-dreapta prin mobilizare persistentă a electoratului urban și tânăr, cu preferințe economice formatate mai clar la dreapta.

PSD – Declinul electoral și costurile neoliberalismului centrist

Într-o perspectivă mai largă, elemente prezentate anterior ar putea fi încă un simptom al unei crize de reprezentare permanente, specifice tuturor țărilor Europei Centrale și de Est și tuturor orientărilor politice. Cu toate acestea, cazul preferințelor, politicilor și organizațiilor de stânga merită individualizat. Tranziția românească a avut un impact semnificativ asupra cetățenilor. Dispariția locurilor de muncă, a entităților economice și industriale, chiar a unor întregi comunități urbane, au creat o nevoie majoră de intervenție, sprijin și redistribuție, toate opțiuni esențiale ale stângii de

orice tip și din orice perioadă. Cu toate acestea, acțiunea guvernamentală revendicată din câmpul stângii prin PSD a sprijinit privatizările, diminuarea rolului statului în oferirea serviciilor de sănătate, în educație și asistență socială și în economie, instituirea și menținerea unei cote unice de impozitare. Astfel, distanța dintre nevoi, preferințe și reflectarea lor în acțiunea guvernamentală pare majoră. Aceste opțiuni fundamentale par să aibă și consecințe serioase, mai ales în contextul ascensiunii extremei drepte. Deși programul economic al acesteia este un hibrid, el arată o nevoie a cetățenilor de a vedea schimbări și alternative la politica clientelară care s-a ascuns în spatele „imperativelor forțelor pieței și controlului tehnocratic al politicii macroeconomice" (Hopkin și Blyth 2019, 220).

Așa cum se poate vedea în tabelul de mai jos, PSD rămâne în continuare cel mai important partid, obținând cel mai mare număr de voturi și de mandate la alegerile parlamentare. Tendințele de lungă durată sunt însă mai necruțătoare. Numărul absolut de voturi la alegerile parlamentare este la un minim istoric, cu excepția celui din 2020, când alegerile s-au organizat în context pandemic și prezența generală la vot a fost foarte scăzută. Dar, spre deosebire de 2020, procentul din 2024, care arată forța relativă în raport cu ceilalți competitori, evidențiază dimensiunea problemei, acesta fiind de asemenea la un minim istoric.

Tabelul 2. Număr de voturi și procente obținute de către PSD (anterior sub numele FDSN și PDSR) în perioada 1992-2024, alegeri parlamentare Camera Deputaților

An	Voturi (CD)	Procent (CD)
1992	3.091.221	28,31
1996	2.836.011	23,08
2000	4.040.212	37,09
2004	3.798.607	37,13
2008	2.352.968	34,16
2016	3.221.786	45,68
2020	1.705.786	28,90
2024	2.030.144	21,96

Astfel putem vedea consecințele politice atât ale tranziției ca atare, cât și ale poziționării strategice a PSD-ului ca partid guvernamental, pro-capital (românesc). Într-un arc peste timp, cei care au fost la originea capitalismului românesc se pronunță din nou în favoarea sa, după ce procesul integrării

europene i-a forțat să se deschidă celui străin. Distincția dintre capitalul românesc și cel străin are efecte însemnate. În primul rând, arată că pentru PSD problema nu este capitalul în sine, ci originea sa. În al doilea rând, ne ajută să înțelegem care sunt frânele specifice în calea unor politici la stânga. Capitalul românesc este în majoritatea sa concentrat în zona economică mică și mijlocie. Această zonă se bazează în mai mare măsură pe salarizarea precară și pe condiții de muncă inadecvate decât marele capital străin, care, la rândul lui, este mai interesat de împiedicarea organizării sindicale la locul de muncă decât de politica salariului minim. Ambele tipuri de capital presează sistemul de partide, dar cu accente diferite. Trebuie remarcat și faptul că PNL, similar ca organizare clientelară cu PSD, susține și el capitalul românesc, mai ales prin prisma faptului că își deschide în mod natural organizația patronilor români. Din acest punct de vedere, asemănarea și alianța PSD-PNL nu se rezumă doar la perfecționarea modelului organizațional clientelar, ci cuprinde și predominanța reprezentării patronilor, cu afaceri de toate tipurile și mărimile. Există însă pași politici minori în direcția socială. Deplasarea întregului spectru politic către dreapta a născut paradoxul că un proiect cu accente neoliberale, Uniunea Europeană, devine o ancoră și justificare pentru diferite reforme redistributive. Pentru a înfrânge opoziția de afaceri din interior și din proximitate, PSD a trebuit să invoce Directiva europeană privind venitul minim decent pentru a justifica o creștere a salariului minim, una redusă de altfel. Modificarea legii dialogului social în favoarea lucrătorilor a fost realizată doar pentru că era jalon obligatoriu în PNRR, probabil la sugestia sindicatelor și trecută pe sub radarul patronatelor.

Din perspectiva lucrătorilor, alegerea istorică a PSD-ului are de asemenea consecințe serioase. Capitalismul și globalizarea au transformat piețele de muncă și au creat două categorii de lucrători, fie privilegiați, fie neprotejați în fața fluctuației piețelor (vezi Rueda 2007; Schwander 2019). Cu excepția tranziției timpurii, PSD-ul nu a fost niciodată partidul care să reprezinte numeroșii lucrători precari, produși de convulsiile transformării economice capitaliste. Într-o evaluare mai strictă, chiar i-a produs. O dovadă în acest sens este diaspora, mare parte a acesteia forțată să migreze din motive economice care, în măsura în care o face, nu votează PSD-ul, acesta ocupând poziția a patra la alegerile parlamentare din 2020 și locul 5 la cele

din 2024. O altă dovadă este poziționarea mai degrabă în sprijinul lucrătorilor din sectorul public, atât ca politică de salarizare, cât și ca politică a pensiilor. Sprijinul nu este neapărat ideologic, cât impus de limitele instrumentelor guvernamentale. Politica de salarizare a sectorului public se află sub controlul efectiv al guvernului și are parte de o opoziție mult mai redusă precum cea din zona privată, unde tentativele de creștere a salariului minim sunt întâmpinate cu mai mare rezistență. Dar acest lucru nu este o scuză pentru a nu încerca să susții lucrătorii mai puțin protejați, atât prin politici active dezvoltaționiste, cât și în mod direct prin aplicarea strictă a legislației care îi protejează. Tendința este și mai clară în ceea ce privește birocrațiile de forță, poliție, armată și servicii de informații care și-au apărat interesele de castă fără prea mare rezistență din partea elitei politice. Acestea sunt privilegiate și protejate, atât ca nivel salarial, cât și în privința pensiilor de serviciu care se află la niveluri apreciabile. Susținerea pentru birocrațiile de forță a venit de altfel și din partea PNL. Diferența fundamentală între lucrători privilegiați și cei lipsiți de protecție se reflectă și în condițiile radical diferite de pensionare. Foștii lucrători din agricultură, plătiți prost în timpul comunismului, precum și marea masă de oameni care au fost forțați să lucreze precar și informal după 1989, se zbat la limita subzistenței, în timp ce pensiile de serviciu oferite de birocrațiile de forță se situează la un nivel mai ridicat. Structura acestui vot e interesantă, în timp ce pensionarii din sistemul public sunt votanți PSD, cei din birocrațiile de forță oscilează între partidele democratice și cele de extremă dreaptă, mai ales atunci când se percep amenințați de reforma sistemului de pensii de serviciu.

Aceste opțiuni majore ale PSD-ului l-au făcut foarte vulnerabil pe termen lung. Migrația lucrătorilor vulnerabili i-a erodat în mod direct baza electorală, aceștia constituindu-se într-o diasporă activă politic, care votează împotriva celor două mari partide, PSD și PNL. Mai mult, această activare politică nu s-a produs doar în diasporă, ci a influențat și votul comunităților de origine (Sandu 2020). Erodarea bazei electorale este și mai serioasă în cazul PSD pentru că partidele de extremă dreaptă precum AUR, aflate în plină ascensiune, mobilizează electoratul ce ar fi putut fi mobilizat de PSD. Datele cercetării din 2022 arată că preferințele votanților AUR sunt relativ similare cu cele ale votanților PSD, dar primii sunt mai precari economic

decât ultimii. Nu trebuie însă ignorat faptul că votul pentru partidele de extremă dreaptă în 2020 are o importantă componentă culturală, identitară și teritorială (Crăciun și Țăranu 2023), dar scorul cumulativ de peste 30% din 2024 arată că există și un substrat socio-economic relevant.

Concluzii

Contextul istoric și politic, provocările și tensiunile tranziției, precum și opțiunile de organizare internă au funcționat cumulativ pentru a duce actualul Partid Social Democrat către centrul politic, oscilând permanent între nevoile bazei electorale și atracția unei guvernări dez-ideologizate și centriste. În perioada 1990-1996, cea în care Ion Iliescu a fost liderul partidului succesor și președinte al țării, s-au luat deciziile majore care au determinat cursul ulterior al tranziției, trecerea la economia de piață capitalistă și integrarea euro-atlantică. Deși dreapta politică le-a revendicat ulterior, originile lor sunt în guvernarea nominal de stânga, fapt ce a influențat atât parcursul politic al țării, cât și organizarea pe termen lung a partidului. Dinamica sistemului de partide și a coalițiilor de guvernare au încurajat de asemenea depolarizarea, PSD guvernând în patru rânduri alături de principalele partide de dreapta. Din punct de vedere electoral, aceste poziționări au avut efecte importante, dincolo de confuzia și neclaritățile doctrinare. PSD-ul nu s-a construit drept partidul celor mai vulnerabile categorii economice, ci al celor care au fost relativ protejați în timpul transformărilor către capitalism. Votul migranților economici din diasporă poate fi un indicator relevant în acest sens. Nu în ultimul rând, PSD-ul nu a fost forțat de alte organizații politice să își întărească dimensiunea programatică în direcție de stânga. Organizațiile pe care le-a absorbit sau cele care s-au separat din acesta au fost la rândul lor slab programatice și orientate către diverse variante de centrism și neoliberalism, în timp ce alternative precum Demos au avut dificultăți majore de instituționalizare.

Partidul Social Democrat întruchipează un paradox, este câștigătorul politic al tranziției, dar a fost mereu în defensivă. Acesta s-a format în tranziția timpurie, bucurându-se de legitimitatea unui vot consistent și

popularitatea carismatică a lui Ion Iliescu. Comparativ cu această perioadă, tendința pare a fi tot timpul descendentă. În al doilea rând, în ciuda vârfurilor de performanță electorală, timpul pare să curgă împotriva acestuia. PSD va rămâne un partid puternic prin mobilizarea administrativă locală, propunând un amestec de eficiență, investiții și un minimum social. Dar pierde votul migrației economice și pare blocat ca suport în bazinul electoral vârstnic și rural. Strategia fortăreței electorale, care rezistă luptelor electorale cu succes, este nepotrivită pentru a mobiliza un electorat numeros, schimbător, precar și structural suspicios în raport cu el. Condițiile restrictive ale tranziției par să fi dispărut, iar politicile de stânga, posibile. Dar, dincolo de condiții și așteptări cetățenești, partidele au propria lor dinamică internă și dezbatere de idei. Din acest punct de vedere reforma pare improbabilă, rutele de selecție ale leadershipului favorizând confortul birocratic și clientelar în defavoarea ofensivei programatice bazate pe valori și principii.

Dincolo de erodarea graduală a bazei sale electorale și de scăderea numărului de mandate obținute, PSD-ul va trebui să navigheze apele tulburi ale economiei și austerității, fiind amenințat direct de către forțele de extremă dreapta care au reușit să convertească (și pervertească) nemulțumirile socio-economice într-o mobilizare electorală cu importante elemente antidemocratice. Analiza propusă, precum și altele asemănătoare, devin cu atât mai necesare, cu cât mizele competiției politice actuale nu sunt doar legate de soarta unui partid sau altul, ci de menținerea traiectoriei democratice a țării.

Bibliografie

BAN, Cornel. 2014. *Dependență și dezvoltare: economia politică a capitalismului românesc.* Traducere de Ciprian Șiulea. Cluj-Napoca: Tact.

BANDAU, Frank. 2023. „What Explains the Electoral Crisis of Social Democracy? A Systematic Review of the Literature". *Government and Opposition*, vol. 58, nr. 1, pp. 183-205.

BARTOLINI, Stefano. 2007. *Restructuring Europe: Centre Formation, System Building, and Political Structuring Between the Nation State and the European Union.* Oxford: Oxford University Press.

BĂDESCU, Gabriel, GOG, Sorin, TUFIȘ, Claudiu. 2022. *Atitudini și valori de tip progresist în România*. București: Friedrich Ebert Stiftung. library.fes.de/pdf-files/bueros/bukarest/19247.pdf. Accesat în 24 ianuarie 2025.

BĂDESCU, Gabriel, SANDU, Daniel, ANGI, Daniela, GREAB, Carmen. 2019. *Youth Study.* Romania 2018/2019. Bucureşti: Friedrich Ebert Stiftung.

BĂDESCU, Gabriel, SUM, Paul E. 2005. „The Importance of Left-Right Orientations in the New Democracies". Lucrare prezentată în cadrul International Conference on Elections and Democratic Governance, Institute of Political Science, Academia Sinica (IPSAS), Taipei, Aprilie.

BUJDEI-TEBEICĂ, Vlad. 2017. „Mainstream Populism in Romania: Social Democratic Inclusionary Populism as Response to European Exclusionary Populisms". În *Proceedings of the 4th ACADEMOS Conference – The Quality of Democracy in the New Political Era (București, Romania, 15-18 Iunie),* Bologna: Filodiritto Editore International Proceedings, pp. 189-194.

CRĂCIUN, Claudiu. 2015. „Romania's De-modernization and Democratic Downfall". În *Romanian's New Wave*, ed. de Marius Stoian și Bogdan Gavrilă, București: CRSC Europe, pp. 559-565.

CRĂCIUN, Claudiu. 2017. *Romania's Second Democratic Transition*. Berlin: Friedrich Ebert Stiftung.

CRĂCIUN, Claudiu, ȚĂRANU, Andrei. 2023. „AUR – The Electoral Geography of Romanian Conservative Nationalism". *Political Studies Review*, vol. 23, nr. 2. https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/14789299231217876. Accesat în 24 ianuarie 2025.

EYAL, Gil, SZELENYI, Ivan, TOWNSLEY, Eleanor. 2001. *Capitalism fără capitaliști. Noua elită conducătoare din Europa de Est*. Traducere de Ionel Nicu Sava și Cristian Mihail Miehs, prefață de Ionel Nicu Sava. București: Omega.

GABOR, Eugen. 2023. Social-democrația în România, Ungaria, Spania și Grecia. București: Eikon.

HOPKIN, Jonathan, BLYTH, Mark. 2019. „The Global Economics of European Populism: Growth Regimes and Party System Change in Europe (The Government and Opposition/Leonard Schapiro Lecture 2017)". *Government and Opposition*, vol. 54, nr. 2, pp. 193-225.

ISHIYAMA, John T. 1999. „The Communist Successor Parties and Party Organizational Development in Post-Communist Politics". *Political Research Quarterly*, vol. 52, nr. 1, pp. 87-112.

KATZ, Richard S., MAIR, Peter. 1995. „Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party". *Party Politics*, vol. 1, nr. 1, pp. 5-28.

KIRCHHEIMER, Otto. 1966. „The Transformation of Western European Party Systems". În *Political Parties and Political Development*, ed. de J. LaPalombara și M. Weiner. New Jersey: Princeton University Press, pp. 177-200.

KITSCHELT, Herbert. 1995. „Formation of Party Cleavages in Post-Communist Democracies: Theoretical Propositions". *Party Politics*, vol. 1, nr. 4, pp. 447-472.

KOPECKÝ, Petr. 1995. „Developing Party Organizations in East-Central Europe: What Type of Party Is Likely to Emerge?" *Party Politics*, vol. 1, nr. 4, pp. 515-534.

MIHĂILESCU, Vintilă, STOICA, Cătălin Augustin. 2012. Iarna vrajbei noastre. Protestele din ianuarie-februarie 2012. București: Paideia.

PANEBIANCO, Angelo. 1988. *Political Parties: Organization and Power.* Cambridge: Cambridge University Press.

RUEDA, David. 2007. *Social Democracy Inside Out: Partisanship and Labor Market Policy in Advanced Industrialized Democracies*. London: Oxford University Press.

SANDU, Dumitru. 2020. „Contextul de votare la Parlamentarele din 2020", *www.contributors.ro*., 15 decembrie. https://www.contributors.ro/contextul-de-votare-la-parlamentarele-din-2020/. Accesat în 10 ianuarie 2025.

SCHWANDER, Hanna. 2019. „Are Social Democratic Parties Insider Parties? Electoral Strategies of Social Democratic Parties in Western Europe in the Age of Dualization". *Comparative European Politics*, vol. 17, nr. 5, pp. 714-737.

Crize de legitimare ale capitalismului în România: dinamici sociale și producție de cunoaștere ideologizată[1]

SORIN GOG

În ultimul deceniu au fost publicate o serie de studii care analizează dintr-o perspectivă critică specificitatea transformărilor capitaliste din România în raport cu țările din Europa Centrală și de Est (Ban 2014, 2016; Gabor 2010, 2012; Adăscăliței și Guga 2020). România este una dintre țările din regiune unde au fost articulate forme radicale de neo-liberalism și ample reforme de austeritate (Bohle și Greskovits 2012; Bohle 2018). Aceste transformări economice au generat profunde dislocări la nivelul societății românești, începând cu impactul social al acestor reforme asupra populației (Adăscăliței 2017; Stoiciu 2012), asupra drepturilor muncitorilor (Guga 2016), continuând cu limitarea dialogului social și a activității sindicale (Trif 2013, 2016a, 2016b; Adăscăliței și Muntean 2019; Stoiciu 2016), respectiv cu dislocarea statului social (Popescu, Ivan și Rat 2016, 2019; Adăscăliței 2012), a condițiilor de locuire și transformarea acesteia dintr-un drept într-o marfă generatoare de profit pentru industria imobiliară (Vincze 2017; Popovici 2020; Florea, Gagyi și Jacobsson 2022). Nu în ultimul rând, mai multe studii au evidențiat impactul respectivelor transformări asupra grupurilor vulnerabile, ceea ce a adus la o precarizare dramatică a condițiilor lor de trai (Vincze et al. 2018; Vincze și Zamfir 2019; Rat 2005, 2013; Vincze et al. 2025).

Există însă în continuare foarte puține studii care să exploreze reacțiile pe care aceste transformări economice le-au generat și felul în care, în cadrul

[1] Acest capitol este o traducere integrală a articolului „Legitimation Crisis of Capitalism in Romania: Social Dynamics and Ideologized Knowledge Production", apărut în *Studia Sociologia*, vol. 69, nr. 1, 2024, pp. 5-38. Textul a fost scris și prezentat în cadrul grupului „Viziunea Socialistă", o rețea de intelectuali publici ce cercetează transformările capitaliste și articulează analize critice referitoare la procesele sociale, politice și economice din România.

societății românești, s-au constituit forme de contestare critică a reformelor capitaliste (Gog, Branișteș și Turcuș 2021; Cistelecan 2019; Trifan 2016, 2019; Gog și Simionca 2020). În ce măsură protestele care s-au desfășurat în România în ultimele decenii au avut o componentă socială anti-sistemică, care să mobilizeze politic un discurs anti-austeritate (Gubernat și Rammelt 2012; Stoiciu 2021) și să solicite adoptarea unor măsuri de protecție socială? Ce forme de critică socială s-au dezvoltat în România în ultimele decenii, care să interogheze transformările capitaliste și să sugereze forme alternative de schimbare societală (Bogdan 2021; Sandu 2021; Mihai 2021; Cistelecan 2019; Poenaru 2017; Sîrbu și Polgár 2009)? Dar poate cea mai importantă temă, care a rămas relativ puțin cercetată, este cum anume se raportează populația din România la transformările capitaliste și la modificările de ansamblu, sistemice, care au avut loc, nu doar la procesele punctuale pe care aceste schimbări le-au generat. În ce măsură sunt legitimate sau contestate de către populație reformele și proiectele neo-liberale ce sunt în continuare promovate de diverse forțe politice, noi și vechi, din România?

Cele trei decenii de științe sociale și politice post-socialiste au generat, din păcate, foarte puține studii critice despre cum au fost percepute la nivelul societății românești transformările economice și sociale care au stat la baza tranziției de la o societate comunistă la una capitalistă. Puținele referiri la întrebările sporadice din anchete sociologice care surprind diverse aspecte ale raportării la tranziția economică sunt tematizate într-o logică caricaturală, menită să ridiculizeze existența unor „mentalități retrograde" și să-i expună pe respondenții care ar avea „nostalgii comuniste" și își doresc revenirea la un regim dictatorial. Problema extrem de importantă, căreia științele sociale i-au acordat o atenție relativ restrânsă, este cum putem explica sociologic faptul că există la nivelul populației generale o convingere destul de frecvent întâlnită, conform căreia perioada de dinainte de 1989 a fost mai bună din multe puncte de vedere decât cea prezentă? În ce măsură trebuie să vedem în aceste evaluări o formă de nostalgie necritică pentru totalitarism sau mai degrabă o formă de contestare a unor disfuncționalități economice și sociale ce țin de modul de funcționare a sistemului capitalist românesc?

La peste trei decenii de tranziție capitalistă, la nivelul societății românești, există o nemulțumire profundă cu privire la transformările sociale și economice care au avut loc. Acest lucru nu constituie o noutate, diversele sondaje de opinie făcute în mod repetat în anii '90 reliefând

convingerea majoritară în cadrul societății românești că direcția înspre care ne îndreptăm este greșită (vezi Zamfir 2004, 36 – pentru o prezentare succintă privind perioada 1996-2003). În 2010 un sondaj de opinie realizat de IRES arată că 57% din populație consideră că înainte de 1989 au avut un trai mai bun, comparativ cu 21% care consideră că trăiau mai rău și 15% care considerau că era la fel. 68% erau de acord cu afirmația că „regimul comunist a fost o idee bună, dar aplicată greșit", comparativ cu 21% care nu erau de acord cu această afirmație (IRES 2010). În 2013 un sondaj de opinie realizat de INSCOP evidenția faptul că 44,4% din populație consideră că înainte de 1989 se trăia mai bine ca în prezent, comparativ cu 33,6% care credeau că se trăia mai rău. 44,7% considerau că regimul comunist a însemnat un lucru bun pentru România, comparativ cu 45,5% care vedeau regimul comunist ca fiind un lucru rău[2]. În 2023, într-o anchetă INSCOP, ponderea celor care considerau că regimul comunist a fost unul bun pentru România creștea la 48,1%, în timp ce ponderea celor care considerau că a fost rău pentru societatea românească scădea la 42,2% (INSCOP 2023).

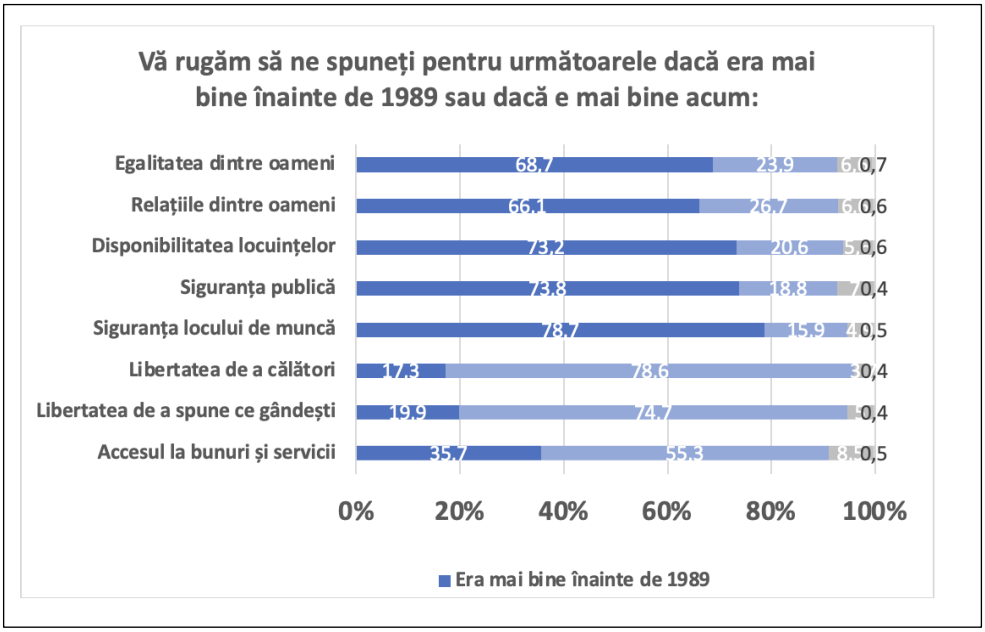
Ancheta FES – *Atitudini și valori de tip progresist în România*, realizată în 2022, confirmă aceste date, însă ne permite și să analizăm modul în care se raportează societatea românească la perioada de dinainte de 1989 în funcție de mai multe dimensiuni[3]. Acestea sunt reproduse în **Graficul 1**. Ceea ce putem observa este faptul că, atunci când este vorba de aspecte sociale și economice, cum ar fi accesul la locuințe, siguranța locului de muncă, siguranța publică, relațiile dintre oameni, respectiv egalitatea, există o majoritate covârșitoare care consideră că înainte de 1989 era mai bine. De exemplu, în ceea ce privește siguranța locului de muncă, 78% consideră că era mai bine înainte de 1989. Pe de altă parte, atunci când este vorba despre valori ce țin de libertatea de mișcare și de libertatea de expresie, majoritatea consideră că a fost mai bine după 1989. Procentele sunt, de asemenea, foarte mari, ele variind între 74 și 78%. Un lucru important de remarcat, pe care

[2] În 2023, când INSCOP a repetat acest studiu și a prezentat rezultatele în perspectivă comparativă cu datele din 2013, și a utilizat procentele inversate. Diferențele nu sunt însă semnificative și scot în evidență faptul că nu există o majoritate care crede că perioada capitalistă este mai bună decât cea socialistă. Vezi INSCOP 2023.

[3] Analiza pornește de la o anchetă sociologică realizată de FES pe un eșantion reprezentativ de 3.666 de respondenți (Bădescu, Gog, Tufiș 2022).

analiza îl evidențiază, este faptul că populația se raportează la perioada comunistă într-o manieră reflexivă, ceea ce generează poziții nuanțate, care diferă de a multor politologi și intelectuali publici care tematizează cele două perioade într-o logică antagonică, drept radical contrastante.

Ancheta sociologică FES clarifică care sunt aceste componente ce sunt văzute ca fiind mai bune (dimensiunea socio-economică), respectiv care sunt acelea care sunt percepute ca fiind mai rele (îngrădirea libertății de exprimare, gândire și mișcare). În studiile etnografice precedente (Gog 2024) am arătat că aceste percepții au un fundament real și că, pentru anumite segmente socio-demografice, cum sunt muncitorii activi în perioada socialistă în sectoarele industriale, putem să evidențiem avantajele salariale, locative, nivelul de trai etc., pe care le-au avut în perioada socialistă și care, odată cu reformele neo-liberale din anii '90, s-au deteriorat dramatic, generând un amplu proces de de-clasare socială. Percepția privind perioada socialistă variază foarte mult în funcție de poziția de clasă a respondenților. În analizele precedente ale rezultatelor acestor anchete sociologice am evidențiat faptul că persoanele cu venituri mari și un nivel educațional ridicat tind să vadă perioada de după 1989 drept mai bună (Bădescu, Gog, Tufiș 2022, 21). Același lucru poate fi spus și dacă analizăm aceste percepții în funcție de generații biologice. Persoanele mai în vârstă care au trăit în ambele perioade tind să vadă perioada de dinainte de 1989 mai favorabil. Însă, în ciuda acestor diferențieri, majoritatea persoanelor cu studii superioare consideră că, din punct de vedere socio-economic, era mai bine înainte de 1989 și, similar, și când e vorba despre tinerele generații care au fost socializate preponderent înainte de 1989 (Bădescu, Gog, Tufiș 2022, 18-21). Aceste valorizări sunt extrem de plauzibile având în vedere faptul că intervalul 1959-1973 a fost perioada cu cea mai mare creștere economică din România, PIB-ul industrial înregistrând o creștere de peste 500% cu consecințe directe asupra îmbunătățirii condițiilor de viață (Voinea et al. 2018, 37). Murgescu (2010, 352) apreciază că procesul de urbanizare ce a avut loc în perioada comunistă a generat o îmbunătățire considerabilă a condițiilor de locuit, atât din perspectiva condițiilor locative (raportate la zonele rurale), cât și din cea a dotării acestor locuințe cu aparatura electro-casnică necesară pentru un trai decent.

Graficul 1. Percepția publică privind perioada de dinainte și după 1989

Sursa datelor: Bădescu, Gog, Tufiș 2022

Este important de subliniat faptul că modul în care perioada de dinainte de 1989 este rememorată rămâne puternic ancorat în poziția de clasă pe care respondenții o au. Vom încerca să aproximăm această structură de clasă pornind de la estimările pe care respondenții le au privind veniturile lor și nivelul educațional declarat – care influențează parcursul profesional și ocupațional al respondenților. Ceea ce putem observa din analiză este că percepția faptului că perioada de dinainte de 1989 este mai bună din punct de vedere socio-economic este mai puternică în acele straturi sociale care se descurcă cel mai greu în prezent. Din tabelele de mai jos se vede cum persoanele care declară că nu le ajung veniturile pentru strictul necesar sau le ajung doar pentru strictul necesar au rate de percepție a perioadei de dinainte de 1989 (ca fiind mai bună din punct de vedere socio-economic decât în prezent) semnificativ mai mari decât cele care declară că le ajung veniturile pentru un trai decent sau îndestulat. Această variabilă, deși nu măsoară veniturile efective pe care respondenții le au sau situația materială a respondenților (ce constituie sau nu un trai decent variază de la o persoană la alta și este, astfel, un indicator relativ), ne permite să aproximăm categoriile sociale care experimentează dificultăți economice în prezent.

Tabelul 1. Procentul de persoane care cred că înainte de 1989 a fost mai bine raportat la mai multe dimensiuni și în funcție de venitul perceput (non-răspunsurile excluse)

	Nu ne ajung nici pentru strictul necesar	Ne ajung numai pentru strictul necesar	Ne ajung pentru un trai decent	Ne ajung pentru un trai îndestulat / confortabil	Total
Accesul la bunuri și servicii	65,2%	45,7%	32,3%	14,9%	39,4%
Libertatea de a spune ce gândești	44,7%	24,5%	15,1%	10,1%	21,0%
Libertatea de a călători	41,7%	21,9%	11,7%	6,8%	18,0%
Siguranța locului de muncă	93,7%	86,4%	80,7%	69,9%	83,4%
Siguranța publică	89,9%	83,9%	77,5%	54,4%	79,7%
Disponibilitatea locuințelor	89,0%	80,4%	75,9%	61,1%	77,9%
Relațiile dintre oameni	82,5%	77,3%	66,5%	52,2%	71,3%
Egalitatea dintre oameni	89,1%	77,6%	71,5%	51,4%	74,3%

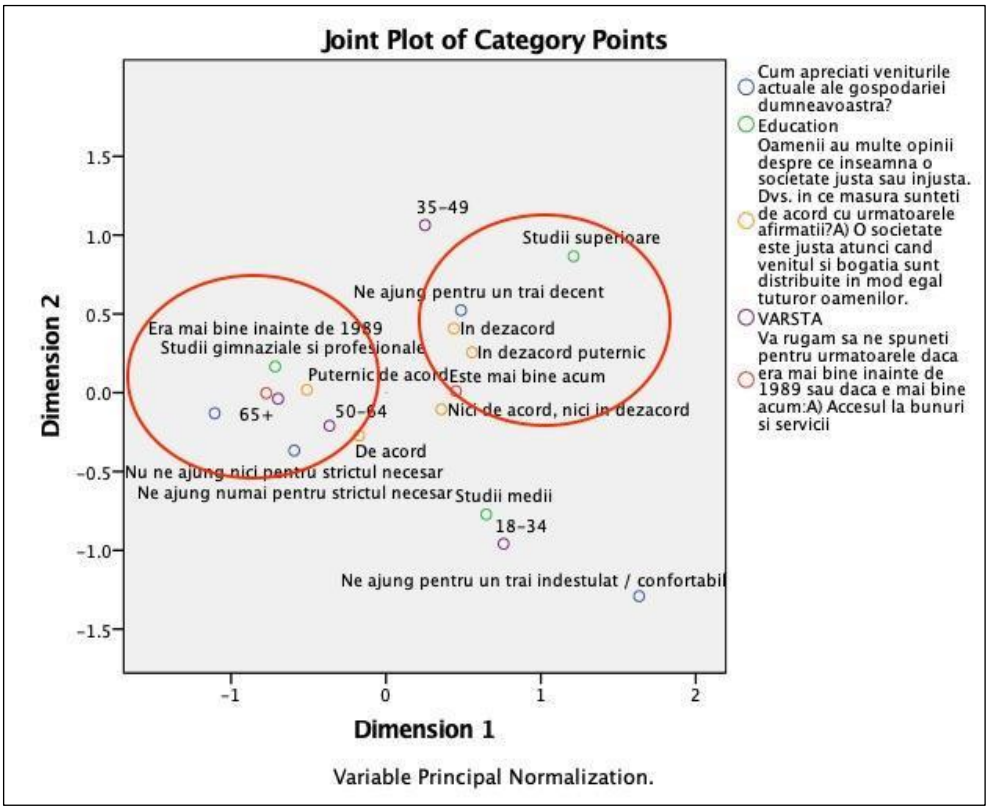
Sursa datelor: Bădescu, Gog, Tufiș 2022

Similar se întâmplă și în cazul dimensiunii „educație", unde observăm că persoanele cu studii gimnaziale și profesionale tind să vadă perioada de dinainte de 1989 ca fiind mai bună într-o măsură mai mare decât o fac persoanele cu studii superioare. Acest lucru este vizibil și în modul în care aceste percepții sunt structurate de poziția profesională a respondenților. Pensionarii, angajații și persoanele casnice consideră, în general, că perioada de dinainte de 1989 (dimensiunea socio-economică) a fost mai bună decât în prezent, într-o măsură mai mare decât o fac studenții, liber profesioniștii, patronii și întreprinzătorii (p = .001).

Cu ajutorul unei analize de omogenitate putem să vizualizăm mai bine aceste dinamici de clasă. Există o asociere relativ mare între statutul socio-economic (măsurat aici prin variabilele educație, vârstă și aprecierea subiectivă a propriilor venituri) și percepția cu privire la perioada socialistă (dimensiunea accesului la bunuri și servicii). O soluție cu două dimensiuni explică aproximativ 62% din varianță, prima dimensiune, care măsoară percepția privind perioada de dinainte și după 1989 și distribuția egalitară a resurselor, având un Cronbach's Alpha de .606, cea de a doua dimensiune, care măsoară poziționarea de clasă, având un Cronbach's Alpha de .208. De asemenea, am introdus în analiză o dimensiune legată de percepția cu privire la ce înseamnă justiție socială, în acest caz – pozițiile față de

distribuirea egală a veniturilor și bogăției. Perioada socialistă este, în general, rememorată ca o perioadă relativ egalitară, comparativ cu perioada post-decembristă în cadrul căreia inegalitățile sociale s-au accentuat dramatic.

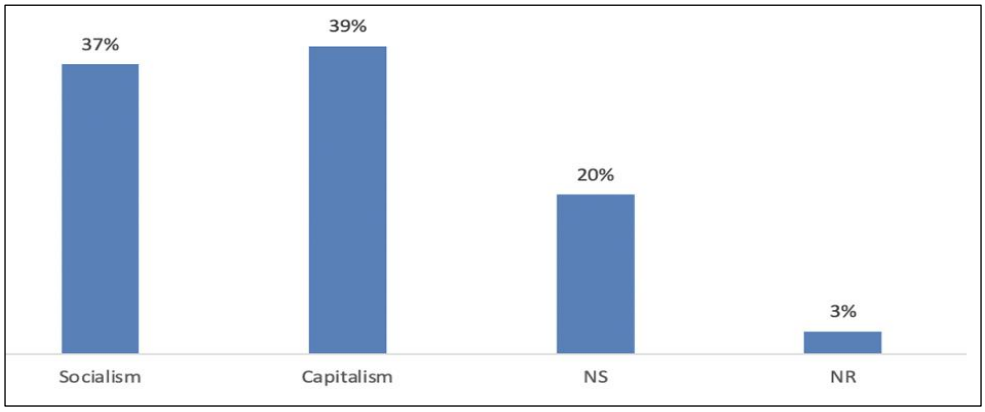
Se observă cu ușurință faptul că perioada socialistă este văzută, în general, ca fiind mai bună în rândul persoanelor cu studii mici și medii și care se descurcă greu cu veniturile pe care le au. Ei constituie majoritatea în cadrul societății românești. Percepția că perioada de după 1989 a fost mai bună, precum și dezacordul cu privire la faptul că o societate justă înseamnă o distribuire egalitară a resurselor se asociază în general cu persoanele care au o situație materială bună și studii superioare.

Graficul 2. Analiza de omogenitate privind percepția condițiilor de trai înainte și după 1989

O altă dimensiune importantă de evidențiere a crizei de legitimare a capitalismului o constituie analiza susținerii efective pentru acest sistem politic. Aceasta scoate foarte clar în evidență faptul că societatea capitalistă

nu are o susținere și o legitimizare atât de mare în cadrul societății românești. La întrebarea privind opțiunea pentru socialism și capitalism, doar 39% ar opta pentru capitalism, 37% ar opta pentru socialism, în timp ce 20% nu ar ști ce să aleagă. O anchetă sociologică realizată de IRES în 2018 evidenția faptul că, în cadrul populației care a experimentat în timpul vârstei adulte perioada socialistă din România, 50% ar alege socialismul și 44% capitalismului, 5% neștiind ce să aleagă. În 2019, într-o anchetă sociologică realizată de Biroul pentru Cercetări Sociale la întrebarea „Ce este mai bine pentru România acum?", distribuția de frecvențe obținută era: o economie de piață capitalistă (41%), o economie socialistă direcționată de către structurile statale (13%) și o economie mixtă, capitalist-socialistă (26%), 20% din respondenți neștiind ce să răspundă. Un an mai târziu (2020), același institut de cercetare măsura opinia cumulată față de două blocuri ideologice: socialism și social-democrație, pe de o parte, și capitalism și creștin-democrație, pe de altă parte. 58% dintre respondenți aveau o atitudine favorabilă față de socialism și social-democrație, în timp ce 30% aveau o atitudine nefavorabilă. Pentru capitalism și creștin-democrație distribuțiile de frecvență au fost că 56% dintre respondenți aveau o atitudine favorabilă, în timp ce 30% – nefavorabilă. Ancheta mai constată că atitudinea favorabilă pentru socialism și social-democrație se asociază în special cu votul pentru PSD și Pro România, în timp ce opțiunea favorabilă pentru capitalism și creștin-democrație cu Partidul Verde, PMP și PNL. Dinamicile de vot evidențiază vectorizări politice plauzibile.

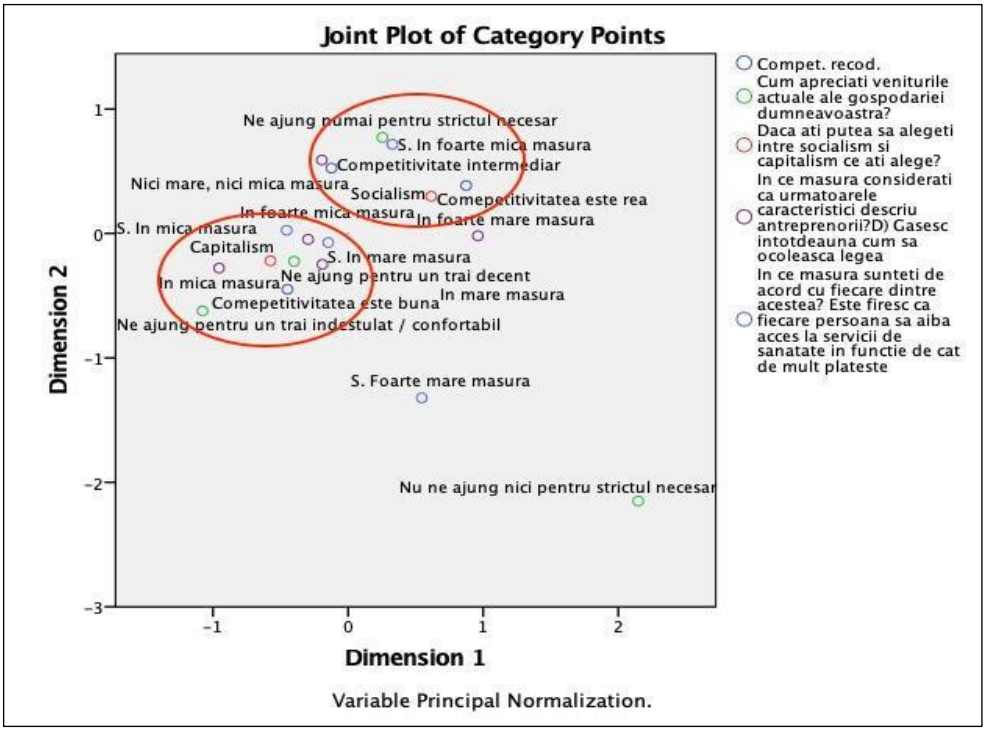

Graficul 3. Dacă ați putea să alegeți între socialism și capitalism, ce ați alege?

(Sursa datelor: Bădescu, Gog, Tufiș 2022)

Este nevoie, desigur, de o metodologie mai precisă care să permită o operaționalizare mai exactă a socialismului și a capitalismului, în funcție de dimensiuni economice, sociale, valori politice etc., însă ceea ce apare foarte clar în cadrul acestor anchete sociologice este faptul că sistemul capitalist românesc este departe de a avea o legitimizare puternică în cadrul societății românești. Percepția societății românești este în mod clar că sistemul capitalist nu a reușit să genereze bunăstarea economică și socială pe care a promis-o și că un segment larg al populației crede că a avut un trai mai bun înainte de 1989. Aceste dinamici privind memoria trecutului se răsfrâng și asupra modului în care sunt imaginate alternativele și opțiunile politice viitoare. Datele sunt însă foarte plauzibile și în concordanță cu cercetări anterioare.

Cu ajutorul unei analize de omogenitate putem să creionăm mai clar faptul că sprijinul pentru capitalism se asociază cu modul în care este valorizată sau nu competitivitatea, cum sunt reprezentați antreprenorii și dacă se consideră că accesul la serviciile la sănătate trebuie diferențiat în funcție de contributivitatea fiecăruia (în sens meritocratic). O soluție cu 2 dimensiuni explică aproximativ 60% din varianta (Cronbach's Alpha .455 și .386). Am introdus în analiză și auto-percepția venitului și raportului acestuia cu bunăstarea personală. Din graficul de mai jos se poate observa că poziționările în favoarea capitalismului sunt asociate cu poziționări favorabile față de antreprenori, cu o valorizare pozitivă a competiției și cu percepția că aceasta este benefică pentru societate și, nu în ultimul rând, cu poziționări meritocratice. Aceste poziționări provin în special din rândul persoanelor care consideră că veniturile lor ajung pentru un trai foarte bun și bun. Și, invers, opțiunea pentru socialism este asociată cu percepția dominantă conform căreia competiția este dăunătoare, cu o percepție negativă la adresa antreprenorilor și cu dorința ca accesul la sistemul de sănătate să nu se facă diferențiat în funcție de contribuție. Majoritatea acestor persoane provin din rândul categoriilor care consideră că veniturile le ajung doar pentru strictul necesar.

Graficul 4. Analiza de omogenitate privind opțiunea pentru socialism/capitalism

Un aspect interesant de notat este faptul că procentajul de răspunsuri „nu știu" la această întrebare crește în rândul persoanelor care au mai puțină educație și care se descurcă mai greu din punct de vedere financiar. Persoanele cele mai marginalizate și mai deconectate de la structurile de oportunități ale societății contemporane sunt în același timp persoanele ale căror convingeri politice sunt mai puțin cristalizate în această privință. Ele sunt, în același timp, cel mai puțin interesate de politică și exprimă o lipsă de intenție de a vota la următoarele alegeri.

Tabelul 2. Susținere pentru socialism sau capitalism în funcție de nivelul de educație

	Educație pre-liceală	Educație liceală și post-liceală	Educație universitară și post-universitară	Total
Socialism	42,4%	35,6%	26,7%	37,8%
Capitalism	33,9%	42,8%	52,9%	39,6%
Nu știu	21,0%	20,0%	15,7%	19,9%
Nu răspund	2,7%	1,7%	4,7%	2,7%
Total	100%	100%	100%	100%

Sursa datelor: Bădescu, Gog, Tufiș 2022

Această contestare a capitalismului nu trebuie înțeleasă, însă, ca o susținere pentru poziții sau partide de stânga. Acest lucru este vizibil dacă analizăm opțiunile segmentului de populație care se simte mai apropiat de partidul AUR. Deși vasta majoritate a celor care ar opta pentru socialism nu se simte apropiată de această formațiune politică, totuși, putem să vedem că există în rândul ei o ușoară asociere mai mare decât segmentul de populație care optează pentru capitalism. 19% din persoanele care ar alege socialismul se simt foarte aproape de această formațiune politică raportat la doar 11,3% din cele care ar alege capitalismul.

Tabelul 3. Cât de apropiat vă simțiți de partidul AUR?

	Foarte apropiat	Apropiat	Putin apropiat	Deloc apropiat	NR	TOTAL
Socialism	7.1	11.9	23.6	56.4	1	100
Capitalism	2.7	8.6	19.2	69.3	0.2	100

Sursa datelor: Bădescu, Gog, Tufiș 2022

Putem să constatăm aceleași dinamici dacă analizăm susținerea pentru un regim militar în raport cu opțiunea pentru socialism și capitalism. E important de menționat faptul că datele au fost culese înainte de declanșarea războiului din Ucraina. 33% din cei care au optat pentru socialism cred că e bine și foarte bine ca România să fie condusă de un regim militar, în timp ce doar 25% din cei care au optat pentru capitalism susțin acest lucru. Sunt valori mari în ambele tabere, însă ordinul de mărime este semnificativ mai mare în rândul persoanelor care ar opta pentru socialism. Nemulțumirile structurale cu privire la transformările capitaliste și opțiunea pentru socialism nu se traduc automat în opțiuni de stânga democratice. Există la nivelul societății românești un segment semnificativ de mare care optează pentru regimuri autoritare și care prezintă potențiale proximități cu regimuri politice ne-democratice.

Tabelul 4. Cât de bine credeți că ar fi pentru România să aibă la conducere un regim militar?

	Foarte bine	Bine	Nici bine, nici prost	Prost	Foarte prost	NS	NR	TOTAL
Socialism	13.4	19.9	8.5	21.2	28.8	7.8	0.4	100
Capitalism	14.5	10.7	8.6	26.1	35.8	4.2	0	100

Sursa datelor: Bădescu, Gog, Tufiș 2022

Partidele populiste de dreapta capitalizează pe marginea nemulțumirilor structurale cu privire la transformările economice și canalizează poziționările anti-sistem înspre o agendă naționalistă și cvasi-fascistă. Acest lucru s-a putut observa foarte clar și la alegerile prezidențiale și parlamentare din 2024, când candidatul de extremă dreapta, Călin Georgescu, precum și AUR au mobilizat un număr mare de persoane cu o situație materială precară. Studiul IRES făcut în decembrie 2024, privind intenția ipotetică de vot la turul al II-lea, anulat de Curtea Constituțională, arată că Georgescu ar fi câștigat detașat alegerile și ar fi fost susținut preponderent de persoane cu nivel educațional scăzut, de persoanele care locuiesc în mediul rural și de tineri (IRES 2024).

Emergența extremei drepte și a neo-legionarismului în România pe fondul nemulțumirilor structurale care există cu privire la transformările capitaliste și la dislocările produse de acestea nu constituie o noutate. Tudor Bugnariu documenta în cercetările lui cu privire la muncitorii din Cluj din perioada interbelică modul în care fascizarea unor fracțiuni ale muncitorilor avea loc pe fondul crizelor capitalismului (Bugnariu 2013a). În anii '80, când se reafirmau în cadrul comunismului românesc forme brutale de etno-naționalism și protocronism, care diminuau retoric rolul pe care fascismul l-a jucat în România, Bugnariu le re-amintea sociologilor dinamicile de formare a mișcării legionare și felul în care acestea uneori valorificau un „anticapitalism incipient", emergent în rândul categoriilor sociale afectate de criza de după Primul Război Mondial (Bugnariu 2013b).

În tradiție polanyiană trebuie să înțelegem emergența mișcărilor radicale de dreapta ca un rezultat al disfuncționalităților economiei de piață (Polanyi 2001, 248) și al crizelor pe care capitalismul le-a generat (Dale, Holmes și

Markantonatou 2019, 163), însă rolul lor nu este să disloce capitalismul, ci să îl stabilizeze în mod anti-democratic (Lim 2023, același argument apare dezvoltat și în Bugnariu 2013b). În România, critica cu privire la corporațiile multinaționale și la valorile „globaliste" în favoarea unui capitalism autohton, însoțit de corporatism, misticism și naționalism, reprezintă o reiterare nu doar a unor procese declanșate de crizele sistemice trecute, dar și a ceea ce se întâmplă în alte țări i-liberale din Europa Centrală și de Est (Kalb 2019; Antal 2019; Scheiring 2020). Polanyi articula foarte clar această dinamică în „Esența fascismului": „Denunțarea deopotrivă a socialismului și a capitalismului ca odrasle ale individualismului permite fascismului să pozeze în fața maselor ca dușmanul declarat al ambilor. Resentimentul popular împotriva capitalismului liberal este deturnat în cel mai eficient mod împotriva socialismului fără nici o reflecție privind capitalismul în formele lui non-liberale, i.e. corporate [...] Mai întâi liberalismul este identificat cu capitalismul; apoi liberalismul este constrâns să urce pe eșafod, însă fără a îneca capitalismul, care își continuă existența neschimbat sub o nouă înfățișare" (Polanyi 1935, 367).

Blocaje ideologice și spații de producere a cunoașterii despre societatea românească

Dat fiind impactul social masiv pe care reformele economice din ultimii 30 de ani le-au avut asupra societății românești, rezultatele relevate de ancheta sociologică FES nu ar trebui să genereze surprize. Așa cum am arătat, ele sunt în concordanță cu alte cercetări sociologice efectuate în ultimii ani, care scot în evidență nemulțumirile profunde cu privire la transformările capitaliste din România și la dislocările pe care le-au produs. În acest context, o întrebare importantă pe care trebuie să o adresăm este următoarea: de ce sunt atât de puțin vizibile aceste poziționări critice cu privire la transformările capitaliste și la modul în care este experimentată la nivel societal tranziția? Cum putem explica faptul că într-o societate democratică poziționările politice la adresa efectelor sociale generate de economia politică capitalistă nu sunt mai pregnant discutate și dezbătute în spațiul public?

O ipoteză în acest sens ar fi să analizăm spațiile în care este mediată simbolic societatea luată în ansamblul ei și să interogăm dinamicile și mecanismele care structurează politicile de reprezentare a societății

românești. În ce măsură sunt acestea reglementate explicit sau implicit ideologic (Horkheimer 2014; Cook 2001; Bogdan 2019), fapt ce poate bloca coagularea și manifestarea publică a nemulțumirilor profunde cu privire la transformările capitaliste din România? Aici ne referim în primul rând la acele spații sociale care generează reprezentări ale totalității sociale și care explicitează discursiv instanțierile cotidiene ale ordinii socio-economice existente. De exemplu, și acest lucru se întâmplă deseori în spațiul public, atunci când sunt exprimate nemulțumiri cu privire la efectele economice ale tranziției, există numeroși experți care clasează aceste „păreri" ca o formă de nostalgie sau ca expresia unor poziții retrograde. În acest caz vorbim despre modul în care expertiza calibrează segmente din realitatea socială și o re-scalează ideologic în concordanță cu propriile poziționări politice. O altă modalitate de reînscriere ideologică a reprezentării societății este identificarea unor cauzalități greșite pentru disfuncționalitățile studiate. Un exemplu poate fi migrația masivă din România care a existat în ultimele trei decenii și care foarte rareori a fost tematizată în primele două decenii ca o consecință directă a reformelor neo-liberale care au dislocat masiv industria românească. Rolul considerațiilor de mai jos este să circumscrie principalele spații sociale în care este construită discursiv societatea românească și să articuleze ipoteze de cercetare în raport cu ceea ce Althusser numea „aparatele ideologice ale statului" și cu multiplele instanțieri ale acestora la nivel educațional, cultural, politic, juridic etc. (Althusser 2014, 242).

În primul rând, ar trebui explorat în ce măsură acest blocaj ideologic are loc la nivelul mass-mediei. Mass-media românească reflectă deseori problemele socio-economice cu care se confruntă populația, însă nu le asociază aproape niciodată cu transformările capitaliste per se. Jurnalismul românesc și politicile editoriale sunt aproape în întregime pro-capitaliste și tind să susțină un proiect de „reformare" a societății în sensul unei liberalizări menite să consolideze economia de piață. Sunt interesant de urmărit diversele rapoarte de monitorizare a mass-mediei care semnalează constant influența politică asupra politicilor editoriale, absența transparenței, amenințarea libertății jurnalistice, importanța pluralismului mass-mediei etc., toate probleme reale și importante, însă aceste rapoarte discută foarte puțin despre cât de mult din presa scrisă și din audio-vizual a fost de fapt acaparată de capital. Piața industriei publicitare, de exemplu, a ajuns la o cifră absolut fabuloasă – 683 milioane euro în 2023 (Newman et al.

2024, 100). Raportul *Starea mass-media din România în anul super-electoral 2024*, redactat de Centrul pentru Jurnalism independent, estimează că din veniturile comerciale încasate doar „sub 1%, ajunge în proiecte editoriale care fac și un serviciu public (anchete, investigații, acoperirea agendei politice, sociale și economice etc)" (Lupu 2024, 13). În principal, miza este realizarea profiturilor. Avem studii detaliate despre dinamica consumului de diferite tipuri de mass-media, tipuri de emisiuni sau articole, publicul-țintă în funcție de generație, mediu de rezidență etc. și capacitatea acestor nișe mediatice de a constitui piețe pentru industria publicitară[4]. Rolul principal al mass-mediei este să producă flux de consumatori și să genereze profit din aceste nișe. Pentru mass-media contemporană miza nu poate fi aceea de a contesta economia de piață capitalistă și disfuncționalitățile pe care aceasta le generează, realizarea de profit din producția mediatică fiind tocmai funcția ei principală.

Tocmai datorită acestui lucru, mass-media din România a devenit în ultimele trei decenii o țintă importantă pentru investiții străine directe (FDI). Un exemplu relevant este trustul de media Ringier, care deține sute de ziare, televiziuni și radiouri în lume. În România câteva din brandurile media pe care această corporație le gestionează sunt *Avantaje*, *Elle*, *Unica*, *Viva!*, *TV Satelit*, *Libertatea*, *eJobs*, *imobiliare.ro*, *Știri curate* etc[5]. Un alt exemplu este Central European Media Enterprises care se mândrește cu 43 de canale de televiziune în întreaga regiune. Conform propriilor lor estimări, acest consorțiu are o audiență totală de 49 de milioane de persoane în 6 țări din Europa Centrală și de Est. În România are de exemplu următoarele investiții[6]: Pro TV, Pro Cinema, Acasă etc.

Argumentul aici nu este desigur acela că realitatea mediatică românească este controlată de corporații străine. Există și importante companii media cu capital românesc – de ex., Intact Media Group sau Realitatea Media care au cifre mari de afaceri. Ceea ce este însă important să evidențiem este faptul că, în cea mai mare parte, mass-media nu este în proprietate publică și nu are o funcție publică. De aceea, miza principală a mass-mediei nu este să apere interesul public sau să reflecte nemulțumirile

[4] Vezi https://mediafactbook.ro/media-market/sectors. Accesat în 29 decembrie 2024.

[5] Vezi https://digital.ringier.ro. Accesat în 29 decembrie 2024.

[6] Vezi https://www.cetv-net.com/countries/romania. Accesat în 29 decembrie 2024.

publice cu privire la status-quo-ul capitalist. În raportul elaborat de CNA pentru 2023, se poate cu ușurință observa că marea majoritate a licențelor audio-vizuale acordate până la acea dată sunt, de fapt, deținute de societăți comerciale private[7]. Licențele audio-vizuale publice sunt o minoritate insignifiantă. Dacă analizăm de asemenea audiențele furnizate de BRAT se poate de asemenea observa că aceste societăți comerciale private dețin majoritatea absolută în termeni de producție a realității mediatice românești[8]. Acest lucru e valabil nu doar pe segmentul televiziune și posturi de radio unde constatăm un control al capitalului, ci și în presa scrisă, și în presa digitală, și desigur și în zona de pagini web. Miza principală a acestor companii private de mass-media este realizarea de profit în raport cu investițiile realizate, așa cum spune într-un interviu, Adrian Sârbu, președintele uneia dintre cele mai mari corporații media locale: „În ultimii 25 de ani, am avut șansa, puterea și talentul de a construi instituții private de statură publică, PRO TV, CME, Media Pro, Mediafax, etc, care au angajat zeci de mii de români, oferindu-le oportunitatea unei cariere. Am respectat legile acestei țări, am promovat principii stricte de guvernanță corporatistă și nu am încurajat niciodată spiritul infracțional în companiile mele. Am creat generații de profesioniști. Am lucrat simultan cu sute de manageri, delegând, împărțind cu ei ideile mele și ceea ce am câștigat. Am fost singurul român care a avansat în poziția de CEO al unei companii publice americane. **Am creat sute de milioane de dolari valoare pentru acționarii mei și pentru mine**. Companiile aflate sub controlul sau managementul meu au plătit numai în ultimii zece ani sute de milioane de euro taxe către statul român.”[9] (sublinierile mele).

Funcția mass-mediei de reprezentare a societății a fost în ultimii treizeci de ani profund acaparată de o logică capitalistă a cărei miză este reproducerea ideologică a sistemului și, desigur, nu contestarea acestuia.

---

[7] Vezi https://www.cna.ro/Situa-ii-privind-licen-ele,6771.html. Accesat în 29 decembrie 2024.

[8] Vezi trafic internet: https://www.brat.ro/sati/rezultate/type/site/page/1/c/all, tiraj presă: https://www.brat.ro/au-dit-tiraje/cifre-de-difuzare, audiență radio: http://www.audienta-radio.ro/userfiles/items/Audienta%20radio%20-%20Valul%20de%20vara%202022.pdf, audiență TV: https://www.arma.org.ro/wp-content/uploads/2022/12/-ARMA-2022_11.xlsx. Accesat în 29 decembrie 2024.

[9] Vezi https://www.mediafax.ro/social/adrian-sarbu-a-fost-retinut-pentru-24-de-ore-cazul-mediafax-fabricat-la-comanda-lui-pontaghita-13799960. Accesat în 29 decembrie 2024.

Nemulțumirile populației cu privire la sistemul capitalist sunt recodate printr-un filtru ideologic și re-articulate ca nemulțumiri cu privire la corupția sistemului, la incapacitatea clasei politice de a urmări interesele societății sau lipsa de profesioniști și experți în pozițiile-cheie care să asigure o bună funcționare a structurilor administrative etc. Asumpția fundamentală din spatele acestei recodări ideologice este că rezolvarea acestor probleme va genera o mai bună funcționare a întregului sistem. Însă acest sistem este desigur, în viziunea marii majorități a mass-mediei private din România, unul capitalist, intrinsec bun. Faptul că o bună parte din aceste disfuncționalități sunt generate de formele de acumulare capitalistă sau de modul în care interesele capitalului duc constant la o minimizare a statului social constituie o problemă care este sistematic eludată. Există, așadar, un clivaj major între modul în care mass-media reprezintă societatea românească și nemulțumirile reale și profunde care există la nivelul societății românești. Funcția de mediere a reprezentării societății este distorsionată ideologic, ecranul prin care societatea se vede pe sine este unul profund colonizat de interesele capitalului și ale investitorilor de capital, pentru care mass-media trebuie să genereze profit și să apere o economie politică implicită care poate garanta această rentabilizare a investiției.

Un alt spațiu important unde se produce un blocaj ideologic al reprezentării societății este desigur cel politic. Studiile anterioare (Bădescu, Gog, Tufiș 2022) au reliefat faptul că în România avem un electorat cu deschidere spre politici de stânga, însă nu avem partide politice care să reprezinte acest electorat. Datele din ancheta FES scot în evidență faptul că în România există un segment mare de populație care nu se simte reprezentat de niciun partid existent din România. 22% nu ar vota și 26% nu știu cu cine să voteze. Aproape jumătate de populație nu se regăsește în partidele existente.

Tabelul 5. Dacă duminica viitoare ar avea loc alegeri generale, cu ce partid ați vota?

PSD	20,7
PNL	7,2
USRPLUS	4,7
AUR	6,2
UDMR	1,5
PMP	0,6
Altul	2,7
Nu aș vota	22,8
NS	26,6
NR	7,0
Total	100,0

Sursa datelor: Bădescu, Gog, Tufiș 2022

Aceste nemulțumiri au loc în contextul în care în România s-a conturat începând cu anii ’90 o hegemonie politică de dreapta care a fost reprodusă în mare măsură și în cadrul partidelor care s-au revendicat ca fiind de stânga. Vladimir Borțun (2024) evidențiază în analizele sale modul în care PSD, de exemplu, a actualizat în România interesele capitalului autohton și o agendă economică menită să sprijine inițiativa privată, precum și politici publice care au dus la slăbirea statului social. O analiză a noilor partide socialiste scoate în evidență fie faptul că sunt încremenite într-un proiect ceaușist irelevant, fie au un mesaj de stânga profund diluat fără capacitate de a mobiliza masele. Diana Mărgărit (2021) urmărind evoluția partidelor care se declară de stânga – Partidul Social Democrat, Partidul Muncitoresc Român, Partidul Socialist al Muncii, și micro-partidele desprinse din acestea, Partidul Socialist Unit, Partidul Muncitoresc Român etc. reliefează faptul că ele au constituit un eșec în termeni de a aborda disfuncționalitățile generate de reformele structurale capitaliste. Cele care au ajuns la putere nu au reușit să genereze o alternativă la modelul neo-liberal de dezvoltare, să diminueze inegalitățile sociale sau să promoveze politici sociale comprehensive; cele care au rămas extra-parlamentare au fost complet irelevante și uneori inadecvate în a mobiliza nemulțumirile sociale.

Partidele politice sunt una dintre sursele principale de generare a unei imagini cu privire la ce este societatea românească în ansamblul ei și au, desigur, multiple pârghii instituționale teritoriale și naționale de amplificare a acestor discursuri politice ce imaginează o dinamică societală de dezvoltare. E important în acest context de reliefat sumele imense pe care partidele parlamentare le primesc de la bugetul de stat: 253 milioane lei în 2020, 234 milioane lei în 2021, 256 milioane lei în 2022, 227 milioane lei în 2023 (Pârvu și Vasiliu 2023) și o cifră absolut record în 2024 de 386 milioane lei (Pârvu 2024). E important de menționat că, de departe, cea mai mare categorie de cheltuieli pe care partidele o au este ceea ce Autoritatea Electorală Permanentă numește „presă și propagandă”. Doar în 2024 au fost cheltuiți 214 milioane de lei pe această categorie (fără să mai calculăm sursele extra-bugetare pe care partidele le au), care nu include și sumele cheltuite pentru sondaje de opinie publică, producție și diseminare a clipurilor electorale, evenimente etc. Capacitatea discursivă a partidelor politice de a produce o imagine despre societatea românească, precum și resursele pe care acestea le au la dispoziție pentru a instituționaliza o astfel de imagine explică de ce în

cadrul sistemului actual de partide parlamentare întâlnim atât de puține interogări critice cu privire la economia politică capitalistă din România.

Un alt spațiu important unde ar trebui pe viitor să analizăm existența sau nu a unui blocaj ideologic este cel al științelor sociale din România. Acest câmp a generat în ultimii 30 de ani cele mai multe proiecții cu privire la ce este societatea românească luată în ansamblul ei, care sunt principalele direcții de transformare și cum trebuie interpretate disfuncționalitățile și amplele nemulțumiri sociale. O atenție deosebită ar trebui acordată pe viitor „tranzitologiei" care a marcat în special primele două decenii de cercetare și producție științifică în științele sociale, în cadrul căreia putem observa o relativă absență a conectării segmentelor investigate la noua economie politică mai largă.

Spațiile academice sunt în primul rând spații formative profesional care pregătesc și consacră persoanele care vor ocupa pozițiile importante de conducere în aparatul politic, economic și administrativ al României. În ce măsură aceste spații reproduc ideologic sistemul capitalist sau generează forme de cunoaștere ce interoghează critic economia politică ce structurează câmpurile profesionale pentru care îi pregătește pe studenți? Aici ar trebui să facem o analiză a programelor de studii, curricula utilizate, suporturile de curs, bibliografia recomandată și producția științifică a cadrelor didactice etc. și să analizăm în ce măsură dezvoltă acestea o perspectivă critică cu privire la economia politică capitalistă?

Spațiile academice (universități, societăți academice, institute, centre de cercetare și intervenție socială) sunt, de asemenea, foarte importante pentru că aici se produce o bună parte din expertizele, rapoartele și recomandările de politici publice. E deja o practică curentă că atât statul local, cât și structurile naționale de guvernare să își fundamenteze strategiile și politicile de dezvoltare pe expertiza academică sau pe cea a unor ONG-uri în care activează persoane cu formare academică. Întrebările de cercetare importante pe care trebuie să le adresăm în analiza acestor producții de expertiză (furnizată structurilor de guvernare) sunt: ce tipuri de probleme abordează acestea și care este cadrul mai larg în care înscriu recomandările pe care le elaborează? De exemplu, având în vedere crizele locative cu care administrațiile locale se confruntă și numeroasele strategii de dezvoltare elaborate de mediul academic, care este perspectiva dominantă – cea a regenerării urbane prin stimularea industriei imobiliare și vânzarea de

locuințe pentru profit sau încurajarea investițiilor în locuințe publice și sociale? etc. Politicile publice recomandate reproduc interesele capitalului și încearcă să genereze noi spații de investiții în vederea generării de profit sau ele vizează mai degrabă îmbunătățirea condițiilor de locuire și de trai ale populației? Expertiza nu este niciodată strict tehnică, ea este înscrisă în opțiuni ideologice și implementarea ei presupune anumite opțiuni în câmpul economiei politice.

Și, nu în ultimul rând, spațiile academice din România sunt importante pentru că aici se produce cercetare socială fundamentală despre problemele cu care se confruntă societatea românească și, deci, sunt o sursă majoră de narative privind modul în care această societate este reprezentată ca totalitate. Uitându-ne retrospectiv la modul în care s-au dezvoltat științele sociale (sociologie, economie, politologie, asistență socială, științe administrative, psihologie etc.) în România post-socialistă, e esențial să analizăm măsura în care acestea au fost marcate de un blocaj ideologic în analiza efectelor adverse pe care tranziția le-a avut asupra populației din România. În măsura în care a reușit să inventarieze aceste disfuncționalități, căror factori sistemici le-a atribuit în mod preponderent apariția lor? Moștenirii comuniste, românității balcanice, modernizării insuficiente, decalajelor globale, noii economii politice capitaliste etc.? În ce tip de epistemologie sunt înscrise întrebările de cercetare și analizele desfășurate?

În foarte multe studii e surprinzător faptul că economia capitalistă și consolidarea unei statalități capitaliste nu au fost luate în considerare metodologic ca variabile care pot să structureze în vreun fel procesele sociale ce sunt studiate. Există, desigur, excepții notabile, cum au fost, de exemplu, studiile lui Vladimir Pasti în anii '90, însă, per ansamblu, analiza critică a tranziției pe care N.N. Constantinescu a făcut-o în anii '90 atât de remarcabil a fost prea puțin continuată și aprofundată. Avem acum distanța critică necesară să problematizăm asumpțiile ideologice care au structurat geneza câmpului științelor sociale din România post-decembristă.

Economia politică din România a fost unul dintre vectorii principali de tematizare a tranziției și o foarte mare parte din producția științifică și academică din acest câmp a generat explicații privind disfuncționalitățile sociale în termenii unui capitalism insuficient de bine implementat. Putem să vedem acest lucru atât la economiștii tranziției, cât și la economiștii contemporani, preocupați cu integrarea de succes a capitalismului românesc

în capitalismul global. Ulm Spineanu, de exemplu, cunoscut publicului larg pentru portofoliul de ministru al reformelor în cabinetul lui Victor Ciorbea, a avut în primele decenii o prolifică activitate publicistică și didactică privind felul în care tranziția ar trebui să se desfășoare (Spineanu 1995, 1996, 1999). Spineanu a fost profesor universitar specializat în macro-economie, dar a ocupat și poziții importante în zona de expertiză a antreprenoriatului capitalist în formare din România, de exemplu, a fost președintele Uniunii Generale a Industriașilor din România (confederație patronală), dar și în zona de expertiză economică – a fost membru în conducerea Societății Române a Economiștilor (SOREC). A scris numeroase cărți despre tranziție (în principal – *Tranziția. Să nu mai răspândim iluzii*, 1999) și prin pozițiile lui instituționale a jucat un rol important în generalizarea viziunii sale despre traiectoria pe care societatea românească trebuie să o parcurgă pentru a deveni „funcțională".

Textele de macro-economie scrise de Ulm Spineanu au o puternică cadență poetică și ideologică, impresia constantă pe care o ai este că el recită adevăruri economice, nu realizează analize propriu-zise. Concluzia fiecărei secțiuni este mereu aceeași – necesitatea de a realiza capitalismul cu orice preț și grăbirea unei „asanări" a economiei românești. Rezolvarea structurală a dificultăților economice cu care România se confruntă viza, în primul rând, transferul unei părți semnificative a proprietății de stat către sectorul privat și implicarea activă a statului în crearea de piețe și în stabilizarea acestora. Pentru a genera acest proces de transfer al proprietății publice către antreprenori privați, statul putea, în cadrul acestei viziuni, inclusiv să plătească bani, prin acoperirea datoriilor restante ale unor întreprinderi ca să faciliteze privatizarea lor (Spineanu 1999, 35). Una dintre problemele importante pe care reformatorii sistemului trebuiau să o evite este aceea de a nu înfăptui, de fapt, o simplă reformare a socialismului, obiectivul era capitalism pur și pentru aceasta era importantă dislocarea completă a proprietății de stat, realizarea unei restructurări temeinice a economiei și „liberalizarea completă" (Spineanu 1999, 37). E foarte ușor de observat modul în care aceste texte articulau, de fapt, o nouă ontologie socială – una în care societatea trebuia reformată odată cu economia, piața trebuia să devină testul deplin al oricăror tipuri de politici publice și totul trebuia adaptat în jurul unor valori ce stimulează competiția și concurența de piață (Spineanu 1999, 72).

Retrospectiv știm ce dezastru economic și social au generat reformele neo-liberale implementate de guvernarea CDR între 1996 și 2000, când Ulm Spineanu scria aceste texte pentru a le sprijini (Ban 2014, 160-167). Important de subliniat este că acest colaps economic cu efecte inter-generaționale majore a fost calculat și asumat. Spineanu vorbea în această perioadă de necesitatea unei terapii de șoc profunde, care trebuie implementată rapid și „multi-factorial" (Spineanu 1999, 271), chiar dacă va genera un impact social major și depresiune economică (Spineanu 1999, 72). Costurile sociale au fost înțelese ca secundare în raport cu necesitatea istorică de a implementa capitalismul. Ce e foarte clar din aceste texte programatice este faptul că dinamica distrugerii creative și reconversiei profesionale (Spineanu 1999, 72) este înscrisă în convingerea fermă, à-la-Fukuyama, că traversăm un sfârșit al istoriei și că asumarea totală a capitalismului este un adevăr tehnocratic ce nu poate fi contestat.

Același tip de tematizare ideologică a expertizei economice o vedem și mai târziu, nu este apanajul unei lipse de experiență a câmpului economic. Lucian Croitoru, de exemplu, cercetător, profesor, expert al Fondului Monetar Internațional, consilier al Băncii Naționale Române argumentează în studiile lui (*Sfârșitul reglementării și ultimul reglementator*, apărut în 2013, și *În apărarea piețelor*, apărut în 2012) că o societate capitalistă este, de fapt, în concordanță cu natura umană. Proprietatea privată asigură buna funcționare a piețelor libere, care, la rândul lor, permit articularea unei competitivități între agenți liberi, ceea ce duce la inovare și productivitate, și, desigur, acestea facilitează o democrație veritabilă (Croitoru 2013, 98). Acest tip de ultra-liberalism se constituie într-un dispozitiv epistemologic care privește cu scepticism reglementările statale, ce sunt văzute ca exogene economiei de piață liberă (Croitoru 2013, 20), și, desigur, este foarte critic cu deficitele bugetare generate de cheltuielile pe care le înregistrează statul și cu politicile sociale pe care le implementează. Și aici putem să vedem din nou modul în care analiza și tematizarea tranziției din România este înscrisă în aceeași filosofie a istoriei inspirată de scrierile lui Fukuyama (Croitoru 2013, 39) care vede capitalismului și piața liberă dereglementată ca o direcție cvasi-implacabilă de dezvoltare, indiferent de violențele sociale pe care le produce.

Problematic în acest tip de expertize este faptul că ele maschează într-un limbaj științific o opțiune politică și ideologică ce a avut efecte majore pentru întreaga societate românească. Seria de argumente economice permite

inferențe nu doar cu privire la cum trebuie re-scalată societatea (mai degrabă într-un registru de adversitate concurențială și nu de solidaritate socială), ci și cu privire la ce este natura umană (libertate, competiție și reziliență, și nu siguranță socială și materială). Nemulțumirea profundă pe care societatea românească a experimentat-o cu privire la transformările economice ce au avut loc în primele două decenii de tranziție a fost de-legitimată de o expertiză care s-a prezentat pe sine ca fiind științifică și care a închis posibilitatea unei dezbateri politice reale cu privire la redistribuire și rescalare a economiei. Vedem exact aceleași tipuri de reacții și expertize și azi, ori de câte ori apar în spațiul public propuneri de impozitare progresivă a capitalului sau de creștere a salariului minim. Argumentul care domină mass-media și luările de poziție ale marii majorități a stabilimentului economic este că acest lucru ar genera o catastrofă economică, iar companiile ar părăsi România.

Argumentul meu nu este acela că economiștii români nu dezvoltă luări de poziții anti-capitaliste, ci faptul că nu propun forme de reflexivitate în câmpul economiei care să permită înscrierea diverselor disfuncționalități percepute la nivel societal într-o (economie) politică alternativă. Crizele pe care le generează capitalismul sunt înțelese într-un mod paradoxal, însă coerent ideologic, ca rezultatul unui capitalism insuficient. Un contra-exemplu la această închidere ideologică este poate publicistica lui Daniel Dăianu, profesor universitar, fost ministru al finanțelor, fost eurodeputat, consilier BNR, membru în numeroase academii de economie. Spre deosebire de gândirea economică românească predominantă, Dăianu are o poziționare semnificativ mai complexă în primele două decenii de tranziție (Dăianu 2000, 2004, 2006, 2009). El știe că integrarea în Uniunea Europeană nu este automat una bună și de aceea nu poate fi prezentată ca un răspuns mesianic la problemele pe care societatea românească le experimenta, înțelege foarte bine existența varietăților capitalismului și interoghează critic tipul de capitalism care este implementat în țara noastră (Dăianu 2009, 127-128). El este, de asemenea, unul dintre puținii economiști români care afirmă că societatea comunistă trecută nu poate fi făcută responsabilă de toate disfuncționalitățile generate de capitalism în prezent (Dăianu 2009, 131) și că există o nevoie fundamentală pentru bunuri publice pe care piața nu poate să le asigure. În dezbaterea în jurul „Scrisorii către prietenii mei români", în care G.M. Tamás critică de pe poziții stângiste similitudinile în România

dintre liberalismul românesc al clasei de mijloc și naționalismul xenofob în ascensiune (Tamás 2011), Dăianu a arătat că o critică post-capitalistă este binevenită pentru o democrație în consolidare. Poziționările personale ale lui Dăianu sunt desigur pro-capitaliste, însă el implică în discuție posibilitatea unei istorii multi-liniare, non-maniheiste, în care contingențele efective ale modului în care capitalismul este configurat în România pot fi dezbătute și criticate. E o abordare relativ diferită de uni-liniaritatea ideologică în care economia politică românească și-a generat ampla expertiză și a modelat politicile publice.

Aduc în discuție poziționările lui Dăianu pentru a evidenția un tip de nuanțare care nu a existat multă vreme în imaginarul radical pro-capitalist din economia politică românească. Însă, desigur, expertiza lui Dăianu reproduce și ea, în multe cazuri, locuri ideologice comune. De exemplu, el este convins că capitalismul rentier care s-a configurat în România poate fi depășit prin articularea unui capitalism etic. Mâna invizibilă a economiei nu poate să funcționeze fără o componentă etică care poate fundamenta o transformare veritabilă a societății românești și o voință de a genera mecanisme instituționale transparente și solide, menite să diminueze decalajele economice în raport cu Occidentul (Dăianu 2004, 157). De aceea, Dăianu crede că trebuie să implementăm un „capitalism cu suflet" (Dăianu 2009, 130). Dacă ne uităm însă la ce conținut economic are această auto-determinare etică, putem să vedem că este vorba de aceleași politici de austeritate, disciplină financiară și continuarea privatizărilor (Dăianu 2004, 160-161). Capitalismul cu suflet care a fost implementat după integrarea în Uniunea Europeană nu a reușit să diminueze semnificativ amplele inegalități sociale și decalajele teritoriale. Rata de sărăcie (Ban și Buciu 2025) continuă să fie critică. Referințele la Max Weber, care apare des menționat de către susținătorii capitalismului în România, inclusiv de Dăianu, pentru a evidenția nevoia unei dimensiuni etice a capitalismului, sunt problematice pentru că ignoră atât distanțarea pe care Weber a avut-o față de etica formală a protestantismului, cât și critica dură la adresa raționalizării excesive pe care capitalismul o generează, până acolo, încât se transformă într-o „cușcă de fier" (Weber 2003, 190). Weber nu a fost un susținător al „capitalismului etic", așa cum își dorește Dăianu, rolul pe care etica și un „mod de viață practic și rațional" (Weber 2003, 17) l-au avut în instituționalizarea întreprinderilor capitaliste nu trebuie confundat cu miza reală a analizelor

weberiene ale capitalismului, respectiv de a reliefa disfuncționalitățile pe care autonomizarea sistemului capitalist și hiper-raționalizarea birocratică le-au generat.

Și politologia din România a produs deseori narațiuni uniliniare capitaliste. Să ne uităm, de exemplu, la unul dintre cei mai influenți politologi autohtoni – Cristian Preda, profesor în cadrul Facultății de Științe Politice de la Universitatea de București, fost decan, director de departament, conducător de doctorat. Filtrul epistemologic de interpretare a transformărilor politice generate de tranziția post-socialistă este puternic ancorat în jurul unor valori liberal-capitaliste, ce creditau proprietatea privată și economia de piață ca singure soluții pentru reașezarea morală a societății românești. Socialismul și obsesia acestui sistem pentru politici etice, în concordanță cu o practică a justiției sociale capabile de a genera solidaritate socială, sunt constant discreditate (Preda 2001, 34-35). Analiza disfuncționalităților înregistrate în societatea românească este legată de absența unui stat minimal și apare recurent o critică a partidelor „socialiste" care vor, de fapt, etatism (Preda 2001, 37-42). E foarte clar prezentă o viziune liberală de sfârșit a istoriei pentru care social-democrația europeană (de tip suedez) s-a epuizat. Mai mult, există în scrierile lui o deformare ideologică profundă care generează lipsa de înțelegere a naturii reale a politicilor dezvoltate în primele două decenii post-decembriste, care au fost profund neo-liberale și au dislocat constant statul-social (Preda 2001, 150). Această grilă analitică este atât de puternic îmbibată într-o ideologie anti-comunistă, încât până și dinamica partidelor din România este înțeleasă ca fiind marcată de o mentalitate politică comunistă, aceasta în contextul în care toate partidele parlamentare au contribuit masiv la implementarea unei economii politice capitaliste în România.

Dar poate cel mai problematic este modul în care sociologia, ca știință a societății românești luate în ansamblul ei, a contribuit la consolidarea tranzitologiei ca un câmp academic de expertiză pro-capitalistă. Poate niciunde în sociologia românească nu întâlnim o viziune mai asumat capitalistă asupra tranziției ca în studiile profesorului Lazăr Vlăsceanu, care a consacrat acestei tematici ample monografii și articole scrise extrem de profesionist și bine argumentate (Vlăsceanu 2001, 2007, 1995). Vlăsceanu a formalizat în câmpul academic autohton o disciplină sistemică și comparativistă cu privire la tranziția pe care societatea românească o

traversa în anii ’90. Perspectiva lui instituționalistă era menită să confere politicilor sociale și economice rigurozitate și profunzime și să le ancoreze în realitățile economice și sociale globale și post-moderne. Viziunea lui, însă, a fost profund inspirată de Consensul de la Washington, un proiect politic definitoriu pentru reformele structurale neo-liberale implementate de Fondul Monetar Internațional și de Banca Mondială. Problema principală pe care Vlăsceanu o identifica este aceea că politicile macro-economice menite să stabilizeze noua economie capitalistă sunt insuficiente dacă ele nu sunt ancorate puternic în structuri politice, societale și culturale (Vlăsceanu 2001, 119, 126). Statul minimal nu trebuie să fie unul slab, care nu poate impune cadrele legislative de funcționare a reformelor economice și sociale, ci trebuie să fie „un stat de drept, puternic și eficient” (Vlăsceanu 2001, 116, 113). Acesta e un loc comun al transformărilor neo-liberale globale. Loïc Wacquant (2012) identifica aici brațul drept puternic al statului neo-liberal, care se dezvoltă tocmai în momentul în care politicile sociale slăbeau. Acest lucru este valabil și pentru expertiza tranzitologică pe care o elaborează Vlăsceanu. Statul și capacitatea acestuia de a genera și stabiliza instituții trebuie să devină o forță care poate să materializeze în mod consistent politicile macro-economice propuse de Consensul de la Washington: „Este nevoie urgentă de crearea unui sector privat puternic, stabil, competitiv și eficient în care rolul statului să nu constea decât în a funcționa ca un catalizator, ce fixează în permanență cadrul instituțional legal al competiției, infrastructura comunicării, stabilitatea macroeconomică și mai ales a sistemului financiar” (Vlăsceanu 2001, 137).

Rolul acestei expertize sociologice este afirmarea cvasi-implacabilă a economiei liberale și a valorilor liberale ca proiect fundamental de țară (Vlăsceanu 2001, 129), o viziune care poartă din nou marca filosofiei istoriei uniliniare a lui Fukuyama (Vlăsceanu 2001, 111). Și aceasta merge mână în mână cu promovarea socio-culturală a cultivării unor valori personale centrate pe antreprenoriat și creativitate (Vlăsceanu 2001, 136), precum și o integrare mai puternică în cultura organizațională a companiilor (Vlăsceanu 2001, 134). Pentru Vlăsceanu „noua modernitate” post-socialistă nu este altceva decât asumarea necesară deplină a „democrației liberale și a pieței capitaliste” (Vlăsceanu 2001, 88, 124). E important de precizat că analiza sociologică nu escamotează amplele disfuncționalități sociale ale tranziției (Vlăsceanu 2001, 14-15), însă le pune pe seama faptului că economia

capitalistă nu a fost mai adecvat instituționalizată și înșurubată în cultura și societatea românească. Politicile dezvoltării pe care Vlăsceanu le susține sunt menite să genereze eșafodajul instituțional pentru implementarea unor solide mecanisme capitaliste: „în lipsa instituțiilor pieței competitive, privatizarea este [...] lipsită de sens" (Vlăsceanu 2001, 127).

În mod asemănător se poate afirma și despre sociologia elaborată de Dumitru Sandu, o altă figură marcantă a sociologiei românești post-decembriste. În volumele *Sociologia tranziției. Valori și tipuri sociale în România* (1996) sau *Spațiul social al tranziției* (1999), precum și în numeroase articole, Sandu desfășoară analize statistice extrem de elaborate și problematizează într-o manieră foarte riguroasă dinamicile sociale ale trecerii de la o societate comunistă la una capitalistă. În opoziție cu analizele instituționale ale lui Lazăr Vlăsceanu, autorul acestor studii este interesat mai degrabă de structurile valorice și comportamentele care susțin ceea ce numește „complexul cultural al reformei" (Sandu 1996, 77; Sandu 1999, 33, 40).

La începutul anilor '90 existau numeroși analiști occidentali care nu erau foarte siguri că tranziția pe care o traversau societățile din Europa de Est va genera o democrație liberală și o economie de piață funcțională, după modelul occidental (Firebaugh and Sandu 1998, 522). În acest context, problema importantă de investigat era legată de ce categorii sociale pot să realizeze acest proiect și să susțină modernizarea reală a României. Dacă definim clasele sociale nu în termeni de ierarhii și dinamici socio-economice, ci în funcție de „credințe, valori și modele culturale" (Sandu 1999, 97), atunci miza devine reperarea sociologică a acelor vectori axiologici care pot să susțină o așa-zisă „modernitate individuală" în opoziție cu o viziune tradițională (Sandu 1999, 34). Asumarea riscului, optimismul, reziliența, deschiderea spre experiențe noi, valorificarea noilor structuri de oportunitate devin elemente definitorii pentru o tranziție de succes la economia de piață și la democrația liberală. De aici până la identificarea antreprenorilor – „o elită prin creativitate, resurse și performanțe productive" (Sandu 1999, 98) – ca vector al democratizării este doar un pas. Ei sunt cei care înțeleg cât de important este să poți să îți asumi riscul în noile condiții impredictibile de piață, dar mai ales ei devin categoriile sociale care instituționalizează o viziune meritocratică despre viață precum și încrederea individualistă în reușită prin efort personal și muncă asiduă (Sandu 1999, 104). Desigur, ei sprijină importanța privatizării (Sandu 1999, 106) și votează

pentru acele formațiuni politice care promiteau o relansare a economiei românești prin dez-etatizarea și inserția în piață capitalistă. Întreprinderea capitalistă este pentru Dumitru Sandu un important factor al inovației sociale, iar privatizarea și trecerea la o economie de piață – factori esențiali pentru diminuarea sărăciei (Sandu 1993). Sociologia funcționează aici într-o veritabilă cheie neo-liberală – de fapt, eliminarea sărăciei, spune Dumitru Sandu, „nu se face cu măsuri pasive de protecția socială, ci, mai ales, prin măsuri active de promovare a activităților generatoare de venituri, prin stimularea proceselor de participare socială, economică și politică. Or, în centrul acestor procese trebuie să fie tocmai inițiativa particulară, asumarea riscului, creativitatea socială" (Sandu 1999, 32).

Ceea ce frapează din nou în aceste studii este uniliniaritatea lor istorică. Dumitru Sandu își înscrie analizele într-o filozofie a istoriei care documentează potențialitatea emancipatoare de a trece de la o „modernitate latentă" sau „contrafăcută" (Sandu 1996, 258), înțeleasă aici în termeni de adeziune la un set de valori, existente în perioada comunistă doar în cadrul unor grupuri sociale restrânse, la „o modernitate activă a capitalismului" (Sandu 1999, 99; Sandu 1996, 13). Toate turbulențele economice și sociale generate de reformele capitaliste ce au loc în anii '90 sunt înțelese ca trecerea la o nouă etapă în care asumarea riscului, liberalismul și susținerea economiei de piață permit manifestarea realizării unei modernități veritabile în termeni de stiluri de viață și de structuri valorice. Asumarea unor poziționări reformiste, în sensul trecerii mai rapide la o economie de piață capitalistă este înțeleasă ca o „orientare valorică de tip raționalist" (Sandu 1993, 39) și se înscrie în siajul valorilor universaliste, care sunt recurent contrapuse unor mentalități tradiționale. Capitalismul devine astfel ieșirea din provincial și înscrierea într-un parcurs luminos și universal.

Problema societăților comuniste este, arată această expertiză, aceea că ele au diminuat semnificativ experimentarea destabilizantă a riscului, specific societăților capitaliste, prin măsurile de protecție socială și nu au expus populațiile la o dinamică economică bazată pe reziliență, concurență între indivizi și meritocrație; problema societăților post-comuniste este că își doresc bunăstarea occidentală fără să își asume valorile necesare pentru ca o asemenea economie capitalistă să funcționeze (Firebaugh and Sandu 1998, 527). A gândi tranziția în termeni de cum sunt de fapt definite tipologiile sociale, orientările axiologice și proiectele de viață (Sandu 1999, 115), și nu

atât în termeni de reconfigurare a relațiilor de proprietate și de clasă, generează în acest tip de analize sociologice o veritabilă susținere a reformelor neo-liberale. Expertiza sociologică pe care Sandu o elaborează este una ideologizată și explicit pro-capitalistă. E deosebit de interesant de observat modul în care cercetarea sociologică desfășurată inventariază nemulțumirile societale în legătură cu tranziția capitalistă și opoziția față de privatizarea marilor întreprinderi ale statului (Sandu 1999, 42-44; Firebaugh și Sandu 1998, 523), însă poziționarea politică explicită este pentru reformele capitaliste.

Concluzii

De ce s-a dezvoltat o critică a transformărilor capitaliste atât de greu în România? Un răspuns des întâlnit la aceste întrebări este că elaborările critice la adresa tipului de capitalism dezvoltat în țările post-socialiste au fost exogene și au apărut datorită conexiunilor rețelelor academice cu centrele occidentale care au dezvoltat o tradiție de critică (social-democrată sau socialist democrată) la adresa capitalismului occidental. Aceste tipuri de analize scot în evidență rețelele de cercetare globale și rolul pe care l-au avut în formarea unei critici autohtone la adresa transformărilor capitaliste. Decalajul este explicat astfel prin felul în care aceste teorii critice au fost „importate" în România.

Contrar acestor tipuri de explicații, este important să punctăm că există o tradiție, relativ uitată, în economia politică post-decembristă, care viza o critică a capitalismului ce tocmai se renăștea în România. Această tradiție a pledat în anii '90 în favoarea unei economii mixte în care proprietatea publică urma să continue să joace un rol important. Poziția sa a fost anti-ceaușistă și anti-totalitară, dar nu s-a aliniat cu critica keynesiană a reformelor neo-liberale care domina la stânga în acea vreme. E vorba de N.N. Constantinescu și de economiștii care s-au grupat pentru o vreme în jurul AGER, asociație care avea mai multe filiale în țară. Profesor universitar la ASE din București, din 1990 membru titular și secretar general al Academiei Române, fondator al Asociației Generale a Economiștilor din România, autor a zeci de studii de istorie economică, N.N. Constantinescu a fost unul dintre puținii intelectuali din România anilor '90 care a rămas consecvent principiilor lui de stânga, într-o perioadă în care majoritatea intelectualilor

deveneau susținători convinși ai capitalismului. Pozițiile lui critice privind reformele capitaliste s-au întins de-a lungul unui deceniu, în care a urmărit cu atenție proiecte de legi, dezbateri parlamentare și expertizele unor economiști internaționali care promovau terapiile de șoc în vederea realizării unei tranziții rapide către o economie de piață. Din punctul de vedere al teoriilor critice românești, nu există în anii '90 poziționări mai clare ca ale lui N.N. Constantinescu, care să reușească să conecteze o teorie a acumulării primitive a capitalului cu o analiză atentă a realităților sociale și economice din România post-socialistă. Aceste studii și articole publicate în diversele periodice ale vremii au constituit temele de analiză a cărților: *Dileme ale tranziției la economia de piață* (1992), *Reforma economică, în folosul cui?* (1993), *Reformă și redresare economică* (1995), *Învățămintele tranziției în România* (1997).

În 1991, N.N. Constantinescu a publicat *Acumularea primitivă de capital în România*. Studiul viza istoria formării capitalismului în România de-a lungul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. Acesta nu era un demers doar istoric, de vreme ce N.N. Constantinescu a văzut foarte clar că, de fapt, același proces de acumulare primitivă era re-activat în perioada post-decembristă (Constantinescu 1991, 402). Ce este însă absolut fascinant în textele pe care Constantinescu le scrie în anii '90 este conștiința critică și clară cu privire la reformele capitaliste care se aflau în plină desfășurare. În acest context, el arată cum metoda de privatizare Mebo va duce practic la o deposedare a muncitorilor de acțiunile lor prin posibilitatea legală de acumulare a acestora pe fondul creșterii inflației și a deteriorării condițiilor de trai (Constantinescu 1993, 93). Procesul de restituire a părților sociale a angajaților în întreprinderi genera, de asemenea, o dislocare a unui control democratic asupra modului de funcționare a companiilor și scoaterea lor de sub influența muncitorilor.

N.N. Constantinescu a avut, de asemenea, o înțelegere clară cu privire la modul în care aceste reforme economice neo-liberale urmau să modifice în mod radical structura de clasă a societății românești (Constantinescu 1993, 64). Într-o analiză a strategiei de guvernare adoptată de Parlamentul României după ce CDR a câștigat alegerile, acesta puncta că mult invocată „clasa de mijloc" era, de fapt, o iluzie electorală și că tot ce se întâmplă în acel moment în România echivala cu instituirea unui amplu proces de deposedare a unor largi categorii sociale: „predominantă în societate va fi nu «clasa micilor proprietari» anunțată drept «clasa mijlocie», ci clasa celor

privați sau aproape privați de proprietate, ceea ce constituie un mare pericol social" (Constantinescu 1997, 87). Pentru N.N. Constantinescu aceasta amplă polarizare de clasă era bine cunoscută din studiile lui de istorie a dinamicilor de clasă pe care le realizase de-a lungul a multor decenii. La începutul anilor '90 el vede desfășurându-se sub privirile lui procese sociale similare cu cele generate de crizele sistemului capitalist din perioada pre-socialistă. În 1966 publicase una dintre cele mai substanțiale analize a formării claselor sociale în România în perioada interbelică intitulată *Situația clasei muncitoare din România 1914-1944*. În termeni de istorie a dinamicii formării claselor în România, acest volum constituie și astăzi una dintre cele mai bine documentate analize a relațiilor industriale capitaliste din România. Cartea analizează condițiile structurale ce au condus la pauperizarea claselor muncitoare și procesul de stabilizare capitalistă a mecanismelor de extragere a plusvalorii prin concentrarea producției în mâinile unei elite economice. Pornind de la o documentare a modului specific în care emergența procesului de industrializare a avut loc în România și de la felul în care reforma agrară din 1923 a produs un amplu surplus de populație precară în mediul rural, acest studiu scotea în evidență polarizarea claselor sociale și situația precară a muncitorilor industriali și rurali. Analizând dinamica salariului real, ratele de șomaj, condițiile de trai și locuire, N.N. Constantinescu și colaboratorii lui documentau dislocările masive pe care acumularea de capital le generase în România. În această cheie, critica lui cu privire la reformele neo-liberale post-socialiste viza procese similare – deteriorarea relațiilor de muncă și reiterarea unei ample polarizări de clasă – fenomene pe care le asocia în mod direct cu noile transformări capitaliste.

Într-o perioadă în care partidele istorice din anii '90 promovau revenirea la „frumoasa" și „democrata" lume interbelică, N.N. Constantinescu evidenția în numeroasele lui studii și articole faptul că perioada post-socialistă declanșează, în fapt, emergența unui capitalism sălbatic care relua exact aceleași procese de acumulare de capital și de deposedare a muncitorilor din trecut: „Tot pentru liniștire, li s-a spus acestora (maselor largi ale populației) că sunt conduse spre o societate nouă, necunoscută lor, iar la adăpostul acestor cuvinte înaintarea avea să fie spre un capitalism înapoiat, semicolonial, periferic și dependent, în care majoritatea populației trăiește mult mai rău decât înainte și pe care oamenii îl cunoșteau bine din perioada interbelică" (Constantinescu 1997, 88).

Analizele pe care le face pe marginea reformelor agricole sunt, de asemenea, extrem de relevante pentru teoriile critice pe care le dezvoltă în prima jumătate a anilor ’90 (Constantinescu 1997, 71). N.N. Constantinescu vede cu scepticism susținerea generală pentru restituirea proprietăților agricole, arătând cum fărâmițarea proprietății agricole ne duce la nivelul sfârșitului perioadei interbelice din punct de vedere al diviziunii funciare și are consecințe dramatice asupra producției alimentare interne, ce va genera dependență de importuri pentru materii agricole (Constantinescu 1992, 82). O treime din persoanele care deveniseră după 1989 proprietari ai unor terenuri agricole nu locuiau în mediul rural și, în condițiile existente, puteau cu greu să cultive acele terenuri. Gospodăriile rurale nu puteau fi numite efectiv mici ferme, așa cum le reprezentau fundamentările legislative, din cauza faptului că funcționau efectiv într-un regim de subzistență. În acest context, Constantinescu pledează pentru formarea de asociații care să comaseze terenurile agricole, pentru tehnologizare și socializare profesională și pentru susținerea reală a producției agricole de către stat (Constantinescu 1992).

Un alt câmp important de reflecție pe care îl vedem clar articulat de N.N. Constantinescu în anii ’90 este cel al ecologiei și al modului în care activitățile economice pot duce la poluarea mediului și epuizarea resurselor naturale. În acest context, el pledează pentru o economie sustenabilă care iese din paradigma unei organizări antropocentrice a naturii (Constantinescu 2000, 507). Profesorul-economist argumentează de ce costurile de mediu trebuie trecute în sarcina poluatorilor economici și nu în cea a societății (Constantinescu 2000, 509). Mai mult, el arată cum o creștere economică sustenabilă trebuie conectată la un mod non-conflictual de organizare a structurii sociale și la un stat capabil să implementeze justiția socială (Constantinescu 2000, 509). De asemenea, autorul avertizează cu privire la pericolul privatizării pădurilor în România post-socialistă și la modul în care un bun ecologic urma să devină o marfă importantă pentru industria privată de exploatare a fondului forestier în contextul emergenței economiei de piață (Constantinescu 2000, 498).

Critica pe care economia politică românească actuală începe să o tematizeze după trei decenii de reforme neo-liberale (Georgescu 2018, 2021) e articulată clar de N.N. Constantinescu încă la începutul anilor ’90, însă de pe poziții critice la adresa capitalismului, nu doar a neo-liberalismului. Acest

tip de critică nu a fost importată în România, ci a existat încă din anii ’90, însă ea s-a estompat din cauza unei turnuri ideologice în științele sociale și a cuplării acestora la producția de cunoaștere necesară dezvoltării capitalului. În majoritatea expertizelor produse în cadrul științelor sociale din primele două decenii, capitalismul a devenit un cvasi-destin istoric, care urma să garanteze forme de prosperitate economică și socială. În contextul amplificării nemulțumirilor soci-economice, sociologia românească trebuie să revină la un proiect substanțial de interogare critică a economiei politice capitaliste și a crizelor sociale pe care aceasta le generează ciclic (Burawoy 2003, 2005; Burawoy și Wright 2002).

Bibliografie

ADĂSCĂLIȚEI, Dragoș. 2012. „Welfare State Development in Central and Eastern Europe: A State of the Art Literature Review”. *Studies of Transition States and Societies*, vol. 4, nr. 2, pp. 59-70.

ADĂSCĂLIȚEI, Dragoș. 2017. „From Austerity to Austerity: The Political Economy of Public Pension Reforms in Romania and Bulgaria”. *Social Policy & Administration*, vol. 51, nr. 3, pp. 464-487.

ADĂSCĂLIȚEI, Dragoș, GUGA, Ștefan. 2020. „Tensions in the Periphery: Dependence and the Trajectory of a Low-cost Productive Model in the Central and Eastern European Automotive Industry”. *European Urban and Regional Studies*, vol. 27, nr. 1, pp. 18-34.

ADĂSCĂLIȚEI, Dragoș, MUNTEAN, Aurelian. 2019. „Trade Union Strategies in the Age of Austerity: The Romanian Public Sector in Comparative Perspective”. *European Journal of Industrial Relations*, vol. 25, nr. 2, pp. 113-128.

ALTHUSSER, Louis. 2014. *On the Reproduction of Capitalism: Ideology and Ideological State Apparatuses*. Translated by G.M. Goshgarian, preface by Etienne Balibar, introduction by Jacques Bidet. London & New York: Verso.

ANTAL, Attila. 2019. *The Rise of Hungarian Populism: State Autocracy and the Orbán Regime*. Leeds: Emerald Publishing Limited.

BAN, Cornel. 2014. *Dependență și dezvoltare: economia politică a capitalismului românesc*. Traducere de Ciprian Șiulea. Cluj-Napoca: Tact.

BAN, Cornel. 2016. *Ruling Ideas: How Global Neoliberalism Goes Local*. New York: Oxford University Press.

BAN, Cornel, BUCIU, Petre. 2025. „The Political (Macro) Economy of Poverty in Romania (1990-2023)”. În *The Political Economy of Extreme Poverty in Eastern Europe. A Comparative Historical Perspective of Romanian Roma*, ed. de Enikő Vincze, Cornel Ban, Sorin Gog, Jon Horgen Friberg. London: Routledge, pp. 102-132.

BĂDESCU, Gabriel, GOG, Sorin, TUFIȘ, Claudiu. 2022. *Atitudini și valori de tip progresist în România*. București: Friedrich Ebert Stiftung. library.fes.de/pdf-files/bueros/bukarest/19247.pdf. Accesat în 20 aprilie 2026.

BOGDAN, Ciprian. 2019. *Cum să ne uităm la ideologie. O reconstrucție a fizionomiei sociale la Th. W. Adorno.* București: Eikon.

BOGDAN, Ciprian. 2021. „Critici ale capitalismului în câmpul filosofic postcomunist". În *Critica socială și artistică a capitalismului românesc*, ed. de Sorin Gog, Miki Braniște, Claudiu Turcuș. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, pp. 157-199.

BOHLE, Dorothee, GRESKOVITS, Béla. 2012. *Capitalist Diversity on Europe's Periphery*. Ithaca: Cornell University Press.

BOHLE, Dorothee. 2018. „European Integration, Capitalist Diversity and Crises Trajectories on Europe's Eastern Periphery". *New Political Economy*, vol. 23, nr. 2, pp. 239-253.

BORȚUN, Vladimir. 2024. „Un electorat în căutarea unui partid: stânga românească de azi și de mâine". În *Ce urmează după neoliberalism. Pentru un imaginar politic alternativ*, ed. de Sorin Gog și Victoria Stoiciu. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, pp. 297-321.

BUGNARIU, Tudor. 2013a. „Însemnătatea ultimelor lupte economice ale muncitorimii din Cluj" [1934]. În *Tudor Bugnariu. Profesorul militant*, culegere alcătuită de Marin Diaconu. Sibiu: Techno Media, pp. 7-14.

BUGNARIU, Tudor. 2013b. „Evocări despre Universitatea din Cluj" [1981]. În *Tudor Bugnariu. Profesorul militant*, pp. 41-60.

BURAWOY, Michael, WRIGHT, Eric Olin. 2002. „Sociological Marxism". În *Handbook of Sociological Theory*, ed. de Jonathan F. Turner. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers, pp. 459-486.

BURAWOY, Michael. 2003. „For a Sociological Marxism: The Complementary Convergence of Antonio Gramsci and Karl Polanyi". *Politics & Society*, vol. 31, nr. 2, pp. 193-261.

BURAWOY, Michael. 2005. „For Public Sociology". *American Sociological Review*, vol. 70, nr. 1, pp. 4-28.

CISTELECAN, Alex. 2019. *De la stânga la stânga: lecturi critice în câmpul progresist*. Cluj-Napoca: Tact.

CONSTANTINESCU, N.N. 1991. *Acumularea primitivă a capitalului în România*. București: Editura Academiei Române.

CONSTANTINESCU, N.N. 2000. *Scrieri alese*, vol. I și II. București: Editura Economică.

COOK, Deborah. 2001. „Adorno, Ideology and Ideology Critique". *Philosophy & Social Criticism*, vol. 27, nr. 1, pp. 1-20.

CROITORU, Lucian. 2013. Sfârșitul reglementării și ultimul reglementator. București: Curtea Veche Publishing.

DĂIANU, Daniel, VRÂNCEANU, Radu. 2006. *Frontiere etice ale capitalismului*. București: Polirom.

DĂIANU, Daniel. 2000. *Încotro se îndreaptă țările postcomuniste?: curente economice în pragul secolului*. Iași: Polirom.

DĂIANU, Daniel. 2004. *Pariul României. Economia noastră: reformă și integrare*. Bucureşti: Compania.

DĂIANU, Daniel. 2009. *Capitalismul încotro? Criza economică, mersul ideilor, instituții*. Iași: Polirom.

FINA, Stefan, HEIDER, Bastian, RAȚ, Cristina. 2021. *Unequal Romania. Regional Socio/Economic Disparities in Romania. Foundation for European Progressive Studies*. București: FES Romania.

FIREBAUGH, Glenn, SANDU, Dumitru. 1998. „Who Supports Marketization and Democratization in Post-communist Romania?". *Sociological Forum*, vol. 13, pp. 521-541.

FLOREA, Ioana, GAGYI, Agnes, JACOBSSON, Kerstin. 2022. *Contemporary Housing Struggles: A Structural Field of Contention Approach*. New York: Springer

GABOR, Daniela. 2010. Central Banking and Financialization: A Romanian Account of How Eastern Europe Became Subprime. New York: Springer.

GEORGESCU, Florin. 2018. *Capitalul în România postcomunistă*. București: Editura Academiei Române.

GEORGESCU, Florin. 2021. *Capitalism și capitaliști fără capital în România*. București: Editura Academiei Române.

GOG, Sorin, BRANIȘTE, Miki, TURCUȘ, Claudiu. 2021. *Critica socială și artistică a capitalismului românesc*. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană.

GOG, Sorin, SIMIONCA, Anca. 2020. *Noile subiectivități ale capitalismului global: spiritualitate, dezvoltare personală și transformări neoliberale în România*. Cluj-Napoca: Tact.

GOG, Sorin. 2020. „Neo-liberal Subjectivities and the Emergence of Spiritual Entrepreneurship: An Analysis of Spiritual Development Programs in Contemporary Romania". *Social Compass*, vol. 67, nr. 1, pp. 103-119.

GUBERNAT, Ruxandra, RAMMELT, Henry. 2012. „Austerity – The Trigger for Waves of Contention in Romania". *Journal of Community Positive Practices*, vol. 2, pp. 256-265.

GUGA, Ștefan. 2016. *Munca atipică în România de la izbucnirea crizei. O perspectivă de ansamblu*. Bucureşti: Next Publishing.

HOLMES, C., DALE, G., & MARKANTONATOU, M. 2019. Karl Polanyi's Political and Economic Thought: A Critical Guide, Newcastle, United. Kingdom, Agenda Publishing.

HORKHEIMER, Max. 2014. „A New Concept of Ideology?". În *Knowledge: Critical Concepts*, ed. de Nico Stehr și Reiner Grundmann. New York: Routledge, pp. 140-157.

INSCOP. 2013. *Barometrul „Adevărul despre România"*. Raport de cercetare, 2013. https://www.inscop.ro/wp-content/uploads/2013/12/INSCOP-noiembrie-Perceptii-Comunism.pdf. Accesat în 29 decembrie 2024.

INSCOP. 2023. *Percepția asupra regimului comunist. După 10 ani – Comparație percepții 2013-2023*. https://www.inscop.ro/wp-content/uploads/2023/12/13.12.2023-Sondaj-INSCOP-News.ro-Partea-6-Regimul-Comunist.pdf. Accesat în 29 decembrie 2024.

IRES. 2010. *Românii și nostalgia comunismului*. Raport de cercetare, 2010. https://ires.ro/articol/93/romanii--i-nostalgia-comunismului. Accesat în 29 decembrie 2024.

IRES. 2024. *Românii în anul 2024*. Raport de cercetare, 2024. https://ires.ro/uploads/articole/ires_bilantul-anului-2024_sondaj-national.pdf. Accesat în 29 decembrie 2024.

KALB, Don. 2019. „Post-Socialist Contradictions: The Social Question in Central and Eastern Europe and the Making of the Illiberal Right". În The Social Question in the Twenty-First Century: A Global View", ed. de Jan Breman, Kevan Harris, Ching Kwan Lee, Marcel van der Linden. Berkeley: University of California Press, pp. 208-227.

LIM, Sang Hum. 2023. „Look up rather than Down: Karl Polanyi's Fascism and Radical Right-Wing 'Populism'". *Current Sociology*, vol. 71, nr. 3, pp. 526-544.

LUPU, Cristina. 2024. *Starea mass-media din România în anul super-electoral 2024, Centrul pentru Jurnalism Independent*. https://cji.ro/wp-content/uploads/2024/04/Starea-mass-media-din-Romania-in-pragul-anului-super-electoral-2024-1.pdf. Accesat în 29 decembrie 2024.

MĂRGĂRIT, Diana. 2021. „Stânga contra stângii. Scurtă incursiune în lumea partidelor politice din România". În *Critica socială și artistică a capitalismului românesc*, pp. 253-270.

MIHAI, Tudorina. 2021. „Acțiuni civice feministe din România. O cartografiere din perspectiva relației cu critica de clasă". În *Critica socială și artistică a capitalismului românesc*, pp. 121-138.

MURGESCU, Bogdan. 2010. România și Europa: acumularea decalajelor economice (1500-2010), Iași: Editura Polirom.

NEWMAN, Nic, FLETCHER, Richard, ROBERTSON, Craig T., ARGUEDAS, Amy Ross, NIELSEN, Rasmus Kleis. 2024. *Reuters Institute Digital News Report 2024*. Reuters Institute for the Study of Journalism.

PÂRVU, Septimius, VASILIU, Diana. 2023. *Subvențiile partidelor politice în 2023*, Policy brief EFOR #160, decembrie 2023. https://expertforum.ro/wp-content/uploads/2023/12/PB-160-subventii-2023-1.pdf. Accesat în 29 decembrie 2025.

PÂRVU, Septimius. 2024. „Subvențiile partidelor politice în 2024 și planurile pentru 2025". *Policy brief EFOR #198*, 31 decembrie https://expertforum.ro/wp-content/uploads/2024/12/PB198_subventii_2425.pdf. Accesat în 14 ianuarie 2025.

POLANYI, Karl. 1935. „The Essence of Fascism". În *Christianity and the Social Revolution*, ed. de Karl Polanyi, John Lewis, Donald K. Kitchin. New York: Charles Scribner's Son, pp. 359-394.

POLANYI, Karl. 2001. *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. Foreword by Joseph E. Stiglitz. Introduction by Fred Block. Boston: Beacon Press.

POPESCU, Livia, IVAN, Valentina, RAȚ, Cristina. 2016. „The Romanian Welfare State at Times of Crisis". In *Challenges to European Welfare Systems*. Cham: Springer, pp. 615-645.

POPOVICI, Veda. 2020. „Residences, Restitutions and Resistance: A Radical Housing Movement's Understanding of Post-socialist Property Redistribution". *City: Analysis of Urban Trends, Culture, Theory, Policy, Action*, vol. 24, nr. 1-2, pp. 97-111.

PREDA, Cristian. 2001. *Tranziție, liberalism și națiune*. București: Nemira.

RAȚ, Cristina, POPESCU, Livia, IVAN, Valentina. 2019. „The Romanian Welfare System: From the Shadow of Equality to the Dazzle of Dualisation". In *Routledge Handbook of European Welfare Systems*, ed. de Sonja Blum, Johanna Kuhlmann, Klaus Schubert. Abingdon: Routledge, pp. 445-465.

RAȚ, Cristina. 2005. „Weighting the Weight of Weighting: the Implications of Using Different Poverty Measures and Household Equivalence Scales for Welfare Assessments in Romania". *Studia Universitatis Babes-Bolyai-Sociologia*, vol. 50, nr. 2, pp. 39-57.

RAȚ, Cristina. 2013. „Bare Peripheries: State Retrenchment and Population Profiling in Segregated Roma Settlements from Romania". *Studia Universitatis Babes-Bolyai-Sociologia*, vol. 58, nr. 2, pp. 155-174.

ROGOZANU, Costi, POENARU, Florin, ed. 2014. *Epoca Traian Băsescu*. Cluj-Napoca: Tact.

SANDU, Dumitru. 1993. „Privatizarea ca proces de difuziune a inovației". *Sociologie Românească*, vol. 4, nr. 3, pp. 282-292.

SANDU, Dumitru. 1996. *Sociologia tranziției*. București: Staff.

SANDU, Dumitru. 1999. *Spațiul social al tranziției*. Iași: Polirom.

SANDU, Laura. 2021. „Spații feministe de stânga: dinamici formatoare". În *Critica socială și artistică a capitalismului românesc*, pp. 139-156.

SCHEIRING, Gábor. 2020. *The Retreat of Liberal Democracy: Authoritarian Capitalism and the Accumulative State in Hungary*. New York: Springer Nature.

SÎRBU, Adrian T., POLGÁR, Alexandru, eds. 2009. *Genealogies of Post-communism*. Cluj: Idea Design & Print.

SPINEANU, Ulm. 1995. *Încotro... România 2000?*. Constanța: Mondograf.

SPINEANU, Ulm. 1996. *Pariul cu tranziția*. București: Koral Consult.

SPINEANU, Ulm. 1999. *Tranziţia. Să nu mai răspândim iluzii*. București: Nemira.

STOICIU, Victoria. 2012. *Austerity and Structural Reforms in Romania*. Freidrich Ebert Stiftung: International Policy Analysis.

STOICIU, Victoria. 2016. *Romania's Trade Unions at the Crossroads. Challenged by Legislative Reforms, Economic Crises and a Power-Loss of 60 per Cent*. București: Friedrich Ebert Stiftung. https://library.fes.de/pdf-files/id-moe/12924-20161123.pdf. Accesat în 14 ianuarie 2025.

STOICIU, Victoria. 2021. „Consens politic, mișcări sociale și critici ale capitalismului în România postcomunistă". În *Critica socială și artistică a capitalismului românesc*, pp. 49-98.

TAMÁS, G.M. 2011. „Scrisoare către prietenii mei români". *CriticAtac*, 25 mai. https://www.criticatac.ro/scrisoare-catre-prietenii-mei-romani/. Accesat în 29 decembrie 2024.

TRIF, Aurora. 2013. „Romania: Collective Bargaining Institutions under Attack". *Transfer: European Review of Labour and Research*, vol. 19, nr. 2, pp. 227-237.

TRIF, Aurora. 2016a. „Social Dialogue during the Economic Crisis: The Survival of Collective Bargaining in the Manufacturing Sector in Romania". In *Joint Regulation and Labour Market Policy in Europe During the Crisis*, ed. de Aristea Koukiadaki, Isabel Távora, Miguel Martínez Lucio. Brussels: European Trade Union Institute, pp. 395-439.

TRIF, Aurora. 2016b. „Surviving Frontal Assault on Collective Bargaining Institutions in Romania: The Case of Manufacturing Companies". *European Journal of Industrial Relations*, vol. 22, nr. 3, pp. 221-234.

TRIFAN, Elena. 2016. „I Am Worthy, I Want, and I Can: The Social Implications of Practicing Personal Development". *Studia Universitatis Babes-Bolyai-Sociologia*, vol. 61, nr. 2, pp. 49-70.

TRIFAN, Elena. 2019. „Cum ne guvernăm singuri: analiza instituțiilor implicate în procesul de construcție a subiecților neoliberali în România". *Sociologie Românească*, vol. 17, nr. 1, pp. 114-132.

VINCZE, Enikö, BAN, Cornel, GOG, Sorin, FRIBERG, Jon Horgen, eds. 2025. *The Political Economy of Extreme Poverty in Eastern Europe: A Comparative Historical Perspective of Romanian Roma*. Abingdon: Routledge.

VINCZE, Enikö, PETROVICI, Norbert, RAȚ, Cristina, PICKER, Giovanni, eds. 2018. Racialized Labour in Romania: Spaces of Marginality at the Periphery of Global Capitalism. New York: Springer.

VINCZE, Enikö, ZAMFIR, George Iulian. 2019. „Racialized Housing Unevenness in Cluj-Napoca under Capitalist Redevelopment". *City: Analysis of Urban Trends, Culture, Theory, Policy, Action*, vol. 23, nr. 4-5, pp. 439-460.

VINCZE, Enikö. 2014. „Glocalizarea neoliberalismului în România prin reforma statului și dezvoltarea antreprenorială". În *Epoca Traian Băsescu*, ed. de Florin Poenaru și Costi Rogozanu, Cluj-Napoca: Tact, pp. 245-277.

VINCZE, Enikö. 2017. „The Ideology of Economic Liberalism and the Politics of Housing in Romania". *Studia Universitatis Babes-Bolyai-Studia Europaea*, vol. 62, nr. 3, pp. 29-54.

VLĂSCEANU, Lazăr. 1995. „Reforma, guvernarea și politicile sociale: premise pentru o opțiune". *Revista de cercetări sociale*, nr. 1, pp. 133-155.

VLĂSCEANU, Lazăr. 2001. *Politică și dezvoltare: România încotro?*. București: Trei.

VLĂSCEANU, Lazăr. 2007. *Sociologie și modernitate. Tranziții spre modernitatea reflexivă*. Iași: Polirom.

VOINEA, Liviu, COJOCARU, A., BRÎNDUȘA, C., GRIGORAȘ, V., LOVIN, H., NEAGU, C. and TĂNASE, A. 2018. Un veac de sinceritate. Editura Publica.

WACQUANT, Loïc. 2012. „Three Steps to a Historical Anthropology of Actually Existing Neoliberalism". *Social Anthropology/Anthropologie Sociale*, vol. 20, nr. 1, pp. 66-79.

WEBER, Max. 2003. *Etica protestantă și spiritul capitalismului*. Traducere de Ihor Lemnij, postfață de Ioan Mihăilescu. București: Humanitas.

ZAMFIR, Cătălin. 2004. *O analiză critică a tranziției: ce va fi „după"*. Iași: Polirom.

Despre autori

Cornel BAN este profesor de economie politică internațională la Copenhagen Business School din Danemarca. Cartea lui, *Ruling Ideas: How Global Neoliberalism Goes Local* (2016), a primit premiul Asociației Britanice de Studii Internaționale pentru economie politică în 2017. Interesele lui de cercetare sunt economia politică internațională, sociologia instituțiilor și profesiilor și economie politică comparată.

Gabriel BĂDESCU este profesor de științe politice și director al Centrului pentru Studiul Democrației la Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca. Cercetările lui recente vizează politicile educaționale, capitalul social, societatea civilă și inegalitatea. A coordonat Agenția pentru Strategii Guvernamentale și a fost membru al Consiliului Național al Cercetării Științifice.

Toma BUREAN este lector la Departamentul de Științe Politice, Facultatea de Științe Politice, Administrative și ale Comunicării, Universitatea Babeș-Bolyai. Interesul său de cercetare vizează participarea politică dintr-o perspectivă feministă, precum și protestele și interfețele care ameliorează calitatea democrației. Recent a publicat un volum colectiv despre cum mișcările sociale de protest contribuie la calitatea democrației (*Protest and Democracy. How Movement Parties, Social Movements and Active Citizens Are Reshaping Europe*, Routledge, 2025).

Claudiu CRĂCIUN este conferențiar universitar la Facultatea de Științe Politice, Școala Națională de Studii Politice și Administrative (SNSPA), București. A fost implicat în numeroase campanii civice și de mediu. Interesele lui de cercetare sunt studiul partidelor politice, democratizării, mișcărilor sociale și politicii europene. Recent a co-editat cu Henry Rammelt volumul *Power and Protest in Central and Eastern Europe* (Palgrave Macmillan, 2025).

Diana Ioana DRAGOMAN este absolventă a Departamentului de Sociologie al Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, unde a obținut diploma de licență în sociologie și diploma de master în analiza datelor

complexe. Interesele sale de cercetare se concentrează asupra inegalităților sociale și economice. A realizat un studiu exploratoriu privind percepțiile factorilor de decizie asupra Venitului Minim Garantat (VMG) și asupra modificărilor legislative ulterioare, precum și analize ale opiniei publice referitoare la impozitarea progresivă și la cauzele sărăciei.

Aurelian GIUGĂL este lector la Facultatea de Jurnalism și Științele Comunicării și cercetător în cadrul Centrului Interdisciplinar de Cercetări Avansate Asupra Dinamicii Teritoriale, Universitatea din București. Este licențiat în geografie și doctor în științe politice. Ariile sale de interes sunt geografia politică & electorală, politica românească, comunicarea politică și studiile culturale.

Alexandru FILIPPI este asistent universitar la Universitatea de Medicină și Farmacie „Carol Davila", București. Are experiență în cercetarea fundamentală în domenii precum neurobiologia, cancerul și bolile cardiovasculare. După obținerea titlului de doctor în medicină, interesul lui științific s-a orientat către statistică, analiză de date și modele computaționale.

Sorin GOG lucrează ca antropolog și sociolog în cadrul Universității Babeș-Bolyai, unde predă cursuri de teorii sociologice contemporane, sociologia religiei și subiectivități capitaliste. A desfășurat mai multe stagii de cercetare la Universitatea Fribourg (Elveția), Institutul Max Planck pentru Antropologie Socială (Germania), IWM (Austria), Colegiul Noua Europă (România) și Colegiul pentru Studii Avansate din Helsinki (Finlanda). În prezent, desfășoară proiecte de cercetare privind programele de dezvoltare personală și spirituală și modul în care acestea sunt conectate la transformările pieței muncii din România.

Cristian POP este lector la Facultatea de Sociologie și Asistență Socială, Universitatea Babeș-Bolyai și cercetător la Academia Română, Filiala Cluj-Napoca. Cercetările sale vizează sistemele de stratificare și mobilitate socială și evidențiază felurile în care sunt produse și reproduse inegalitățile sociale. De asemenea, este preocupat de investigarea modului în care funcționează câmpul cultural. A publicat cartea *Clase sociale în România. Metodologia inegalităților* (Presa Universitară Clujeană, 2016).

Cristina RAȚ este lector la Departamentul de Sociologie al Universității Babeș-Bolyai din Cluj, unde predă cursuri despre clase sociale, inegalitate și

politici sociale. Cercetările ei au urmărit transformările statului social în România în relație cu problema sărăciei și a incluziunii sociale. A colaborat în mai multe proiecte de analiză și intervenție socială, focalizate pe comunități precare marginalizate și pe protecția veniturilor minime.

George SECĂREANU este asistent în geografie la Universitatea „Ovidius" din Constanța (Facultatea de Științe ale Naturii și Științe Agricole) și cercetător în cadrul Centrului Interdisciplinar de Cercetări Avansate Asupra Dinamicii Teritoriale (UB). Este doctor în geografie, unde a studiat arii rurale profund dezavantajate din România, laureat al Academiei Române (Premiul „Simion Mehedinți"), deținând, totodată, un postdoctorat realizat în Santiago de Compostela, unde a studiat, într-o analiză comparativă, efectul culturii viței-de-vie asupra diminuării discrepanțelor din zonele rurale defavorizate. Ariile de interes includ: dezvoltarea teritorială, modul de utilizare al terenurilor, ariile dezavantajate, vulnerabilitățile economice și reziliența.

Anca SIMIONCA este lector și decan al Facultății de Sociologie și Asistență Socială, Universitatea Babeș-Bolyai. Și-a obținut doctoratul în sociologie și antropologie socială la Universitatea Central Europeană în 2012 cu teza intitulată *Critical Engagements with and within Capitalism. Middle Managers after Socialism*. Interesele ei de cercetare sunt legate de organizații, muncă și profesii, respectiv critică socială.

Ionela VLASE este doctor în sociologie din 2009, Universitatea Neuchâtel (Elveția). În prezent este profesor în sociologie la Facultatea de Științe Socio-Umane, Universitatea „Lucian Blaga" din Sibiu. A publicat peste 30 de articole pe teme legate de migrație, inegalități de gen, stratificare socială, patrimoniu cultural și altele. A fost editor asociat al revistei *European Societies* (2018-2022), iar în prezent este membru în comitetul editorial al revistei *Central and Eastern European Migration Review*.

UNIVERSITAS CLAUDIOPOLITANA
ROMANIA
PRESA UNIVERSITARĂ

ISBN 978-606-37-3219-5